

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXXI, св. 2

ISSN 0350-185X

UDC 808

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
AND
SASA SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE

SOUTH SLAVIC PHILOLOGIST

Vol. LXXXI, No. 2

Editorial Board

*Dr Rajna Dragičević, Dr Victor Friedman, Dr Najda Ivanova,
Dr Ekaterina I. Yakushkina, Dr Vladan Jovanović,
Dr Aleksandar Loma, Dr Marek Majer, Dr Alina J. Maslova,
Dr Sofija Miloradović, Dr Slobodan Remetić, Dr Jelica Stojanović,
Dr Sreto Tanasić, Dr Zuzanna Topolińska, Dr Anatoly A. Turilov,
Dr Jasna Vlajić-Popović, Dr Andreja Žele*

Editor-in-Chief

Rajna Dragičević

BELGRADE

2025

ISSN 0350–185X

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

И

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXXI, св. 2

Уређивачки одбор

*др Јасна Влајић-Појовић, др Рајна Драгићевић, др Андреја Желе,
др Најда Иванова, др Екаћарина И. Јакушкина,
др Владан Јовановић, др Павел Ковалски, др Александар Лома,
др Марек Мајер, др Алина Ј. Маслова, др Софија Милорадовић,
др Слободан Ремейић, др Јелица Сијојановић, др Срејно Танасић,
др Зузана Тојолињска, др Анајолиј А. Турилов, др Викјор Фридман*

Главни уредник

Рајна Драгићевић

БЕОГРАД

2025

Први број *Јужнословенског филолога* изашао је 1913. године, у Београду. Часопис су покренули Љубомир Стојановић и Александар Белић, чланови Српске краљевске академије. Први уредник *Јужнословенског филолога* био је Александар Белић. Од броја XVIII часопис издају Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

808

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ = South Slavic Philologist / главни уредник Рајна Драгићевић. -
Књ. 1, св. 1/2 (1913); књ. 2, св. 1/2 (1921)-књ. 11 (1931);
књ. 12 (1933)-књ. 17 (1938/1939); књ. 18, св. 1/4 (1949/1950)-
.- Београд : Српска академија наука и уметности : Институт
за српски језик САНУ, 1913; 1921-1931; 1933-1939; 1950-
(Београд : Birograf comp). - 24 cm

Полугодишње. - Текст на срп. и више светских језика.
Друго издање на другом медијуму:
Јужнословенски филолог (Online) = ISSN 2406-0763
ISSN 0350-185X = Јужнословенски филолог
COBISS.SR-ID 615183

Секретар Уређивачког одбора
др Владан Јовановић

Рецензенти

др Јасна Влајић-Поповић (Институт за српски језик САНУ), др Рајна Драгићевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), академик Александар Лома (Српска академија наука и уметности), др Биљана Марић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Елена В. Петрухина (Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова), др Анна А. Плотникова (Институт славяноведения РАН), др Људмила Поповић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Стана Ристић (Институт за српски језик САНУ), др Владислава Ружић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), академик Срето Танасић (Академија наука и уметности Републике Српске), академик Светлана М. Толстая (Российская академия наук), др Божо Ђорић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Ово издање финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-47/2023-01/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Прихваћено на седници Одељења језика и књижевности САНУ 23. 9. 2025.
Изази два пута годишње.

Издају

Српска академија наука и уметности, Кнез Михаилова 35, Београд
Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, Београд

Коректура: мср Дивна Продановић

Коректура резимеа на руском: мср Стефан Милошевић

Коректура резимеа на енглеском: др Татјана Ружин Ивановић

Припрема за штампу: Давор Палчић (palcic@eunet.rs)

Штампа: Birograf comp d. o. o, Београд, Атанасија Пуље 22

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије, број 413-00-724/2002-01 од 17. 7. 2002. године, ова публикација је ослобођена пореза на промет.

САДРЖАЈ

Студије и расправе

Екатерина И. Якушкина: Сравнительный словарь славянских языков: концепция и примеры реализации	9
Екатерина И. Якушкина: Упоредни речник словенских језика: концепција и реализација	23
Ekaterina I. Yakushkina: Comparative Dictionary of Slavic Languages: Conception and Implementation	24
Орсат Л. Лигорио: Закономјерност акцента у етимологији сх. <i>нейуџи</i>	25
Орсат Л. Лигорио: Закономерность ударения в этимологии сх. <i>нейуџи</i>	33
Orsat L. Ligorio: The Regularity of Accent in the Etymology of Serbo-Croatian <i>Непут</i>	34
Зоран М. Симић: Именички посесивни генитив у говору романијског платоа	35
Зоран М. Симић: Посесивное значение родительного падежа существительных в речи ареала плато горы Романья	63
Zoran M. Simić: Nominal Possessive Genitive in the Speech of the Romanija Plateau	64
Борис Норман: О когнитивном аспекте грамматики	65
Борис Норман: О когнитивном аспекту граматике	89
Boris Norman: On the Cognitive Aspect of Grammar	90
Дојчил П. Војводић: О „теорији функционално-семантичких поља“ у свјетлу „теорије индикатива и релатива“ и „теорије референцијалности/нереференцијалности“	91
Дойчил П. Войводић: О «теории функционально-семантических полей» в свете «теории индикатива и релатива» и «теории референциальности/нереференциальности»	138
Dojčil P. Vojvodić: On the “Theory of Functional-Semantic Fields” in the Light of the “Theory of Indicative and Relative” and the “Theory of Referentiality/Non-Referentiality”	139
Миливој Б. Алановић: Односне да-клаузе у српском језику	141
Миливој Б. Алановић: Относительные придаточные предложения с союзом да в сербском языке	159
Milivoj B. Alanović: Relative Clauses with Conjunction <i>da</i> in Serbian	160
Рајна М. Драгићевић: Улога префиксоида <i>џолу-</i> у лексичком степеновању (над лексиком обрађеном у 22. тому <i>Речника САНУ</i>)	161
Райна М. Драгичевич: Роль префиксоида <i>џолу-</i> в лексической градации (над лексикой XXII тома «Словаря Сербской академии наук и искусств»)	175

Rajna M. Dragičević: The Role of the Prefixoid <i>polu-</i> in Lexical Gradation (Based on the lexicon treated in Volume 22 of the <i>SASA Dictionary</i>)	176
Марина Љ. Спасојевић: Двовидност код глагола с префиксима у савременом српском језику	177
Марина Л. Спасоевич: Двовидовость приставочных глаголов в современном сербском языке	189
Marina Lj. Spasojević: Biaspectuality in Prefixed Verbs in Contemporary Serbian	190
Нина Љ. Судимац Јовић: Формантне фреквенције наглашених вокала у нишком урбаном варијетету: експериментално истраживање	191
Нина Л. Судимац Јович: Формантны частоты ударного вокала в городском разнообразии Ниша: экспериментальное исследование	212
Nina Lj. Sudimac Jović: Formant Frequencies of Stressed Vowels in the Urban Variety of Niš: Experimental Research	213

Некролози

Проф. др Неделько Богдановић (1938–2025) (Ана Савић-Грујић)	215
Генадзь Апанасавіч Цыхун (30. 10. 1936 – 18. 10. 2024) (Александар Лукашанец)	223

Хроника

К 90-летию Игоря Степановича Улуханова, первого председателя комиссии по славянскому словообразованию при МКС (Елена И. Коряковцева)	227
--	-----

Прикази и критика

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига XXII, <i>Покупић – њослужийѣльсѣво</i> . Београд: Српска академија наука и уметности, 2023, 800 стр. (Неђо Јошић)	233
Марија Вучковић. <i>Лексичка њородица глагола губити (се) у дијахроној њерсѣкѣиви</i> . Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024, 425 стр. (Марта Бјелетић)	239
Драгана Радовановић, Јована Николић. <i>Досадаиња њроучавања косовско-ресавског дијалекта: сѣиен њроученостѣи и картографски њриказ</i> . Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2022, 211 стр. (Бранкица Ђ. Марковић)	243

Ружица Левушкина. <i>Лексика љавославне духовности у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа и лексикографска обрада)</i> . Едиција Монографије, бр. 41. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024, 515 стр. (Ана З. Мацановић)	246
Рајна Драгићевић. <i>Огледи из српске деривациологије</i> . Андрићград: Андрићев институт, 2024, 330 стр. (Јулијана С. Деспотовић)	253
Лана Худечек, Милица Михаљевић, Жељко Јозић (уредници). <i>Анаџиомија рјечника. Хрватски мрежни рјечник Мрежник</i> . Загреб: Институт за хрватски језик, 2024, 656 стр. (Слободан Новокмет)	264
Регистри	
Регистар кључних речи LXXXI књиге <i>Јужнословенског филолога, св. 2</i>	273
Регистар имена LXXXI књиге <i>Јужнословенског филолога, св. 2</i>	275

Екатерина И. Якушкина*

МГУ имени М.В. Ломоносова

Филологический факультет

Кафедра славянской филологии

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ СЛОВАРЬ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ: КОНЦЕПЦИЯ И ПРИМЕРЫ РЕАЛИЗАЦИИ

В статье излагается концепция нового проекта в славянской лексикографии – идеографического «Сравнительного словаря славянских языков», работа над которым ведется в Институте славяноведения Российской академии наук под руководством акад. С.М. Толстой. Идея создания словаря сформировалась в Московской этнолингвистической школе, точнее, в том ее направлении, которое связано с преимущественным изучением языка и традиционно именуется «узкой» этнолингвистикой. Словарь задуман как дополнение к известному идеографическому словарю избранных индоевропейских синонимов Карла Дарлинга Бака, содержащему славянский материал в ограниченном объеме и с ошибками. «Сравнительный словарь» будет включать те же значения, которые представлены в словаре Бака, с некоторыми дополнениями (значения относятся к 22 тематическим рубрикам, охватывающим базисную лексику). Структура словарной статьи также будет соответствовать словарю Бака, то есть будет содержать список лексем, выражающих данное значение во всех славянских языках, а также соседствующих с ними неславянских, и экспликацию значения. В отличие от словаря Бака, помимо описания внутренней формы (этимологии) слов, в словарную статью войдет и описание других семантических признаков межславянских синонимов. В конце настоящей статьи даны образцы словарных статей будущего словаря.

Ключевые слова: славянские языки, славянская лексикология, славянская этнолингвистика, сравнительный словарь, идеографический словарь.

* jkatia@yandex.ru; ORCID: 0000-0002-0052-1338

Большая часть современных российских славистических исследований выполняется в русле антропологической парадигмы языкознания, ведущей свое начало от идей В. фон Гумбольдта, а в наше время развитой трудами Н.И. и С.М. Толстых и получившей название Московской школы славянской этнолингвистики (Толстой, Толстая 2013). В основе этого направления лежит культурологическая интерпретация языковых и, прежде всего лексических фактов. Ранние работы Н.И. Толстого по славянской лексикологии, хотя и не носят непосредственного этнолингвистического характера, тем менее связаны с реконструкцией славянского мировоззрения, будучи посвящены славянской лексико-семантической типологии (Толстой 1997). Для более позднего творчества Н.И. Толстого был свойствен интерес к реконструкции языческого мировоззрения славян, обрядовой и мифологической терминологии и языческой семантики неязыковых знаков, предметов, действий, признаков (Толстой 1995). С.М. Толстая в последние годы вновь обратила внимание славистики на важность типологического описания ядерной (нетерминологической) лексики в общеславянском контексте, как с целью праславянской реконструкции, так и с целью реконструкции современной славянской картины мира (Толстая 2008; 2019). Направление, сформированное работами Н.И. и С.М. Толстых по типологии славянского словарного состава обычно называется славянской сопоставительной лексикологией. Если основным итогом этнолингвистических исследований Н.И. и С.М. Толстых и их учеников стал словарь «Славянские древности» (СД), описывающий славянское языческое мировоззрение, то важным результатом исследований в рамках славянской сопоставительной лексикологии должен стать словарь, о котором пойдет речь в данной статье.

В 2024 г. по инициативе С.М. Толстой в Институте славяноведения Российской академии наук началась работа по составлению «Сравнительного словаря славянских языков», который должен стать дополнением к известному идеографическому словарю избранных индоевропейских синонимов К.Д. Бака (Buck 1949). Идея дополнения данного словаря вызвана к жизни в том числе тем, что он включает материал всего пяти славянских языков (старославянского, русского, сербскохорватского, чешского и польского), неполно и с ошибками (в выборе слов, трактовке значения, в написании). Новый сравнительный словарь предположительно будет включать все значения, которые есть в словаре Бака, и сохранять его рубрикацию, состоящую из 22 тематических рубрик базовой лексики: окружающий мир, человек, животные, части тела, еда и напитки, одежда, дом и утварь, сельское хозяйство, физические действия, движения, принадлежность, пространство, количество, время, чувственное восприятие, эмоции, мысль, речь, социальные отношения, война, закон, религия. Словник Бака дополнен около 100 значениями, ак-

туальными для славянской культуры (например, в тематическую рубрику «Окружающий мир» внесены дополнительные значения ‘буря’, ‘гроза’, ‘радуга’, ‘иней’, ‘роща’ и др.). С учетом дополнений словник словаря должен составить около 1200 значений.

Славянский материал в новом словаре представлен 16 языками, включая кашубский, старославянский и полабский.¹¹ Важно подчеркнуть, что за основу берется материал литературных языков (в случае с полабским – зафиксированный материал), а диалектный материал привлекается в случае его значимости с лингвогеографической или типологической точек зрения. Такое решение принято как с целью ограничения рамок описываемого материала, который в противном случае мог бы разрастись до очень большого объема и не подчинялся бы более-менее строгим критериям отбора, так и с целью презентации в словаре той категоризации действительности, которая представлена в славянских литературных языках (ср. идеи А.В. Исаченко о создании типологии славянских литературных языков, ISAČENKO 1976: 168–190). Важно подчеркнуть, что вследствие ориентации словаря на материал литературных языков, предлагаемая им экспликация значения совмещает в себе содержание, восходящее как к традиционной культуре, что обычно для семантических исследований школы Н.И. и С.М. Толстых, так и к культуре элитарной (ср. такой подход в Толстая 2019: 153–289). В качестве примера антиномии современного и традиционного стереотипа в «Сравнительном словаре» приведем амбивалентную трактовку признака ‘женский’. В современном сознании признак ‘женский’ связан со слабостью, а также мягкостью, душевным теплом, заботой, лаской (ср. рус. *по-женски мягко*, *по-женски слабо*, *по-женски заботливо*, словц. *žensky jemný*, *pežný* ‘по-женски мягкий, нежный’). В традиционной культуре признак маркирован отрицательно и коннотирует глупость, сварливость, непостоянство (рус. *женские умы что татарские сумы переметны; женское сердце – что ржа в железе*), трусость (серб. *Ta nemoj me ženски ударати већ ме удри чим с’ јунаци бију* ‘Не ударяй меня, как трус, но ударь, как герой’ (RJAZU 23: 332, из народной песни)).

Ориентация на славянские литературные языки сближает экспликацию значения в «Сравнительном словаре» с исследованиями синхронических семантических школ (Московской семантической школы Ю.Д. Апресяна и Московской лексико-типологической школы Е.В. Рахилиной), методы которых С.М. Толстая применила к общеславянской лексической системе (например, Толстая 2019: 173–190). Именно в этом заключается методологическое и результативное отличие планируемого словаря от классических этнолингвистических реконструкций. Можно

¹¹ Материал славянских литературных микроязыков в словарь не включается.

сказать, что в основу семантической экспликации в «Сравнительном словаре» вслед за Ю.Д. Апресяном и Е.В. Рахилиной положено понятие синонимии, процедура выявления отличий между словами с близким значением, а также подробный анализ контекстов употребления слова.

Помимо славянского материала, в качестве фона, в словарь входят данные языков, соседствующих со славянскими: литовского, венгерского, новогреческого, албанского и румынского (материал собирался и продолжает собираться специалистами по каждому из названных языков²²), что обусловлено важностью ареального и генетического (в случае с литовским) контекста в исследовании славянского материала. Немецкий материал не включен в качестве дополнительного в силу своей большей доступности для исследователя (в том числе он представлен в словаре Бака).

В начале словарной статьи «Сравнительного словаря» дается список слов, которые в разных славянских языках выражают то или иное значение, а далее дается развернутый, иногда до нескольких страниц, семантический комментарий, включающий анализ мотивации, вторичных значений, коннотаций и денотативной отнесенности соответствующих слов (см. ниже образцы словарных статей). Словарная статья в словаре Бака имеет отчасти сходную структуру, она также содержит список номинаций и мотивационные пояснения, однако денотативное поле слова, коннотации и его вторичные значения данный словарь не рассматривает. Можно сказать, что в новом словаре используется гораздо большая степень приближения к материалу, что в принципе характерно для современной лексикографии. Задача описания не только лексического выражения значения, но и его дальнейшего развития в языке, а также различий в членении действительности в разных славянских языках, стала релевантной только в ходе работы: согласно первоначальному замыслу, «Сравнительный словарь» должен был быть, подобно словарю Баку, прежде всего мотивационным, то есть рассматривать способы номинации каждой реалии (действия, признака) вплоть до этимологии слова. В этом принципиальное отличие нового словаря от словаря Бака. Благодаря подробной разработке семантики каждого славянского межъязыкового синонима словарь должен дать представление о том, как носи-

²² Материал собирают следующие специалисты: русский язык – К.В. Осипова, украинский язык – О.А. Остапчук, белорусский язык – В.А. Кощенко, польский язык – С.М. Толстая, М.Н. Саенко, О.А. Остапчук, полабский, кашубский и чешский языки – М.Н. Саенко, словацкий язык – Д.Ю. Ващенко, лужицкие языки – П.И. Долгополов, болгарский язык – М.Н. Белова, македонский и албанский языки – А.И. Чиварзина, сербский язык – Е.И. Якушкина, хорватский и старославянский языки – С.Г. Гаджиева, словенский язык – М.В. Ясинская, литовский язык – М.В. Завьялова, румынский язык – И.И. Казаков, греческий язык – К.А. Климова, венгерский язык – В.В. Каприелова.

тели славянских языков воспринимают ту или иную реалию. Совмещая диахронический и синхронический подход к материалу, словарь будет содержать реконструкцию славянской картины мира в ее временной динамике, от праславянской до современной. Заметим, что анализ современного употребления славянского слова расширяет возможности праславянской реконструкции, которая традиционно опирается прежде всего на данные семантической деривации и обычно не учитывает актуальное денотативное поле слова и синхронные семантические связи.

В качестве иллюстрации использования методов синхронических семантических школ при реконструкции значения в «Сравнительном словаре» приведем комментарий к устройству значений ‘жених’ и ‘невеста’. Славянские языки делятся на те, в которых понятие «жених» и «невеста» включает статус человека и в день свадьбы, и до него (ст.-слав., рус., чеш., слов., слов.) (тип А), и на те, которые лексически различают два статуса – жениха и невесту до и в день (непосредственно после) свадьбы (тип Б). Ср. названия жениха в языках этого типа: укр. *наречений* и *молодій*; бел. *жаніх* и *малады*, пол. *parzeczony* и *pan młody*, в.-луж. *slubjenu* и *nawoženja*, серб. *вереник* и *младожења*, хорв. *zaručnik* и *mladoženja*, *mladenac*, *ženik*; мак. *вереник* и *зет*, *младоженец*, болг. *годеник* и *младоженец*). Подобно типу Б устроено обозначение жениха и невесты и в румынском. В языках типа Б значение ‘жених до свадьбы’ принимает на себя слово, обозначающее обрученного, помолвленного. В языках типа А возможно большее расширение значения (или сохранение исходной широты?) слов «жених» и «невеста»: они могут указывать на парня или молодого человека, готового к женитьбе (рус. *завидный жених*) и девушку на выданье (рус. *ярмарка невест*): рус. *искать себе жениха* / *невесту*, чеш. *hledat si ženicha* / *nevěstu*. Сходным образом ведет себя словенская лексема *ženin*: *predstaviti domačim svojega ženina* «представить семье своего жениха»; *čakati na ženina* «ждать жениха», *iskati, izbrati si nevesto* «искать, выбрать себе невесту». Хотя сербская лексема *женик* редко употребляется вне административного и церковного контекста (*Небески женик*), но все же встречаются примеры ее использования в значении ‘будущий жених’ (что собственно подразумевает и церковный контекст): *није хтио да се представи као њен потенцијални женик* «он не хотел представиться ее потенциальным женихом». Поскольку все языки, сохранившие праславянскую лексему **ženixъ* / **ženimъ*, обозначают ею как свадебный, так и досвадебный статус мужчины, то можно предположить, что и в праславянском эти лексемы обозначали жениха и до, и во время свадьбы, а лексическое разделение этих денотатов, вероятно, является инновацией (то же касается и семантики слова **nevěsta*).

Как известно, славянские языки характеризуются большой лексической близостью (стословные славянские списки М. Сводеша по срав-

нению со списками языков романской семьи демонстрируют большее сходство в среднем на 10–15% (ЏЕЛКА 1972)). Среди значений, представленных в словаре Бака, большое число выражено общеславянскими словами, ср. в рубрике «окружающий мир»: **zemlja*, **svěť*, **pěsěkъ*, **polje*, **dolina*, **voda*, **moře*, **jezero*, **řeka*, **nebo*, **slnce*, **větrъ*, **sněgъ*, **ledъ*, **dymъ*, **gorěti*. Представляет большой интерес и в будущем планируется выяснить, в каких тематических рубриках больше / меньше содержание общеславянских слов; в чем специфика значений, сохраняющих общеславянский способ выражения; какие языки лучше / хуже сохраняют общеславянскую лексику (если такие признаки вообще могут быть приписаны какому-либо славянскому языку).

Различия в лексическом выражении значения в разных славянских языках позволяют выделить разнообразие мотивационных признаков, с помощью которых была осмыслена та или иная реалья разными славянскими народами. Например, названия младенца в славянских языках образованы по следующим моделям: 1) ‘немой, неговорящий’: укр. *немовля*, бел. *немаўля*, *немаўлё*, пол. *niemowlę*, чеш. *nemluvně*, словц. *nemluvňa* (ср. лат. *infant*) 2) ‘тот, кого вскармливают молоком’: словн. *dojénček*, хорв. *dòjēnce*, серб. *dòjēnce*, *dòdōjce* (< **dojiti* ‘кормить грудью’), в.-луж. *čěšenk* (< *čěšić* ‘кормить грудью’), русск. *грудной ребенок*, ср. венг. *csecsemő* (< *csecs* ‘женская грудь’) 3) ‘маленький ребенок’: пол. *dzieciątko*, в.-луж. *mjeńše džěco*, н.-луж. *góletko*, *male góle*, хорв. *djètešce*, ср. рум. *copilaș* (димиутив от *copil* ‘ребенок’), венг. *kisbaba* (< *kis* ‘маленький’, *baba* ‘маленький ребенок’) 4) ‘молодой’: ст.-сл. и ц.-сл. младеньць, болг. *младенец* (рус. *младенец* из ц.-слав.).

Помимо различий в мотивационном признаке названия реалии, для славянской лексикологии большой интерес представляют отличия в лексическом членении действительности в разных славянских языках, о чем свидетельствует вышеприведенный пример обозначения жениха и невесты. Есть и другие примеры: так, в чеш., словц. и луж. языках отсутствует разделение понятий девочки и девушки (чеш. *dívka*, *děvče*, *holka* (разг.), словц. *dievča*, в.-луж. *holca*, н.-луж. *żowćo*, *gólica*), а в словц. *chlapec* и н.-луж. *gólc* – мальчика и юноши при наличии такого противопоставления в других языках.

Лексические общности и различия в номинации могут быть осмыслены с точки зрения ареальных противопоставлений (хотя зачастую данных словаря недостаточно для воспроизведения точной ареальной картины и для ее уточнения необходимо привлечение диалектного материала, однако общие тенденции словарный материал все-таки показывает). Вежливое обозначение женщины «госпожа» в контекстах типа серб. *тражи вас нека госпођа* «вас спрашивает какая-то женщина»: чеш. *paní*, словц., пол. *pani*, зап.-укр. *пани*, серб., *госпођа*, хорв. *gospođa*, словн. *gospa*

до сих пор принято в центральноевропейской славянской традиции. Отсутствие такого обозначения в современном русском иногда компенсируется употреблением слова *дама*, ср. венг. *asszony* ‘женщина’ < ‘супруга короля, госпожа, правительница’ и и.-е. примеры этой мотивации в (Буск 1949: 82). Подобное обозначение есть и в болгарском: *госпожá* (из рус. вместо ст.-болг. *господжа* (БЕР 1: 267)), распространившееся, вероятно, под немецким влиянием в конце XIX в. Для македонского, как и для русского, такое обозначение нетипично (вместо него употребляется слово *жена*), что подтверждает вероятность его заимствованного характера в болгарском.

В поле зрения авторов словаря попадают не только мотивационные или лексико-типологические, но и другие признаки слова, например, его экспрессивный потенциал (ср. выше о признаке ‘женский’).

Системность создаваемой в словаре реконструкции (описание значений целого семантического поля) позволяет в ряде случаев уточнять описание конкретного значения. Анализ продолжений псл. **baba* и **dědъ* показывает, что эти слова часто являются не терминами родства, а половозрастными обозначениями (ср. **dědъ* как обозначение пожилого мужчины, и многочисленные и разнообразные употребления **baba* как обозначения женщины разного возраста). Именно этот круг значений обуславливает большую семантико-деривационную активность этих наименований в предметной лексике по сравнению с другими терминами родства. Ср. серб. диал. *ded* ‘крючок (часть застежки)’, ‘заостренная деталь водяной мельницы, которая входит в ложбину на поперечной балке, именуемой *баба*’ и разнообразные кулинарные и ремесленные значения **baba* в разных славянских языках (ЭССЯ 1: 106–107). Похожий процесс семантического переноса характерен для слов **žěньскъ* и **možьскъ*. Так, «мужскими» называются предметы, имеющие деталь вытянутой формы, предназначенную для вставки в полость, в противоположность «женским» предметам, имеющим в своем строении углубление (серб. *мушка копча* ‘та часть застежки, которая вставляется в петлю’). Для сравнения со вторичными значениями слов **baba* и **dědъ* приведем круг вторичных употреблений продолжений слов **synъ* и **brat(r)ъ*, среди которых отсутствуют обозначений предметов. Продолжения **synъ* метафорически используются для обозначения представителей какого-то места или времени, обычно характерных или достойных (рус. *верный сын отечества*, серб. *најбољи синови домовине* ‘лучшие сыны родины’, словц. *syn poveј doby*, мак. *син на новото време* ‘представитель новой эпохи’). Продолжение **brat(r)ъ* в славянских языках вторично используется для обозначения единомышленников, друзей, членов монашеского братства и т.п., ср. рус. *братья по несчастью, братья по оружию, братья по вере, братья по разуму*, серб. *брацка кућа* ‘правление сельской общины’.

В качестве примера семантического описания предлагаемого в словаре, ниже приводятся словарные статьи ‘child’ и ‘wedding’³³.

Child⁴⁴

рус. ребёнок (pl. дети);
 укр. дитина (pl. діти);
 бел. дзіця (pl. дзеці);
 пол. dziecko (pl. dzieci);
 каш. dzeckò (pl. dzecë);
 полаб. detą ~ detə, d’otkə;
 в.-луж. dźěčo (pl. dźěći);
 н.-луж. žíše, góle (pl. žiši);
 чеш. dítě, děcko (разг.) (pl. děti);
 словц. dieťa, decko (разг.) (pl. deti);
 болг. дете (pl. деца);
 мак. дете, (pl. деца);
 серб. дете (pl. деца);
 хорв. dijete (pl. djeca);
 словн. otròk (pl. otroci);
 ст.-сл. и ц.-сл. отроча, чадо, дѣтишь (pl. дѣти);
 лит. vaikas;
 рум. copil;
 алб. fëmí, fëmíjë;
 греч. παιδί;
 венг. gyerek, gyermek (книжн.).

В большинстве современных славянских языков ребенок и дети (любой мальчик или девочка в раннем возрасте, а не по отношению к своим родителям) обозначаются продолжениями и производными праславянского и общеславянского **děte* с этимологическим значением ‘вскормленное молоком’. Исключение составляют рус. *ребёнок* (< **orbę*, и.-е. основа которого выражает семантику ‘маленький’, ‘низкого социального положения’ (ЭССЯ 32: 133)), ст.-слав. *отроча*, словн. *otròk* (< **otъrokъ*, **otъročę* с внутренней формой ‘кто не умеет, не может или не имеет права говорить’ (ЭССЯ 38: 130)), н.-луж. *góle* (< **golę* < **golъ*

³³ Список лексем для данных словарных статей составлен на основании материала, собранного специалистами, перечисленными в сноске № 3. Сами статьи написаны в соавторстве с Михаилом Николаевичем Саенко. Автор приносит глубокую благодарность за сотрудничество Михаилу Николаевичу и всем, участвовавшим в сборе материала.

⁴⁴ Названия словарных статей даются по-английски согласно формулировке значения в словаре Бака.

‘голый’) (ср. статью *Boy*⁵⁵). Все славянские обозначения детей исходно содержат суффикс *et*, который в праславянском входил в состав названий молодых существ и определял их принадлежность к среднему роду. Слвн. *otròk* и н.-луж. *góle*, по всей видимости, являются результатом вторичного переноса названия с мальчика (подростка) на ребенка.

В современных славянских языках значения ‘мальчик или девочка’ и ‘сын или дочь (ребенок по отношению к своим родителям)’ лексически не различаются, что характерно для многих индоевропейских языков, хотя более древним считается второе значение (Buck 1949: 106). Можно предположить, что для праславянского языка это различие было релевантно, поскольку оно отражено в старославянских текстах. Ст.-слав. лексема *чaдо* очевидно указывала только на ребенка по отношению к родителям (прѣдaсть же братъ брата на съмръть • оѣтъѣцъ чaдо • встанатъ чaда на родителѣ; и тѣ бештадѣ оумъреть (ГОРАЗД: sv чaдо)) или шире на потомка по отношению к предкам, в том числе в переносном значении, перешедшем и в церковнославянском, откуда рус. *духовное чaдо* ‘христианин по отношению к своему духовному отцу’, *чадолюбивый оѣец*. О присутствии идеи родства в значении этой лексемы свидетельствует и его мотивация (*čędo < *čęti ‘начинать, рождать’ (ЭССЯ 4: 109)). Значение ‘мальчик или девочка’ в старославянском выражалось словом *отрочa* и реже *дѣтищъ* (подобенъ естъ дѣтиштемъ • сѣдаштемъ на трѣжиштихъ (ГОРАЗД: sv дѣтищъ)), которые одновременно могли указывать и на ребенка по отношению к его родителям (забждетъ жена отрочa свое (ГОРАЗД: sv отрочa); аще комоу оумъреть дѣтищъ некръщень (ГОРАЗД: sv дѣтищъ)).

В большинстве славянских языков обозначения ребенка сохраняют средний род, который в праславянском маркировал маленькие существа. По мнению О.Н. Трубачева, отсутствие принадлежности к среднему роду у слова **děti* способствовало его семантическому расширению (при указании на родных детей) (ТРУБАЧЕВ 1959: 36). Обращает на себя внимание факт сохранности формы **děti* даже в тех славянских языках, которые полностью или частично утратили слово **děte*, что коррелирует с сохранением у славян древней формы мн. ч. *люди* при более новой форме ед.ч. *человек* (см. статью *Human being*). Возможной причиной такого явления представляется бóльшая актуальность для языка обозначения людей и детей как собирательного понятия, а не как ряда индивидов (эта функция выражается словами со значением «мужчина», «женщина», «мальчик», «девочка»). У южных славян в качестве мн. ч. от **děte* представлена форма **dětca*.

⁵⁵ В предлагаемых примерах словарных статей сохраняются отсылки к другим статьям, хотя соответствующие статьи в данной публикации не приводятся.

Западнославянская модель обозначения ребенка субстантивированным прилагательным, являющимся продолжением псл. **dětisko* (пол. *dziecko*, чеш. *děcko*, слов. *decko*), соотносится с аналогичной моделью обозначения мужчины и женщины (с различием по роду, см. *Man* и *Woman*).

Для обозначения ребенка также существуют различные экспрессивные лексемы (типично для индоевропейских языков, см. БУСК 1949: 106), прежде всего производные **maly*: рус. *малыш*, укр. *маля*, *малюк*, пол. *malolat*, *malec* (разг.), *maluch*, серб. *мали*, а также от других основ: серб. *голишавац*, *голишавица* (экспр.), пол. *człowieczek*, *ludzik* (разг., ласк.).

Marriage, wedding

рус. а) брак, свадьба; б) женитьба; в) замужество; д) помолвка;
укр. а) шлюб, весілля; б) одруження; в) заміжжя; д) подружжя;
бел. а) шлюб, вясэлле; б) жаніцьба; в) замужжа; д) сужэнства;
заручыны (pl.);

пол. а) ślub, wesele; б) małżeństwo; в) zameście (устар.); д) zaręczyny;
каш. а) wieselé ~ weselé, swatba; zděnk, slub; б) żeńba, łożenk; д) zřākawině, zarāczēnē;

полаб. а) rādüst, frija (acc.sg.); д) zopaiťě;

в.-луж. а) kwas; б) žeńtwa, mandželstwo; д) slub;

н.-луж. а) swajźba; б) žeń, małželstwo; д) zlub;

чеш. а) sňatek, svatba; б) ženitba (книж., редк.); в) vdavky; д) zasnuby;

слов. а) svadba, sobáš; б) ženba; в) vydaj; д) zasnuby;

болг. а) брак, сватба; б) женитба; в) омъжаван; д) годѣж;

мак. а) жєнидба, свадба, брак; д) свршувачка, вєридба;

серб. а) браќ, свадба, венчање; б) жєнидба; в) љдаја; д) вєридба;

хорв. а) vjenčanje, svadba; brāk; б) ženidba; в) љdaja; д) zāruke;

слвн. а) zakon, poroka; б) ženitev; в) možitev; д) zaroka;

ст.-сл. и ц.-сл. а) браќъ, женитва, невѣстество, сватба; б) женитва;

лит. а) sątuoka; vestuvės; б) vedybos; в) tekýba (устар.); д) sužadėtuvės

(устар.);

рум. а) căsătorie, nuntă; б) însurătoare, însurare; в) măritat; măritoare; măritiş; д) logodnă;

алб. а) martēsë, dāsmë; д) fejēsë, bufë (диал. разг.);

греч. а) γάμος; б) παντρεία, γάμος; в) παντρεία, γάμος; д) αρραβώνας;

венг. а) házasság, lakodalom, nász; б) nőülés; д) eljegyzés.

а) Значение ‘брачный союз’ (заключить брак, вступить в брак, жить в браке), по всей видимости, является поздним в славянских языках. Слово *брак*, которое в болгарском, македонском, сербском, хор-

ватском и русском выражает это значение, пришло в эти языки из церковнославянского (БЕР 1: 73; ФАСМЕР 1: 206; ПЕРСЖ 1: 77), где обозначало бракосочетание, свадьбу (ср. бракъ... въ кана галилѣисцѣи < *bъrati ‘брать’ (ESJS 2: 76)). В польском, чешском, словацком, лужицких это значение выражается словом, производным от названий супруга *małżonek* и под. (см. *Husband*): *małżeństwo*, *manželství*, *manželstvo*, *mandželstwo*, *manželstwo*, а в словенском – словом *zákón* (ср. рус. *законный брак*).

Основное народное обозначение бракосочетания у славян – *svatъba (< *svatati). Продолжения этого слова употребляются в старославянском, болгарском, македонском, сербском, хорватском, словацком, чешском и нижнелужицком. Исходя из производящей основы исходное значение *svatъba можно связать с идеей сватания, сватовства. В сербском языке *сват* до сих пор обозначает гостя на свадьбе и смыслы ‘идти, звать на свадьбу’ могут обозначаться выражениями *ићи*, *звати у сватове*, букв. ‘идти в сваты’. В польском, украинском и белорусском в этом значении употребляется слово *veselъje, а в полабском синонимичное ему *radostъ (ср. Толстой 1995: 289–316) и в в.-луж. *kvasъ (с переносом названия напитка на свадебное угощение и шире на свадьбу, ср. серб. диал. *nip* ‘свадьба’ с той же внутренней формой). Такая мотивация отражает концептуализацию свадьбы как радостного события (vs события, которому должно радоваться и отмечать весельем), сопровождаемого угощением, ср. венг. *lakodalom* ‘свадьба (празднование после церемонии в церкви)’ < *lakik* ‘объедаться’.

В большинстве славянских языков, однако, появилось и другое слово со значением бракосочетания. В польском (в украинском и белорусском из польского), чешском и словацком в основе мотивации таких обозначений лежит идея соединения: пол. *ślub* (< приставка совместности *sъ и *l’ubiti), чеш. *sňatek* (< *sъnęti (REJZEK 2001: 587)), словц. *sobáš* (< *s-opásat ‘связать’, но возможно и заимствование из венгерского *szoba* (KRÁLIK 2015: 544)), сюда же ц.-слав. сжпржгъ ‘брак, супружество’ из ‘парная упряжка’. Словенское название бракосочетания *porôka* связано с ситуацией обручения, брачного договора (< *rôka ‘рука’, ср. хорв. *poruka* ‘гарантия’ (RJAZU 10: 884)). В сербском и хорватском на любое бракосочетание распространилось слово со значением церковного венчания (*венчање*, *vjenčanje*), ср. редкое в.-луж. *wěrowanje* ‘бракосочетание’ < ‘венчание’. В старославянском брак также обозначался лексемой посагъ (< посагати, см. Маргу). О славянских названиях свадьбы и помолвки см. подробно (Гура 2011: 406–433).

б) Значение женитьбы (вступления в брак мужчины) в славянских языках, в основном, выражается продолжениями посл. *ženitъba (рус., бел., чеш., словц., болг., мак., серб., хорв.) и *ženitъva (ст.-слав., словн., в.-

луж.), связанных с глаголом *ženiti, в н.-луж. *žeń*. В украинском в связи с заменой названия жены на *дружiна* женитьба получила название *одру́ження*. В польском значение выражается словом *małżeństwo* (ср. *małzonka* ‘супруга’), также в лужицких, наряду с *žeńtwa*, *žeń*.

с) Значение замужества, как и женитьбы, носит название, образованное от соответствующего глагола или сочетания. В языках, использующих конструкцию «выйти замуж», соответствующие имена имеют вид рус. *замужество*, укр. *замі́жся*, бел. *замужжа*, пол. *zameście*; в языках, использующих конструкцию «быть выданной замуж» – чеш. *vdavky*, словц. *vudaj*, серб. *ūdaja*, хорв. *ūdaja*; в языках с глаголом *obmožiti se – болг. *омъжван*, словн. *možitev*. В лужицких и македонском особой лексемы для этого значения нет, ср. так же в венгерском.

d) В славянских обозначениях помолвки реализуются две главные идеи – соединения (укр. *подружся*, чеш., словц. *zásnuby* (< псл. *snubiti < и.-е. *sneub^h – ‘жениться’), в.-луж. *slub*, н.-луж. *zlub*) и договора, устного (основанного на *слове* и *доверии*) или через рукопожатие или соединение рук (рус. *помолвка*, *обручение*, серб. *веридба*, мак. *веридба* (< серб., мак. *вера*, ср. в.-луж. *wěrowanje* ‘бракосочетание’), *свршувачка* (< мак. *сврши* ‘сделать’), болг. *годеж* (< болг. *годя* ‘договариваться о помолвке’), продолжения *goditi могут обозначать договор в широком смысле слова), словн. *zaroķa*, пол. *zaręczy*, бел. *заручыны* < *rōka ‘рука’). Бел. *сужэства* < *sōditi ‘судить’ (присуждать супруга). Договор мог сопровождаться вручением каких-либо знаков договора, ср. венг. *eljegyzés* < *jegy* ‘знак’.

Задача выявления мотивационных, лексико-типологических, семантических и ареальных противопоставлений и связей между разными славянскими языками решается в рамках каждой словарной статьи и, таким образом, будет решена с выходом словаря. Однако публикация словаря должна стать началом для разнообразных исследований славянской лексико-семантической системы в целом. В плане изучения связей и противопоставлений значений внутри поля и между полями перспективным в области конкретной лексики представляется выделение значений с большим семантическим потенциалом и без него, что служит яркой характеристикой восприятия человеком окружающего мира. Значения с большим семантическим потенциалом можно описывать на основании того, какой тип признака ложится в основу вторичной номинации (например, формы или функции) и насколько каждый тип признака продуктивен при семантической деривации, что также является важным маркером восприятия человеком действительности. Представляет интерес и выделение базовых значений, которые становятся источником для разных семантических полей,

а также кодов, то есть системных связей между разными полями (такие исследования предпринимались на основании отдельных полей, но систематически не проводились). Среди возможных направлений исследования можно также отметить типологию семантического развития когнатов (названия каких понятий являются лексически и семантически устойчивыми во всех славянских языках, а какие переживают семантические переходы или иные трансформации значения) и описание механизмов, под действием которых, разрушается или частично нарушается единство лексического выражения и образуется межъязыковой или междиалектный синонимический ряд (внедрение заимствований, изменение словообразовательной структуры, обновление мотивации, активизация альтернативного праславянского синонима).

Цитируемая литература

- ГУРА, Александр В. *Брак и свадьба в славянской народной культуре: семантика и символика*. Москва: Индрик, 2011.
- [GURA, Aleksandr V. *Brak i svad'ba v slavânskoj narodnoj kul'ture: semantika i simbolika*. Moskva: Indrik, 2011]
- СД = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. I–V. Москва, 1995–2012.
- [SD = *Slavânskie drevnosti. Ètnolingvističeskij slovar'*. Т. I–V. Moskva, 1995–2012]
- ТОЛСТАЯ, Светлана М. *Мир человека в зеркале языка. Очерки по славянскому языкознанию и этнолингвистике*. Москва: Индрик, 2019.
- [TOLSTAÂ, Svetlana M. *Mir čeloveka v zerkale âzyka. Očerki po slavânskomu âzykoznanii i ètnolingvistike*. Moskva: Indrik, 2019]
- ТОЛСТАЯ, Светлана М. *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва: Индрик, 2008.
- [TOLSTAÂ, Svetlana M. *Prostranstvo slova. Leksičeskââ semantika v obšeslavânskoj perspektive*. Moskva: Indrik, 2008]
- ТОЛСТОЙ, Никита И., Светлана М. Толстая. *Славянская этнолингвистика: вопросы теории*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2013.
- [TOLSTOJ, Nikita I., Svetlana M. Tolstaâ. *Slavânskaâ ètnolingvistika: voprosy teorii*. Moskva: Institut slavânovedeniâ RAN, 2013]
- ТОЛСТОЙ, Никита И. *Избранные труды*. Т. I. Славянская лексикология и семасиология. Москва: Языки русской культуры, 1997.
- [TOLSTOJ, Nikita I. *Izbrannye trudy*. Т. I. Slavânskaâ leksikologiâ i semasiologiâ. Moskva: Âzyki ruskoj kul'tury, 1997]
- ТОЛСТОЙ, Никита И. *Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва: Индрик, 1995.
- [TOLSTOJ, Nikita I. *Âzyk i narodnaâ kul'tura: Očerki po slavânskoj mifologii i ètnolingvistike*. Moskva: Indrik, 1995]
- ТРУБАЧЕВ, Олег Н. *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*. Москва: Издательство АН СССР, 1959.

[TRUBAČEV, Oleg N. *Istoriâ slavânskikh terminov rodstva i nekotoryh drevnejših terminov obšestvennogo stroâ*. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR, 1959]

*

BUCK, Carl D. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*. Chicago @ London, 1949.

ČEJKA, Mirek. "Lexicostatistic dating and Slavonic languages". *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, vol. 21, iss. A20 (1972): p. 39–52.

ISAČENKO, Alexander. *Opera Selecta: Russische Gegenwartssprache, Russische Sprachgeschichte, Probleme Der Slavischen Sprachwis-Senschaft*. Forum Slavicum, vol. 45. Munich: Wilhelm Fink Verlag, 1976.

Источники

БЕР = *Български етимологичен речник*. Т. 1–8. София: Издателство на Българската академия на науките, 1971–2017.

[BER = *B"lgarski etimologičen rečnik*. Т. 1–8. Sofiâ: Izdatelstvo na B"lgarskata akademiâ na naukite, 1971–2017]

Горазд: *виртуальный портал старославянского языка* <<http://gorazd.org/gulliver/?envLang=ru>> 01. 02. 2025.

[*Gorazd: virtual'nyi portal staroslavânskogo âzyka*]

ПЕРСЈ = *Приручни етимолошки речник српског језика*. Т. 1. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023.

[PERSJ = *Priručni etimološki rečnik srpskog jezika*. Т. 1. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2023]

ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1–4. Москва: Прогресс, 1986–1987.

[FASMER, Maks. *Ėtimologičeskij slovar' russkogo âzyka*. Т. 1–4. Moskva: Progress, 1986–1987]

ЭССЯ = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд* / под ред. О. Н. Трубачёва, А. Ф. Журавлёва, Ж. Ж. Варбот. Вып. 1–42. Москва: Наука, 1974–2022.

[ÈSSÂ = *Ėtimologičeskij slovar' slavânskikh âzykov: Praslavânskij leksičeskij fond* / pod red. O. N. Trubačëva, A. F. Žuravlëva, Ž. Ž. Varbot. Vyp. 1–42. Moskva: Nauka, 1974–2022]

*

ESJS = *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. D. 1–19. Praha; Brno: Academia, Tribun EU, 1989–2018.

KRÁLÍK, Ľubor. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2015.

REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.

RJAZU = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb, 1880–1976. D. 1–23.

Екатарина И. Јакушкина
 Московски државни универзитет „М. В. Ломоносов“
 Филолошки факултет
 Катедра за славистику

УПОРЕДНИ РЕЧНИК СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА: КОНЦЕПЦИЈА И РЕАЛИЗАЦИЈА

Резиме

У раду је представљен нови пројекат у словенској лексикографији, идеографски *Упоредни речник словенских језика*. Пројекат се остварује у Институту за славистику Руске академије наука под руководством академика С. М. Толстој. Идеја о стварању речника настала је у Московској етнолингвистичкој школи, тачније у оном њеном правцу који је везан претежно за проучавање језика и традиционално се назива етнолингвистика „у ужем смислу“. Речник је замишљен као допуна познатом идеографском речнику одабраних индоевропских синонима К. Д. Бака, који садржи грађу само пет словенских језика и то са битним грешкама. *Упоредни речник* ће укључити сва значења представљена у Баковом речнику (припадају двадесет двома тематским групама основне лексике) уз неке додатке. Структура одреднице ће следити Баков образац уз неке измене. Садржаће списак лексема које изражавају дато значење у 16 словенских и пет суседних несловенских језика (румунском, албанском, грчком, мађарском и литванском), као и детаљну експликацију значења. За разлику од Баковог речника, поред описа мотивације и етимологије речи, одредница ће садржати опис других семантичких карактеристика речи: секундарна значења, семантику изведеница, конотације, лексикотиполошке особине. У случају када се словенски језици разликују у начину концептуализације значења, у одредници се пописују мотивационе особине сваког од међусловенских синонима, разлике у лексичкој подели стварности у различитим словенским језицима, ареалне опозиције. У будућности речник треба да постане основа разноврсних истраживања словенског лексичко-семантичког система као целине.

Кључне речи: словенски језици, словенска лексикологија, словенска етнолингвистика, упоредни речник, идеографски речник.

Ekaterina I. Yakushkina
Lomonosov Moscow State University
Department of Slavic Philology

COMPARATIVE DICTIONARY OF SLAVIC LANGUAGES:
CONCEPTION AND IMPLEMENTATION

S u m m a r y

The paper presents a new project in Slavic lexicography, the ideographic “Comparative Dictionary of Slavic Languages”. The project is being implemented at the Institute of Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences under the leadership of Academician S. M. Tolstoy. The idea of creating a dictionary has appeared in the Moscow Ethnolinguistic School, namely in its part that is primarily related to the study of language and is traditionally called “narrow” ethnolinguistics. The dictionary is intended as a supplement to the well-known ideographic dictionary of selected Indo-European synonyms by C. D. Buck, which contains material from only five Slavic languages, with significant errors. The comparative dictionary will include all the meanings presented in Buck’s dictionary (belonging to 22 thematic groups of the basic lexicon), with some additions. The structure of each entry will follow Buck’s pattern with some changes. It will contain a list of lexemes expressing a meaning in 16 Slavic and 5 non-Slavic languages (Romanian, Albanian, Greek, Hungarian and Lithuanian), as well as a detailed explication of the meaning. Unlike Buck’s dictionary, in addition to a description of the motivation and etymology of the word, the dictionary will contain a description of other semantic features of the word: secondary meanings, semantics of derivatives, connotations, lexical-typological features. When Slavic languages differ in the way of conceptualizing meaning, the dictionary describes the motivational features of each of the Slavic synonyms, differences in the lexical view of the world in different Slavic languages, areal oppositions. In the future, the dictionary should become the basis for various studies of the Slavic lexical-semantic system as a whole.

Keywords: Slavic languages, Slavic lexicology, Slavic ethnolinguistics, comparative dictionary, ideographic dictionary.

ISSN 0350-185X, – Књ. 81, св. 2 (2025), стр. 25–34

UDK: 811.163.4'373.6 811.163.4'342.8

COBISS.SR-ID 184053513

<https://doi.org/10.2298/JFI2502025L>

Примљено: 8. маја 2025.

Прихваћено: 11. јуна 2025.

Оригинални научни рад

Орсат Л. Лигорио*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за класичне науке

ЗАКОНОМЈЕРНОСТ АКЦЕНТА У ЕТИМОЛОГИЈИ СХ. НЕПУТ**

Од латинског *NEPŌTEM* ‘унук; нећак’ српскохрватски има као далматороманске реликте *нејуџи*, *нејуч/нејућ* и *небуд*; варијанта *нејуџи* биљежи акценте *нејуџи* и *нејуџи*, варијанта *нејуч/нејућ* акценте *нејућ* и *нејућ*, варијанта *небуд* акценат *небуд*. У раду се расправља о томе да ли је акценат ових облика закономјеран с обзиром на то да се у другим случајевима исте врсте не налази почетан него дочетан акценат; уп. нпр. лат. *CANĀLEM* ‘прокоп’ > сх. *кòнāл*, *-āла* или лат. *DRACŌNEM* ‘змај’ > сх. *дрòкџн*, *-јна*.

Кључне ријечи: латински, далматоромански, српскохрватски, акцентуација, етимологија.

1. Увод. Латинска тросложна парокситона са отвореном пенултимом у српскохрватском дају далматороманске реликте који у правилу припадају акцентском типу *вòјнџк* или, у савременим појмовима, акценатској парадигми *B* (дочетно наглашеним ријечима). Упореди:

лат. *CANĀLEM* ‘прокоп’ > шток. *кòнāл*, *-āла* (= *конāл*, *-āлā*), в. ERHSJ II 30;
лат. *DRACŌNEM* ‘змај’ > шток. *дрòкџн*, *-јна* (= *дрокџн*, *-јнā*), в. *op. cit.* I 442;
лат. *PALŪDEM* ‘мочвара’ > чак. *йалџд*, *-јдā* (= *йалџд*, *-јдā*), в. *op. cit.* II 594;
лат. *SARTŌREM* ‘кројач’ > чак. *сарџџр*, *-јрā* (= *сарџџр*, *-јрā*), в. *op. cit.* III 205
итд.

* orsat.ligorio@f.bg.ac.rs, orsat.ligorio@gmail.com; ORCID: 0000-0001-5047-0674

** Овај рад деветнаести је у серији *Из балканског латинистике*. Његову реализацију подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-137/2025-03/200163).

Више в. у HOLZER 2011²: 49 и LIGORIO 2013: 354. У штокавским облицима дошло је до правилне ретракције акцента, а у чакавским (са тзв. старијим двоакценатским системом) до метатоније изворног неоакута; в. MOGUŠ 1977: 56. Од илустрованог обрасца одудара:

лат. *нерѡтем* ‘унук; нећак’ > шток. *нѣйѡѡ*, -а, чак. *нѣйѡѡ*, -а, в. ERHSJ II 511.

У овом далматороманском реликту акценат није дочетан; и у штокавском и у чакавском он се налази на основи, не дочетку ријечи. Закупљени тим запажањем, у овом раду расправљамо о томе да ли је документовани акценат сх. *нейѡѡ* закономјеран или не.

2. Етимологија. Поријекло сх. *нейѡѡ* утврдио је П. Будмани. У *Dubrovačkom dijalektu, kako se sada govori*, он је установио да ова наша туђица није италијанска, од *nipote* ‘унук; нећак’, него управо латинска, од првобитног *нерѡтем* (BUDMANI 1883: 161). За исто се одмах заузео и KUŠAR (1894: 14). Будманијеве латинизме М. Ћ. Бартоли затим је реинтерпретирао као далматороманске реликте те се *нейѡѡ* тако нашло на списку српскохрватских далматизама (BARTOLI 1906: II 296). На исто становиште (*расе* RJA VIII 43) стали су и каснији радови који се баве етимологисањем далматороманских реликата у српскохрватском (СКОК 1934: 201; ERHSJ II 511; РОССНИ 1990: 252; ЈЕ II 217; LIGORIO 2014: 182).

3. ПРВА ПОТВРДА. Облик *нейѡѡ* јавља се од XVI вијека (RJA VIII 43). Прве потврде налазе се у *Либру од мнозијех разлога* (РЕШЕТАР 1933: 115), *Пјесмама* Мавра Ветранића (VETRANIĆ 1871: 193–94) и *Скују* Марина Држића (DRŽIĆ 1875: 223). Ниједна од њих није акценатована. У расправи о језику М. Држића, Решетар потврду из *Скуја* акценатује као *нѣйѡѡ*, али то неће бити Држићев него управо Решетаров акценат (РЕШЕТАР 1933: 217). Микаља, Дела Бела, Стули и остали старији лексикографи (укључујући Вука) *нейѡѡ* не биљеже. Прва акценатована потврда ове ријечи налази се тако тек у *Dubrovačkom dijalektu* П. Будманија, који је (попут Решетара) акценатује као *нѣйѡѡ* (BUDMANI 1883: 161).

4. ВАРИЈАЦИЈА. Поред *нейѡѡ*, налазе се још варијанте *небуд* и *нейуч/нейућ*; прва варијанта (из Боке которске) од утврђеног предлошка постаје озвучењем интервокалних плозива које је за бококоторску далматороманштину карактеристично (више в. у Лигорио 2025), а друга унакрштањем лат. *нерѡтем* са корадикалним фемининумом *нерѡтиам* > сх. *нейуча*.

5. ГРАЂА. Преглед документованих акцената по забиљеженим варијантама:

Варијанта *нейѡѡ*: 1. *нѣйѡѡ* са ознаком *ѡокр*. (РМС III 748), СЗ Бока (MUSIĆ 1972: 194), Конавли (KAŠIĆ 1995: 361), Дубровник (BUDMANI 1883:

161; Бојанић, Тривунац 2002: 246), Опузен (МАТАГА 2003: 116), Блато (MILAT PANŽA 2015: 272), Вргада (JURIŠIĆ 1973: 132), Омишаљ (МАНУЛЈА 2006: 186), Кастав (MILETIĆ 2019: 384), Рукавац (МОНОРОВИЋИЋ-МАРИЋИН 2001: 177), Гробник (LUKEŽIĆ, ZUBČIĆ 2007: 413); 2. *нејуї/нејуї* Будва, Дубровник, Брач, Вис, Божава, Раб (ERHSJ II 511); 3. *нејуї* Корчула (KALOGJERA и др. 2008: 216), Вис (ROKI 1997: 328), Хвар (BENČIĆ 2014: 313), Питве (BARBIĆ 2011: 184), Нережишћа (ŠIMUNOVIĆ 2009: 552), Ложишћа (GALOVIĆ, Valerijev 2021: 248), Шолта (GALOVIĆ 2019: 460), Трогир (GEIĆ 2015: 242), Бибиње (ŠIMUNIĆ 2013: 431), Кукљица (МАРИЋИЋ КУКЉИЋАНИН 2000: 182), Иж (MARTINOVIĆ 2005: 225), Рава (BOŽIN 2017: 208), Сали (PIASEVOLI 1993: 212), Брбињ (RANČIĆ 2013: 108), Ривањ (RADULIĆ 2002: 192), Сеструњ (FATOVIĆ 2017: 154), Ист (SMOLJAN 2015²: 246), Паг (KUSTIĆ 2002: 263), Повљана (TIĆIĆ 2004: 225), Колан (OŠTARIĆ 2005: 292), Зубовићи (ZUBOVIĆ 2019: 216), Раб (KUŠAR 1894: 14), Бољунско поље (FRANCETIĆ 2015: 151), Веле Муне, Пољане, Ичићи, Мошћенице (LAIČA G 491); 4. *нејуї/нејуї* са ознаком *юкр*. (РСА XV 391); 5. *нејуї* Дубровник (ЗОРЕ 1895: 14).

Варијанта *нејуч/нејућ*: 1. *нејуч* СЗ Бока (MUSIĆ 1972: 194); 2. *нејућ* Пераст (LIPOVAC-RADULOVIĆ 1981: 229). Варијанта *нејуч/нејућ* ограничена је на СЗ Боку которску.

Варијанта *небуд*: 1. *небуд* Пераст (BRAJKOVIĆ 1893: 16, RJA VII 800), Пераст, Доброта, Ластва, Муо (ERHSJ II 511), Пераст (LIPOVAC-RADULOVIĆ 1981: 229), Лепетане (ТОМАНОВИЋ 1935: 119); 2. *небуд* Пераст, Доброта (СКОК 1934: 210). Варијанта *небуд* ограничена је на Боку которску; за разлику од *нејуч/нејућ*, налази се у цијелој Боци (СЗ и ЈИ Бока).

6. АНАЛИЗА. Подјела документованих акцената по акценатским типовима:

Акценатском типу *нећак* (више в. у Даничић 1925: 36) припада *нејуї* СЗ Бока, Конавли, Дубровник, Опузен, Блато, Вргада, Омишаљ, Кастав, Рукавац, Гробник, *нејуч* СЗ Бока.

Акценатском типу *беџен* (више в. у *op. cit.* 32) припада *нејуї* Корчула, Вис, Хвар, Питве, Нережишћа, Ложишћа, Шолта, Трогир, Бибиње, Кукљица, Иж, Рава, Сали, Брбињ, Ривањ, Сеструњ, Ист, Паг, Повљана, Колан, Зубовићи, Раб, Веле Муне, Пољане, Ичићи, Мошћенице, Бољунско поље, *нејућ* Пераст и *небуд* Пераст, Доброта, Ластва, Муо.

Акценатском типу *Душан* (више в. у *op. cit.* 28) припада *нејуї* Дубровник и *небуд* Пераст, Доброта. (Пошто потврде овог типа имају само по један извор, извјесно је да су их аутори тих извора забиљежили грешком, мјесто обичнијег *нејуї*, *небуд*.)

Мијешана грађа: *нѣйуѣ/нѣйуѣ* (Будва, Дубровник, Брач, Вис, Божава, Раб) припада акценатским типовима *нѣћак/бѣден* а „покрајинско“ *нѣйуѣ/нѣйуѣ* типовима *бѣден/Душан*.

У савременој акцентологији, сви наведени типови (*нѣћак*, *бѣден*, *Душан*) могу се свести на ријечи са непомичним акцентом на основи, тј. на тзв. акценатску парадигму *А*, без обзира на то да ли је посриједи први (*нѣћак*, *бѣден*) или други слог основе (*Душан* < *Душан*).

7. ЗАКОНОМЈЕРНОСТ АКЦЕНТА. Показали смо да далматоромански реликти лат. *NERŌTEM* имају акценат на основи ријечи док се у другим случајевима исте врсте (лат. *CANĀLEM*, *DRACŌNEM*, *PALŪDEM*, *SARTŌREM*, в. *Увод*) акценат налази на дочетку ријечи.

У докторском раду, упозорили смо да би почетни акценат, наизглед незакономјеран, могао значити да спорна ријеч није заимана из акузатива (*NERŌTEM*) него из номинатива (*NĒRŌS*); в. LIGORIO 2014: 35, 182. Уп. нпр. лат. *NĒRŌS* > алб. *nir* ‘нећак’ (MEYER 1891: 310). Од тог рјешења, међутим, одбија чињеница да блискородни облик у вељотском недвосмислено одражава акузатив, а не номинатив; уп. лат. *NERŌTEM* > вељ. *peráut* ‘унук; нећак’ (из Кубићевог глосара, в. IVE 1886: 122). Исто (*peráut* = *peráut*) има и BARTOLI 1906: II 208.

Узимајући акузатив као поузданији предложак, у овом раду предлажемо алтернативно рјешење, а то јест да се владање акцента у далматороманским реликтима овог облика нема поредити са владањем акцента у далматороманским реликтима лат. *CANĀLEM*, *DRACŌNEM*, *PALŪDEM*, *SARTŌREM* (тросложна парокситона са отвореном пенултимом) него са владањем акцента у далматороманским реликтима лат. *CORĪNUM*, *FLANŌNAM*, *LACTŪCAM*, *QUIRĪNUM*, који су такође тросложна парокситона са отвореном пенултимом. Упореди:

лат. *CORĪNUM* > шток. *Kārĭn*, -а (насеље код Задра), в. HOLZER 2011²: 110;

лат. *FLANŌNAM* > чак. *Плѡмин*, -а (градић у Истри), в. *op. cit.* 140;

лат. *LACTŪCAM* ‘салата’ > чак. *лѡѣика*, -е ‘лисната трава, налик калоперу’, в. JE II 147;

лат. *QUIRĪNUM* > чак. (*Свеѣи*) *Kārĭn*, -а (гробље на рубу града Пагу), в. SKOK 1950: 73.

У свим наведеним облицима налазимо почетни акценат (*Kārĭn*, *Плѡмин*, *лѡѣика*, *Kārĭn*). Почетни акценат у тим облицима тумачи се дејством тзв. првог Ившићевог закона у склопу којег се акценат са другог вокала без акута (старог или новог) помјера на претходни слог. Лат. *CORĪNUM*, *FLANŌNAM*, *LACTŪCAM*, *QUIRĪNUM*, зајмљени првобитно као **Karĭn*, **Plomĭn*, **lojĭika*, **Karĭn*, дејством првог Ившићевог закона (више в. нпр. у HOLZER 2011²: 70 или KAROVIĆ 2015: 351) тако дају *Kārĭn*, **Plѡmĭn*,

**лѡиѡка*, **Кѡрин*, с тим што је у потоња три облика (који су чакавски) дужина доцније подвргнута карактеристичном краћењу у посттоничкој позицији (Moguš 1977: 55), по чему од **Плѡмѡн*, **лѡиѡка*, **Кѡрин* најзад постаје скраћено *Плѡмин*, *лѡиѡка*, *Кѡрин*. В. и HOLZER 2011²: 110, 123, 140. На исти начин да се објаснити и акценат далматороманских реликата лат. *NEPŌTEM*.

8. ЗАКЉУЧЦИ.

- (1) Реликти лат. *NEPŌTEM* који припадају акценатском типу *нѣћак* (*нѣйуи*, *нѣйуч*) постају дејством првог Ившићевог закона: лат. *NEPŌTEM* > сх. **нейуи*, **нейуч* > *нѣйуи*, *нѣйуч*.
- (2) Реликти лат. *NEPŌTEM* који припадају акцентском типу *бѣден* (*нѣйуи*, *нѣйућ*, *нѣбуд*) постају дејством првог Ившићевог закона и доцнијег краћења у посттоничкој позицији: лат. *NEPŌTEM* > сх. **нейуи*, **нейуч*, **небуд* > *нѣйуи*, *нѣйуч*, **нѣбуд* > *нѣйуи*, *нѣйућ*, *нѣбуд*.
- (3) Сљедствено, акценат далматороманских реликата лат. *NEPŌTEM* јесте закономјеран.
- (4) Акценат далматороманских реликата лат. *CANĀLEM*, *DRACŌNEM*, *PALŪDEM*, *SARTŌREM* не слаже се са акцентом далматороманских реликата лат. *NEPŌTEM* јер су пријашњи реликти (будући раније позајмљенице) били подвргнути Дибоовом закону који искључује дејство Ившићевог закона и доводи до настанка дочетне акцентуације.
- (5) Сљедствено, далматоромански реликти лат. *NEPŌTEM* морају бити познији у односу на далматороманске реликте лат. *CANĀLEM*, *DRACŌNEM*, *PALŪDEM*, *SARTŌREM*.

СКРАЋЕНИЦЕ

алб.	албански
вељ.	вељотски
ит.	италијански
лат.	латински
сх.	српскохрватски
чак.	чакавски
шток.	штокавски

Цитирана лиѡераѡура

- БОЈАНИЋ, Михаило, Растислава Тривунац. „Рјечник дубровачког говора“. *Српски дијалекѡолошки зборник* 49 (2002): стр. 1–458.
- [BOJANIĆ, Mihailo, Rastislava Trivunac. „Rječnik dubrovačkog govora“. *Srpski dijalektološki zbornik* 49 (2002): str. 1–458]

- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Српски акценџиџи*. Београд – Земун: Графички завод „Макарије“, 1925.
- [DANIĆIĆ, Ćuro. *Srpski akcenti*. Beograd – Zemun: Grafički zavod „Makarije“, 1925]
- ЗОРЕ, Луко. „Дубровачке туђинке“. *Сџоменик СКА* 26 (1895): стр. 1–25.
- [ZORE, Luko. „Dubrovačke tuđinke“. *Spomenik SKA* 26 (1895): str. 1–25]
- ЛИГОРИО, Орсат. „Озвучење интервокалних плозива у далматороманским реликти-ма Бококоторског залива“. *Анали Филолошког факултетеџа* 37/1 (2025): стр. 111–129.
- [LIGORIO, Orsat. „Ozvučenje intervokalnih ploziva u dalmatoromanskim reliktima Bokokotorskog zaliva“. *Anali Filološkog fakulteta* 37/1 (2025): str. 111–129]
- РЕШЕТАР, Милан. *Дубровачки зборник од год. 1520*. Београд: СКА, 1933.
- [REŠETAR, Milan. *Dubrovački zbornik od god. 1520*. Beograd: SKA, 1933]
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*. I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–76.
- [RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. I–VI. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska, 1967–76]
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- [RSA: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. I–. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1959–]
- ТОМАНОВИЋ, Васо. „Акценат у говору села Лепетана (Бока Которска)“. *Јужнословенски филолог* 14 (1935): стр. 59–143.
- [TOMANOVIĆ, Vaso. „Akcenat u govoru sela Lepetana (Boka Kotorska)“. *Južnoslovenski filolog* 14 (1935): str. 59–143]

*

- BARBIĆ, Ante. *Rječnik Pitava i Zavale*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011.
- BARTOLI, Matteo Giulio. *Das Dalmatische : Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der apennino-balkanischen Romania*. I–II. Wien: A. Holder, 1906.
- BENČIĆ, Radoslav. *Rječnik govora grada Hvara*. Hvar: Muzej hvarske baštine, 2014.
- BOŽIN, Davor. *Rječnik i govor starih žitelja otoka Rave*. Zadar: Matica hrvatska, 2017.
- BRAJKOVIĆ, Tomo. „Peraški dijalekat“. *Program Carske Kraljevske Državne Velike Gimnazije u Kotoru za školsku godinu 1892–93*. str. 1–21.
- BUDMANI, Pero. „Dubrovački dijalekat, kako se sada govori“. *Rad JAZU* 65 (1883): str. 154–79.
- DRŽIĆ, Marin. *Djela Marina Držića*. Ur. Franjo Petračić. Zagreb: JAZU, 1875.
- ERHSJ: Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Ur. Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Prir. za tisak Valentin Putanec. I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–74.
- FATOVIĆ, Svetko. *Rječnik govora otoka Sestrinja*. Zadar: Matica hrvatska, 2017.
- FRANCETIĆ, Ivan. *Rječnik boljunskih govora*. Izvorni rukopis uredila, priredila i popratila etimološkim komentarima Sandra Tamaro. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile, 2015.
- GALOVIĆ, Filip. *Govori otoka Šolte*. Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište, 2019.

- GALOVIĆ, Filip, Pavle Valerijev. *Rječnik govora mjesta Ložišća na otoku Braču*. Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište, 2021.
- GEIĆ, Duško. *Rječnik i gramatika trogirskoga čakavskoga govora*. Split: Književni krug Split – Združeni artisti Trogir, 2015.
- HOLZER, Georg. *Glasovni razvoj hrvatskoga jezika*. Prev. Barbara Štebih Golub. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011².
- IVE, Antonio. „L’antico dialetto di Veglia“. *Archivio glottologico italiano* 9 (1886): str. 115–87.
- JE: Vinja, Vojmir. *Jadranske etimologije : Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. I–III. Zagreb: HAZU – Školska knjiga, 1998–2004.
- JURIŠIĆ, Blaž. *Rječnik govora otoka Vrgade*. Zagreb: JAZU, 1973.
- KALOGJERA, Damir, Mirjana Svoboda, Višnja Josipović. *Rječnik govora grada Korčule*. Zagreb: Novi Liber, 2008.
- KAPOVIĆ, Mate. *Povijest hrvatske akcentuacije : Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- KAŠIĆ, Zorka. „Govor Konavala“. *Српски дијалектолошки зборник [Srpski dijalektološki zbornik]* 41 (1995): str. 1–156.
- KUSTIĆ, Nikola. *Čakavski govor grada Paga s rječnikom*. Zagreb: Društvo Pažana i prijatelja grada Paga, 2002.
- KUŠAR, Marcel. „Rapski dijalekat“. *Rad JAZU* 40 (1894): str. 1–54.
- LAIČAG: Filipi, Goran, Barbara Buršić Giudici. *Lingvistički atlas istarskih čakavskih govora*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile, 2019.
- LIGORIO, Orsat. „Nešto o akcentu dalmatoromanskih relikata“. *Croatica et Slavica Iadertina* 9/2 (2013): str. 353–63.
- LIGORIO, Orsat. *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*. Doktorska disertacija. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014.
- LIPOVAC-RADULOVIĆ, Vesna. *Romanizmi u Crnoj Gori : Jugoistočni dio Boke kotorske*. Cetinje – Titograd: Obod – Pobjeda, 1981.
- LUKEŽIĆ, Iva, Sanja Zubčić. *Grobnički govor XX. stoljeća*. Rijeka: Katedra Čakavskog sabora Grobinščine, 2007.
- MAHULJA, Ivan. *Rječnik omišaljskoga govora*. Rijeka – Omišalj: Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj, 2006.
- MARIČIĆ KUKLIČANIN, Tomislav. *Rječnik govora mjesta Kukljica na otoku Ugljanu*. Zadar: Matica hrvatska, 2000.
- MARTINOVIĆ, Žarko. *Rječnik iškoga govora*. Zadar: Gradska knjižnica, 2005.
- MATAGA, Vojislav. *Romanizmi u neretvanskom govoru*. Zagreb: Altagama, 2003.
- MEYER, Gustav. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. I–II. Strassburg: K. J. Trübner, 1891.
- MILAT PANŽA, Petar. *Rječnik govora Blata na Korčuli*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2015.
- MILETIĆ, Cvjetana. *Slovník kastafskoga govora*. Kastav: Čakavski senjali, 2019.
- MOGUŠ, Milan. *Čakavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga, 1977.
- MOHOROVIĆIĆ-MARIČIN, Franjo. *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*. Rijeka: Adamić, 2001.
- MUSIĆ, Srđan. *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki kotorskoj*. Beograd: Filološki fakultet, 1972.

- OŠTARIĆ, Ivo. *Rječnik kolanjskog govora*. Zadar: Matica hrvatska, 2005.
- PIASEVOLI, Ankica. *Rječnik govora mjesta Sali na Dugom otoku*. Zadar: Matica hrvatska, 1993.
- RADULIĆ, Ladislav. *Rječnik rivanjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska, 2002.
- RANČIĆ, Gordana. *Zavičajni rječnik i kronika mjesta Brbinj*. Zadar, 2013.
- REŠETAR, Milan. „Jezik Marina Držića“. *Rad JAZU* 111 (1933): str. 99–240.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- ROCCHI, Luciano. *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*. Udine: Campanotto Editore, 1990.
- ROKI, Andro. *Lîbar viškiga jazika*. Toronto, 1997.
- SKOK, Petar. „Zum Balkanlatein IV.“ *Zeitschrift für romanische Philologie* 54 (1934): str. 175–214, 424–499.
- SKOK, Petar. *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*. I–II. Zagreb: JAZU, 1950.
- SMOLJAN, Ante. *Rječnik otoka Ista*. Zadar: Matica hrvatska, 2015².
- ŠIMUNIĆ, Božidar. *Rječnik bibinjskoga govora*. Zadar: Matica hrvatska, 2013.
- ŠIMUNOVIĆ, Petar. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009.
- TIČIĆ, Ante. *Rječnik govora mjesta Poveljane na otoku Pagu*. Zadar: Matica hrvatska, 2004.
- VETRANIĆ, Mavro. *Pjesme Mavra Vetranića Čavčića*. Ur. Vatroslav Jagić i Ivan August Kaznačić. Zagreb: JAZU, 1871.
- ZUBOVIĆ, Šime. *Rječnik govora sela Zubovića na otoku Pagu*. Novalja: Matica hrvatska, 2019.

Орсат Л. Лигорио
Белградский университет
Философский факультет
Отделение классических наук

ЗАКОНОМЕРНОСТЬ УДАРЕНИЯ В ЭТИМОЛОГИИ СХ. *НЕПУТ*

Резюме

Далматороманский реликт лат. *непѣтем* ‘внук; племянник’ в сербскохорватском языке представлен вариантами *нейуѣ*, *нейуч/нейућ* и *небуд*; первый из них отмечен в акцентных вариантах *нѣйуѣ* и *нѣйуѣ*, второй — *нѣйуч* и *нѣйућ*, а третий — только *нѣбуд*. В работе поднимается вопрос, закономерно ли ударение этих форм, учитывая, что в других примерах того же типа (трёхсложные парокситоны с открытым предпоследним слогом) налицо не начальное, а конечное ударение; ср. лат. *canālem* ‘канал’ > сх. *кѣнѣл*, *-āla* или лат. *dracōnem* ‘дракон’ > сх. *дрѣкѣн*, *-уна*. Выдвигается гипотеза, что реликты лат. *непѣтем* относятся к иному слою, нежели реликты лат. *canāle*, *dracōnem*. В младших слоях далматороманизмов (не подвергшихся действию закона Дыбо) налицо та же акцентуация, что и в реликтах лат. *непѣтем*; ср. лат. *corīnum* > сх. *Кѣрѣн*, *-а* (селение под Задаром), лат. *flanōnam* > чак. *Плѣмин*, *-а* (городок в Истрии), лат. *lactūcam* ‘салат’ > чак. *лѣйѣка*, *-е*, лат. *quirīnum* > чак. (*Свеѣи*) *Кѣрин*, *-а* (кладбище в городе Паг). Акцентуация этих форм объясняется действием т.н. первого закона Ившича (**Кѣрѣн* > *Кѣрѣн*, **Плѣмин* > **Плѣмѣн*, **лѣйѣка* > **лѣйѣка*, **Кѣрѣн* > **Кѣрѣн*), а некоторых, преимущественно чакавских — действием позднейшего сокращения в заударном положении (**Плѣмѣн* > *Плѣмин*, **лѣйѣка* > *лѣйѣка*, **Кѣрѣн* > *Кѣрин*). Таким же образом может быть объяснена и акцентуация реликтов лат. *непѣтем*: **нейуѣ*/**нейуч*/**небѣд* > *нѣйуѣ*/*нѣйућ*/**нѣбуд* (закон Ившича) > *нѣйуѣ*/*нѣйућ*/*нѣбуд* (заударное сокращение).

Ключевые слова: латинский, далматороманский, сербскохорватский, акцентуация, этимология.

Orsat L. Ligorio
University of Belgrade
Faculty of Philosophy
Department of Classical Studies

THE REGULARITY OF ACCENT IN THE ETYMOLOGY OF SERBO-CROATIAN *NEPUT*

S u m m a r y

Serbo-Croatian *neput*, *nepuč/nepuč*, *nebūd* ‘grandson; nephew’ is a Dalmatian Romance loanword derived from Latin *NEPŌTEM* ‘grandson; nephew’. The form *neput* is accented as *něpūt* or *něput*, the form *nepuč/nepuč* as *něpūč* or *něpuč*, the form *nebūd* as *něbūd*. The paper discusses whether the accentuation of these forms is regular given the fact that other forms of the same kind (trisyllabic paroxytona with an open penult) have word-final rather than word-initial accent; cf. L *CANĀLEM* > SCr. *kōnāl*, *-āla* ‘gutter’ or L *DRACŌNEM* > SCr. *dròkūn*, *-ūna* ‘dragon’. Younger loanwords of Dalmatian Romance origin (posterior to Dybo’s Law) have the same accentuation as seen in the continuants of L *NEPŌTEM*; cf. L *CORĪNUM* > SCr. *Kārīn*, *-a* (hamlet near Zadar), L *FLANŌNAM* > Čak. *Plōmīn*, *-a* (town in Istria), L *LACTŪCAM* ‘lettuce’ > Čak. *lõtika*, *-e*, L *QUIRĪNUM* > Čak. (*Sveti*) *Kārīn* (graveyard in Pag). The accentuation of these forms is explained as arising from the operation of the so-called Ivšić’s First Law (**Karīn* > *Kārīn*, **Plomīn* > *Plōmīn*, **lotika* > *lõtika*, **Karīn* > **Kārīn*) and, in some, predominantly Čakavian forms, from the subsequent operation of the posttonic shortening (**Plōmīn* > *Plōmīn*, **lõtika* > *lõtika*, **Kārīn* > *Kārīn*). The accentuation of the Serbo-Croatian continuants of L *NEPŌTEM* can be explained in much the same way: **nepūt/*nepuč/*nebūd* > *něpūt/něpūč/*něbūd* (Ivšić’s Law) > *něput/něpuč/něbud* (posttonic shortening).

Keywords: Latin, Dalmatian Romance, Serbo-Croatian, accent, etymology.

ISSN 0350-185X, – Књ. 81, св. 2 (2025), стр. 35–64

UDK: 811.163.41'282.2 811.163.41'366.543

COBISS.SR-ID 184055049

<https://doi.org/10.2298/JFI2502035S>

Примљено: 26. априла 2025.

Прихваћено: 11. јуна 2025.

Оригинални научни рад

Зоран М. Симић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ИМЕНИЧКИ ПОСЕСИВНИ ГЕНИТИВ У ГОВОРУ РОМАНИЈСКОГ ПЛАТОА**

У раду се на основу дијалекатског корпуса прикупљеног с подручја романијског платоа анализира употреба генитива именице који је у функцији адноминалног посесивног детерминатора. Посматране су синтаксичко-семантичке особености сваког од структурних ликова именичког посесивног генитива посебно – као слободног падежа, падежа блокираног предлогом (од или у) и падежа блокираног обавезним детерминатором. У оквиру сваког структурног генитивног лика на основу лексичког значења појмова у улози објекта и субјекта посесије утврђују се семантички типови посесивности, а реализована су три типа: пропријетативна (права), реципроцитативна и партитивна посесивност. Генитив блокиран обавезним детерминатором издвојио се као основни синтаксички формализатор пропријетативне и реципроцитативне посесивности. Место у субпољу партитивне посесивности комплементарно деле генитивне конструкције с предлозима од и у, од којих се првом може додатно нагласити одвајање, а другом истаћи неодвојива везаност дела за целину, док изостаје слободни генитив у примерима типа *нога сџола*. Увидом у стање у дијалекатском окружењу потврђује се припадност говора романијског платоа западном крилу штокавских говора, као и прелазним говорима херцеговачко-крајишког дијалекта.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, синтакса и семантика падежа, именички генитив, посесивност, херцеговачко-крајишки дијалекат, романијски плато.

* zosim04@yahoo.com; ORCID: 0000-0003-2231-576X

** Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Увод

Истраживани простор је омеђен планином Романијом и њеним огранцима, реком Каљином и планином Јавор; на истоку се изузима рејон Борика и област Тетима с Рогатицом у њој, а на југу се обухвата појас северно од реке Праче.¹ Насељавањем из јужних и југоисточних крајева ова област и њен у целости (старо)херцеговачки досељенички српски живаљ, поред географске припадности источној Босни, односно проширеном Старом Влаху, према Цвијићевом одређењу (1922: 42), и „у етничком погледу улази у састав Старог Влаха и постаје прави ‘ерски’ крај“ (Филиповић 1950: 375). Проучавани говор припада херцеговачко-крајишком дијалекту, тачније делу прелазног поддијалекта у којем су израженије фонетске и морфолошке црте југоисточног поддијалекта (Ивић П. 1998: 118–123). Овим прилогом покушаћемо осветлити језичку ситуацију на простору романијског платоа у погледу употребе именичког генитива као синтаксичког формализатора посесивности.

Посесивност је семантичка категорија која подразумева припадање једног ентитета другом, односно постојање везе између објекта посесије – *йосесума* и субјекта посесије – *йосесора*. У зависности од лексичког значења појмова у улози објекта и субјекта припадања разликују се и семантички типови посесивности и однос који се успоставља међу учесницима посесије. Овде су издвојена три таква типа, регистрована у корпусу и релевантна за наш рад, а то су пропријетативна, реципроцитативна и партитивна посесивност (уп. Павловић 2006а: 350–351).

Пропријетативна посесивност, као посесивност у ужем смислу, означава поседовање, власништво, али и располагање субјекта посесије објектом посесије, па се подразумева да при успостављеном односу поседовања или располагања посесор има обележје *људско* (+), а посесум *живо* (–), или бар *људско* (–). Овај тип спада у одвојиву (отуђиву) посесивност.

Реципроцитативна посесивност односи се на релацију успостављену између двеју особа, релацију у којој, условно речено, имамо припадање особа другим особама (иако физички раздвојивих). Уколико се ова релациона посесивност тиче односа и веза по крви и браку, родбинских и тазбинских, она спада у вид неотуђиве посесивности, док остале успостављене односе, друштвене или пословне, сврставамо у отуђиву посесивност, будући да је могућ привремен карактер таквог односа (уп. Пипер и др. 2005: 682; Рајић 2010: 122).²

¹ Положај испитиваног подручја према дијалекатском окружењу представљен је на карти 1 у Симић 3. 2018.

² Овде се не рачуна на могућност раскидања односа по браку, што би тај део сродничких термина сврставало у тип отуђиве посесивности.

Партитивна посесивност упућује на однос у којем је посесум интегрални (и саставни) део, а то јединство посесума са посесором схвата се као стално, непроменљиво. Имајући у виду такав статус, овај тип спада у неодвојиву (неотуђиву) посесивност, иако није искључена могућност одвајања у одређеним ситуацијама. Неотуђива посесивност која се тиче односа делова тела и човека као целине представља соматску неотуђиву посесивност (Пипер и др. 2005: 682). Однос посесум – посесор потпада под однос део – целина, тј. категоријално значење мероничности које је далеко шире и сложеније (Исто: 947–951), а „тест за препознавање меронимије [= мероничности] сачињава реченица: Х(олоним) има М(ероним): *ишло* има главу; *ауџомобил* има волан“ (Драгићевећ 2007: 293).

Међу синтаксичким средствима за изражавање посесивности, а у функцији неконгруентног атрибута, односно адноминалног посесивног детерминатора, у говору романијског платоа регистрована су оба позната падежна облика с тим значењем – посесивни генитив, именички и заменички, и посесивни датив, махом заменички енклитички. Посесивни датив се среће само у слободној форми, док посесивни генитив бележимо у свим структурним ликовима – као слободни („неблокирани“) падеж, падеж блокиран предлогом (од или у) и падеж блокиран обавезним детерминатором.

Стари слободни генитив, иако маргинализован развојем индивидуалнопосесивних придевских образовања (присвојних придева) у прасловенском језику, наставља да у старосрпском језику функционише паралелно са реактивираним посесивним генитивом који се сада јавља у форми блокираној детерминатором. Какав-такав континуитет слободни посесивни генитив је обезбедио као маркирано синтаксичко средство за изражавање атрибутске посесивности са употребом ограниченом на ситуације недоступне посесивним придевима.³ Извор постепеног ширења и реактивирања адноминалног генитива у посебним словенским језицима јесте контаминација посесивног придева и посесивног генитива (типа словачког *mojej tetkina komora* 'соба моје тетке'), позната прасловенском посесивном систему. А већ у најстаријим пословноправним актима на српском језику уобичајен је посесивни генитив блокиран – старијим придевским и млађим именичким – детерминатором (Маројевић 1987; Павловић 20066).⁴

³ Исцрпан списак дистрибуционих ограничења у употреби посесивног слободног генитива у старосрпском језику, поткрепљен примерима из старосрпских пословноправних списа, дат је у: Павловић 2006а: 361–362 и Павловић 20066. Списак је у доброј мери важећи и са синхронијског аспекта, ослања се и на закључке М. Ивић (1967), мада надилази оквире посматрања посесивности у овом раду.

⁴ Еволутивно млађи посесивни генитив блокиран именичким детерминатором (типа *крѣст кнеѣа цнрослава*) јавља се с високом учесталошћу већ од првих сачуваних спо-

Знатнија употреба примера посесивног генитива с предлогом од (тј. отъ) у старосрпским пословноправним списима везује се за прву половину XV века и то у списима југозападне провенијенције, а могу се посматрати и као резултат „интерференције романског утицаја“ и једне „општеиндоевропске тенденције“ (Павловић 2006а: 369–370 и нап. 476).

Генитив с предлогом у с чистим посесивним значењем није забележен у старосрпској пословноправној писмености. Сва регистрована значења и функције старосрпског *оу* + *гениѣив* потврђеног у старим српским повељама и писмима насталим до средине XV века надовезују се на његово примарно значење просторне јуксталокализације – „просторне семантеме сводљиве на пропозицију *објекаѣи локализације је у нейосредној близини (iuxta) опијенѣира*“ (Павловић 2005: 66). Када је лексички експонент овог генитива носио семантичко обележје *живо* (+), тачније *људско* (+), јуксталокализација је бивала модификована у просторно значење ’бављење једног појма у сфери другог’. „Боравити у нечијој сфери не значи још увек бити његово власништво, али од *бављења једног појма у сфери другог до њосесивности* је, разуме се, само корак, што је у старосрпској пословноправној писмености и потврђено“ (Исто: 68). Заправо, „[а]пстраховањем локативне јуксталокализације синтаксема *оу* + *ген* из семантичког поља спацијалности прелази у сферу посесивности“ (Исто: 69). Искрпна егземплификација у Даничићевој синтакси (Даничић 1858: 309–318), с обзиром на примењени панхроно-синхрони приступ у њој (Павловић 2013: 272), пружа веома јасну слику о употреби конструкције *у* + генитив у српском језику. Илустровани примери у њој, разврстани према успостављеном семантичком односу субјекта и објекта посесије, већином представљају „егзистенцијално-локативне“⁵ структуре које се могу претворити у посесивне структуре с глаголом *имати* (Стојановић 1996: 431), као центром предикатске посесивности.⁶

меника, док је фреквенција старијих типова у старосрпском језику изразито ниска. До наведене структуре овај посесивни израз прошао је кроз следеће еволутивне фазе: (1) *крсиѣ кнеж (/кнежев) Мирославъ (/Мирославѣв)*, (2.1) *крсиѣ кнеж (/кнежев) Мирослава*, (2.2) *крсиѣ кнеза Мирославъ (/Мирославѣв)*. Трагове иницијалног стадијума развојног процеса који је резултирао детерминативно блокираним посесивним детерминатором представљају примери типа *оуѣ калоугерова никонова*, актуелни у старосрпској писмености током XIII и XIV века (Павловић 2006б: 30–31).

⁵ Посесор је „дубински локатив“ који је у површинској структури представљен генитивном синтагмом с предлогом *у* будући да има обележја *људско* (+) и *живо* (+) (Стојановић 1996: 430).

⁶ Генитив с предлогом *у* у савременом руском језику основно је синтаксичко средство за изражавање предикатске и атрибутско-предикатске посесивности. Атрибутска функција конструкције *у* + генитив реализује се само на нивоу реченице. У неким примерима атрибутска функција прелази у атрибутско-предикатску (нпр. *свадѣба у них*

Говорећи о граматичким феноменима условљеним емпатијом, тј. блискошћу, присношћу коју говорно лице успоставља с појединцем којег помиње, М. Ивић закључује да избор присвојног придева осигурава постојање, а слободног генитива непостојање емпатијског односа између поменутог и онога који га је поменуо (Ивић М. 1987: 45–46). „[Б]удући да је генитив сам по себи карактеристичан за одсуство емпатије“, генитив блокиран детерминатором „морао [је] да ’упосли’ емпаторе и ’блокира’ генитив да би могао да експлицира емпатију“ [лат.] (Стојановић 1996: 314). Увођење емпатора подразумева обавезно присуство одредбе којом се уноси додатна информација, нови семантички садржај, и реализује детерминатор конкретизације (Исто: 298, 304).

У грађи којом илуструјемо посесивно значење исказано именичким генитивом рачуна се на сложеност ове семантичке категорије и већу или мању присутност других категоријалних значења, а у зависности од инхерентне лексичке семантике посесора и посесума, те од структурног лика овог падежног облика, најчешће предлога којим је облик блокиран и који уноси неку пратећу семантичку компоненту. Приликом разматрања посесивног генитива личних имена Мирослав Николић разликује две категорије синтагми с посесивним генитивом од којих једна представља стварну посесивност (поседовање), власнички однос, а исказана је власничким (поседничким) генитивом. Сви остали случајеви генитивских посесивних односа сврстани су у општу генитивску посесивност (Николић М. 1969: 266).

АНАЛИЗА ГРАЂЕ

1.1. Генитив блокиран обавезним детерминатором, с обзиром на број регистрованих примера, може се сматрати стабилним формализатором реципроцитативне посесивности у говору романијског платоа. Овај неконгруентни атрибут регистрован је и у контактної антепозицији (1.1) и у контактної постпозицији (1.2) у односу на управну реч именског израза. Обавезни детерминатор уз властито име које представља посесора у генитиву најчешће је лексикализован [1] патронимом⁷ и [2] родбинским термином или неком титулом, а уз посесор изражен родбинским термином обавезни детерминатор је [3] присвојна заменица. Уз оба поменута типа генитивног посесора, а ретко и неког другог типа (нпр. *борац*),

весной: њихова свадба је на њролеће, свадба им је на њролеће, имају свадбу на њролеће (Маројевић 1983: 176, 178).

⁷ Према анализираној грађи прикупљеној у макропројекту Института за језик „Босанско-херцеговачки дијалекатски комплекс“ (у даљем тексту: *БХ њројекајџ*), беспредлошка употреба генитива исказаног именом и презименом уобичајена је на највећем делу босанскохерцеговачких пунктова, и то, како међу примерима примећујемо, и као реципроцитативни и као пропријетативни формализатор (Ваотић 2012: 179–180).

забележена је [4] показна или неодређена заменица и [5] придев у улози обавезног детерминатора. У оквиру сваке врсте обавезног детерминатора примери су, даље, груписани према типу реципроцитативне посесивности – на симетричне, конверзивнохоризонталне и последње, конверзивновертикалне⁸. Уп.

(1.1) [1] она је *Рада Андрића* сестра (БГ)⁹; – *Раја Добриловића* мајка туј била (Г); *Јова Печенице* шћер... (Г); погинуо *Сима Јашаровића* син (Вн); оног *Рада Десјеића* шћер, ил је Мила (Јл); оћерали *Неђа Сиванара* ћену (Ђ); рекошѐ ми *Ђока Ршума* син (Бђ); *Љуба идкојндог Пушоњѐ* шћерка (Кл); онда *Милвана Бјелице* онѝ синови (Пн); један се вратио – *Сдфрена Гџићалѝа* син (Пн); а најачи био у *Радомѝра Нѝшковића бригади* (Г);¹⁰ [2] *Ћеда Павла* сестра рѝдила мѝју мајку (Бђ); – *дѝкѝора Галавића* мајку... (Г); она је од мѝјѐ *ћѝверич"нѐ, ћѝвера Пѝѝра* шћер (Ск); а кѝма *Мѝлорада* син био у војсци (Бђ); [3] *мѝг ѝца* брѝт (Нр); тѝ је *мѝг брѝѝа Мѝловѝна* бацѝног (Пн); – тѝ су *мѝјѐ снаѝ* ѝстѝ рѝђѝци (Гз); а *ѝвог ѝца* сестра је онѝ... (Пн); – ѝѝгов ѝтац и *мѝг ѝца ѝтац брѝѝа* (Вр); *мѝјѐ мајкѝ* и *ѝвог ѝѝѝа* мајка Сѝмићка (Бђ); била је и *мѝјѐ жѝнѝ* мајка (Пн); а мѝјѝ жѝни, оклѝ *мѝјѐ жѝнѝ*

⁸ Иста сродничка или друштвена улога и посесума и посесора представља *симетрични* тип реципроцитативне посесивности (нпр. *браѝ ~ браѝ; комиѝја ~ комиѝја*). *Конверзивни* тип реципроцитативне посесивности подразумева неидентичност у релацији посесор ~ посесум при чему генерацијско односно хијерархијско поклапање посесума и посесора представља *хоризонтални* (нпр. *шѝра ~ зѝѝ*), а генерацијско, односно хијерархијско непоклапање, тј. укљученост фактора сениорности, односно субординације чини *вертикални* вид конверзивног типа реципроцитативне посесивности (нпр. *мајка ~ ћерка; ~ ~ шофер*) [уп. Павловић 2006а: 351, напомена 454; 355; 373]. Потребу разликовања израза у реципрочном семантичком односу где постоји симетрија од израза где постоји узајамни однос али несиметричан својевремено је истицао Клајн (1985: 92).

⁹ Мрежу испитиваних пунктова чине следећа села или засеоци које наводимо азбучним редом заједно са њиховом скраћеницом: Бабине Горње (БГ), Бабић Кула (БК), Бандин Озак (БО), Бијела Вода (БВ), Бјелосављевићи (Бј), Божине (Бж), Боровине (Б), Брејаконићи (Бр), Будаци (Бд), Буђ (Бђ), Буковик (Бк), Видрићи (В), Врабачка (Вб), Вранеша (Вр), Врпци (Вп), Вукосављевићи (Вк), Газиводе (Гз), Гај (Г), Грбићи (Гб), Добродоли (Дд), Долови (Д), Доње Бабине (Дб), Ђедовци (Ђ), Жљебови (Жљ), Жунови (Ж), Јабука (Јб), Јапага (Јп), Јасик (Ј), Јеловци (Јл), Кадића Брдо (Кб), Калиманићи (Кл), Каљина (Кљ), Караула (К), Краљево Поље (Кп), Крижевац (Кж), Крњије (Књ), Крушеви (Кш), Кусаче (Кс), Мало Поље (Мп), Маравићи (Мр), Маргетићи (Мг), Медојевићи (Мд), Миошићи (Мш), Мркаљи (Мк), Не(х)орићи (Н), Нерићи (Нр), Озерковићи (Оз), Павичићи (Пв), Плање (Пл), Побраци (Пб), Подгајине (Пг), Поткрајева (Пкр), Понор (Пн), Поткозловача (Пк), Прељубовићи (Пљ), Примчићи (Пр), Ранчићи (Рн), Решетница (Рш), Рудине (Рд), Русановићи (Рс), Сајице (С), Селишта (Сл), Смртићи (См), Соколац (Ск), Трешњевац (Тш), Паварине (П), Читлуци (Ч), Џимије (Џ), Шенковићи (Ш). Распоред наведених пунктова на истраживаној територији представљен је на карти 2 у: Симић 3. 2018.

¹⁰ Пошто се име у генитиву односи на команданта војне јединице као објекта посесије, овај пример је уврштен међу конверзивновертикалне реципроцитативе и то на основу фактора субординације, док је у највећем броју примера у овом подтипу посесивности релевантан био фактор сениорности (уп. Павловић 2006а: 355).

мајка, рђа̋к (Мш); *мо̋г мӳжа* љ̋јаци (Тш); *то̋ је мо̋ј рђ̋а̋к* љ̋сти̋, ма̋јчин бр̋ати̋, *мо̋е ма̋јке̋* бр̋ати̋ (Кж); [4] *ов̋ог Грӳја* жена̋ љ̋мр̋ла (Вн); – *та̋ј му пр̋и̋јате̋љ, љ̋е̋ му ш̋ћ̋ери* св̋екар (Вн); *љ̋ма̋ [...]* *он̋ог Ми̋лом̋ира* с̋йн (Б); *не̋ко̋г Ве̋ља* с̋йн (Оз); *љ̋е̋ ба̋бе̋* с̋йн до̋ш̋о с̋ ц̋ур̋ом (Гз); [5] *ро̋дила ма̋мин̋о̋га о̋ца* с̋е̋стра Ми̋лко̋ву ма̋јку (КП); *љ̋о̋ко̋јно̋г Ми̋ка̋ила* с̋е̋стра и Да̋ни̋ла, *је̋ ли* (Рс); *љ̋о̋ко̋јне А̋н̋ђ̋е* бр̋а̋та љ̋били па̋ртиза̋ни (Рс); – *љ̋о̋ко̋јно̋г Ми̋ла̋на* ц̋ӳрица̋ *је̋дна* е во̋ли̋ка̋ (Вн); *љ̋о̋ко̋јне̋га* *Бр̋ан̋ка* с̋йн (Оз);

(1.2) [1] *за̋ љ̋им̋ је̋ с̋е̋стра Ми̋и̋ше̋ Ци̋ви̋је̋љ̋и̋ћа* (Вр); – *ти̋ љ̋нук* *Си̋ми̋ћа* *Бо̋г̋да̋на* (Мк); *зна̋ш̋ ли̋* *ђе̋ Ми̋ља Ве̋ља Пе̋рани̋ћа* (Бђ);¹¹ [2] *љ̋нук* *Бо̋г̋да̋но̋в, љ̋ри̋ја-љ̋е̋ља* *Бо̋г̋да̋на* (Пр); [3] *вр̋сница̋ мо̋је̋ ба̋бе̋* (Бђ); – *о̋ви̋ су бр̋а̋ћа љ̋его̋ве̋ ма̋ј-ке̋* (МП); – *и̋ да̋о̋ мӳ – то̋ о̋цӳ мо̋га̋* *ђе̋да̋* (Н); [4] *ма̋јка̋ љ̋о̋га̋* *Зо̋ра̋вка* (Тш); *то̋ је̋ она̋ј св̋екар* *ов̋е̋ Ч̋во̋рӳше̋* (Пн); *с̋йн љ̋о̋г* *Б̋ӳдим̋ира* (Пб); *и̋ с̋йн и̋ ш̋ћ̋ер љ̋о̋г* *Б̋ӳдим̋ира* (Пб); [5] *ди̋ј̋ете̋ љ̋а̋ло̋г бо̋р̋ца̋* *љ̋ма̋ сто̋ ма̋ра̋ка̋* (Рс).

Како илустрована грађа показује, антепозициона употреба генитива с обавезним детерминатором у функцији неконгруентног атрибута у посесивном именичком изразу у значајној је предности над његовом постпозиционом употребом – више од три пута је заступљенија антепозиција него постпозиција.

Уобичајени распоред управног и зависног дела именичког израза у српском језику данас конгруентном атрибуту додељује антепозицију, а неконгруентном постпозицију. Још у старосрпској писмености (већ од XIII и XIV века) препонованост (= антепозиција) конгруентног атрибута, и постпонованост неконгруентног атрибута, постаје „базични дистрибутивни модел у линеаризацији“ (Павловић 2011: 52 и напомена 12). Међутим, када је неконгруентни атрибут с посесивним значењем, ситуација на штокавском терену је шаролика. Антепозиција је обичнија и у говору села Горње Цапарде (Ђукановић 1983: 260), суседном говору Тузле и околине (ВРАБЕС 2012: 138), а на основу наведених примера, изгледа да је исто у семберијском говору (СУБОТИЋ 2000: 585) и говору староседелаца босанске Посавине (Баотић 1971: 139). Обрнута ситуација затиче се у говору села Обади у босанском Подрињу (Симић М. 1978: 90), говору Љештанског (Тешић 1977: 237) и Горобилја код Ужичке Пожеге (Николић М. 1972: 694), те чумићком говору (Грковић 1968: 135). У примерима из грађе *БХ Пројекта*, с пунктова који покривају цело босанскохерцеговачко подручје, а које Баотић (2012: 179–180) наводи, име и презиме се налази иза детерминисаног појма.

¹¹ На основу контекстуалних чињеница знамо да посесум овде означен властитим именом према посесору стоји у сродничкој улози *ћерке*. Према таквим подацима утврђиван је сроднички однос и у другим случајевима употребе властитог имена уместо сродничког појма и тако сваки пример сврстан у одговарајући подтип реципроцитативне посесивности.

1.2. Како у улози реципроцитативнопосесивног формализатора, тако и у улози пропријетативнопосесивног формализатора налазимо генитив с обавезним детерминатором. Носећи семантичко обележје *људско* (+), генитив је исказан властитим именом, родбинским термином или презименом, а и овде је најчешће детерминисан [1] патронимом или [2] неком заменичком и(ли) придевском речју. Семантичко обележје посесума јесте *људско* (–), тако да су поред предмета и животиње објекти поседовања. У већем броју примера се управни члан именског израза као посесум налази у неком зависном падежу блокираном предлогом. Такву предлошко-падежну контактну везу раздваја посесивни детерминатор у генитиву позициониран непосредно испред управне именице (2.1). Уп.

(2.1) [1] *није-[о]вѡ Тѡма Чвѡра кѹћа* (Бђ); *јѣни бѣли у Крсѣа Печѣницѣ кѹћи* (Гб); *у Рѣсѣа Плѣнѣнчиѣ кѹћи* (Ц); *око [о]нѡг Љуба Пуѡнѡѣ сѣјѣна* (Г); [2] *и ѡшла у ѡѣ кѹмѣ гѡрѣ кѹћу* (Тш); *у нѣкѡг Пѡдиниѣ пѡдруму* [нађе волове] (Б); *што ѡмѣ ѡзбѣглица ѹ мѡг брѣѣ кѹћи*, *њѡгову шѣѣр ѹзѡ*, *ѡмѣју и дѣѣу* (Рн); – *кат прѡђѣш ѡѡкѡјнѡг Вѹкана кѹћу* (Оз); и *[е]во дѡље дрѹгѡг ми ѡмиѣ кѹћа* (Бж); *вѡј ѣѣ мѡг ѡѡкѡјнѡг ѡѡа кѹћа* (Пк).

И у овом посесивном субпољу доносимо више примера генитива с обавезним детерминатором у антепозицији, док су другачије позиције ретке и разнолике (2.2). Поред контактне постпозиције [1] генитива детерминисаног патронимом или показном заменицом, овај посесивни детерминатор може представљати и [2] именски део предиката, затим бити други, равноправан члан с одредбом израженом посесивном заменицом, али бити и део посесивне одредбе накнадно додате и интонацијски издвојене. Уп.

(2.2) [1] *зѡтворѣ у кѹћу Плѣнѣнчиѣ Мѡлѡрѡда* (Г); *у срѹшенѣ трѡп кѹмѣ ѡвѣ* (Тш); [2] *прѡвѣ кѹћа је рѡђѡка њѣгова* (Пн); – *нѣко тѡ нѣ брѣнѣ, сѡм нѡш бѹљук и Мѡла Дѣлѣѣ* (Кж); – *бѣѡ штѡб у тој нѡшѡј кѹћи*, *мѡг ѡѡа и брѡѣ* му (БВ).

2.1. У испитиваном говору се и генитив с предлогом од може срести у субпољу реципроцитативне посесивности, тј. у једном од њена три поменута типа. У том случају генитив је већином лексикализован [1] родбинским појмом или [2] властитим именом и(ли) презименом. Позиција неконгруентног посесивног атрибута у односу на управни део израза одговара стању изнесеном код генитива блокираног обавезним детерминатором – атрибут испред именице (3.1) далеко је чешћи од атрибута у позицији иза управне именице (3.2). Генитивни облици се најчешће јављају са експлицираним детерминатором, али је регистрована и неколицина примера са имплицираним детерминатором, конкретизатором родбин-

ског појма – присвојним заменицама *мој* или *његов*, те повратно-присвојном заменицом *свој*.¹² Уп.

(3.1) [1] *имā* Лена тамо *од [своје] мајкѐ* сестру (Кл); – *сна* ми, *од [мог] њолубраџа* жена (Бк); – *прија* велѝ, *оѝ [моје] снаѐ* мајка (Оз); *имō* сам ја тамо родицу *удātu*, *од [моје] шетикѐ* шћер (Пн); *од [мог] зетџа* шћер (Бд); *оѝ [мог] сѝриџа* двоје *ћецѐ* [убили] (С);¹³

(с детерминатором генитивног појма) [1] па *љ менѐ* је за Миланом Бјелāковићом *од жѐнѐ* сестра (Јб); – *зѝвѐ* *љ менѐ* озгѝ *од [шѝрѐ] жена* Иљинка (Јб); *од [шѝрѐ] ми* жена [...] *зѝвѐ* је (Јб); – *дала* нам *од мојѐ сѝринѐ* мајка чѐтри козе (Ч); *од мѝг шѐча* мађа *љмрла* (В); *имала* је *стрину*, *од [шѝг] љога* *јој рѝђака* мајка (Вк); *од рођака* ми *имā* сѝн и *ѝн* *имā* сѝна (Ц); *наша* првā рѝдица, *од [шѐтикѐ] нам, шѝаѝине* *сѐсѝрѐ* *ћерка* (Вр); *од [шѝг] ми сѝна* сѝн, *љнук* *јѐдан*, *пѝгинуо* (Књ); *од мојѐ зѝовѐ* шћер (Бд); *тѝ* ми је *од мојѐ сѐсѝрѐ* као *ћѐверић* (Б); *тѝ* је *од мѝг рѝђака љсѝг* шћерка (Гз); у *Даницѐ*, *тѐ* што је *знāш*, и *од њѐнѝг сѝриџа* *ћѐца*, *ѝз* наше *трѝ* *кѝће* *деветнѐстеро* [чељади] *пѝгинуло* *ко[д]* *Дринѐ* (Вр); *од [шѐ] снаѐ* сѝнови (Јл); па *имā* *од овог мѝг бурѝзера* сѝнови (Бд); [2] *од овије* *Љѝѝћā* бѝо брāт (Н); – *од онѐ* *Вѐснѐ* брāт (Оз); *тѝ* је *од онѝг* *Гѝрана М.* *шѝра* (Оз); – *од овог* *Мѝћѐ* *ѝтац*, *мајка*,... (Жљ); *од [шѝг] љѝда* *Рѝјка* мајка (Вр); *ѝстѝ* *од [шѝг] Рѝјка*, *њѐгов ѝтац* (Вр); *од Нѝва З.* *тѐтка* је бѝла за *Трѝфком С.*, *њѐнијем брāтом* (Оз); Е *тѝ* је *од [шѝг] Вѐљка* сѝн (Бј); и *јѐднѝг* *пѝтка* *пѝгинѐ* *од овог Вѐљка* сѝн (Оз);

(3.2) [1] *шѝреве* му *извѐдљ* *нѐђе* и *стриџа* *од [њѐгових] шѝрѐвā* (Тш);

(с детерминатором генитивног појма) [1] *ѝтац* *од овог љѝда* *што се вратио* (Д); *рѝдитељи* *жѝви* *од мѝжа* ми (Ц); [2] *ѝтац* *од оѝгā* *Блāгоја* (Тш); *тѝ* ти је *свѝкрва* *од онѐ* *Мѝлāнкѐ* (Рн).

Уочава се да је генитивни појам најчешће детерминисан показном и(ли) присвојном заменицом (нпр. па *имā* *од овог мѝг бурѝзера* сѝнови (Бд)), неретко посесивним енклитичким дативом (нпр. *имала* је *стрину*, *од [шѝг] љога* *јој рѝђака* мајка (Вк)), али и посесивним придевом (нпр. *наша* првā рѝдица, *од [шѐтикѐ] нам, шѝаѝине* *сѐсѝрѐ* *ћерка* (Вр)), па чак и посесивним генитивом с предлогом у (нпр. па *љ менѐ* је за Миланом Бјелāко-

¹² У прагматички и стилистички необележеним исказима типа *Видео сам оца; Ишао сам с мајком у кино* изостављају се присвојна заменица *мој* или повратно-присвојна заменица *свој* будући да се подразумевају (МАТАСОВИЋ 2002: 154).

¹³ Примери овог типа, одређени као *genitivus originis*, постављени су пред истраживаче дијалекатске синтаксе у *Рејерѝоару синѝаксичке љроблемѝшке у срѝскохрваѝским дијалектѝима* с циљем сагледавања односа употребе овог генитива с предлогом *ОД* према придевском облику: *од сѐсѝре деѝте / сѐсѝрино деѝте* (Ивић М. 1963: 24). У муслиманском говору села Тухоља код Кладња овакав посесивни однос може бити исказан, додуше ретко, и слободним генитивом, нпр. *Дудију, Ђамила сѐсѝру;* *Ханифа, Мѝхе шѝћи* (НАЛИЛОВИЋ 1990: 336).

вићом од *жѐнѐ* сѐстра (Јб)). У таквим случајевима имамо појаву двоструке посесије (Суботић 2000: 586), односно појаву уланчане посесивности (Ивић М. 1960: 69), добро познате појаве у српским народним говорима. У примерима у којима се овај предлошки генитив јавља с детерминатором конгруентског вида, он стоји у најтешњем конкурентском односу с генитивом блокираним обавезним детерминатором, формализатором који доминира у регистрованој грађи.

Конструкција од + генитив, у примерима типа *браћо од моје жене*, сматра се обичном посесивном конструкцијом у говору Змијања (Петровић 1972: 157). За говор личких јекаваца речено је да се „[и]зражено посесивне конструкције од + Г јављају [...] и у оним случајевима гдје је у књижевном језику генитив без приједлога“ (Драгичевић 1986: 181), а међу примерима се уочавају сва три типа исказивања посесивности. Према грађи *БХ њројекѝа* генитив блокиран предлогом од а исказан именом и презименом врло је редак на босанскохерцеговачком терену (Ваотић 2012: 179–180). На другом крају новоштокавштине, у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта назначена је употреба реципроцитатива или пропријетатива исказаног само генитивом с обавезним детерминатором (Ивић П. и др. 1997: 311).

На основу датог прегледа посесивних значења уопште исказаних предлогом од у српским народним говорима, Софија Милорадовић уочава да је дошло до експанзије на периферији српског дијалекатског простора не само у косовско-ресавским говорима, под аналитичким утицајем из високобалканизованих српских говора, него и у „говорима који иначе штите синтетички начин падежног изражавања“, као што је случај у појединим зетско-сјеничким говорима или у говору личких јекаваца, у којима је знатнији утицај постојећих сродних структура у контактним несловенским језицима (Милорадовић 2006: 62).

2.2. У прилог тврдњи да се припадност нарочито одвојивих делова целини врло често означава генитивом с предлогом од у савременом језику, и то зато што је потребно исказати и аблативну нијансу (= нијансу одвојивости) у значењу ове падежне конструкције (Стевановић 1939–1940: 45; 1965: 260; 1974: 227; Пипер и др. 2005: 691), говори и испитивани корпус с романијског платоа. Наиме, у забележеним примерима конструкција од + генитив (4) често је лексикализована именицом која означава предметни ентитет лако одвојив од целине. Осим у функцији изражавања односа између ствари [1], што је и најчешћа функција ове конструкције, ако имамо у виду постојање и односа између лица (Фелешко 1995: 111), срећемо и случајеве у којима одређени ентитет припада

на извeстан начин животињи [2], односно од ње потиче.¹⁴ У забележеној грађи предметни посесум је већином у објекатској функцији, а његова посесивна одредба, са мање или више присутним значењем одвајања (одвојивости) или порекла, чешћа је у (4.1) постпозицији, и то контактної, него у (4.2) антепозицији. Уп.

(4.1) [1] Гужву натуриш на колац један ма̀ло ја̀чї ко дїрек и на ко̀й па̀рмак од *їлєсма* поред ко̀ца (Бј); једна вр̀лика од *оградє* (ДБ); и оштрї онāј ба-јонєт *оїї їушкє* (ДБ); Осијєчєш чвāке од *лијєскє*, *дєскове*, оне дōље їмају кўкаљ (В); [2] Јāрина је вўна од *шїлєжєїа* (Бј);

(с детерминатором генитивног појма) Тє ми је капчић *оїї їлāвє шєрїицє* (Бј); дāм му мўницију, кад мўниција бāш од *онє їушкє* (Кљ); [2] нєкō се звōно чўје, *од моїї крāвā* (Пљ);¹⁵

(4.2) [1] о̀гўлїмо од *омарє* онў корўбину (Кљ); їзмєш *о-дрвєїа*, од *рас-їа* гљїву (Кљ); па је нāправијо о-чўтурицє, *о-чўїурицє* одрезō онў јєдну стрāну па зāпео кōжōм (Мг).

Како илустрована грађа показује, ређе су забележени примери с детерминатором генитивног холонимског појма. Међутим, са одсуством детерминатора конкретизације успоставља се идентификација која је усмерена на откривање класе референта и која је, иначе, везана за холониме с обележјем *људско* (–) у слободном генитиву [Стојановић 1996: 474], а у говору романијског платоа за оне у генитиву с предлогом од, и тај вид идентификације је далеко чешћи у случају исказивања партитивне посесије. Аблативни карактер глагола из реченичне предикације у неким случајевима омогућава да се конструкција од + генитив посматра и као објекат-аблатив (уп. Осијєчєш чвāке од *лијєскє*,... и последња два примера), пошто је изражено значење одвајања „денотата у акузативу од денотата у генитиву“ (Антонић 2006: 134).

Позивајући се на А. Галиса, Фелешко износи став да је изражавање односа између ствари конструкцијом од + генитив чешће у западној варијанти српскохрватског језика (Фелешко 1995: 111). Богато илуструјући

¹⁴ Ковачевић истиче да се генитивом с предлогом ОД изражава и соматска посесивност (однос човека и његовог дела) под условом да генитивна именица има обележје *људско* (–) и *живо* (+), нпр. *костї од човека* 'човечија кост' (а не нпр. животињска) (Ковачевић 2019: 15).

¹⁵ Улогу посесума у овом примеру има именица *звоно* која се, иначе, понаша слично деловима одеће – као интегрални део посесора, његов неотуђиви део, иако то није – које посесор има на себи у датом моменту и не може их се лишити (Стојановић 1996: 433). А будући да је у синтагми уз управну именицу *звоно* употребљен плуралски облик у генитиву, у овом контексту цео скуп тачно одређених јединки, од којих је само једна јединка посесор у односу део – целина, послужио је, заправо, у идентификацији управног именичког појма.

присуство предлога од с генитивом лексикализаним именицама са инхерентним семантичким обележјем *људско* (–) [= у значењу партитивне посесивности], али и именицама с обележјем *људско* (+) [= у улози реципроцитатива или пропријетатива], Павловић у примерима из говора северозападне Боке примећује да се углавном „не издвајају значењски типови који би се могли третирали као резултат романског утицаја“ иако се „врло често подвлачи да је ова конструкција романског порекла“ и додаје :

„То не значи да нека значења српских падежних конструкција нису могла бити уне[с]ена са стране и толико раширена да данас захватају читаву или готово читаву територију нашег језика, али чини се да у таквим случајевима треба бити обазрив и настојати (ако је то могуће) раздвојити аутохтона српска, односно словенска значења једне конструкције од оних које је нанео супстрат или адстрат“ (Павловић 2000: 125–126, и напомена 108).

У наставку аутор наводи паралеле на разним странама штокавштине дате у дијалектолошким монографијама, а распрострањеност ове конструкције доводи у везу са мишљењем А. Галиса, који, како И. Грицкат (1972: 79) преноси, „сматра тенденцију ширења конструкције са *од* уместо чистог генитива општом (чак индоевропском), међутим скреће пажњу на то да се у једном сектору, наиме у изражавању посесије везане за жива бића, *од* данас повлачи из своје некада проширене употребе“ (Павловић 2000: 126, напомена 108).

Посесивна конструкција од + генитив, понегде означена и као обична или фреквентна, издвојена је још у неким дијалектолошким радовима с различитих дијалекатских простора, уп. нпр. Brozović 2012: 390; Суботић 2000: 587; Драгичевић 1986: 181; Баотић 1971: 112; Грковић 1968: 139; Милорадовић 2003: 82. С друге стране, занимљивом синтаксичком особеношћу говорā источне и југоисточне Босне Јахић сматра посесивни генитив без предлога од, а међу разноврсним примерима (ту су и уобичајени примери реципроцитатива и пропријетатива с обавезним детерминатором) нашла су се и два занимљива примера, забележена источно од романијског платоа – на суседном, рогатичком подручју, уп. *йрешо йреко курјака йрагова, на сугреб вука наишо* (Јанис 1981: 528–529).

2.3. У свега два примера синтаксичко средство за исказивање посесивности која се сврстава у пропријетативну јесте генитив с предлогом од (5), једном постављен испред, а једном иза управне речи синтагме. Уп.

(5) још од онѡг а̀мице̑ ми штала (Ш); – и на́кй[х] б́ило гѡвѣдй од оног ми рѡђа́ка (Оз).

Као што видимо, у оба примера је, будући да је генитив праћен детерминатором, могућ изостанак предлога од, тј. могућа је замена конкурентном формом – генитивом с обавезним детерминатором – уобичајеном формом и у овом посесивном субпољу.

Подаци из анализе синтаксичке грађе *БХ њројектѝа* (Ваотић 2012: 179) говоре да се међу конструкцијама за изражавање посесивности типа *ѝо је нож оца* ~ *ѝо је нож од оца* ~ *ѝо је очев нож* по заступљености издваја последња наведена – једина која је уобичајена на целом подручју Босне и Херцеговине, док су друге две незнатно заступљене и то: први облик само на два пункта забележен као једини, а на шест пунктова упоредо с придевом;¹⁶ конструкција од + генитив регистрована је на десет пунктова и то увек паралелно уз облик присвојног придева. Појаву присвојног придева у улози примарног формализатора пропријетативне посесивности, па и посесивности уопште, уколико детерминисани именички појам није праћен одредбом, понеки дијалектолошки извор наводи као релевантну чињеницу (уп. нпр. Симић М. 1978: 90; Тешић 1977: 238; Николић М. 1972: 695). За говор Роваца се истиче да не познаје примере типа *кућа ујака* (Пижурица 1967: 144).

3.1. Специфичност слободног генитива тиче се одређених лексичко-семантичко-структурних услова у којима он може функционисати као формализатор посесивности (в. напомену 3). У говору романијског платоа бележимо га само у једном добро познатом појавном облику – када је лексикализован презименом на *-ић* (6). Овакви лексички експоненти пропријетативнопосесивног слободног генитива препознатљиви су антепозиционо постављени према посесуму и граматикализовани обликом сингулара [1]. У другачијој ситуацији пак имамо постпозиционо употребљено презиме у плуралу, па и презиме без завршетка на *-ић* [2]. Уп.

(6) [1] *ка[д]-дљје нѝкѝ Мѝрковића пљток* (Вн); *ѝмѝ гљре Лљчића кљлибе* (Пн); *мљреш аутљбусом до под Мљмовића кљћу* (Бђ); *ка-сте се гљре сѝтали кљт Плѝнѝчића кљлибѝ* (Вн); *срѝла иг јѝ дљје у Мѝрковића пљтоку* (Пб); [2] *из јѝнѝ кљћѝ Вѝљовѝћѝ бѝло љсмеро* (Б); *љвди јѝдна кљћа Фљрѝѝнѝ бѝла* (Пн).

Међу примерима [1] запажамо, као и међу примерима пропријетативнопосесивног генитива с обавезним детерминатором (уп. т. 1.2), оне примере у којима се именица у улози посесума налази у неком зависном падежу блокираном предлогом. У таквим случајевима слободни генитив лексикализован патронимом на *-ић*, будући антепозициони

¹⁶ У делима најистакнутијих босанскохерцеговачких романсијера, приповедача и путописаца XX века није забележена ниједна генитивна синтагма са значењем власништва од заједничких именица (без одредбе) (Меѝановић 2004: 87, 93).

атрибут, бива интерполиран између предлошког форманта и падежног облика који тај предлог блокира, слично конгруентном атрибуту.¹⁷ Примећујемо да је посесум *кућа* у оба примера под [2] индивидуализовани појам који није одређен, те да га прати лексема *један* с нумеричком вредношћу. Могуће је да су то разлози за појаву постпозиционог атрибута у именском изразу.

Овако лексикализован посесивни слободни генитив познат је широм штокавског подручја.¹⁸ Драгољуб Петровић (1972: 154) даје и податак о његовој искључивој антепозиционој употреби, како за испитивани говор Змијања, тако и за многе друге говоре које помиње, с изузетком неких јужних црногорских говора, као што је говор Роваца, у којем је добро позната и постпозиција и у којем је за топониме овог типа примећено да је ред речи у сваком појединачном примеру устаљен, али је, ипак, на основу чињенице „да ни у традицији није сачувано никаквих података о лицу за које је везан наведени топоним“, изведен закључак да је „[т]ип образовања посесивне форме у коме је на првом месту посесивни генитив, а на другом појам који се одређује старијег [...] образовања“ (Пижурица 1967: 143–144). Како су запазили Ивић П. и др. (1997: 311, нап. 655), „[м]еђу граматичарима нема сагласности у погледу карактера и порекла ових конструкција“.¹⁹

Било пропријетативне у склопу топонима и у склопу других власничких односа,²⁰ било за исказивање реципроцитативне присвојности, антепозиционираност ове посесивне форме доминантнија је појава у

¹⁷ На овакав начин интерполиран је и по један пример реципроцитативнопосесивног неконгруентног атрибута формализованог слободним генитивом, односно генитивом блокираним обавезним детерминатором, уп. *јā сам бйо у Нёдића вёјсци* (Вн); а *најачи бйо у Рёдомйра Нёшковића брйгёди* (Г). Уп. и примере 2.1.

¹⁸ Уз регистровану заступљеност у појединим говорима наводе се и подуже листе других извора у којима се налази потврда за ову конструкцију (уп. Петровић 1972: 154; Ивић П. и др. 1997: 311, напомена 655). Према консултованим дијалектолошким изворима, одсуство овог беспредлошког посесивног генитива назначено је за говор славонских Срба (СЕКЕРЕШ 1972: 235), говор Славонске Подравине (СЕКЕРЕШ 1975: 207) и Параћинског Поморавља (МИЛОРАДОВИЋ 2003: 55).

¹⁹ Према Маројевићу, примери у којима се са савременог аспекта издваја посесивни генитив (нпр. *Ивића њива*, *Марковића вода*) настали су супстантивизацијом облика женског рода присвојног придева са суфиксом -*ь* и патронимском базом (трагови постоје и у антропонимији – у синтагмама типа *Југовића мајка* и у женским презименима типа (Коса) *Смиљанића*, те у топонимији – *Башковић-йойок*, *Марсенића ријека*, *Баошиће* (село), *Малићи ораси*, *Грасићиће врбе* и др.) који се након губљења осећаја за придеве овог типа „почео схватати као посесивни генитив и преносити на зависне падеже, а затим и на употребу уз именице које нису биле у облику *femininum*-а сингулара“ (МАРОЈЕВИЋ 1987: 32–35). Уп. и топоним *Ћејковић брйег* регистрован у Ровцима (ПИЖУРИЦА 1981: 189).

²⁰ Генитив типа *Павловића куће*, *Мићовића йойок* С. Стојановић третира као „посебан случај репрезентативне посесије, тзв. номенклатурне“ (СТОЈАНОВИЋ 1996: 343).

семберијском говору, говору северозападне Боке или пак у чумићком говору, што је јасно и истакнуто у студијама о овим говорима (СУБОТИЋ 2000: 584; ПАВЛОВИЋ 2000: 124; ГРКОВИЋ 1968: 135). У другим случајевима, уколико то није експлицирано, антепозиција се само може претпоставити проматрањем илустративне грађе, уп. БАОТИЋ 1971: 106; НИКОЛИЋ М. 1972: 695; ДЕШИЋ 1976: 278; ТЕШИЋ 1977: 238; СИМИЋ М. 1978: 90; ЈАНИЋ 1981: 528; ЂУКАНОВИЋ 1983: 260. Потврде употребе посесивног генитива презимена на *-ић* у говору личких јакаваца (ДРАГИЧЕВИЋ 1986: 179) воде претпоставци да је само у топонимским образовањима резервисана антепозиција за ове форме. У већини расположивих извора истакнуто је и да се овај генитив среће у облику јединице. Једино је за говор села Обади констатована чешћа плуралска форма посесивног генитива презимена на *-ић* (СИМИЋ М. 1978: 90).

3.2. У грађи су се нашла и неколика реципроцитативна посесора исказана обликом слободног генитива (7) и то у двама, одраније познатим случајевима.²¹ У првом случају слободни генитив је лексикализован патронимом на *-ић* [1] и у позицији је испред именице коју посесивно одређује, а у другом случају примери су слични онима у којима генитивни облици чине координативни низ [2] (уп. ІVЋ М. 1967: 261), при чему је први члан тог низа генитив блокиран неким типом обавезног детерминатора. Уп.

(7) [1] е, био је његов сѣн, онај *Добриловића* зѣт (Г); да нѣ бѣ *Ћуѣића* бабѣ, било би у *Крѣмановића* свадбѣ (Кљ); ја сам био у *Нѣдића* војсци (Вн)²²; [2] *покојног Микаила* сѣстра и *Данила*, јѣ ли (Рс); *оног Рада Дѣспета* шћѣр, ил је *Мила* (Јл).

²¹ Један од таквих случајева који је изостао у нашем регистрованом корпусу јесте и употреба слободног генитива исказаног личном заменицом у 3. лицу женског рода. Брозовић има случајно записану потврду само из околине Сутјеске, али је ову појаву, како наводи, слушао и у долини Фојнице (БРОЗОВИЋ 2012: 391). Слично је констатовано у говору северозападне Боке: забележено је само код једног информатора; провером ове конструкције код осталих информатора утврђено је да је позната на читавом терену, али се не користи, чиме, како закључује аутор, посесивни облик *ње* добија статус архаизма (ПАВЛОВИЋ 2000: 123 и напомена 104). Секереш примећује да у говору Пожешке котлине испред посесивног генитива *ње* долази и заменица *ѣај*: *Тај ње човек*; *ѣа ње сна*, а на основу увида у стање у посавском говору изнесено у: ІVЋ 1913: 114, у којем се такви облици употребљавају, долази до закључка да се тај облик некада више употребљавао, али да је потиснут под утицајем књижевног језика и говора босанских досељеника (СЕКЕРЕШ 1976: 226).

²² За разлику од осталих примера с презименом на *-ић*, осим тога што се тиче друштвене хијерархије, у овом случају презиме се односи на конкретног носиоца, појединца, и не имплицира могућност плуралског значења презимена. О утицају семантике категорије презимена на могућност употребе сингуларске форме, али плуралске интерпретације опширније у: СУБОТИЋ 2000: 583–584.

У грађи из говора романијског платоа није се нашло примера патронимом посесивно детерминисаних личних женских имена као што је то случај нпр. у говору северозападне Боке (Павловић 2000: 124)²³, говору Змијања (Петровић 1972: 154) и говору Баније и Кордуна (Петровић 1978: 126), на западу, или у говору села Горње Цапарде (Ђукановић 1983: 260), у говору Тузле и околине (БРАВЕС 2012: 138) и говору Љештанског (Тешитић 1977: 238), на истоку херцеговачко-крајишке територије.²⁴

4.1. У говору романијског платоа обична је конструкција у + генитив која је као формализатор реципроцитативне посесивности лексикализована не само заменицом него и именицом (8).²⁵ У десетак примера у функцији посесивног атрибута јесте лексикализатор који означава људско биће – [1] властито име или [2] апелатив који углавном прати нека конгруентна одредба²⁶ и то најчешће обавезна. У забележеним синтагмама посесум је махом у номинативном, а каткад и у акузативном облику (у улози директног објекта).²⁷ Уп.

(8) [1] а у *Нéђа* жéна ўмрла, он сáм девèрā (КБ); у *Милāнка* је, кажè, жéна ўмрла (Бђ); – у *Или'è*, *оногā* ђвдале ђз овè кућè, трй сина пòгинула чèтерес првè (Рш); ў менè је, у *Дāницè*, *и'è шй'о је знāш*, и од нèнòг стрйца ђèца, ђз наше трй кўће девèтнèстеро [чèљади] пòгинуло ко[д] Дринè (Вр); јā сам у *Рисйивоја* крстијо трђè, чèтверо, кòлко ђмā ђèцè, трђè, па крстијо сам у *Пèйка Сймића* пèтеро (Сл); [2] а у *и'è жèнè* бйо чђјек у ўсташама (Кљ);

²³ Слична је ситуација у сродним и осталим околним говорима у вези са оваквом детерминацијом женских, али и мушких личних имена (уп. Павловић 2000: 124, нап. 106).

²⁴ Свега један овакав пример забележен је у монографији о банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (уп. *и'о је била Олга Сй'акућа*), при чему су наведене и паралеле на разним странама штокавског подручја (Ивић П. и др. 1997: 312 и нап. 656). Генитив презимена на -ић уз топониме, куће или женске особе, регистрован у говору Груже, Стевовић (1969: 491–492) сврстава у *гениййив фамилије* који нема присвојно значење „већ је он овде именицом назив, дакле *гениййив каракйтерисййике: Лўкића Мāра. (Која?, а не Чија?)*“.

²⁵ За разлику од именичке, заменичка генитивна конструкција блокирана предлогом у, као неконгруентни атрибут, убедљиво је најбројнија у корпусу, посебно у субпољу реципроцитативне посесивности. Детаљна анализа употребе ове конструкције у говору романијског платоа изложена је у: Симић З. 2013. Истог је значења и највећи број примера који се наводи за источнобосански терен (РЕМЕТИЋ 2008; 2009), те за говор Рађевине (ПЕТРОВИЋ-САВИЋ 2010).

²⁶ Заправо, „[о] правом апелативу се више не може ни говорити, јер конкретизацијом апелатив престаје то да буде“ (СТОЈАНОВИЋ 1996: 321).

²⁷ Када је реч о конструкцији у + генитив личне заменице регистровано је и неколико потврда уз управну именицу у зависном падежу и то највише на пунктовима граничног појаса према суседним говорима источнобосанских Ера, у којима се управна именица посесивне синтагме може наћи у свим зависним падежима и у више различитих падежних структура (РЕМЕТИЋ 2008: 393; Симић З. 2013).

у *овѣ жѣнѣ* чѣјек, ђн ђбадѣје нѣге нѣмѣ (Бђ); у *мо'ѣ мајкѣ* рѣд [је] Гѣчево (Пл); у *иѣ му жѣнѣ* брѣћа побѣјѣна (Тш); свѣкрѣу и у *свекрѣвѣ* трѣ сѣна и ѣѣрку [затекла] (БВ); – у *овѣ* се [жѣне] сѣн ожѣни'о (БК); ђвѣј, у *овѣ сѣѣри-јѣ* [ѣѣрке] [муж], у пѣнзи'и (Мк);

у *менѣ* шѣстеро чѣљѣди у *чојѣка* зѣклѣто нѣ Цркѣинама (Ц).

С изузетком јѣдног примера контактне постпозицијѣ, неконгруентни атрибут исказан конструкцијом у + генитив бележимо у антепозицији,²⁸ при чѣму се синтагматска контактна вѣза чѣсто налази на апсолутном почетку исказа. Међу примерима с неконгруентним атрибутом у антепозицији има и оних којѣ нису у контактної вѣзи са својим управним чланом. У двама последњим примерима антепозицијѣ изостављѣн је именички појам у генитиву, а у јѣдном од њих чак и појам којѣ је посесум, мада се из контекста могу идентификовати оба појма.

Ако је лексички експонент у генитиву властито име, преобликовањѣм исказа на месту конструкцијѣ у + генитив наћи ће се посесивни придев, иначе типично морфолошко средство за исказивањѣ свих видова атрибутске посесивности (уп. нпр. а у *Нѣђа* жѣна уѣмрѣла, ђн сѣм девѣрѣ (КБ) : *Нѣђова жѣна је умрѣла...*). Међутим, у већини сличних регистрованих примера у стандардном српском јѣзику срећемо посесивни датив (нпр. *Нѣђу је жѣна умрѣла; ја сам Рѣсѣивоју крѣсѣио ѣројѣ, чѣѣворо дѣце* и сл.). Знатна фреквенцијѣ конструкцијѣ у + генитив (махом, додуше, генитив заменице) у оним значењима у којима се у нашем стандардном јѣзику изражава посесивним дативом констатована је у говору Змијања (Петровић 1972: 155).²⁹ Конструкцијамѣ с апелативом уз којѣ стоји конгруентни атрибут структурно је близак генитив с обавезним детерминатором у посесивном значењу (уп. нпр. у *овѣ жѣнѣ* чѣјек, ђн ђбадѣје нѣге нѣмѣ (Бђ) : *ове жѣне* човек...; у *мо'ѣ мајкѣ* рѣд [је] Гѣчево : *мојѣ мајкѣ* род је Гучево).

Примере којима је семантички ближа атрибутска интерпретацијѣ можемо сврстати у случајѣве „чисте посесивности“ каквима Реметић на-

²⁸ Већ је поменуто да је одавно устаљѣна постпозицијѣ неконгруентног атрибута уопште (Павловић 2011: 52 и нап. 12), премда позицијѣ посесивног слободног генитива и генитива блокираног детерминатором у многим народним говорима то не потврђује. Конструкцијѣ у + генитив у функцији неконгруентног атрибута изгледа да у стандарду, онолико колико се појављује, може стајати стилски немаркирана и испред и иза главног члана синтагме. Ово мишљѣње темѣљи се на запажањима датим за хрватски стандард (KUNA 1999: 40), уз претпоставку да је важеће и у српској јѣзичкој средини.

²⁹ Према Марѣјевићѣвом истраживању, већ у староруском јѣзику конструкцијѣ у + генитив конкурише посесивном дативу уз глаголе типа *родѣиѣ се, умрѣиѣ* (Марѣјевић 1983: 155). У „чисту посесивност“ Реметић не убраја примере типа *У брајѣове ми ѣѣѣри чѣѣк ѣѣѣну* сматрајући и њих граничним потврдама попут примера конструкцијѣ у + генитив са значењѣм бављѣња јѣдног појма у сфѣри другог или примера сличним онима у т. 4.1.1.

жива посесивне везе у + генитив личне (или неке друге) заменице у вредности присвојне заменице (несумњиво преузете из стариначког говора Бошњака) које је регистровао у трима суседним говорима на источнобосанском терену – у говору источнобосанских Ера, Нишићке висоравни и Горњег Бирча (РЕМЕТИЋ 2008), а које се даље срећу у околини Сребренице, у говору села Обади (СИМИЋ М. 1978: 90), и у околини Зворника, у говору села Горње Цапарде (ЂУКАНОВИЋ 1983: 260). Покоји такав пример забележен је понегде и у западнијим херцеговачко-крајишким говорима – у говорима околине Шипова (ЦУКУТ 2021: 123) и говору Змијања (ПЕТРОВИЋ 1972: 155). Ова конструкција је у функцији адноминалног посесивног детерминатора потврђена и преко Дрине – у говору Рађевине (ПЕТРОВИЋ-САВИЋ 2010) и у јатовској зони Ваљевске Подгорине с упориштем у централним и западним пунктовима ближим Рађевини и Азбуковици, а као „периферија исказивања неутуђиве („чисте“) посесивности проблематизованом конструкцијом“ (РАДОВАНОВИЋ 2018: 128, 133).

4.1.1. Издвојено наводимо примере именичког генитива с предлогом у који је део реченичних структура с експлицираним или имплицираним копулативним предикатом (9). Прилично је заступљен у истраживаном корпусу, а овакав тип примера помињу све наше граматике и већина дијалекатских расправа у којима се констатује присуство ове конструкције. Услов за реализацију ових структура јесте да посесум буде обавезно нумерички квантификован, а однос посесор – посесум најчешће представља вертикални вид конверзивног типа реципроцитативне посесивности: *родитељ ~ деце* (уп. напомену 8). Уп.

(9) један у *mājke* (Бј); Јес један у *mājke* био па ајде тако (Ск); ја сам била у *оца* једна и у *mājke* (Рш); ја сам девето дијете био у *mājke* (Пн); у *оца* седемеро [било деце] (Јб); у *мог оца* десетеро ђеце било (Дд); у *моје mājke* било нас десетеро (Мр); нас је било двоје у *mājke* и у *оца* (Гб); било у *Трише* двоје, у *Видака* двоје-трђе (Пг); у *докондо Маринка Савчића* било кдло, пѣ-ше[ст] синова (Кж); и у *Драга* било шѣст [сестара] (Ш); овѣмо је било, у *Арсена докондо* било иг је око деветеро [чељади], у *ђѣда Нѣша* тако било, у *ђѣда Милоша* љсто тако (БГ); у *Милана* [су] два сина, у *Миша* [су] син и шѣрка, у *Мира* [су] ми два сина (Ск); у њѣ су гѣре, у *Богданке*, чѣтири шѣри, у менѣ су двѣје и син (КБ).

У трансформационој структури наћи ће се глагол *имаѣи* као прототипични глагол када је у питању изражавање предикатске посесивности, при чему експонент генитивне конструкције заузима место граматичког субјекта и прелази у облик номинатива (уп. нпр. у *мог оца* десетеро ђеце било (Дд) → *мој оѣац* је имао десетеро деце).

4.2. За разлику од предлога од којим се у субпољу партитивне посесивности наглашава аблативно значење типа одвајања или пак потицања,

штокавским говорима. Потврде конструкције *у + генитив* различитог степена посесивног значења³² (често без довољног контекста за ваљану интерпретацију), а у зависности од тога и различитих трансформационих могућности, регистроване су нпр. у семберијском (Суботић 2000: 585–586), ускочком (Станић 1977: 69) и ровачком говору (Пижурица 1967: 145), а даље у више говора северозападног огранка херцеговачко-крајишког дијалекта (Петровић 1972: 155; Дешић 1976: 282; Петровић 1978: 127; Цукут 2021: 123–124). У источном делу штокавских говора ова конструкција се помиње нпр. у говору Мачве, с потврдама *у мог ждребейша*, *у кокошке сечу нокаџи* (Лазич 2008: 15), и у колубарском говору, у којем се констатује жива употреба генитива с предлогом *у*, а илуструје примерима *добар кукуруз у Пере*; *вака је дужица у видрице* (Николић Б. 1969: 59). За говор Ваљевске Подгорине утврђено је да је ова конструкција уз глагол *јесам/биџи* посебно изражена на јатовском терену – у централној зони у насељима „праве Подгорине“ и у крајњим периферним пунктовима (ближим Рађевини и Азбуковици), док је у јужним (ијекавско-екавски говори) и источним (екавизирани ијекавски говори) насељима она или факултативна или потпуно изостаје (Радовановић 2018: 124).³³

Изузетно је конструкцији *у + генитив* у улози зависног члана именског израза ближа интерпретација придевима (уп. свѧкѧ сѧсу ѧ *кравѧ* : сваку *крављу* (?) сису) који, иначе, „казујући припадање нечему неодређеном што, као такво, представља врсту означавају нешто што припада сваком члану те врсте, што је, дакле, својствено читавој врсти, тј. означавају својство“ (Стевановић 1939–1940: 14). Већ је у т. 2.2. поменуто да изостанак детерминатора конкретизације своди идентификацију само на класу референта (Стојановић 1996: 304, 395), мада нам овде укупан контекст унеколико ипак приближава учеснике посесије. У сваком случају, интегрисаност и тесна везаност дела за целину довела је до исказивања таквог појма генитивом блокираним предлогом *у*, а не предлогом *од*.

³² Треба имати у виду и употребу предлога код који не искључује посесију, али предност даје месном (= просторном) значењу. Опадање посесије врши се од прототипа посесора у смеру места, а њен раст у обратном смеру, док се на средини скале, у аниматном месту [= локализатор с обележјем *људско* (+)] предлог *у* среће с предлогом код (Стојановић 1996: 435–437).

³³ У банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта ова конструкција, како се наводи, „није честа, али ни нарочито ретка“ (Ивић П. и др. 1997: 325–327). Редукована, прилично ретка, спорадична употреба и сличне напомене прате илустрацију присуства конструкције *у + генитив* у говору староседелаца босанске Посавине (Баотић 1971: 117), у говору Врачана (Петровић 1974: 163), чумићком говору (Грковић 1968: 143), говору Левча (Симић Р. 1980: 50–51) или говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 127).

4.3. У свега три примера регистрована је конструкција у + генитив властите именице у значењу пропријетативне посесивности (11).³⁴ Ентитет у улози посесума, који се налази у номинативу, јесте домаћа животиња или неживи ентитет. Уп.

(11) Знаш у *Mārīnka* каке су биле, бдже, бвце (Ск); У *ћџда Mārīnka* онџ бвце некаке чангаласте (Ск); – каква је [божићна јагњећа / прасећа] плџка у *Радивоја, ѿбг сѣсѣрића* (Нр).

Појава дистантне позиције посесора према посесуму није необична ни у овом посесивном односу (уп. т. 4.1). Изгледа да је обавезно детерминисан посесум одлика и ових структура као и структура са значењем партитивне посесивности (уп. т. 4.2).

ЗАКЉУЧАК

Централно место међу синтаксичким формализаторима посесивности лексикализованим именицом у анализираној дијалекатској грађи из говора романијског платоа заузима генитив блокиран обавезним детерминатором. Лексички експонент овог структурног лика генитива, схваћен као субјекат посесије, при томе садржи обележје *људско* (+), што га везује за пропријетативну (праву) и реципроцитативну посесивност. Улога генитива с обавезним детерминатором у овом семантичком пољу очекивана је имајући у виду његов историјски континуитет, као и чињеницу да се у комуникативни контекст уношењем новог семантичког садржаја, поред конкретизације, исказује емпатијски однос говорног лица према учесницима ситуације. А говорно лице, које је информатор на терену у нашем случају, бира у свом казивању догађаја и ситуација оно што му је блиско па је његов став према особама о којима говори увек субјективан.

С друге стране, одсуство детерминатора конкретизације, према стању у стандардном српском језику, доводи до појаве слободног генитива обележеног одсуством емпатије, што афирмише идентификацију усмерену на откривање улоге референта, а она је од другостепене важности у односу на идентификацију усредсређену на откривање идентитета референта (СТОЈАНОВИЋ 1996: 321). С тим у вези, не изненађује изостанак слободног посесивног генитива не само у испитиваном говору (с изузетком добро познатих примера генитива лексикализованог презименом на *-ић*, као пропријетатива и реципроцитатива, а као реципроцитатива и у случају набрајања), већ и у дијалекатском корпусу иначе (бар према консултованим дијалектолошким изворима).

³⁴ Анализирајући синтаксичко-семантичке моделе соматских неконгруентних посесивних синтагми у српском језику, Ковачевић наводи да се генитивном синтагмом с предлогом у изражава *искључиво* неotuђива посесивност, најчешће соматска (КОВАЧЕВИЋ 2019: 15).

Учешће генитива блокираног и предлогом од и обавезним детерминатором као конкурентног формализатора пропријетативне и реципроцитативне посесивности генитиву с обавезним детерминатором, те место генитива с предлогом од у субпољу партитивне посесивности и изостанак слободног генитива у примерима типа *нога сѣола*, указује пре на више пута помињану општу тенденцију ширења конструкције са предлогом од, мада не треба потпуно искључити талас ширења ове појаве из контактних зона на западу и југу српског говорног подручја.

Комплементаран однос у субпољу партитивне посесивности имају генитивне конструкције с предлозима од и у, од којих се првом може додатно нагласити одвајање, а другом истаћи неодвојива везаност дела за целину. За разлику од конструкције *у + гениѣив личне заменице*, конструкција *у + гениѣив именице* има периферну улогу међу посесивним падежним формализаторима у истраживаном говору. Показатељ посесивне интерпретације предлога у из генитивне конструкције јесте „уплетеност“ посесора у релацију посесије која се најчешће постиже топикализацијом (СТОЈАНОВИЋ 1996: 434), на шта упућују и примери антепозиције посесора у односу на посесум који доминирају у регистрованој грађи.

Говор романијског платоа одликује изразита антепозиционираност неконгруентног посесивног атрибута израженог генитивом у три структурна лика – слободни генитив, генитив блокиран обавезним детерминатором и генитив блокиран предлогом од и обавезним детерминатором. Овакво стање, када је реч о генитиву блокираном обавезним детерминатором, потврђено је на подручјима северно од источnobосанског терена – у Семберији, околини Зворника и босанској Посавини, док се источније – од Обади у средњем Подрињу, преко Љештанског до Горобиља констатује постпозиционираност овог посесивног формализатора. Прелазни карактер говора романијског платоа у оквиру југоисточног дела херцеговачко-крајишког дијалекта огледа се и у употреби конструкције *у + гениѣив* у функцији адноминалног посесивног детерминатора чије је упориште на трима суседним подручјима источне Босне (Нишићка висораван, подручје источnobосанских Ера и Горњи Бирач). Иста конструкција у копулативним структурама с одредбом посесумског појма шире је распрострањена, а заступљенија је на западном крилу штокавских говора.

Предуслов за обухватније лингвогеографске осврте на синтаксичкој равни јесте систематичнији, темељитији и уједначен приступ синтаксичким феноменима у будућим дијалектолошким расправама.

Циѣирана лиѣераѣура

Антонић, Ивана. „Предлог *ОД* у савременом српском језику“. *Научни сасѣанак славистѣа у Вукове дане*, књ. 35/1 (2006): стр. 129–144.

- [ANTONIĆ, Ivana. „Predlog OD u savremenom srpskom jeziku“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, knj. 35/1 (2006): str. 129–144]
- БАОТИЋ, Јосип. „Синтакса падежа у говору старосједилаца босанске Посавине“. *Прилози проучавању језика*, књ. 7 (1971): стр. 105–140.
- [БАОТИЋ, Josip. „Sintaksa padeža u govoru starosjedilaca bosanske Posavine“. *Prilozi proučavanju jezika*, knj. 7 (1971): str. 105–140]
- ГРИЦКАТ, Ирена. *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим српским ћириличким сјоменицима*. Београд: Народна библиотека СР Србије, 1972.
- [GRICKAT, Irena. *Aktuelni jezički i tekstološki problemi u starim srpskim ćiriličkim spomenicima*. Beograd: Narodna biblioteka SR Srbije, 1972]
- ГРКОВИЋ, Милица. „Употреба падежа у чумићком говору“. *Прилози проучавању језика*, књ. 4 (1968): стр. 133–159.
- [GRKOVIĆ, Milica. „Upotreba padeža u čumićkom govoru“. *Prilozi proučavanju jezika*, knj. 4 (1968): str. 133–159]
- ДАНИЧИЋ, Ђ. *Србска синтакса. Део први*. Београд, 1858.
- [DANIČIĆ, Đ. *Srbska sintaksa. Dео први*. Beograd, 1858]
- ДЕШИЋ, Милорад. „Западнобосански ијекавски говори“. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXI (1976): стр. 1–316 (+карте)
- [DEŠIĆ, Milorad. „Zapadnobosanski ijekavski govori“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXI (1976): str. 1–316 (+karte)]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]
- ДРАГИЧЕВИЋ, Милан. „Говор личких ијекаваца“. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXXII (1986): стр. 7–241.
- [DRAGIĆEVIĆ, Milan. „Govor ličkih ijekavaca“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXXII (1986): str. 7–241]
- ЂУКАНОВИЋ, Петар. „Говор села Горње Цапарде“. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXIX (1983): стр. 191–294.
- [ĐUKANOVIĆ, Petar. „Govor sela Gornje Caparde“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXIX (1983): str. 191–294]
- ИВИЋ, Милка. „Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свету“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. V (1960): стр. 49–74.
- [IVIĆ, Milka. „Diferencijalne sintaksičke osobine u slovenskom jezičkom svetu“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. V (1960): str. 49–74]
- ИВИЋ, Милка. „Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима“. *Зборник Матиче српске за филологију и лингвистику*, књ. VI (1963): стр. 13–30.
- [IVIĆ, Milka. „Repertoar sintaksičke problematike u srpskohrvatskim dijalektima“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, knj. VI (1963): str. 13–30]
- ИВИЋ, Милка. „О неким српскохрватским граматичким феноменима условљеним емпатијом“. *Јужнословенски филолог*, књ. XLIII (1987): стр. 17–40.
- [IVIĆ, Milka. „O nekim srpskohrvatskim gramatičkim fenomenima uslovljenim empatijom“. *Južnoslovenski filolog*, knj. XLIII (1987): str. 17–40]
- ИВИЋ, Павле. „Српски дијалекти и њихова класификација“. *Зборник Матиче српске за филологију и лингвистику*, књ. XLI/2 (1998): стр. 113–132.

- [Ivić, Pavle. „Srpski dijalekti i njihova klasifikacija“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, knj. XLI/2 (1998): str. 113–132]
- ИВИЋ, Павле, Жарко Бошњакović, Гордана Драгин. „Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови)“. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XLIII (1997): стр. 297–433.
- [Ivić, Pavle, Žarko Bošnjaković, Gordana Dragin. „Banatski govori šumadijsko-vojvođanskog dijalekta (druga knjiga: morfologija, sintaksa, zaključci, tekstovi)“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XLIII (1997): str. 297–433]
- КЛАЈН, Иван. *О функцији и природи заменица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, н.с., књ. 7, 1985.
- [KLAJN, Ivan. *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, n.s., knj. 7, 1985]
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Соматске неконгруентне посесивне синтагме у српском језику“. *Наслеђе* бр. 43 (2019): стр. 11–28.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. „Somatske nekongruentne posesivne sintagme u srpskom jeziku“. *Nasleđe* br. 43 (2019): str. 11–28]
- ЛАЗИЋ, Анђелка. *Грађа за речник говора Мачве*. Шабац: Културни центар, 2008.
- [LAZIĆ, Anđelka. *Građa za rečnik govora Mačve*. Šabac: Kulturni centar, 2008]
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. *Посесивне категорије у руском језику (у своме историјском развоју и данас)*. Монографије, књига LV. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 1983.
- [MAROJEVIĆ, Radmilo. *Posesivne kategorije u ruskom jeziku (u svome istorijskom razvitku i danas)*. Monografije, knjiga LV. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, 1983]
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. „О реконструкцији прасловенског система посесивних категорија и посесивних изведеница“. *Јужнословенски филолог*, књ. XLIII (1987): стр. 17–40.
- [MAROJEVIĆ, Radmilo. „O rekonstrukciji praslovenskog sistema posesivnih kategorija i posesivnih izvedenica“. *Južnoslovenski filolog*, knj. XLIII (1987): str. 17–40]
- МИЛЕТИЋ, Бранко. „Употреба предлога у са генитивом“. *Наш језик*, год. 1, св. 4 (1932): стр. 112–115.
- [MILETIĆ, Branko. „Upotreba predloga u sa genitivom“. *Naš jezik*, god. 1, sv. 4 (1932): str. 112–115]
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Употреба надежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспекти*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2003.
- [MILORADOVIĆ, Sofija. *Upotreba padežnih oblika u govoru Paraćinskog Pomoravlja. Balkanistički i etnomigracioni aspekt*. Beograd: Etnografski institut SANU, 2003]
- НИКОЛИЋ, Берислав. „Колубарски говор“. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XVIII (1969): стр. 1–71.
- [NIKOLIĆ, Berislav. „Kolubarski govor“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XVIII (1969): str. 1–71]
- НИКОЛИЋ, Мирослав. „О посесивном генитиву личних имена“. *Наш језик*, књ. XVII, св. 5, н. с. (1969): стр. 264–283.
- [NIKOLIĆ, Miroslav. „O posesivnom genitivu ličnih imena“. *Naš jezik*, knj. XVII, sv. 5, n. s. (1969): str. 264–283]

- Николић, Мирослав. „Говори Горобилја (код Ужичке Пожеге)“. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 19 (1972): стр. 619–746.
- [NIKOLIĆ, Miroslav. „Govori Gorobilja (kod Užičke Požege)“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. 19 (1972): str. 619–746]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Детерминативни падежи у говору северозападне Боке*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с., књ. 16, 2000.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. *Determinativni padeži u govoru severozapadne Boke*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, n. s., knj. 16, 2000]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Генитив с предлогом *оу* и његови синтаксички конкуренти у старосрпским повељама и писмима“. *Зборник Матице српске за славистику* 67 (2005): стр. 65–76.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. „Genitiv s predlogom *ou* i njegovi sintaksički konkurenti u starosrpskim poveljama i pismima“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 67 (2005): str. 65–76]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској писменој језици*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 2006.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. *Determinativni padeži u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti*. Novi Sad: Matica srpska, Odeljenje za književnost i jezik, 2006]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Ревитализација посесивног генитива у старосрпском језику“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. 49/1 (2006): стр. 25–33.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. „Revitalizacija posesivnog genitiva u starosrpskom jeziku“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, knj. 49/1 (2006): str. 25–33]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Елементи неконфигуративне синтаксе у старим словенским писменостима“. *Зборник Матице српске за славистику* 80 (2011): стр. 47–62.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. „Elementi nekonfigurativne sintakse u starim slovenskim pismenostima“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 80 (2011): str. 47–62]
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „О говору Змијања. IV део. Синтакса“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. XV/2 (1972): стр. 151–211 (с картом).
- [PETROVIĆ, Dragoljub. „O govoru Zmijanja. IV deo. Sintaksa“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, knj. XV/2 (1972): str. 151–211 (s kartom)]
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. „Из синтаксичке проблематике Врачана“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XVII/1 (1974): стр. 161–182.
- [PETROVIĆ, Dragoljub. „Iz sintaksičke problematike Vračana“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. XVII/1 (1974): str. 161–182]
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. *Говор Баније и Кордуна*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Просвјета, 1978.
- [PETROVIĆ, Dragoljub. *Govor Banije i Korduna*. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Prosvjeta, 1978]
- ПЕТРОВИЋ-САВИЋ, Мирјана. „Исказивање посесивности у Рађевини конструкцијом предлог *у* + генитив личне заменице“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. 53/2 (2010): стр. 123–129.
- [PETROVIĆ-SAVIĆ, Mirjana. „Iskazivanje posesivnosti u Rađevini konstrukcijom predlog *u* + genitiv lične zamenice“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, knj. 53/2 (2010): str. 123–129]

- ПИЖУРИЦА, Мато. „Употреба падежа у говору Роваца“. *Прилози проучавању језика*, књ. 3 (1967): стр. 141–176.
- [PIŽURICA, Mato. „Uпотреba padeža u govoru Rovaca“. *Prilozi proučavanju jezika*, књ. 3 (1967): стр. 141–176]
- ПИЖУРИЦА, Мато. *Говор околине Колашина*. Посебна издања, књ.12. Титоград: ЦАНУ, 1981.
- [PIŽURICA, Mato. *Govor okoline Kolašina*. Posebna izdanja, књ.12. Titograd: CANU, 1981]
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Прилози граматици српског језика: Синтакса савременог српског језика – Простор реченица*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- [PIPER, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. *Prilozi gramatici srpskoga jezika: Sintaksa savremenoga srpskog jezika – Prosta rečenica*. Beograd – Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, 2005]
- РАДОВАНОВИЋ, Драгана. „О предлошко-падежној конструкцији у + генитив у Ваљевској Подгорини“. *Јужнословенски филолог*, књ. LXXIV/1 (2018): стр. 121–136.
- [RADOVANOVIĆ, Dragana. „O predložko-padežnoj konstrukciji u + genitiv u Valjevskoj Podgorini“. *Južnoslovenski filolog*, књ. LXXIV/1 (2018): стр. 121–136]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „О посесивној конструкцији у + генитив личне заменице на источnobосанском терену“. *Јужнословенски филолог*, књ. LXIV (2008): стр. 391–400.
- [REMETIĆ, Slobodan. „O posesivnoj konstrukciji u + genitiv lične zamenice na istočnobosanskom terenu“. *Južnoslovenski filolog*, књ. LXIV (2008): стр. 391–400]
- РЕМЕТИЋ, Слободан. „Босански српски говори у светлу дијалекатске интерференције“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, књ. 52/1 (2009): стр. 149–178.
- [REMETIĆ, Slobodan. „Bosanski srpski govori u svetlu dijalekatske interferencije“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, књ. 52/1 (2009): стр. 149–178]
- СЕКЕРЕШ, Стјепан. „Говор славонских Срба“. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, књ. 15/1 (1972): стр. 211–240 (+ карта)
- [SEKEREŠ, Stjepan. „Govor slavonskih Srba“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, књ. 15/1 (1972): стр. 211–240 (+karta)]
- СИМИЋ, Зоран. „Заменички генитив с предлогом у као формализатор посесивности у романијским говорима Старог Влаха“. *Годишњак за српски језик*, год. XXVI, бр. 13 (2013): стр. 481–495.
- [SIMIĆ, Zoran. „Zamenički genitiv s predlogom u kao formalizator posesivnosti u romanijskim govorima Starog Vlah“. *Godišnjak za srpski jezik*, год. XXVI, br. 13 (2013): стр. 481–495]
- СИМИЋ, Зоран. *Синтакса падежа у говору романијског језика: метафоризација простора*. Библиотека Јужнословенског филолога, н. с., књ. 25. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- [SIMIĆ, Zoran. *Sintaksa padeža u govoru romanijskog jezika: metaforizacija prostora*. Biblioteka Južnoslovenskog filologa, n. s., књ. 25. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018]
- СИМИЋ, Милорад. „Говор села Обади у босанском Подрињу“. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXIV (1978): стр. 1–124.

- [SIMIĆ, Milorad. „Govor sela Obadi u bosanskom Podrinju“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXIV (1978): str. 1–124]
- СИМИЋ, Радоје. „Синтакса левачког говора. I. Употреба падежних облика“. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXVI (1980): стр. 1–146.
- [SIMIĆ, Radoje. „Sintaksa levačkog govora. I. Upotreba padežnih oblika“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXVI (1980): str. 1–146]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Посесивне форме у српскохрватском језику“. *Годишњак Скопског филозофског факултета* IV, 1 (1939–1940): стр. 1–50.
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. „Posesivne forme u srpskohrvatskom jeziku“. *Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta* IV, 1 (1939–1940): str. 1–50]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Значење и функције генитивне синтагме с предлогом од“. *Наш језик*, књ. XIV, н. с., бр. 4–5 (1965): стр. 239–262.
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. „Značenje i funkcije genitivne sintagme s predlogom od“. *Naš jezik*, knj. XIV, n. s., br. 4–5 (1965): str. 239–262]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик. (Грамаћички системи и књижевнојезичка норма). II Синтакса*. Друго издање. Београд: Научна књига, 1974.
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. *Savremeni srpskohrvatski jezik. (Gramatički sistemi i književnojezička norma). II Sintaksa*. Друго издање. Београд: Научна књига, 1974]
- СТЕВОВИЋ, Игрутин. „Шумадијски говор у Грузи с особитим освртом на акценте“. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XVIII (1969): стр. 401–635 (+карта)
- [STEVONIĆ, Igrutin. „Šumadijski govor u Gruži s osobitim osvrtom na akcente“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XVIII (1969): str. 401–635 (+karta)]
- СУБОТИЋ, Љиљана. „Падежи с посесивним значењем у семберијском говору“. *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, књ. XLIII (2000): стр. 581–588.
- [SUBOVIĆ, Ljiljana. „Padeži s posesivnim značenjem u semberijskom govoru“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, knj. XLIII (2000): str. 581–588]
- ТЕШИЋ, Милосав. „Говор Љештанског“. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXII (1977): стр. 159–328.
- [TEŠIĆ, Milosav. „Govor Lještanskog“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. XXII (1977): str. 159–328]
- ФЕЛЕШКО, Казимјеж. *Значења и синтакса српскохрватског генитива*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Вукова задужбина – Орфелин, 1995.
- [FELEŠKO, Kazimjež. *Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva*. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Vukova zadužbina – Orfelin, 1995]
- ФИЛИПОВИЋ, Миленко. „Гласинац, антропогеографско-етнолошка расправа“. *Српски етнографски зборник*, књ. LX (1950): стр. 177–463 (са картом)
- [FILIPović, Milenko. „Glasinac, antropogeografsko-etnološka rasprava“. *Srpski etnografski zbornik*, knj. LX (1950): str. 177–463 (sa kartom)]
- ЏВИЋ, Јован. *Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основе антропогеографије*. 1922. <http://www.promacedonia.org/serb/cvijc/cvijic_balkansko_poluostvrvo_1.pdf> 11. 11. 2009.
- [ЏВИЋ, Jovan. *Balkansko poluostvrvo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije*. 1922. <http://www.promacedonia.org/serb/cvijc/cvijic_balkansko_poluostvrvo_1.pdf> 11. 11. 2009]
- ЏУКУТ, Слађана М. „Српски говори Шипова“. *Српски дијалектолошки зборник*, књ. LXVIII (2021): стр. 1–158.

[Cukut, Slađana M. „Srpski govori Šipova“. *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. LXVIII (2021): str. 1–158]

*

- BAOTIĆ, Josip. „Iz sintakse bosanskohercegovačkih govora“. U: *Približavanje jeziku ili približavanje jezika*. Biblioteka Bosnistika. Posebna izdanja, knjiga 11. Sarajevo: Slavistički komitet, 2012: str. 166–213. <<https://slavisticikomiteta.ba/bosnistika-knjige/11.%20Pribli%C5%BEavanje%20jeziku%20i%20pribli%C5%BEavanje%20jezika.pdf>> 12. 10. 2014.
- BRABEC, Ivan. „Govor Tuzle i okolice“. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik X* (2012): str. 51–241.
- BROZOVIĆ, Dalibor. „Govor u dolini rijeke Fojnice“. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik X* (2012): str. 243–425.
- HALILOVIĆ, Senahid. „Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja)“. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik VI* (1990): str. 249–358.
- IVIĆ, Milka. „Genitivne forme srpskohrvatskih imenica i odgovarajuća pridevska obrazovanja -ov (-ev, -ovlje, -evlje), -in u odnosu kombinatoričkih varijanata“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* [Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu] X (1967): str. 257–261.
- IVŠIĆ, Stjepan. „Današnji posavski govor“. *Rad JAZU* 197 (1913): str. 9–138.
- JAHIĆ, Dževad A. *Ijekavskoštakavski govori istočne i jugoistočne Bosne*. Doktorska disertacija. II. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 1981.
- KUNA, Branko. „O izricanju posvojnosti prijedložnim genitivnim izrazima“. *Jezikoslovlje* II/2–3 (1999): str. 34–44.
- MATASOVIĆ, Ranko. „Otuđiva i neotuđiva posvojnost u hrvatskome jeziku“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 28 (2002): str. 151–160.
- MEŠANOVIĆ, Emira. „Upotreba sintagmi s posesivnim pridjevom i posesivnim genitivom u bosanskome jeziku (na primjerima književnoumjetničkog stila)“. *Književni jezik* 22/1–2 (2004): str. 86–108.
- MILORADOVIĆ, Sofija. „Iskazivanje posesivnosti predlogom *od* u srpskim narodnim govorima“. *Slavia Meridionalis. Studia linguistica. Slavica et balcanica* 6 (2006): str. 57–64.
- PALIĆ, Ismail. *Dativ u bosanskome jeziku*. Sarajevo: Bookline (Naučna biblioteka „Slovo“), 2010.
- SEKEREŠ, Stjepan. „Govor Slavonske Podravine (II)“. *Зборник Материјале српске за филологију и лингвистику* [Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku] 18/1 (1975): str. 185–221.
- SEKEREŠ, Stjepan. „Govor Požeške kotline“. *Зборник Материјале српске за филологију и лингвистику* [Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku] 19/1 (1976): str. 173–248.
- STOJANOVIĆ, Smiljka. *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Monografija, knjiga LXXVI. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, 1996.

Зоран М. Симич

Институт сербского языка Сербской академии наук и искусств, Белград

ПОСЕССИВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ РОДИТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА
СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В РЕЧИ АРЕАЛА ПЛАТО ГОРЫ РОМАНИЯ

Резюме

На основе диалектного корпуса, собранного в ареале плато горы Романия, в статье анализируется употребление родительного, который является синтаксическим формализатором посессивного значения и выступает в функции несогласуемого определения, т.е. приименного посессивного детерминатора. Рассматриваются синтаксико-семантические особенности каждого структурного типа посессивного значения родительного падежа – как свободного падежа, падежа, ограниченного предлогом (од или у) и падежа, ограниченного обязательным детерминатором. В рамках каждого структурного типа родительного на основе лексического значения понятий в роли объекта и субъекта посессии определяются семантические типы посессивности, а реализуются три ее типа: проприетивная (настоящая), реципрокальная и партитивная посессивность.

Родительный, ограниченный обязательным детерминатором, выделился в речи плато горы Романия как основной синтаксический формализатор проприетивной и реципрокальной посессивности. Свободный родительный выступает в роли этих же типов посессивности только в тех случаях, когда он лексикализуется фамилией на *-uŋ*, а в роли реципрокатива выступает и в случае перечисления. Родительный, ограниченный предлогом од, который обязательно сопровождается детерминатором, встречается в отношении конкурентности с основным синтаксическим формализатором реципрокальной, а можно говорить и о будущей проприетивной посессивности. Место в субполе партитивной посессивности взаимодополняют конструкции с родительным падежом с предлогами од и у: с помощью первой можно дополнительно подчеркнуть разделение, а с помощью второй можно выразить неразделимую связь части и целого, в то время как примеры свободного родительного отсутствуют в примерах типа *нога сѣола*. В отличие от конструкции *у + родительный личного местоимения*, конструкции *у + родительный существительного* принадлежит периферийное место среди формализаторов посессивности. Сравнивая данные примеры с диалектным окружением данного ареала, можно подтвердить принадлежность речи плато горы Романия западному крылу штоковских говоров, а также переходным говорам герцеговино-краишского диалекта.

Ключевые слова: сербский язык, диалектология, синтаксис и семантика падежей, родительный существительных, посессивность, герцеговинско-краишский диалект, плато горы Романия.

Zoran M. Simić
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

NOMINAL POSSESSIVE GENITIVE IN THE SPEECH OF THE ROMANIJA PLATEAU

Summary

This paper analyzes the use of the genitive case of nouns, which is a syntactic formalizer of possessive meaning, functioning as a non-congruent attribute or adnominal possessive determiner, based on a dialectal corpus collected from the area of the Romanija Plateau. It examines separately the syntactic-semantic features of each structural form of the nominal possessive genitive – as an independent case, as a case blocked by the preposition (OD or U) and as a case blocked by an obligatory determiner. Within each structural genitive form, semantic types of possession are identified based on the lexical meaning of the entities functioning as the subject and object of possession, with three types realized: proprietative (true), reciprocative and partitive possession.

The genitive blocked by an obligatory determiner stands out in the speech of the Romanija Plateau as the primary syntactic formalizer of proprietative and reciprocative possession. The independent genitive acts as a formalizer of the same types of possession only when it is lexicalized through surnames ending in *-ić*, and in the reciprocative cases involving enumeration. The genitive blocked by the preposition OD, followed by an obligatory determiner, occurs as a form competitive to the primary syntactic formalizer of reciprocative, and, potentially, proprietative possession. The segment of partitive possessivity is shared by genitive constructions with the prepositions OD and U, where the former has the additional component of separation, and the latter emphasizes the inseparable connection between a part and the whole, while the independent genitive, in phrases such as *noga stola* ('the leg of a table'), is absent. Unlike the construction *U + personal pronoun genitive*, the construction *U + noun genitive* plays a minor role among possessive formalizers. A survey of the dialectal area confirms that the speech of the Romanija Plateau belongs to the western branch of the Štokavian dialects, as well as to the transitional dialects of the Herzegovinian–Krajina dialect.

Keywords: Serbian language, dialectology, case syntax and semantics, nominal genitive, possession, Herzegovinian–Krajina dialect, Romanija Plateau.

ISSN 0350-185X, – Кн. 81, св. 2 (2025), стр. 65–90

UDK: 81'1:165

COBISS.SR-ID 184056329

<https://doi.org/10.2298/JFI2502065N>

Примљено: 16. марта 2025.

Прихваћено: 11. јуна 2025.

Оригинални научни рад

Борис Норман*

Независимый исследователь

Минск, Беларусь

О КОГНИТИВНОМ АСПЕКТЕ ГРАММАТИКИ

Возникновение и начальный этап развития когнитивной лингвистики был связан с проблемой категоризации человеческого опыта, с разработкой теории концептов и фреймов, углублением теории метафоры. Эти проблемы в основном решались на лексическом материале. Постепенно в сферу внимания лингвокогнитологов стали попадать и грамматические конструкции. Этому способствовала новая грамматическая модель предложения, получившая название предикатно-аргументной или предикатно-актантной структуры. В центре ее – предикат (чаще всего глагольный), открывающий некоторое количество подчиненных ему семантических функций (актантов). Типовое значение модели обеспечивается соблюдением ее целостности. Нарушение этого принципа (примеры приводятся в статье) приводит к смене предиката и изменению смысла целого или же просто к непониманию. Актанты не всегда выражаются изосемическими формами, но допускают и иное выражение, связанное с внутренней перестройкой высказывания. Дискуссионные проблемы теории актантов иллюстрируются в статье примерами «место/направление» и «цель/причина». Кроме синтаксических моделей (предикатно-актантных структур), инструментами когниции служат нормы сочетаемости слов (правила подчинения и сочинения). Это – своего рода рельсы, по которым катится поезд человеческого познания. Сталкиваясь в своей практике с новыми или непонятными ситуациями, человек старается подогнать их под известные ему языковые образцы. Теоретические положения иллюстрируются в статье главным образом примерами из русской художественной литературы.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, синтаксическая модель, предикат, актант, сочетаемость слов, сочинительная связь.

* boris.norman@gmail.com; ORCID: 0000-0001-8520-5387

0. ВВЕДЕНИЕ

Когнитивная лингвистика (лингвокогнитология) – одно из наиболее актуальных и перспективных направлений в современном языкознании. Возникновение и начальный этап развития этой лингвистической дисциплины был связан с проблемой категоризации человеческого опыта, находящей свое выражение в языковых формах, с разработкой теории концептов и фреймов, углублением теории метафоры – имеются в виду работы Дж. Лакоффа, Р. Джекендоффа, Ч. Филлмора, А. Вежбицкой, У. Лабова и др. В России эти идеи получили развитие в исследованиях Ю.С. Степанова, В.З. Демьянкова, Е.С. Кубряковой, Н.Д. Арутюновой, И.А. Стернина и других ученых. Подробный обзор формирования когнитивного направления в сербской лингвистике см.: (Пипер 2014б).

Неудивительно, что первичные достижения лингвокогнитологии основывались **на материале лексики**: в центре внимания оказывалась группировка слов в сознании, структура лексического значения, предпосылки для развития семантического переноса и т.п. – тут закономерности и особенности познавательной деятельности проявлялись наиболее очевидно. Лексическую интерпретацию получало и представление знаний в виде фреймов, сценариев. В этой же сфере легко обнаруживаются национально специфические концепты – такие, как «судьба» и «авось» у русских, «бульба» и «памяркоўнасць» у белорусов, «kościół» и «rycha» у поляков, «инат» и «полако» у сербов, «балкан» и «ракия» у болгар и т.д. (ср. Норман 2013: 11–14).

Но постепенно в сферу внимания сторонников данного направления в лингвистике стали попадать и грамматические конструкции. В программной работе американского лингвокогнитолога Леонарда Талми так говорилось о разделении функций между лексикой и грамматикой:

«Грамматические характеристики в предложении обеспечивают концептуальную рамку, образно говоря, скелет или строительные леса для концептуального материала, выраженного лексически» (Талми 1999: 91–92).

Практика изучения языков и методика обучения языкам обнаружили важность типовых образцов построения высказывания, которые получили название синтаксических моделей. Данные модели поддаются исчислению – и каждой из них может быть приписан некоторый обобщенный смысл. Смысл этот не попадает в светлое поле сознания, но он несомненно базируется на нашем жизненном опыте. Это было замечено задолго до того, как когнитивная лингвистика оформилось в самостоятельное научное направление.

В частности, здесь можно обратиться к классическим работам Эдварда Сепира, опубликованным в 20-е годы прошлого века. Сравни-

вая английские фразы *The farmer kills the duckling* ‘крестьянин убивает утенка’ и *The man takes the chick* ‘человек берет цыпленка’, ученый приравнивал их друг другу в синтаксическом отношении:

«Даже не прибегая вовсе к сознательному анализу, мы инстинктивно чувствуем, что оба предложения следуют одной и той же модели, что структурно это в основном то же предложение, отличающееся только в каждом случае своим материальным наполнением» (СЕПИР 1993: 88).

Но, будучи последовательными, мы должны признать, что по той же самой модели построено и бесконечное количество фраз с совершенно иным, далеким «материальным наполнением» – такие как *Ветер качает деревья* или *Бытие определяет сознание*.

1. Структурные минимумы: синтаксические модели

Капитальные грамматики современных славянских языков обязательно включают в себя список **основных синтаксических образцов – моделей предложения**. Этот перечень может быть в разной степени формализован (например, с участием латинских букв, обозначающих части речи, или иных символов) или же представлен типовыми экземплярами высказываний. А содержательная трактовка синтаксических моделей зависит от того, что принимается исследователем за конструктивную основу предложения.

В традиционной грамматике это так называемая предикативная основа, образуемая подлежащим и сказуемым (в глубине данного деления просматривается древняя логическая оппозиция субъекта и предиката). Поскольку «главных членов предложения» – два, то все модели имеют вид одно- или двучленных структурных схем. В результате мы получаем набор синтаксических образцов типа *Ученик пишет; Отец учитель; Дача – это большие расходы; Товары нарасхват; Клевета – это страшно; Кататься весело; Курить воспрещается; Ночь; Много дел; Ничего лишнего; Морозит; На улице шумят* и т.п. Именно так систематизирует синтаксис простого предложения «Грамматика современного русского литературного языка» под редакцией Н.Ю. Шведовой (ШВЕДОВА (ред.) 1970: 546–574). При таких исходных позициях очень трудно увидеть за каждой структурной схемой вкладываемый в нее обобщенный смысл: всё определяется конкретным лексическим заполнением.

Если же за основу принимается принцип информативной достаточности, то в состав синтаксической модели включаются все те элементы, без которых высказывание не может быть построено (то есть без которых оно выглядело бы неправильным). Такой подход потребовал пересмотра роли предиката в структуре предложения, и более всего эта «революция в грамматике» была связана с именем французского слависта Люсьена

Теньера. Согласно его концепции, в предложении есть единый организующий центр – это предикат (чаще всего выраженный глагольной формой), и есть некоторое количество (не более трех) подчиненных ему аргументов, предписанных семантикой предиката. Первый из них – субъект («тот, кто осуществляет действие»), второй – объект («тот, кто испытывает действие»), третий – актант, «в чью пользу или в ущерб которому совершается действие» (ТЕНЬЕР 1988: 124). Члены предложения за пределами актантной структуры – это сирконстанты (обстоятельства).

Эта грамматика, активно используемая лингвокогнитологами, получила название предикатно-аргументной или предикатно-актантной. Согласно метафоре, предложенной Л. Теньером, содержание предложения – это своего рода драма, спектакль, в котором режиссер-предикат распределяет роли между актерами-актантами (Там же: 117).

Возможно ли исчислить типы предикатов, представить их списком? В самом грубом виде известно бинарное деление на действия и состояния. Ю. С. Степанов в своих работах возводит список «базовых предикатов» к 10 философским категориям Аристотеля. Это: «сущность», «количество», «качество», «отношение», «место», «время», «положение», «обладание», «действие» и «претерпевание» (СТЕПАНОВ 1981: 149–160). Однако и эта классификация не удовлетворяет современных исследователей. Ю. Д. Апресян предлагает «фундаментальную семантическую классификацию предикатов» (АПРЕСЯН и др. 2010: 290–291). В ней 17 классов, вот они – с примерами из русского языка:

- 1) действия (*атаковать, идти, писать*);
- 2) деятельности (*воевать, воспитывать, преподавать*);
- 3) занятия (*гулять, играть, отдыхать*);
- 4) интерпретации (*выручать, грешить, злоупотреблять*);
- 5) поведения (*баловаться, кривляться, скандалить*);
- 6) воздействия (*Река вымыла глубокое русло; Это меня убедило*);
- 7) процессы (*выздоровливать, извергаться, кипеть*);
- 8) положения в пространстве (*висеть, лежать, сидеть*);
- 9) локализации (*находиться, валяться*);
- 10) состояния (*знать, зудеть, нуждаться, радоваться*);
- 11) отношения (*содержать, отличаться, (быть) похожим*);
- 12) свойства (*заикаться, хромать*);
- 13) проявления (*блестеть, звенеть, горчить*);
- 14) способности (*владеть (шпагой), говорить (по-фински)*);
- 15) параметры (*весить, вмещать, длиться, достигать*);
- 16) существования (*бывать, быть, возникать*);
- 17) события (*происходить, случаться, получаться*).

Подобная дробность деления (чего стоит одно только различие действия, деятельности, занятия и поведения!) отражает, очевидно, не только стремление исследователей к максимально точному, детальному определению ситуации, но и объективную сложность самой языковой картины мира.

Но говорящий человек эту объективную сложность должен уложить в некоторые готовые, общепринятые и компактные единицы – это касается и синтаксиса предложений. Известный чешский лингвист Вилем Матезиус, один из основателей Пражского лингвистического кружка, писал:

«Предложение – это не продукт преходящего момента и по своему существу не может целиком определяться какой-либо ситуацией. Следовательно, предложение не принадлежит целиком речи, а связано в своей обычной форме с грамматической системой языка, к которой оно относится» (Матезиус 1967: 237).

А российский германист В.Г. Адмони обращал внимание на самые, казалось бы, непредсказуемые речевые построения:

«Любая фрагментарность, «структурная размытость», грамматическая «алогичность» высказывания позволяют все же найти те грамматически закреплённые структуры, к которым <...> восходят все без исключения своеобразные черты спонтанной разговорной речи...» (Адмони 1994: 60).

Такой взгляд на предложение отвечает пониманию грамматики как концептуализации. Данное определение было предложено американским лингвокогнитологом Роландом Лангакером (LANGACKER 2000: 5). Оно означает, что общество суммирует и закрепляет опыт своей практической деятельности в форме абстрактных грамматических категорий. Эти категории, в том числе синтаксические модели, – способ нашего освоения действительности. Они основываются на прошлом опыте, но позволяют говорящему и слушающему включить новую (отражаемую в данный момент) ситуацию в систему уже привычных знаний (Норман 2009; 2010).

Разумеется, обычный человек использует синтаксические модели по наитию, интуитивно, но почти безошибочно – в соответствии с их типовым значением. Начиная с первых дидактических образцов вроде *Мама мыла раму* или *У Шуры шары* (это примеры, с которых традиционно начинается русская азбука), носитель языка в дальнейшем применяет их к самым разным жизненным ситуациям. Российский концептуалист Лев Рубинштейн иронически обыграл это свойство в художественном произведении, которое называется: «Мама мыла раму». Вот его начало, состоящее из стандартных речевых образцов:

1. *Мама мыла раму.*
2. *Папа купил телевизор.*

3. Дул ветер.
4. Зою ужалила оса.
5. Саша Смирнов сломал ногу.
6. Боря Никитин разбил голову камнем.
7. Пошел дождь.
8. Брат дразнил брата.
9. Молоко убежало.
10. Первым словом было слово «колени»...

Вернемся к организующей роли глагола в предложении. Идея главенства предиката, «вербоцентризм», получила свое отражение и в грамматике славянских языков. В частности, В.В. Богданов в пионерском для своего времени исследовании приводит такие образцы трехактантных «предикатных выражений», как *Мать закрыла окно занавеской, Иван познакомил Сергея с Наташей, Родители назвали сына Петей* и т.п.; «существование предикатов с бóльшим числом мест кажется проблематичным», – замечает ученый (Богданов 1977: 56). Той же точки зрения придерживаются авторы изданной в Праге «Русской грамматики» – и здесь максимальное число зависимых от предиката элементов равно трем: *Сестра укладывает вещи в чемодан; Полковник вручил награду бойцу; Девочка нанизывает бусинки на нитку* и т.п. (BARNETOVÁ et al. 1979: 671). Некоторые авторы допускают наличие при предикате четвертого аргумента – в случаях типа *Петя разбил Мише голову камнем*.

Естественно, у разных авторов число выделяемых синтаксических образцов различно. У В.В. Богданова это 42 типа «предикатных выражений», в «пражской» грамматике – 48 «схем», а в ориентированном на дидактическое применение учебнике М.В. Всеволодовой – 139 моделей предложения (Всеволодова 2000: 234–267). Но есть очевидная связь между длиной такого списка и содержательным наполнением моделей:

«Чем меньшее количество моделей выделяется синтаксистом, тем они неизбежно «крупнее», тем более обобщенными являются их параметры и тем большего сопровождающего комментария они требуют. И наоборот, чем больше структурных схем выделяется исследователем, тем они, как правило, дробнее и тем жестче, конкретнее их свойства. Это касается, в частности, грамматических классов слов, «задействованных» в синтаксической модели, их морфологических характеристик, а также правил лексического заполнения синтаксических позиций, порядка слов во фразе и т.п.» (Норман 1994: 127).

Это наиболее очевидно в случае с так называемыми фразеологизованными синтаксическими моделями. Здесь, с одной стороны, очень сильны лексические ограничения для элементов модели, а с другой стороны, очень важна прагматическая (экспрессивная, модальная и т.п.)

коннотация. Речь идет о конструкциях типа *Я тебе почитаю; Гулять так гулять; Дело в том, что...; Черт с ним; Кто-кто, а он...* и т.п., очень характерных для разговорной речи (Апресян и др. 2010: 59–280; Копотев, Стексова 2016). Фразеологизованными в русском языке оказываются многие инфинитивные конструкции, обороты с повтором существительного, с дательным субъекта состояния и т.д.

Вот эта сфера «малого синтаксиса» оказывается наиболее интересной в сопоставительном (национально-культурном) плане. Как отмечал чешский грамматист Мирослав Гребль,

«Наиболее общий, наиболее отвлеченный тип, свойственный всем славянским языкам (и не только им), в сопоставительном плане менее интересен. Ведь на таком высоком уровне существует почти полная идентичность. Иначе говоря, рассуждения о предложениях вроде *Кошка лижет молоко*, представляющих самые общие типы, представленные во всех славянских языках без исключения, представляются бесплодными. Наоборот, чем больше мы спускаемся «вниз», к более частным типам, тем больше расхождений наблюдается между отдельными славянскими языками» (Гребль 1967: 63).

Представители разных славянских стран, признавая наличие единого «канона» в виде общеславянского корпуса синтаксических моделей, находят своеобразие предикатно-актантных конструкций на периферии синтаксической системы – среди оригинальных безличных, инфинитивных, именных конструкций, см.: (BARNETOVÁ et al. 1979: 684–686; НОРМАН 1988; NORMAN 1998; Ivić 1999; ПИПЕР 1999: 159–163; Ivić 2005; КОВАЧЕВИЋ, ЂУКАНОВИЋ 2010; ИВАНОВА, ГРАДИНАРОВА 2015: 172–205, 424–452; SKWARSKA 2018 и др.).

Важно, что каждая выделяемая синтаксическая модель наделена своим значением, отражает свою **типовую ситуацию** – некое «положение дел», воспринимаемое в том ракурсе, который устанавливает говорящий, см.: (ВСЕВОЛОДОВА 2000: 121–127). Такое значение обеспечивается соблюдением целостности модели: ни один ее компонент не может быть опущен без нарушения смысла и, соответственно, коммуникативной функции.

Если же какой-то компонент модели (предикат или любой из актантов) опускается, высказывание воспринимается как неправильное и требует разъяснения, как в следующих случаях:

Потом Стелла произнесла:

– *Таких людей, как этот Брут, поберегись – они сопрут!*

– **Что сопрут?** – спросил я. – *Он разве что-нибудь спер?*

– Нет, – сказала Стелла. – Он хулиганил и дрался. Это я для рифмы (А. Стругацкий, Б. Стругацкий. Понедельник начинается в субботу).

*Морщась, поминутно поправляя тяжелые очки, он копался в этих книгах, как бы надеясь прощупать... он и сам не знал, **что прощупать**. Должно быть, какую-нибудь возможность отщутиться от самой идеи своей о бабьем лете или второй молодости (В. Каверин. Скандалист, или Вечера на Васильевском острове).*

Разумеется, предикат или актант может быть элиминирован специально, намеренно – с целью эпатажа, языковой игры, и читатель прекрасно ощущает этот прием – как в следующих двух цитатах:

*Супруга говорила, что **мы должны вместе**, Нам нужно сообща, **Мы должны их** (А. Зиновьев. Зияющие высоты).*

*А, может быть, реки просто не было? Может быть. Но как же она называлась? **Река называлась** (С. Соколов. Школа для дураков).*

Если говорящий не обладает достаточной информацией, чтобы лексически обозначить актант, он может заменить имя местоименным субститутном – лишь бы сохранить целостность модели. В следующем примере иронически пересказывается содержание новостной программы на советском телевидении:

*Товарищ Брежнев **с кем-то** встречался. Американцы **что-то** затеяли. Братский эфиопский народ **за что-то** проголосовал. Советские инженеры **что-то** изобрели (Д. Драгунский. В порядке общей очереди).*

Наконец, еще одно следствие несоблюдения количественных и качественных параметров модели – это изменение ее значения, подмена типовой ситуации.

*Пожар быстро погасили. В газетах об этом не писали. Зачем людей зря волновать? Зачем **выскивать**? Зачем **нагнетать**? (Д. Драгунский. Не-хай клеветают).*

Пародируя газетные, официозные штампы, писатель лишает глаголы *выскивать* и *нагнетать* их обязательных распространителей (*выскивать что? нагнетать что?*). Но тем самым эти глаголы из разряда предикатов действия переводятся в другой разряд – предикатов деятельности.

Еще один аналогичный пример:

– *А кто был отец ребенка?*

– *Летчик. По-моему, он... сельскохозяйственная авиация. **Опыляет** (Б. Золотарев. Простое окончание).*

Опыляет вместо *опыляет посевы* (поля, растения и т.п.) – это уже не действие, а занятие или род деятельности (см. приведенную выше классификацию предикатов Ю.Д. Апресяна).

В то же время, если к синтаксической модели «приписывается» лишний, не свойственный ей актант, то это опять-таки означает: перед нами – замена модели, изменение типовой ситуации! Например, предикат *разориться* означает изменение состояния: раньше у человека были какие-то ценности, а теперь их нет, он всё потерял. *Бизнесмен разорился* – ‘бизнесмен стал бедным’. Глагол *разориться* не требует никаких обязательных актантов, кроме первого, субъектного: *кто разорился?* Но если тот же самый, казалось бы, глагол употребляется с зависимой формой *на что-то*, то это – сигнал того, что перед нами другой предикат и другая типовая ситуация. *Разориться на что-то* значит ‘потратить деньги на что-то’! Вот характерная цитата, в которой рекламируются средства охранной сигнализации – в ней сталкиваются эти два глагола-омонима:

Конечно, недешево. Но лучше разориться на эти вещи, чем потом вообще разориться (газета «Комсомольская правда». 26. 07. 2012).

Подобных глагольных омонимов можно найти немало, ср.: *грешить* и *грешить на кого-что*, *выжить* и *выжить кого*, *заговорить* и *заговорить кого* или *что*, *загореться* и *загореться чем*, *бояться* и *бояться за кого* и т.п.

Роль синтаксических моделей в освоении действительности (в диахроническом плане) и в ее отражении (в синхроническом плане) огромна и очевидна. Как подчеркивает болгарский ученый Максим Стаменов, «именно синтаксис благодаря автономности своего функционирования и собственным принципам обработки информации гарантирует свободную манипуляцию субъектами, объектами, косвенными объектами и т.д. независимо и от их лексического значения, и от их возможных и/или актуальных референтов в реальном мире» (СТАМЕНОВ 2006: 48).

Конечно, удельный вес участия различных синтаксических моделей в коммуникативной деятельности неодинаков. З.Д. Попова сравнила частоту употребления в речи структурных схем, представляющих разные «синтаксические концепты». На объеме около 7 тысяч высказываний, выбранных из художественных текстов, оказалось, что примерно 75% из них образованы по 4 синтаксическим моделям: «бытие объекта» («кто/что есть где»), «агенса воздействует на объект» («кто делает что»), «бытие признака объекта» («кто/что есть какой/какое») и «самостоятельные перемещения агенса» («кто идет куда»). В то же время остальные «синтаксические концепты», вроде «пациенса претерпевает состояние» («кому есть каково») или «небытие объекта» («кого/чего нет где») характеризуются значительно более низкой частотой использования (см.: Попова 2009: 106–107). По-видимому, эти данные отражают объективные различия в коммуникативных потребностях носителя языка. Человек, опираясь на свой опыт, подходит ко всему многообразию референтных ситуаций с уже сложившимися стереотипами: одни синтаксические смыслы

для его сознания естественнее и привычнее, чем другие. Это позволяет представить систему синтаксических моделей как своего рода поле, в котором есть постоянно активированный центр и необходимая от случая к случаю периферия.

Строение синтаксической системы языка можно рассматривать и применительно к системе актантов. Дело в том, что семантический потенциал предиката и определяемая им общая структура синтаксической модели – это только один компонент грамматики, важный в когнитивном отношении. **А вторая ее существенная составляющая – это система актантов, или семантических функций.**

2. АССОРТИМЕНТ СЕМАНТИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ И СРЕДСТВ ИХ ВЫРАЖЕНИЯ

Актанты – своего рода операторы, преобразующие факты действительности в элементы речевой ситуации, составляющей суть коммуникативной единицы. Стоявший у истоков когнитивного подхода к синтаксису американский ученый Чарльз Филлмор предложил в 1968 году универсальный набор из 6 «универсальных, возможно врожденных, понятий» (он их называл «глубинными падежами»): агентива, инструменталиса, датива, фактивива, локатива и объектива. Правда, тут же оговаривалось, что этот список может быть дополнен (Филлмор 1981: 408). Позже список основных семантических функций, действительно, многократно расширился – с тем, чтобы дойти в современных работах до нескольких десятков. В частности, в группе под руководством Ю.Д. Апресяна предлагается номенклатура из 53 семантических ролей (Апресян и др. 2010: 370–377). Здесь вместо единого филлморовского локатива выделяется целый ряд локативных функций: место, направление, начальная точка, конечная точка, опора, среда и сфера; вместо инструменталиса – инструмент, средство, способ и каузатор. Различаются несколько видов агентов, несколько видов объектов и несколько видов причин...

Самое простое объяснение данному феномену – постепенное углубление исследователей в проблематику семантического синтаксиса и совершенствование терминологического аппарата. Но было бы ошибкой ограничиться этой причиной. Выделяемые таким образом многочисленные семантические роли (функции) обладают различной объяснительной силой, разной степенью универсальности и, судя по всему, разным генеалогическим статусом. «Агентс» и «объектс» – несомненно, более древние, более важные и более явные функции, чем какие-нибудь «аудитория» или «изображение». По-видимому, и упомянутые локативные или инструментальные «субфункции» – сравнительно позднее и не всеобщее следствие языковой эволюции (это заставляет нас вернуться к

гипотезе З.Д. Поповой о структуре поля синтаксических моделей в диахроническом плане).

Рассмотрим это подробнее на одном примере: на соотношении **семантических функций места и направления**. Актанты со значением «где» и «куда» в современных славянских языках обусловлены глубокой оппозицией «статика (местонахождение) – динамика (движение)». Но следует признать, что в текстах они различаются недостаточно четко. Речь идет не только о совпадении наречных форм типа *горе, доле, камо, где, негде, кући* и др. в сербском языке (МАРОВИЧ 2001: 26–27; аналогичное явление представлено и в других южнославянских языках). Но и в современных русских текстах мы находим множество примеров, в которых различия в значениях места и направления стираются, нейтрализуются (Норман 2024), ср.:

*А я ведь в это время **прятал в землю** ядро. Оно лопнуло и выпустило ослепительный заряд. Я **прятал в земле** семя. Это дерево – мой ребенок от вас, Наташа* (Ю. Олеша. Вишневая косточка).

Прятать что-то в землю – мы наблюдаем сам процесс, движение. *Прятать что-то в земле* – словоформа *в земле* подразумевает некоторое перфектное, стательное значение: существует земля, и (в ней) существует косточка...

*Однако существеннее толчка к той или иной вставке само устройство Поэмы, множество ее пазух, **куда можно по необходимости вложить** или – что то же самое – **где можно обнаружить** новый стих, а то и блок новых стихов* (А. Найман. Рассказы о Анне Ахматовой).

И здесь мы видим разную трактовку явления – отдельного стиха в составе поэмы: или перед нами процесс (что-то вкладывается куда-то), или его результат (что-то, уже вложенное, обнаруживается).

*...Тетя Катя выследила свою курицу, которая, оказывается, **неслась за огородом**, <...> вместо того, чтобы <...> **нестись в отведенных для этого корзинах, куда несутся все порядочные курицы*** (Ф. Искандер. Сандро из Чегема).

Курица откладывает яйца (несется) – *где* или *куда*? Возможна, очевидно, и та, и другая конструкция; не исключено, что выбор одной из них связан со степенью осознанности курицей своих действий, ее, так сказать, «целенаправленностью».

Авторам приведенных цитат, грубо говоря, все равно, какую падежную форму выбрать – со значением места или направления: данные функции в сознании плохо различимы. Вместе с тем, встречаются контексты (особенно в поэтической речи), в которых выражение семанти-

ческих ролей «место» и «направление» явно не отвечает литературному стандарту. Приведем две цитаты:

Вновь бросься в день, в целящий водоем,
Скользи в струях, **глядись в стекле глубоком**
(В. Брюсов. День).

А исполнилось – даже с лихвою,
Да с такою лихою лихвой,
Что не надо ни Босха, ни Гойю,
А **укрыться бы в гроб** с головой!
(Ю. Ким. Памяти Достоевского).

Кроме изначального синкретизма функций «место» и «направление», у данных примеров могут быть и другие объяснения: в частности, так называемое уподобление по аналогии. Это значит – на синтаксическое поведение глагола влияет ассоциация с другими, синонимичными глаголами: *глядеться где* – это как «видеть себя где», *укрыться куда* – это как «спрятаться куда» и т.п.

Известно, что пространственные отношения, освоенные человеческим сознанием, послужили основанием для концептуализации и спациализации времени. Движение в пространстве понимается как воплощение времени (ENRICH 1992: 155–159; WINGENDER 1995: 78–92; ПАДУЧЕВА 2000 и др.). А П. Пипер в статье (ПИПЕР 2014а), отталкиваясь от идеи ориентации в пространстве, распространяет понятие границы и на другие когнитивные сферы – в частности, на время и модус действия. Это – один из векторов познавательного процесса.

Другая «болевая точка» славянского синтаксиса – это разграничение функций «**причина**» и «**цель**». Понятно, что когнитивно эти две семантические роли тесно связаны: для многих поступков определенная цель и является их причиной. (Цель при этом – для разумной деятельности – должна возникать раньше причины.) Не углубляясь здесь в данную проблематику (см.: РАХИЛИНА 1989), приведем литературные иллюстрации, в которых данные семантические функции недостаточно разграничиваются:

– *Ребята, а Библию вы почитываете? – спросил я, зная, что наши люди, работающие за границей, боятся религиозных тем как чумы.*

– *Зачем? Почему? – насторожились инженеры* (В. Конецкий. Среди мифов и рифмов).

Зачем, почему он считает возможным нагрузить Бориса Пастернака получением – передали ли ему? – чьих бы то ни было, пусть даже его, Жененка, «плохих стихиков»? (Т. Катаева. Другой Пастернак).

*Кому понадобилось топить Ромку? Неужели Павловские специально за-
садили парня за решетку? Похоже, что так. Непонятно, зачем? Или,
если хотите, почему?* (Д. Донцова. Эта горькая сладкая месть).

Вывод, который напрашивается из приведенных примеров, – это то, что система семантических функций и воплощающих их в себе актантов не является изначально заданной и неизменной: она развивается, вместе с развитием системы синтаксических моделей.

Отдельный вопрос – о средствах выражения этих семантических ролей. Л. Теньер довольно жестко привязывал функцию элемента синтаксической структуры к лексико-грамматическому разряду слов:

«Актанты – это всегда существительные или их эквиваленты. И напротив, именно существительные, как правило, всегда берут на себя в предложении роль актантов» (ТЕНЬЕР 1988: 117).

«Функцию сирконстанта всегда берет на себя слово, относящееся к категории наречия, или группа слов, эквивалентная наречию» (Там же: 138).

Конечно, если синтаксическую позицию первого актанта – субъекта занимает одушевленное существительное (например, *Петр* или *хозяйка*), позицию второго актанта – объекта занимает существительное с конкретно-предметной семантикой (*конверт* или *игрушка*), а в позиции адресата тоже находится существительное с соответствующей семантикой (*сосед* или *мальчик*), то перед нами – идеальная ситуация: лексическое и синтаксическое значения хорошо согласуются друг с другом. Но в речи правило изосемии сплошь и рядом нарушается. И это касается не только синтетических славянских языков, ср. на английском материале: (TAYLOR 2002: 419–423). Механизмы метонимического или метафорического переноса легко придают слову нетипичную, окказиональную синтаксическую функцию.

В данном плане очень полезны наблюдения над процессом восприятия и понимания реальных фраз. Сначала рассмотрим два примера, языковое своеобразие которых оправдано жанрово-стилистическими рамками. Первая цитата.

**Назад так плоско и легко
Вдруг возникает в небе позднем.
И в сумерках лишь молоко
Белеет теплое, как воздух
(Д. Пригов. Как кровь густеет ввечеру...)**

Читающий эти строки с самого первого слова ищет: где же тут первый актант («субъект»)? И, дочитав до точки, понимает, что нормального подлежащего – нет. А единственное слово, которое могло бы претендовать на эту роль, – это наречие *назад*. *Что возникает? – назад*. В прин-

ципе это предположение не такое уж фантастическое (в речевой памяти у носителя языка хранятся фразы типа «Одно нынче лучше двух завтра» или «с точностью до наоборот», в которых наречие выступает в роли существительного). Но главное – понимание предложения невозможно без его синтаксического анализа!

Вторая цитата.

За окном моим **летали**
две веселые **свистели**.
Удалые **щебетали**
куст сирени **тормошили**
(А. Левин. Биомеханика).

Употребленные здесь факты речи *летали*, *свистели*, *щебетали*, *тормошили* – это формы соответствующих глаголов в 3-м лице множественного числа прошедшего времени. Но для того, чтобы фраза была осмысленной, она должна соответствовать определенной структурной схеме – и в том числе в ней должно быть подлежащее! Поэтому, несмотря на авангардистский характер текста, придется какие-то словоформы (в частности, *летали* и *щебетали*) истолковать как существительные. В русском языке есть слова с такой же финалью (*свиристы*, *вертикали*, *ламели* и т.п.), но получается, что носителю языка легче согласиться с наличием в тексте незнакомого слова, чем с неполнотой синтаксической конструкции!

И списать возникшие затруднения на поэтический контекст нельзя. В обычной прозаической речи также случается ситуация, когда «слушающий должен произвести синтаксический анализ предложения, то есть вскрыть его грамматическую организацию почти тем же самым образом, как это делает грамматист» (Хоккетт 1965: 141). Допустим, мы читаем фрагмент «Театрального романа» Михаила Булгакова:

*Тем временем дожди прекратились, и совершенно неожиданно ударил мороз. **Окно** разделало узором...*

Если прервать чтение на этом месте, то словоформа *окно* будет воспринята нами как подлежащее (в именительном падеже) и останется только ожидать, кого или что странным образом разделало это окно. Но продолжим чтение:

Окно разделало узором в моей мансарде, и, сидя у окна и дыша на двугривенный и отпечатывая его на обледеневшей поверхности, я понял, что писать пьесы и не играть их – невозможно.

Синтаксическая структура перевернула смысл фразы! Подлежащего здесь нет. *Окно* – это, оказывается, объект (в винительном падеже),

а вся конструкция *Окно разделало узором* – это как *Крышу сорвало ветром!*

После приведенных примеров нам совсем не покажется странным, что актант может воплощаться и в не традиционной для себя, не изо-семической форме. Имеются в виду не только общеизвестные примеры субстантивации (*Не откладывай ничего на **завтра**...*), но и окказиональные более сложные случаи, появляющиеся в результате синтаксической компрессии или многоступенчатых метафорических либо метонимических переносов. Приведем с комментарием несколько примеров из русской художественной литературы.

*Мы ведь оба – инженеры-химики. Нас предупреждали умные люди, что это может отразиться на детях... Но в **молодости** не слушают умных людей...* (Н. Леонов, А. Макеев. Полковники из МУРа).

Выделенная словоформа внешне выглядит как сирконстант с темпоральным значением («когда?» – *в молодости*), но по сути это обозначение прямо не названного множественного субъекта: «кто?» – *люди в молодости!*

Аналогичным образом нужно трактовать словоформу *потрезвей* в следующей цитате:

*Он с изумительной настойчивостью это повторял, и к нему постепенно привыкли, как к говорящему попугаю. Пьяные не обращали внимания, а **потрезвей** иногда откликались: «Добрый вечер, дедуля; конечно»* (М. Веллер. Огнестрельное).

Единственная возможность истолковать здесь прилагательное в форме сравнительной степени *потрезвей* – это как представителя субъектного актанта: ‘те, кто был потрезвее’.

*Две смешные толстушки, Анечка и Манечка, фамилия их была Розенцвейг, у одной большое родимое пятно на щеке, а вторая рисовала светящимися красками **абстрактно**, недурно пела, тяготела к искусству* (Н. Давыдова. Никто никогда).

Что значит *рисовала абстрактно*? Это вовсе не значит «абстрактно рисовала» (как можно *абстрактно мыслить* и т.п.): это значит ‘рисовать абстрактные картины’! Наречие оказывается результатом трансформации определительного словосочетания «прилагательное + существительное».

Перестройки, происходящие в сознании говорящего, могут не затрагивать природу частей речи, а базироваться исключительно на процессах синтаксического смещения и стяжения (компрессии). Еще один пример – из записок торгового моряка:

Наша простая русская осина выписала мне пропуск на закрытый остров Сардиния (В. Конецкий. Среди мифов и рифов).

Это значит: ‘благодаря грузу осины (каузатор), которую вез наш корабль (не выраженный внешне инструмент), я (субъект) смог попасть (предикат) на закрытый остров Сардиния (локатив)’.

Носитель языка привыкает к таким мысленным преобразованиям, они для него – часть механизма речевой деятельности. «Фрейм активируется, – по словам Ч. Филлмора, – когда интерпретатор, пытаясь выявить смысл фрагмента текста, оказывается в состоянии приписать ему интерпретацию, поместив содержание этого фрагмента в модель, которая известна независимо от текста. Фрейм активируется текстом, если некоторая языковая форма или модель обычно ассоциируется с рассматриваемым фреймом» (Филлмор 1988: 65). Так происходит и в нашем случае. «Осина – груз корабля», «Корабль должен войти в гавань», «Кто-то должен впустить корабль в гавань» – это всё составляющие той ситуации, которую вычленяет говорящий из окружающей действительности.

3. ГРАММАТИЧЕСКАЯ И ЛЕКСИЧЕСКАЯ СОЧЕТАЕМОСТЬ СЛОВ

Комбинаторный потенциал лексико-грамматических классов – **третий компонент синтаксиса, важный в когнитивном аспекте**. Это значит, что познавательный опыт человечества закрепляется и в законах грамматической и лексической сочетаемости слов. Например, как писал М.В. Панов, «язык знает, из каких частей состоит называемый предмет». Говоря конкретнее, русский язык выражает «грамматику части и целого» через сочетания с родительным падежом существительного. Так, можно понаблюдать за сочетаемостью существительного *сад* в родительном падеже:

«Дорожки сада, деревья, кусты, цветы сада – все это его части. Но неверно: беседка сада; верно – беседка в саду. Сказать беседка сада – отойти от данности языка. ... Беседку в саду язык не считает частью сада» (Панов 1999: 208).

Можно вывести и более общие закономерности в сфере грамматики конструкций. Например, если у русского существительного с конкретным предметным значением (*стол, яблоко, подушка, книга, доска, пояс...*) появляется зависимое имя в родительном падеже, то это скорее всего свидетельствует о том, что существительное употреблено в переносном значении: *стол находок, яблоко раздора, подушка безопасности, книга жалоб, доска почета, пояс верности* и т.д. М.В. Панов предлагает таким образом интерпретировать даже самые невероятные сочетания, типа *живот уверенности* или *овраг образования* (Там же: 205–206). Понятно: в этих правилах подчинительной связи отразились когнитивные

«наработки» социума: опыт его общения с окружающей средой и коммуникативные навыки, включая сюда и правила метафорики.

В статье (Норман, Плотникова 2015) показано, как сочетаемость русского существительного *годы* с порядковыми числительными *двадцатые, тридцатые, сороковые, пятидесятые* и т.д. – вплоть до «нулевых» – скрывает за собой огромный общественно-политический опыт. И присущая этим сочетаниям аксиологическая характеристика переводит слова *двадцатые, тридцатые* и т.д. из разряда числительных в разряд относительных прилагательных.

Приведем здесь также в качестве иллюстрации шутку, обнаруженную нами в Интернете:

- Ты что делаешь?
- Моллю кофе.
- О чем?

Шутка основана на ошибочном смешении парадигм двух русских глаголов: *молоть* и *молить*. Первый из них, со значением ‘измельчать с помощью мельницы’, имеет такие формы: *я мелю, ты мелешь, он мелет, мы мелем, вы мелете, они мелют*. В корне глагола происходит чередование гласных фонем <o> и <e> (ср. еще слова вроде *молотый, кофемолка* и др.). Второй глагол, со значением ‘обращаться с молитвой’, спрягается так: *я молю, ты молишь, он молит, мы молим, вы молитесь, они молят*. Здесь фонема <o> – постоянная часть корня.

Но характерно, что глагол *молоть* предполагает наличие объектного актанта; кроме этого, в высказывании может быть еще локативный сиркумстант: *молоть зерна в кофемолке*. А у глагола *молить* второй актант – это, как правило, название всевышнего: *молю Бога*; но, кроме того, модель включает в себя третий актант – со значением содержания мольбы: *молить Бога о спасении души*. Поэтому, когда человек ошибочно сказал: «Моллю кофе», то его собеседник закономерно спросил: *О чем?* В этом проявилась ирония по отношению к допущенной речевой ошибке. Разные предикаты воплощают в себе разные синтаксические модели, а те покрывают разные денотативные ситуации.

4. Сочинительные конструкции как инструмент когниции

Наконец, четвертый компонент синтаксиса, участвующий в познавательных процессах, – это **правила построения сочинительных конструкций**. С помощью сочинительной связи язык показывает, что ему известно, какие объекты относятся к одной предметной сфере, а какие – нет, какие принадлежат к одному уровню обобщения, а какие – к разным (Норман 2013: 172–194). Поэтому сочетания вроде *вилки и ложки, Петя и Миша, тишина и спокойствие* – типичные, классические примеры од-

народных членов предложения. А, допустим, *вилки и стихи, Петя и волк, тишина и эротическое* режут слух и глаз; они нарушают языковую норму, основанную на когнитивном опыте. Конечно, сочинительной связью могут быть связаны и семантически совершенно разнородные явления, но тогда это выражение приобретает силу художественного приема, как в следующих случаях:

Кто вы такая? Откуда вы?

Ах, я смешной человек...

Просто вы **дверь** перепутали,

Улицу, город и век

(Б. Окуджава. Тьмою здесь всё занавешено...).

*Например, **я, петух и озурец** приходим из здешних мест* (В. Конецкий. Среди мифов и рифмов).

*Была чеченская война, потом другая. В России стала **свобода и «Макдональдс»*** (Е. Попов. Мастер Хаос).

В нормальном случае основанием для сочинительного ряда должна быть семантическая общность соединяемых понятий. Однако в принципе достаточно одной яркой семы или формального признака – предлога, аффикса – чтобы спровоцировать возникновение между словами сочинительной связи. Покажем это на примерах.

*С Мариной он расстался потому, что задумал жениться. Марина в жены не годилась. Было ей, повторяю, около тридцати, **куращая и много знает*** (С. Довлатов. Компромисс).

Куращая и много знает – словоформы с совершенно различным грамматическим статусом. Но и та, и другая содержат в себе оценочную сему «плохо»; этого оказалось достаточно, чтобы между ними появился союз *и*.

*Так что жизнь Марики у Булгаковых на диване в столовой не была большой странностью. **все и давно** жили тесно* (Л. Яновская. Записки о Михаиле Булгакове).

Все (люди) – словоформа с субъектной функцией, *давно* – сирконстант с темпоральным значением. Но в значении и того, и другого слова присутствует квантитативная сема *Magn* – она и становится основанием для появления сочинительной связи.

*Нет, в нашем **безрыбье, безмясье** и вообще **бестоварье** пока рановато начинать бороться с гиподинамией, потребительством, с разлагающим нравы вещизмом* (А. Рубинов. Откровенный разговор в середине недели).

Слово *безрыбье*, известное носителю русского языка по поговорке *На безрыбье и рак – рыба*, становится основанием для появления сло-

вообразовательных окказионализмов *безмясье* и *бестоварье* – и между ними естественно возникает сочинительная связь!

Таким образом, координативная (сочинительная) связь в рамках высказывания «уравнивает» в синтаксических правах и те слова, которые в языковой системе были довольно далеки друг от друга.

В формировании языковой картины мира участвуют, разумеется, не только лексические классы слов, синтаксические модели (предикатно-актантные схемы с их составляющими) и правила сочетаемости слов. Когнитивной силой обладают также **словообразовательные модели**, и хотя бы кратко стоит о них здесь упомянуть.

При наличии исторически сформировавшегося общего фонда словообразовательных средств каждый славянский язык располагает своими специфическими образцами, отражающими культурно-исторический познавательный опыт. Объектами внимания дериватологов становятся, в частности, феминитивы (обозначения лиц женского пола), девербативы (отглагольные существительные), диминутивы (слова с уменьшительно-ласкательным значением), собирательные существительные, относительные и притяжательные прилагательные, отадъективные наречия и другие лексико-грамматические подклассы. Естественно, своеобразие словообразования обнаруживается прежде всего при сопоставительном анализе языков, в том числе межславянском, см.: (АНАНЬЕВА 1997: 202–207; ВАСИЛЬЕВА 2003: 9–14; SOKOŁOWSKI 2005: 339–344; МАРИЋ 2012: 45–60, 97–107; Никитевич 2012 и др.). Причем эта картина – динамичная, меняющаяся, что говорит о важности данных словообразования для моделирования языковой картины мира славянских народов.

5. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Грамматические знания, которыми располагает взрослый человек, отражают в себе в концентрированной форме когнитивный опыт – не только его собственный, но и всего общества. Грамматика хранит соответствующую информацию в виде синтаксических моделей (предикатно-актантных структур), норм сочетаемости слов (правил подчинения и сочинения). Это своего рода рельсы, по которым катится поезд человеческого познания. Сталкиваясь в своей практике с новыми или непонятными ситуациями, человек старается подогнать их под известные ему языковые образцы. В этом отношении ценность представляют собой факты, которые известный русский языковед Л.В. Щерба называл «отрицательным языковым материалом» – это окказиональные формы и конструкции, нарушающие литературную норму. Концептуализирующая роль грамматики обнаруживает себя особенно ярко при сопоставлении языков.

Цитиrowанна литература

- Адмони, Владимир Г. *Система форм речевогo высказывания*. Санкт-Петербург: Наука, 1994.
- [ADMONI, Vladimir G. *Sistema form rečevogо vyskazyvaniâ*. Sankt-Peterburg: Nauka, 1994]
- АНАНЬЕВА, Наталия Е. „О роли фактора сочетаемости в сопоставлении славянских языков“. В: Станислав Сятковский, Татьяна С. Тихомирова (ред.). *Проблемы изучения отношений эквивалентности в славянских языках*. Москва: Московский государственный университет, 1997: с. 197–214.
- [ANAN'eva, Nataliâ E. „O roli faktora sočetaemosti v sopostavlennii slavânskikh âzykov“. V: Stanislav Sâtkovskij, Tat'âna S. Tihomirova (red.). *Problemy izučeniâ otnošenij êkvivalentnosti v slavânskikh âzykah*. Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj universitet, 1997: s. 197–214]
- АПРЕСЯН, Юрий Д., Игорь М. Богуславский, Леонид Л. Иомдин, Владимир З. Санников. *Теоретические проблемы русского синтаксиса. Взаимодействие грамматики и словаря*. Москва: Языки славянских культур, 2010.
- [APRESÂN, Ūrij D., Igor' M. Boguslavskij, Leonid L. Iomdin, Vladimir Z. Sannikov. *Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa. Vzaïmodejstvie grammatiki i slovarâ*. Moskva: Âzyki slavânskikh kul'tur, 2010]
- БОГДАНОВ, Валентин В. *Семантико-синтаксическая организация предложения*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1977.
- [BOGDANOV, Valentin V. *Semantiko-sintaksičeskaâ organizaciâ predloženiâ*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, 1977]
- ВАСИЛЬЕВА, Валерия Ф. „Семантическая характерология в контексте сопоставительного изучения языков (на материале чешского и русского языков)“. *Вестник Московского университета. Серия 9. Филология*. № 2, 2003: с. 7–17.
- [VASIL'eva, Valeriâ F. „Semantičeskaâ harakterologîâ v kontekste sopostavitel'nogo izučeniâ âzykov (na materiale češkogo i russkogo âzykov)“. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriâ 9. Filologîâ*. № 2, 2003: s. 7–17]
- ВСЕВОЛОДОВА, Майя В. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка*. Учебник. Москва: Издательство Московского университета, 2000.
- [VSEVOLODOVA, Majâ V. *Teoriâ funkcional'no-kommunikativnogо sintaksisa. Fragment prikladnoj (pedagogičeskoj) modeli âzyka*. Učebnik. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 2000]
- ГРЕПЛЬ, Мирослав. „К сущности типов предложений в славянских языках“. *Вопросы языкознания*, № 5, 1967: с. 60–68.
- [GREPL", Miroslav. „K sušnosti tipov predloženj v slavânskikh âzykah“. *Voprosy âzykoznanîâ*, № 5, 1967: s. 60–68]
- ИВАНОВА, Елена Ю., Алла Градинарова. *Синтаксическая система болгарского языка на фоне русского*. Москва: Языки славянской культуры, 2015.
- [IVANOVA, Elena Ū., Alla Gradinarova. *Sintaksičeskaâ sistema bolgarskogo âzyka na fone russkogo*. Moskva: Âzyki slavânskoj kul'tury, 2015]
- КОВАЧЕВИЋ, Борко Н., Маја П. Ђукановић. „Аргументска структура глаголских именица у српском и словеначком“. *Зборник Матице српске за славистику* 77. Нови Сад: Матица Српска, 2010: стр. 71–82.

- [KOVAČEVIĆ, Borko N., Maja P. Đukanović. „Argumentaska struktura glagolskih imenica u srpskom i slovenačkom“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 77. Novi Sad: Matica Srpska, 2010: str. 71–82]
- КОПОТЕВ, Михаил В., Татьяна И. Стексова. *Исключение как правило. Переходные единицы в грамматике и словаре*. Москва: Языки славянской культуры, 2016.
- [КОРОТЕВ, Mihail V., Tat'ana I. Steksova. *Isključenje kao pravilo. Prehodnye jedinicy v grammatike i slovare*. Moskva: Žyky slavânskoj kul'tury, 2016]
- МАРИЋ, Биљана. *Синтијаксичка деривација у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2012.
- [MARIĆ, Biljana. *Sintaksička derivacija u savremenom ruskom književnom jeziku u poređenju sa srpskim*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2012]
- МАРОЕВИЧ, Радмило. *Русская грамматика. Сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями. Том I. Типология, фонология, морфология имени*. Москва–Белград: Филологический факультет Белградского университета, 2001.
- [MAROEVIĆ, Radmilo. *Russkaâ grammatika. Sopotavitel'naâ grammatika russkogo i serbskogo âzykov s istoričeskimi komentariâmi. Tom I. Tipologijâ, fonologijâ, morfologijâ imeni*. Moskva–Belgrad: Filologičeskij fakul'tet Belgradskogo universiteta, 2001]
- МАТЕЗИУС, Вилем. „О системном грамматическом анализе“. В: Николай А. Кондрашов (ред.). *Пражский лингвистический кружок. Сборник статей*. Москва: Прогресс, 1967: с. 226–238.
- [MATEZIUS, Vilem. „O sistemnom grammatičeskom analize“. V: Nikolaj A.Kondrašov (red.). *Pražskij lingvističeskij kružok. Sbornik statej*. Moskva: Progress, 1967: s. 226–238]
- НИКИТЕВИЧ, Алексей. „Минимумы различий в деривационном пространстве контактирующих языков“. В: Jerzy Sieroczuk (ред.). *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst. Prace Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Seria 13*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2012: с. 183–189.
- [NIKITEVIĆ, Aleksej. „Minimumy razlićij v derivacionnom prostranstve kontaktirućih âzykov“. V: Jerzy Sieroczuk (red.). *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst. Prace Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Seria 13*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2012: s. 183–189]
- НОРМАН, Борис Ю. „Где и куда в сознании говорящего“. В: Татьяна А. Гридина (ред.). *Психолингвистические аспекты изучения речевой деятельности. Выпуск 22* (Труды Уральского психолингвистического общества). Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2024: с. 71–85.
- [NORMAN, Boris Ŭ. „Gde i 'kuda' v soznanii govorâšego“. V: Tat'ana A. Gridina (red.). *Psiholingvističeskie aspekty izučeniâ rečevoj deâtel'nosti. Vypusk 22* (Trudy Ural'skogo psiholingvističeskogo obšestva). Ekaterinburg: Ural'skij gosudarstvennyj pedagogičeskij universitet, 2024: s. 71–85]
- НОРМАН, Борис Ю. *Грамматика говорящего*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1994.
- [NORMAN, Boris Ŭ. *Grammatika govorâšego*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, 1994]

- НОРМАН, Б. „Синтактичните модели како средство за усвојување на действителноста од човекот“. *Славјански дијалози*. Година V–VI, кн. 9. Пловдив, 2009: с. 23–33.
- [NORMAN, B. „Sintaktičnite modeli kao sredstvo za usvođavane na dejstvitelnostta ot čoveka“. *Slavānski dialozi*. Godina V–VI, kn. 9. Plovdiv, 2009: s. 23–33]
- НОРМАН, Борис Ју. *Универсално и специфично во синтаксическите модели на славјанските јазици*. Минск: Универзитетско, 1988.
- [NORMAN, Boris Ū. *Universal'noe i specifičeskoe v sintaksičeskih modelāh slavānskikh āzykov*. Minsk: Universitetskoe, 1988]
- НОРМАН, Борис. „Когнитивни аспект синтаксическите модели“. В: Tanja Anstatt, Boris Norman (eds.). *Die slavischen Sprachen im Licht der kognitiven Linguistik – Славјанските јазици во когнитивни аспект*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010: с. 157–175.
- [NORMAN, Boris. „Kognitivnyj aspekt sintaksičeskih modelej“. V: Tanja Anstatt, Boris Norman (eds.). *Die slavischen Sprachen im Licht der kognitiven Linguistik – Slavānskie āzyki v kognitivnom aspekte*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010: s. 157–175]
- НОРМАН, Борис Ју. *Когнитивни синтаксис на рускиот јазик*. Учебно пособие. Москва: Флинта–Наука, 2013.
- [NORMAN, Boris Ū. *Kognitivnyj sintaksis russkogo āzyka*. Učebnoe posobie. Moskva: Flinta–Nauka, 2013]
- НОРМАН, Борис, Анна Плотникова. „Атрибутивна сочетаемост на зборот *годы* во свет на композиционна и когнитивна семантика“. *Studia Slavica Hungarica* 60/2 (2015): с. 347–359.
- [NORMAN, Boris, Anna Plotnikova. „Atributivnaā sočetaemost' slova gody v svete kompozicionnoj i kognitivnoj semantiki“. *Studia Slavica Hungarica* 60/2 (2015): s. 347–359]
- ПАДУЧЕВА, Елена В. „Пространство во облици на време и обратно (к типологија на метонимическите преносови)“. В: Нина Д. Арутюнова, Ирина Б. Левонтина (ред.). *Логички аналisis на јазикот. Јазици на простор*. Москва: Јазици на руској култура, 2000: с. 239–254.
- [PADUČEVA, Elena V. „Prostranstvo v obličii vremeni i naoborot (k tipologii metonimičeskih perenosov)“. V: Nina D. Arutūnova, Irina B. Levontina (red.). *Logičeskij analiz āzyka. Āzyki prostranstv*. Moskva: Āzyki ruskoj kul'tury, 2000: s. 239–254]
- ПАНОВ, Михаил В. *Позиционна морфологија на рускиот јазик*. Москва: Наука, Школа «ЯРК», 1999.
- [PANOV, Mihail V. *Pozicionnaā morfologiā russkogo āzyka*. Moskva: Nauka, Škola «ĀRK», 1999]
- ПИПЕР, Предраг. „Граматика граница“. У: Предраг Пипер. *Лингвистичка славистика. Студије и чланци*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2014а: стр. 50–61.
- [PIPER, Predrag. „Gramatika granice“. U: Predrag Piper. *Lingvistička slavistika. Studije i članci*. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2014a: str. 50–61]
- ПИПЕР, Предраг. „О когнитивнолингвистички и сродно усмерени проучавања на српскиот јазик“. У: Предраг Пипер. *Лингвистичка славистика. Студије и чланци*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2014б: стр. 246–276.
- [PIPER, Predrag. „O kognitivnolingvističkim i srodno usmerenim proučavanjima srpskog jezika“. U: Predrag Piper. *Lingvistička slavistika. Studije i članci*. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2014b: str. 246–276]

- ПИПЕР, Предраг. „Српска и словеначка граматика у огледалу руске“. *Славистика*. Књига III (1999): стр. 150–167.
- [PIPER, Predrag. „Srpska i slovenačka gramatika u ogledalu ruske“. *Slavistika*. Knjiga III (1999): str. 150–167]
- ПОПОВА, Зинаида Д. *Синтаксическая система русского языка в свете теории синтаксических концептов*. Воронеж: Истоки, 2009.
- [POPOVA, Zinaida D. *Sintaksičeskaâ sistema russkogo âzyka v svete teorii sintaksičeskih konceptov*. Voronež: Istoki, 2009]
- РАХИЛИНА, Екатерина В. „Отношение причины и цели в русском тексте“. *Вопросы языкознания*, № 6, 1989: с. 46–54.
- [RAHILINA, Ekaterina V. „Otnošenje pričiny i celi v ruskom tekste“. *Voprosy âzykoznanîâ*, № 6, 1989: s. 46–54]
- СЕПИР, Эдвард. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва: Издательская группа «Прогресс» – «Универс», 1993.
- [SEPIR, Ėdvard. *Izbrannye trudy po âzykoznanîi i kul'turologii*. Moskva: Izdatel'skaâ gruppa «Progress» – «Univers», 1993]
- СТАМЕНОВ, Максим. „Начини за представяне на субекта в езика“. В: Стефана Димитрова (ред.). *Език и идиолект*. София: Военно издателство, 2006: с. 31–89.
- [STAMENOV, Maksim. „Načini za predstavâne na subekta v ezika“. V: Stefana Dimitrova (red.). *Ezik i idiolekt*. Sofîâ: Voenno izdatelstvo, 2006: s. 31–89.
- СТЕПАНОВ, Юрий С. *Имена. Предикаты. Предложения. Семиологическая грамматика*. Москва: Наука, 1981.
- [STEPANOV, Ūrij S. *Imena. Predikaty. Predloženiâ. Semiologičeskaâ grammatika*. Moskva: Nauka, 1981]
- ТАЛМИ, Леонард. „Отношение грамматики к познанию“. *Вестник Московского университета. Серия 9. Филология*, № 1, 1999: с. 91–115.
- [TALMI, Leonard. „Otnošenje grammatiki k poznaniû“. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriâ 9. Filologîâ*, № 1, 1999: s. 91–115]
- ТЕНЬЕР, Люсьен. *Основы структурного синтаксиса*. Москва: Прогресс, 1988.
- [TEN'ER, Lûs'en. *Osnovy strukturnogo sintaksisa*. Moskva: Progress, 1988]
- ФИЛЛМОР, Чарльз. „Дело о падеже“. В: Владимир Звегинцев (ред.). *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск X*. Москва: Прогресс, 1981: с. 369–495.
- [FILLMOR, Ćarl'z. „Delo o padeže“. V: Vladimir Zvegincev (red.). *Novoe v zarubežnoj lingvistike. Vypusk X*. Moskva: Progress, 1981: s. 369–495]
- ФИЛЛМОР, Чарльз. „Фреймы и семантика понимания“. В: В. В. Петров, В. И. Герасимов (ред.). *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XXIII. Когнитивные аспекты языка*. Москва: Прогресс, 1988: с. 52–92.
- [FILLMOR, Ćarl'z. „Frejmy i semantika ponimaniâ“. V: V. V. Petrov, V. I. Gerasimov (red.). *Novoe v zarubežnoj lingvistike. Vypusk XXIII. Kognitivnye aspekty âzyka*. Moskva: Progress, 1988: s. 52–92]
- ХОККЕТТ, Чарльз. „Грамматика для слушающего“. В: Владимир Звегинцев (ред.). *Новое в лингвистике. Выпуск IV*. Москва: Прогресс, 1965: с. 139–166.
- [НОККЕТТ, Ćarl'z. „Grammatika dlâ slušaûšego“. V: Vladimir Zvegincev (red.). *Novoe v lingvistike. Vypusk IV*. Moskva: Progress, 1965: s. 139–166]
- ШВЕДОВА, Наталья Ю. (ред.). *Грамматика современного русского литературного языка*. Москва: Наука, 1970.

[ŠVEDOVA, Natal'á Ů. (red.). *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo ázyka*. Moskva: Nauka, 1970]

*

- BARNETOVÁ, Vilma, Helena Beličová-Křižková, Oldřich Leška, Zdena Skoumalová, Vlasta Straková. *Русская грамматика. 2*. Praha: Academia, 1979.
- EHRICH, Veronika. *Hier und Jetzt. Studien zur lokalen und temporalen Deixis im Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogledi, tri*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1999.
- IVIĆ, Milka. *O rečima: kognitivni, gramatički i kulturološki aspekti srpske leksike. Lingvistički ogledi, pet*. Beograd: Biblioteka XX vek, 1995.
- LANGACKER, Roland W. *Grammar and Conceptualization*. Berlin – New York, 2000.
- NORMAN, Borys. „O specyficznych schematach składniowych w języku polskim i rosyjskim“. *Kieleckie Studia Rusycystyczne*. T. 8. 1998: s. 245–250.
- SKWARSKA, Karolina. „Valence adjektiv v komparativním pohledu (na materiálu češtiny, ruštiny a polštiny)“. *SLAVIA časopis pro slovanskou filologii*. Ročník 87. Sešit 1–3. 2018: s. 302–315.
- SOKOŁOWSKI, Jan. „Z problematyki opisu konfrontatywnego deminutywów w języku macedońskim i polskim (na tle innych języków słowiańskich)“. W: Michał Sarnowski, Włodzimierz Wysoczański (red.). *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 5. Opis, konfrontacja, przekład*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005: s. 339–344.
- TAYLOR, John R. *Cognitive Grammar*. Oxford, 2002.
- WINGENDER, Monika. *Zeit und Sprache. Temporalität und ihre Repräsentation im Lexikon des Russischen*. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1995.

Борис Норман
Независни истраживач
Минск, Белорусија

О КОГНИТИВНОМ АСПЕКТУ ГРАМАТИКЕ

Резиме

Граматичке категорије, конструкције и облици учествују у когнитивној делатности. У уопштеном и концентрисаном облику они садрже и преносе искуства претходних генерација. Истраживања у том правцу, која су започели амерички лингвисти (Ч. Филмор, Р. В. Лангакер, Р. Цекендоф, Џ. Лејкоф и др.), настављају истраживачи из словенских земаља (Ј. С. Степанов, Ј. С. Кубрјакова, А. Вјежбицка, М. Ивић, П. Пипер и др.). У чланку се разматра улога синтаксичких модела, као и зависних и напоредних веза у преношењу информација. Анализирају се структура предикатско-актантног модела и карактеристике његове реализације. Наводе се примери, цитати из руске књижевности, који показују учешће граматичких облика у процесу комуникације. Саставни део модела – семантичка функција или актант – нема увек изосемични облик; он се може изражавати и нетипичним, околионалним обликом (нпр. *рисовала красками абстрактно*, где последња реч врши улогу објекта). То условљава метафоричка или метонимијска реорганизација синтаксичке структуре у свести. Посебно се посматрају случајеви неутрализације функције „место“ и „правац“, као и „циљ“ и „узрок“.

Човеково когнитивно искуство исказује се такође кроз правила саставне везе. У идеалном случају она обједињује речи које припадају истој тематској сфери и истом нивоу уопштавања. Али она има могућност да у оквиру исказа „изједначава“ синтаксичка права и оних речи које су у језичком систему прилично далеке једна од друге (нпр. *вилки и стихи*).

Поређење материјала словенских језика показује постојање централног дела – заједничког синтаксичког фонда – и периферије, где се налазе специфични синтаксички модели за сваки језик. То омогућава да се говори о динамици синтаксичког система и о учешћу граматичких категорија у дијахронијском развоју језичке слике света.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, синтаксички модел, предикат, актант, лексичка спојивост речи, напоредна веза.

Boris Norman
Independent researcher
Minsk, Belarus

ON THE COGNITIVE ASPECT OF GRAMMAR

S u m m a r y

Grammatical categories, constructions and forms take part in cognitive activity. They contain and transmit in a generalized and concentrated form the experience accumulated by previous generations. Research in this direction, started by American linguists (Ch. Fillmore, R. W. Langacker, R. Jackendoff, G. Lakoff, etc.), is continued by scholars from Slavic countries (J. S. Stepanov, E. S. Kubryakova, A. Wierzbicka, M. Ivić, P. Piper, etc.). The article examines the role of syntactic patterns, as well as subordinating and coordinating relations, in the transmission of information. The structure of predicate-actant model and peculiarities of its realization are analyzed. Examples are given, in the form of quotations from Russian fiction, which demonstrate the participation of grammatical forms in the process of communication.

The constituent part of the model, the semantic function, or actant, does not always appear in isosemic form; it can also be expressed in an atypical, occasional form (e.g., *рисовать красками абстрактно*, where the last word plays the role of the object). This is due to the metaphorical or metonymic rearrangement (reorganization) of the syntactic structure in consciousness. The cases of neutralization of the functions such as “place” and “direction”, as well as “purpose” and “cause” are specially considered.

The human cognitive experience also manifests itself in the rules of coordinative relation. Ideally, this connection unites words belonging to the same thematic sphere and the same level of generalization. Yet within the framework of an utterance, it is also capable of “equalizing” in syntactic status those words that, within the language system, were quite distant from one another (e.g., *вилки* (‘forks’) and *стихи* (‘poems’)).

A comparison of the material from Slavic languages reveals a nuclear part – the general syntactic stock, and a periphery – syntactic models specific to each language. This allows us to speak about the dynamics of the syntactic system, about the participation of grammatical categories in the diachronic development of the linguistic worldview.

Keywords: cognitive linguistics, syntactic model, predicate, actant, combinability of words, coordination.

ISSN 0350-185X, – Књ. 81, св. 2 (2025), стр. 91–140

UDK: 811.163.41'366.58

COBISS.SR-ID 184063241

<https://doi.org/10.2298/JFI2502091V>

Примљено: 26. фебруара 2025.

Прихваћено: 11. јуна 2025.

Оригинални научни рад

Дојчил П. Војводић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

О „ТЕОРИЈИ ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧКИХ ПОЉА“
У СВЈЕТЛУ „ТЕОРИЈЕ ИНДИКАТИВА
И РЕЛАТИВА“ И „ТЕОРИЈЕ РЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТИ/
НЕРЕФЕРЕНЦИЈАЛНОСТИ“**

*Овај рад посвећујем усјомени на
акад. Милку Ивић (1923–2011),
акад. Павла Ивића (1924–1999),
акад. Предрага Пийера (1950–2021),
акад. Мирослава Кравара (1914–1999),
акад. Александра В. Бондарка (1930–2016),
чији је изузећан допринос лингвистици и
славистици остварио неизбрисив траг.*

У раду се, уз посебан критички осврт, износе различити приступи питању проучавања употребе и значења глаголских временских облика у словенским језицима. Већи простор посвећен је „теорији (моделу) функционално-семантичких поља“ акад. Александра В. Бондарка, односно функ-

* vojvodicd@ff.uns.ac.rs; ORCID: 0000-0001-6825-9543

** Рад представља интегралну (ревидирану и значајно проширену) верзију пле-нарног реферата (под називом *Од „теорије индикатива и релатива“ ка „теорији функцио-нално-семантичких поља“*), који је прочитан на LXI скупу слависта Србије („Слави-стичка истраживања – између филологије и културологије“) одржаном на Филолошком факултету Универзитета у Београду 12–13. јануара 2023. године (в. сажету верзију (ап-стракт) реферата: Војводић 2023). Пошто је значајан круг питања из ове области већ био предмет наше анализе (в., поред осталог: Војводић 1990; Војводић 1991; 2013; 2018), ми поједине аспекте, иако су непосредно везани за назначену тему, нећемо разматрати де-таљно, већ само у оној мјери у којој је то неопходно за додатну потврду садашњим ис-питивањем добијених података и релевантних закључака о датој проблематици. Такође и литература о анализираној теми наводи се у чланку веома селективно.

ционалном изучавању аспектуално-темпоралних односа. Аутор указује на индиректну везу између дате концепције и познате „теорије индикатива и релатива“ акад. Александра Белића и „теорије референцијалности/нереференцијалности“ акад. Милке Ивић.

Модел функционално-семантичког поља *темпоралности* омогућује да се употреба граматикализованих глаголских облика посматра као *ценитар* (који обухвата граматикализоване видско-временске форме употребљене у апсолутном индикативу, као и њихове корелативне односе), а употреба средстава са непотпуном „временском“ граматикализацијом и граматикализованих транспонованих граматичких облика (релативни индикатив) – као *ближа периферија* датог поља.

Поред ових средстава, значајну улогу у структурирању функционално-семантичког поља темпоралности имају и поједини „не-временски“ (граматикализовани) глаголски облици (*даља периферија*). Дати глаголски облици имају модалну као своју основну функцију, а због своје „временске усмјерености“ (нарочито проспективности) и нереализованости радње улазе у корелативне односе са видско-временским граматикализованим и неграматикализованим формама, као и са другим језичким средствима, без обзира на степен њихове граматикализованости.

У раду се нарочито истиче потреба да словенској употреби временâ ваља прилазити на другачији начин него што се прилази употреби временâ у западноевропским језицима, за које је карактеристично „слагање временâ“ (лат. *consecutio temporum*, фр. *concordance des temps*), и то стога што је за словенске језике карактеристична супротна појава – „неслагање времена“, које је условљено, прије свега, постојањем видске опозиције, тј. постојањем – лексички и граматички изражених – категорија свршености и несвршености глаголске радње.

Да ли ће глаголски облици у словенским језицима имати временско или пак модално значење, зависи, истиче аутор, како од лексичке и синтаксичке спојивости ријечи тако и од способности глаголскога вида да утиче на избор (разграничење) употребе тих облика.

Кључне ријечи: видско-временске форме, општа синтаксичка значења, категорија темпоралности, „теорија индикатива и релатива“, „теорија референцијалности/нереференцијалности“, „теорија (модел) функционално-семантичких поља“, граматикализована/неграматикализована средства, центар, ближа/даља периферија, словенски језици.

КРАТКЕ (УВОДНЕ) НАПОМЕНЕ

«Как известно, согласно теории А. Белича, индикативным, или прямым, является такое употребление временной формы, когда время действия определяется с точки зрения момента речи; при релятивном же употреблении действие непосредственно ориентируется по отношению к какому-либо моменту вне времени речи. (...). В учении о синтаксиче-

ском индикативе и релативе существенное значение имеет тот факт (подчеркнутый А. Беличем в его выступлении в прениях), что в индикативе невозможно заменить одну временную форму другой, тогда как в релативе такая замена оказывается возможной. (...) Среди сторонников рассматриваемой теории нет полного единства в трактовке употребления ряда временных форм» (Бондарко 1959: 131).

Представљени цитат(и) преузет(и) из објављеног (у часопису *Вопросы языкознания*) критичког прегледа (хронике) поднесених реферата посвећених питањима глаголског времена на IV међународном конгресу слависта у Москви (1958), као и дискусије поводом тога, одражава(ју) на веома сажет начин основне карактеристике везане за тада најактуелнију теорију у лингвистичкој славистици – „теорију индикатива и релатива“ акад. Александра Белића.¹

Последњих стотињак година увијек је да се употреба и значења глаголских времена своде на двије (односно три) опште категорије – *индикатив*, *релатив* (и *модус*). Називи и значења тих категорија, као што знамо, вежу се за позната славистичка имена XX вијека, у првом реду за име акад. Александра Белића (в. прије свега Белић 1927; 1928; 1939; 1941).²

¹ Цитат није насумице одабран јер, како се касније испоставило, управо ће аутор те хронике, Александар В. Бондарко – тада 27-годишњи асистент код чувеног аспектолога Јурија С. Маслова (код којег је пред наведени конгрес успјешно одбранио и кандидатску дисертацију посвећену историјском презенту у словенским језицима) – вјероватно најшире и на оригиналан начин истражити, разрадити и описати темпорални систем (тачније читав аспектуално-темпорални комплекс) у словенским језицима (прије свега у руском), тако да се може претпоставити да је, поред осталог, баш тај конгрес – на којем је доминирала „српска тема“ везана за „теорију индикатива и релатива“ (референт М. Стевановић) и „систем глаголских времена“ (приложени „иновациони“ рад (као конгресни материјал) М. Ивић), као и „јака“ српска (београдско-новосадска) делегација (претежно лингвистичка – А. Белић, И. Грицкат, Ђ. Живановић, М. Ивић, П. Ивић, Р. Лалић, М. Лесковац, М. Павловић, М. Стевановић) – био за њега и нека врста „путоказа“, односно почетак „програмог“ утврђивања проблематике којом ће се бавити током читавог живота.

² О употреби временâ и одређивању њихових основних значења, ваља истаћи, говорили су поједини лингвисти (међу којима, прије свега, њемачки (лајпцишки) „младограматичари“ („Junggrammatiker“), чији је ученик и сљедбеник био и А. Белић, који се и формирао као врхунски лингвиста захваљујући, поред осталог, управо тој младограматичарској школи) много раније (уп.: PAUL 1880; GRASSERIE 1888; DELBRÜCK 1897; BRUGMANN 1904; СТАНЛ 1907). Треба, међутим, додати да упркос сличности традиционалних (прије свега младограматичарских) дефиниција апсолутних и релативних времена са Белићевом дефиницијом индикатива и релатива, постоји значајна разлика међу овим категоријама. Наиме, апсолутно вријеме обухвата шири круг временских употреба и значења од индикатива, док је релативно вријеме уже од релатива, што значи да је у Белићевој теорији, у поређењу са традиционалном концепцијом младограматичара и других лингвиста тога доба, сфера релативне употребе временâ проширена на рачун апсолутне употребе, како је својевремено запазио и А. В. Бондарко у свом прегледу и оцјени сучељених мишљења

Чини се да је дато питање (иако једно од најважнијих за сваки граматики систем, а посебно за словенски) посљедњих година остало изван домета актуелних лингвистичких истраживања, што оно, ни у ком случају, не заслужује. Иако се на питању употребе и значења глаголских времена у словенским језицима радило много, иако је о њему написан читав низ радова, иако су се око њега веома често „укрштала и ломила (лингвистичка) копља“, оно још увијек није довољно проучено.

Критички преглед различитих приступа овом питању дао је и Срето Танасић у уводном дијелу своје монографије (обликоване на основу докторске дисертације) о презенту у српском језику (ТАНАСИЋ 1996: 7–38; в. такође ТАНАСИЋ 2020; 2021; уп., поред осталог, Тошовић 1998).

Недавно се у србистичкој лингвистичкој литератури појавио још један рад вредан помена у овом нашем прегледу „индикативно-релативне проблематике“. То је рад Верана Станојевића (2023), гдје је аутор настојао да датом питању приступи (веома критички, али и аргументовано) са новијег (рекли бисмо, донекле савременијег) становишта, ослањајући се при томе искључиво на „теоријске modele“ појединих истраживача, првенствено из „западног лингвистичког круга“. Наиме, поред Х. Рајхенбаха, важно мјесто у тој расправи, односно дискусији (која због категоријске завршне рекапитулације има елементе и (научног) диспута) припада и представницима тзв. „квантификаторског приступа“³ значењима глаголских времена, као што су Б. Парти, Т. Огихара, С. Генари, В. Клајн, А. Штехов и др. Аутор не само да даје предност датом приступу већ и отклања – као теоријски и емпиријски неутемељене, односно „научно ирелевантне“ – основне принципе и постулате Белићеве „теорије индикатива и релатива“, истовремено доводећи у питање чак и смисао њеног даљег постојања (и примјене у било каквом облику).

Чини нам се да аутор испушта из вида да је А. Белић већ 30-их година претходнога вијека своју „бинарну“ концепцију проширио и на 3. обавезни елемент – *модус* (што и није чудно јер су и младограматичари, чији је он био „изданак“ (премда познији, у вријеме појаве и формирања новог правца – структурализма) у својим граматицама, поред индикати-

и ставова лингвиста који су се бавили датом проблематиком, додајући да је та разлика условљена карактеристичним за Белићеву теорију схватањем корелације времена радње са неком тачком одмјеравања (референцијалном тачком) не само као чисто граматичког односа већ и као семантичке и психолошке везе (Бондарко 1959: 131).

³ За такав приступ карактеристична је употреба формалносемантичког модела „*λ*-рачун“, односно „*λ*-израз/конверзија“, који је Ричард Монтегју крајем 60-их година прошлога вијека увео у своја математичка испитивања граматике природних језика (в., поред осталог, MONTAGUE 1973) – као јединствен систем за дефинисање семантичких записа (уноса) у лексикону, приликом чије примјене се у семантичкој анализи текста рјечи не могу разматрати одвојено од онога што их окружује, тј. од контекста.

ва, обавезно издвајали и категорију модуса), а што је касније и додатно шире аргументовао (знајући при томе да његова теорија није „докраја“ универзална, због чега се не може ни рећи да „стриктна подела [која то и није – Д. В.] на ’индикативне’ и ’релативне’ употребе није у стању да обухвати без остатака све временске употребе глаголских облика у српском“, како се то категорички тврди у Станолјевић 2023: 26), као и да је Белићеву теорију (концепцију) дограђивала и Милка Ивић својом теоријом референцијалности/нереференцијалности, коју је широко примијенио и разрадио управо сам, већ споменути, Срето Танасић (чији су научни ставови о датом проблему такође предмет ауторове критике).⁴

⁴ Исто тако, не би било на одмет да је аутор за дубље разматрање назначеног проблема користио и увид у литературу словенских аутора (посебно руских и чешких представника, нпр. А. В. Бондарка, Ј. В. Падучеве, В. С. Храковского, Х. Кшишкове, Ј. Пањеве, П. Сгала и др., од којих су многи, узгред буди речено, активно сарађивали (објављивали и заједничке радове) управо и са лингвистима на које се позива аутор), који у својим ширим, функционално-семантичким анализама „обилато“ користе и „западну“ аспектолошку литературу. Такав, шири приступ датој проблематици (који би укључивао и многобројна релевантна испитивања проведена на материјалу словенских језика) неопходан је нарочито стога што је одавно познато да се словенска (укључујући и српску) употреба времена не може посматрати кроз призму употребе времена у западноевропским језицима, прије свега због тога што они, за разлику од словенских језика, немају граматички (морфолошки) и/или лексички изражену видску опозицију. Према томе, ни идеја о новом „моделу“, односно рјешењу (емпиријски заснованом углавном на анализама материјала „безвидских“ језика и на преношењу тих резултата (као и самог теоријско-методолошког оквира) на словенски (у датом случају српски) језички материјал), за које се каже да је довољно „одредити локално време евалуације да бисмо одредили временско значење глаголског облика, без позивања на опозицију ’апсолутне’/’релативне’ употребе, која би се (...), из емпиријских разлога морала модификовати увођењем и тзв. ’апсолутно-релативних’ употреба глаголских облика“ (Станолјевић 2023: 33–34), нема такав универзални карактер који може без остатка да покрије све случајеве временске (а у српском – као и свим словенским језицима – видско-временске) употребе глаголских облика, захваљујући чему би се могла постићи „униформизација временских значења“, којој аутор тежи. Због свега тога ауторова „ексклузивна“ (и категоричка) завршна ријеч како „Резултати нашег истраживања показују да традиционалну опозицију ’индикативне’ (тј. ’апсолутне’)/’релативне’ употребе’ глаголских облика треба елиминисати као научно ирелевантну будући да је приступ који постулира варијабилност тзв. ’локалног времена евалуације’ експланаторно моћнији, емпиријски адекватнији и концептуално оправданији“ (Станолјевић 2023: 39–40) не може се прихватити „на пречац“, без ширих – и теоријских (теоријско-методолошких) и емпиријских – потврда и јачих, убједљивијих аргумената. Ипак, без обзира на то што ни понуђена нова концепција (у којој је најважније да се одреди „позиција локалног времена евалуације на временској оси“) нема универзалан карактер, треба аутору одати признање што је уложио видан напор како би тај свој „модел“ аргументовано презентовао ужој и широј лингвистичкој публици.

Овдје ћемо изнијети наше мишљење о датом питању (на које смо већ имали прилике да се и шире осврнемо; в. VOJVODIĆ 1990; VOJVODIĆ 2018: 39–56) настојећи да га сагледамо у свјетлу савремених функцио-нално-граматичких испитивања.

КРИТИЧКИ ОСВРТ (АНАЛИЗА)

Да би се одредила значења глаголских времена, треба имати једну полазну основу. Лингвисти су давно дошли до закључка да је та осно-ва *тренутак говора* и на томе се дуго задржали (посебно када је ријеч о примјени „теорије индикатива и релатива“ А. Белића, као и сличних концепција његових претходника – младограматичара) – све док се нису појавила и нека другачија мишљења.

Међу првима који је на том плану направио мали (али значајан) искорак био је њемачко-амерички филозоф Ханс Рајхенбах, представ-ник логичког позитивизма и научне (аналитичке) филозофије (повезане, прије свега, са логичком синтаксом и семантиком научног језика). Он је 1947. године у свом познатом дјелу из области *симболичке логики*, у 51. поглављу посвећеном глаголским временима – „The Tenses of Verbs“ (REICHENBACH 1947: 287–298) увео појам „референцијална тачка“ (*point of reference* – R) супротстављен старијем и активније коришћеном у семан-тици (односно синтакси) појму „тренутак (моменат) говора“, што је он демонстрирао и образложио на материјалу енглеског језика – на примје-ру „давно прошлог (прошлог свршеног) времена“ (Past Perfect), за чију је, иначе, употребу обавезан (пред)услов – постојање „референцијалне тачке“, односно „референцијалног времена“ (*reference time*) које се одно-си на прошлост. Поред „референцијалне тачке“ (временске „тачке одмје-равања“ или „тачке гледишта“ (*point of view*) говорника), он је користио и још два основна појма (која су и прије тога у лингвистичким истражи-вањима одавно била добро позната) – „тачку (вријеме) говора“ (*point of speech* – S) и „тачку (вријеме) догађаја“ (*point of the event* – E), објасни-вши то тиме да је увођење такве тродјелне структуре којом се глаголска времена одређују – “three-place structure of the time determination given in the tenses” (REICHENBACH 1947: 288)⁵ – неопходно у моделовању значења

⁵ Што се тиче „референцијалне тачке (времена)“, она се схвата као временски ори-јентир, односно онај тренутак или интервал времена у односу на који се оцјењује „тачка (време) догађаја“. Он се може поклапати са „тачком (временом) говора“ и/или „тачком (временом) догађаја“, може претходити једном или другом и, коначно, може да слиједи послје њих. У већини савремених интерпретација (в., на пример, JOHNSON 1981: 150; SOMRIE 1985: 14 и д., 122 и д.; TIMBERLAKE 1985: 157; SCHLEGEL 2000: 24) R се сматра или тачком или интервалом времена. Код појединих руских лингвиста, као нпр. код М. Ј. Гловинске (Гловинская 2001: 83 и д.), овом Рајхенбаховом појму (R) одговара по-јам „тренутак посматрања“ (рус. *момент наблюдения*; уп. и срп. појам *тачка гледишта*,

временских форми у језицима са богатим временским системима (односно у системима са више од три глаголска времена).⁶

Међутим, не треба занемарити ни поједина истраживања дате проблематике проведена у вријеме настанка, обликовања и шире примјене Белићеве Теорије (као и у новије вријеме када испитивања ове тематике нису више у центру повећане лингвистичке пажње), а која су имала другачија теоријска полазишта (концепције), па тиме и нешто другачије (иако, на први поглед, често доста сличне) резултате (уп. прије свега: KOSCHMIEDER 1929; 2 и д.; 1934: 28–85; ПОСПЕЛОВ 1947; 1955; уп. такође: СТЕВАНОВИЋ 1939; 1958; 1967; ВУКОВИЋ 1939; ВУКОВИЋ 1967; КРЉИКОВА 1958; БОНДАРКО 1965; 1968; 1971а; БОНДАРКО, Буланин 1967; СЛАДОЈЕВИЋ 1966; ЧОВИЋ 1967; ЗОЛотова 1973: 171 и д.; МИЛОШЕВИЋ 1978; COMRIE 1985: 13 и д.; ИВИЋ 1988; VOJVODIĆ 1990; ТАНАСИЋ 1996: 12 и д., 22 и д.; ТОШОВИЧ 1998; ПИПЕР, Клајн 2013: 387 и д.; КОВАЧЕВИЋ 2017; 2021; КЛИКОВАЦ 2021а; 2021б; СТАНОЈЕВИЋ 2023).

У оквиру аспектолошких испитивања руских лингвиста у другој половини XIX вијека посебна пажња посвећује се проучавању употребе глаголских времена. Тако, по први пут, говори се о „апсолутним“ (*абсолютные*) и „релативним“ (*относительные*) временима у руском јези-

који се подудара са Рајхенбаховим појмом R, а за који се понекад користи термин *тачка одмјеравања*, тј. као и у рус. – *точка отсчёта*). Поред тога, уопштено гледано, како тврди М. Ј. Гловинска, концептуалне могућности садржане у различитим комбинацијама наведених трију Рајхенбахових појмова изгледају недовољне да опишу аспектуално сложене језике као што је руски јер, на примјер, уз њихову помоћ није могуће чак ни ефикасно разграничити главна и посебна видско-временска значења, а да не помињемо њихову пуну експликацију (Гловинская 2001: 84); уп. такође критички став у COMRIE 1985: 65–69; 122–128.

⁶ Примјена овог модела подстакла је (и још увијек, с времена на вријеме, подстиче) нова истраживања на датом плану (међу којима се предлажу нови приступи, укључујући и интердисциплинарна испитивања, нарочито она која проводе како представници аналитичке филозофије (и најчешће у оквиру ње филозофије језика) и симболичке (модалне) логике (за коју су у одређивању садржаја језичког значења примарни смисао и референција) тако и трансформацијско-генеративног приступа (са акцентом на развијању модела везаних за дубинске и површинске језичке структуре, као и семантичку интерпретацију) и математичке лингвистике квантитативног карактера, чије методе дају добре резултате); уп., поред осталог: SNOMSKY 1957; 1972; ИВИЋ 1958: 140 и д.; MONTAGUE 1973; KAMP 1979; COOPER 1983; COMRIE 1985; DAHL 1985; FLEISCHMAN 1989; PARTEE et al. 1990: 315 и д.; PARTEE 2004; KLEIN 1992; 1994; OGIHARA 1996; HALČOVÁ et. al. 1998; HEIM, Kratzer 1998; SCHLEGEL 2000; MUSAN 2002; GENNARI 2003; 2004; COLL-FLOIT, Gennari 2011; GRÖNN, von Stechow 2012; LASKOVA 2015; NOVAKOV 2017; ГЛОЋОВИЋ 2017; СТАНОЈЕВИЋ 2023; уп. такође Падучева 1996: 11 и д., гдје се кроз призму „референцијалне тачке“ (рус. *точка отсчёта*; срп. „тачка одмјеравања“) Х. Рајхенбаха на специфичан начин разматра семантика глаголског вида (заправо „посебна значења“ (рус. *частные значения*) међусобно комплементарних категорија вида и времена, које чине јединствен – видско-временски – систем) на синтаксичком нивоу.

ку, прије свега у истраживању Л. П. Размусена (1891: 26 и д.). Он овдје мијеша (поистовећује) западноевропску употребу релативних времена (*слагање временâ* – lat. *consecutio temporum*, fr. *concordance des temps*) са словенском употребом, што није исто.⁷

Принципијелно разграничење индикатива и релатива у словенским језицима (на материјалу српско-хрватскога језика) налазимо најприје код А. Белића (1927, 1928): „Време глаголске радње апсолутно или непосредно означено са тачке гледишта онога ко говори јесте – време стварно, реално одмерено како је текло. То је прави синтаксички индикатив или индикатив у ужем значењу, јер морфолошки индикатив, тј. индикатив у оним језицима где се по облику индикатив разликује од модалних облика и других, обично је знатно шири. Све друго, тј. све оно што није овакво, наводи се у извесном односу према другој радњи у прошлости или будућности, и, према томе, наводи се у синтаксичком »релативу« (Белић 1928: 52).⁸

Белић у свом учењу предлаже двојаку (а касније и тројаку) подјелу употребе временâ кроз појмове *индикатива* и *релатива* (касније додаје и *модус*), за чије одређивање прихвата основу својих претходника (прије свега од својих учитеља – младограматичара) – *тренутак говора*.

Средином прошлога стољећа било је покушаја да се Белићев „тренутак говора“, као основа у одређивању општих синтаксичких категорија времена (временских значења), оспори, нарочито у руској (совјетској) лингвистици. Н. С. Поспелов (1947; 1955) предложио је нову полазну основу за одређивање синтаксичких категорија – *садашњост као синије-за*. Таква садашњост није ограничена тренутком говора, већ она обухвата и оно што му непосредно претходи и оно што непосредно слиједи последице њега. Па, у односу на такву садашњост „связь субъекта и действия с объективным содержанием реальной действительности может быть или прямой, непосредственной, или косвенной, относительной“ (Поспелов 1955: 208). Поспелов, дакле, овакву (неједнаку) употребу времена види

⁷ Да ова појава ипак није страна неким словенским језицима (руском и пољском – макар и дјелимично) показао је М. Кравар (1985а). Дату појаву Кравар објашњава утицајем француског језика (граматичких галицизама, односно синтаксичких конструкција-модела (у вишим слојевима руског друштва) позајмљених из француског језика) у XVIII и XIX ст., јер је као таква непозната, на примјер, у староруском. Осим тога, она је карактеристична само за књижевни језик (у народним говорима је нема, а у писаном језику је чешћа него у говорном); уп. Новикова 1972; уп. такође: Кржишкова 1962: 21–22; Гак 1989: 10–142; Мельчук 1998: 60–81; уп. за француско-српске корелације: STANOJEVIĆ, Ašić 2008.

⁸ Међутим, и прије њега говори се о начелним разликама употребе временâ у српско-хрватском језику, и то кроз појмове као што су: *приповиједање*, *сиомињање*, *приошћавање* и *јављање* (МАРЕТИЋ 1889: 583), или пак – *приповиједање* и *разговор* (МУСИЋ 1926: 113).

и одређује према томе да ли та времена означавају или не означавају реалну стварност.

Ове дефиниције индикатива и релатива подсјећају донекле на Мусићеве „разговор“ и „приповиједање“ (уп. Човић 1970: 617), с тим да су, за разлику од ових посљедњих, теоретски разрађене и дотјеране. Наиме, Поспелов говори како је индикативна употреба у руском језику карактеристична, прије свега, за разговор, дијалог и монолог, а релативна – за приповиједање о прошлости (1955: 214). Нарочиту потврду овога можемо видјети у једном његовом раду, гдје говори о два плана исказивања: 1) *план комуникације* (план слободне говорне активности) и 2) *план информације*, који је ограничен обавјештавањем о догађајима у приповиједању о прошлости, с тиме што региструје оно што се дешава у садашњости и програмира оно што ће услиједити, доћи, односно, које ће се догодити у будућности (Поспелов 1966: 17; уп. ЧМЕЈРКОВА 1981).⁹

Један од ученика акад. А. Белића, акад. М. Стевановић, своју концепцију овог питања директно наставља на учитељево учење о индикативу и релативу, које затим детаљно разрађује и продубљује. Критеријуми за одређивање ових синтаксичких категорија су му, углавном, исти као и код Белића. Овдје ваља додати да он ипак уноси и неке мање модификације у Белићеву „теорију индикатива и релатива“, посебно када је ријеч о *тренућку говора* као оријентир за одређивање синтаксичких категорија, односно времена радње: „За оријентацију у одређивању времена радње, односно стања (или особине) ми узимамо временски период говорења, а не један тренутак, одн. моменат, како су то многи граматичари раније чинили“ (СТЕВАНОВИЋ 1967: 14).¹⁰ Да би што прецизније одредио границе између три синтаксичке категорије (индикатива, релатива и модуса), Стевановић истиче да треба узимати у обзир и критеријум *реализованости* (односно нереализованости) радње. Према томе, индикативна и релативна употреба временâ су реализована стварност

⁹ Уп. за ово још и BENVENISTE 1959, гдје се такође говори о двије врсте исказа: 1) *историјски исказ* и 2) *дискурс*, који се могу међусобно мијешати (слично као Мусићеви „приповиједање“ и „разговор“): “La distinction que nous faisons entre récit historique et discours ne coïncide donc nullement avec celle entre langue écrite et langue parlée. L'énonciation historique est réservée aujourd'hui à la langue écrite. Mais le discours est écrit autant que parlé. Dans la pratique on passe de l'un à l'autre instantanément. Chaque fois qu'au sein d'un récit historique apparaît un discours, quand l'historien par exemple reproduit les paroles d'un personnage ou qu'il intervient lui-même pour juger les événements rapportés, on passe à un autre système temporel, celui du discours. Le propre du langage est de permettre ces transferts instantanés” (74).

¹⁰ Такав „полазни став“ у одређеној мјери подсјећа на критеријум Н. С. Поспелова, који у својим истраживањима користи (већ споменути) појам *садашњости као синџеза*.

у односу на модалну употребу, која то није (СТЕВАНОВИЋ 1958: 28; уп. MINOVIĆ 1987: 155–157).¹¹

Различити приступи (уколико су различити) питању индикативне и релативне употребе времена дошли су до изражаја у директним дискусијама (на IV међународном конгресу слависта у Москви 1958. године) управо ове последње тројице лингвиста – А. Белића, Н. С. Поспелова и М. Стевановића (в. критички осврт на дату конгресну тему и дискусију у Бондарко 1959).¹²

Нешто другачије овом проблему приступа Александар В. Бондарко, који истиче да је неопходно истраживати у каквом се односу налазе један према другом индикатив и релатив, с једне стране, и категорије актуелности и неактуелности глаголске радње, с друге стране (1959: 132; уп. такође KŘÍŽKOVÁ 1958).¹³ Он каже да је у анализи глаголских времена битно разликовати ванјезички тренутак говора од његовог одраза у језику. Јер је ванјезички тренутак говора елемент објективног времена и то је, заправо, у конкретном исказу тренутак говора онога који говори (или онога чије ријечи говорно лице говори). А језички одраз појма тренутка говора јесте „граматички тренутак говора“, који је елемент језичког система (Бондарко 1965: 46; уп.: Финкељ 1963; Поташкина 1977).

Чини нам се да Бондарко својим, управо оваквим, приступом донекле размршује „зачарани круг“ индикатива и релатива. Он употребу времена разликује на два плана: 1) на плану *говора* (*parole*) и 2) на плану *језика* (*langue*). На основу тих односа он и дефинише неједнаке употребе (значења) временских облика (1965: 47). Разлика између апсолутне

¹¹ Овдје треба додати (подсјетити) да је Белићева „теорија индикатива и релатива“ налазила своју широку примјену (уз различите модификације и разраде) не само у синтаксичким истраживањима савременог књижевног језика (прије свега српског, односно српско-хрватског) већ и у другим испитивањима укупног језичког система, посебно у стилистичким (уп. нпр.: Сладојевић 1966; Станојчић 1980: 29 и д.; Симић 1989) и дијалектолошким (уп., поред осталог, Вуковић 1939: 84–100; Ивић 1957: 368–392).

¹² Занимљиво је да је као непосредан свједок-судионик у том „догађају“ учествовао и (тада млади) лингвиста А. В. Бондарко (в. напомену 1), за којега су тај конгрес и дискусија (како смо стекли утисак проучавајући његов огромни лингвистички опус, поготово с обзиром на његов развојни пут и проблематику којој је посветио сав свој научни живот) били нека врста прекретнице у избору тематских области, којима се касније бавио на њему својствен, дубоко посвећен начин, а захваљујући чему је „стасала“ и чувена (петроградска) аспектолошка школа теоријско-методолошки заснована на функционално-семантичким принципима изучавања језика.

¹³ Такав став А. В. Бондарка био је подстакнут очигледно тада још увијек неријеšenим „статусом“ апстрактне (ванвременске, гномске), као и итеративне, односно квалификативне употребе глаголских облика (о чему су мишљења научника била веома подијељна), које се, по свему судећи, налазе у сасвим другој равни од области индикатива и релатива, па и модуса, односно изван сфере утицаја и дистрибуције ових категорија (Бондарко 1959: 132).

и релативне временске употребе може се испољити само у конкретном исказу, јер у морфолошком (граматичком) систему, изван контекста, нема ни апсолутног ни релативног временског значења (Бондарко 1971а: 127).

Овакав приступ проблему употребе временâ одвешће Бондарка у функционално изучавање граматичких категорија, као што су темпоралност, аспектуалност, модалност и сл., а што ће га приближити, једним дијелом, и генеративном проучавању језика (уп., између осталог, Бондарко 1971б).

Гледајући из данашњег угла, чини се да су видско-временска испитивања у словенским језицима, и по самој логици ствари, морала да имају, као полазни критеријум, управо функционалне основе. Функционално проучавање аспектуално-темпоралних односа и значења добија своје прве видљиве назнаке у, назовимо га тако, „Миклошичевом правилу“, које се састоји у констатацији да на питање „Што сада радиш?“ можемо одговорити само имперфективним глаголом (презентом), односно да граматичко садашње вријеме (као апсолутни индикатив) искључује могућност употребе свршенога вида (уп.: VOJVODIĆ 1988; VOJVODIĆ 1998).¹⁴ Ова функционалност поприма веома јасне контуре у аспектолошким испитивањима А. Белића, тј. кроз његове (горе споменуте) појмове „индикатива“ и „релатива“ као општа синтаксичка значења видско-временских облика.

Функционални метод дошао је до изражаја нарочито у радовима носилаца прашке лингвистичке школе, у првом реду В. Матезиуса и Р. О. Јакобсона (а касније и њихових директних наслједника – Ф. Данеша,

¹⁴ Посебан проблем у „класификовању“ употребе и значења глаголских (временских) облика у словенским језицима представља амбивалентно „понашање“ перфективног презента (у сјевернословенским језицима – перфективног презент-футура) и других облика свршенога вида – у случајевима када они допуштају више семантичких интерпретација, као, на примјер, у перформативној употреби („ефективни презент/футур“ – у апсолутном индикативу) или у употреби с негацијом у исказима чија је реализација повезана са (апсолутним) индикативом, односно са актуелном садашњошћу и говорним тренутком (што је (у оба случаја) условљено не само ситуационим и синтаксичким већ и лексичким контекстом); уп.: (1) (рус.<укр.>/бјелорус./пољ./чеш.<словач.>/луж./словен./срп.<хрв.>/буг./мак.) *попрошу* [‘прошу’] / *попрашу* [‘прашу’] / *poproszę* [‘proszę’] / *poprosim* [‘prosim’] / *přeprošu* [‘přeprošam’; ‘přeprošuju’] / *poprosim* [‘prosim’] / замолићу [‘молим’] / (аз) *це помоля* [‘моля’] / *ке замолам* [‘молам’]); (2) (срп./рус.) *Не дам*; (рус.) *Зову – не дозовусь; Не скажу*; (рус./пољ./чеш.<словач.>) *Я этого не пойму / Ja tego nie zrozumieć / Já to nepochopím*; (срп.<хрв.>/буг./мак./словен./рус./укр./белорус./пољ./чеш./словач./луж.) *Зашићо не дођеш? / Защо не дойдеш? / Зошићо не дојдеш? / Zakaj ne prideš? / Почему ты не придешь? / Чому ти не прийдеш? / Чаму ты не прыйдзеш? / Dlaczego nie przyjdiesz? / Proč ne přijdeš? / Prečo neprideš? / Čohodla njepríndžeš?*). О том и сличним проблемима везаним за функционисање и типологију датих словенских форми (посебно перфективног презента) в., поред осталог, у: VOJVODIĆ 1988; VOJVODIĆ 2015; 2022; PLUNGAN et al. 2022; уп. такође: DERGANČ 1998; DISKEY 2000: 175–202; ВИМЕР 2014; СЛАВКОВА 2014.

М. Докулила и др., а потом и других слависта, као што су П. Сгал и П. Адамец, а у одређеној мјери и појединих слависта са наглашенијом русистичком оријентацијом, међу којима се истичу Х. Беличова-Кшишкова, В. Барнетова и др.), као и у радовима лингвиста који нису изравно везани за неки од лингвистичких праваца (Е. Кошмидера, Ј. Куриловича, Г. Гијома, Е. Бенвениста, А. Богуславског, А. Вјежбицке, Т. А. ван Дијка и др.). Ваља додати да су поједини носиоци прашке школе, примјењујући у својим истраживањима – како аспектолошким тако и другим – „принцип бинарних опозиција“ (који се, уосталом, и данас налази у основи теорије функционалне граматике), издигли функционални приступ не само на разину методе са јасном концепцијом већ и на разину посебног правца у лингвистици (в., нпр., PANEVOVÁ, Sgall 1973). Важно је такође подсјетити да свој пунији израз овај метод добија у функционално-граматичкој концепцији А. Мартинеа (која је блиска функционалистичком приступу прашке школе), а која подразумева, прије свега, разматрање елемената језичког система с обзиром на њихове функције у реченици. Међутим, најразрађенију варијанту функционалног приступа представља теорија петроградске школе функционалне граматике, која је стварана дужи низ година и која је своју пуну зрелост достигла на измаку XX вијека и чији је идејни (већ споменути) зачетник и оснивач познати руски лингвиста и аспектолог А. В. Бондарко (више о функционалним приступима в., између осталог, у: Бондарко 1984а: 8 и д.; Дикро, Todorov 1987: 53–62; Ярцева 1990: 565–567; Волводић 1991).

Функционални приступ овога типа код нас је прва примијенила М. Ивић у свом (већ горенаведеном) раду о систему личних глаголских (временских) облика српскохрватског језика (Ивић 1958), гдје је предложила основне критеријуме диференцијације временских значења глаголских облика и истакла принципе њиховог функционисања као система, у којем примарну улогу има садашњост, односно презентски облик као немаркирана форма (по критеријуму одмјеравања времена радње према тачки говора) насупротив маркираним формама (за одређивање прошле или будуће радње). Овакав функционални приступ, који се заснива на принципу бинарних опозиција, представља иновацију у аспектолошким истраживањима везаним за „теорију индикатива и релатива“ (уп. такође Падучева 1996: 8–23, 285–296).¹⁵

¹⁵ Квалитет овог рада М. Ивић запажен је и високо оцијењен и на IV конгресу слависта у Москви, гдје је он био доступан као посебан конгресни материјал (док је сама М. Ивић наступила с рефератом о систему предлошких конструкција у српскохрватском језику), што је одражено дијелом и у Бондарковом приказу широко заступљене на Конгресу „темпоралне“ проблематике: «Однако в целом, как уже говорилось, *первый опыт структурного анализа системы времен, функционирующих в сербскохорватском языке* (курзив наш – Д. В.), следует признать в основном удачным» (Бондарко 1959: 134).

Код нас, како у србистици, односно сербокроатистици, тако и у славистици, па чак и у лингвистици Југославије (СФРЈ), модел поља није изазвао веће интересовање лингвиста, тако да о том питању постоји врло мали број радова, како теоријско-методолошког тако и емпиријског карактера. Овдје ваља напоменути да у појединим радовима (како ранијим тако и каснијим) М. Ивић наилазимо на појмове које, уз неке ограде, можемо препознати као семантичка поља; такве појмове она најчешће означава термином *систем* (в., између осталог: Ivić 1965; 1982; уп. такође Ivić 1995; о корелацији појмова „систем“ и „поље“ у језику в., нпр., Щур 1974).

Своју експанзију аспектолошка истраживања могу захвалити управо функционалном приступу, а нарочито једној од варијанти тога приступа која се формирала током посљедњих 50-ак година XX вијека у руској лингвистици. Ријеч је о граматички функционално-семантичких поља (ФСП) (више о томе в. посебно Бондарко 1983а; 1984а; 1984б; 1987: 28–39; уп., поред осталог: Пипер 1990, 1991; Волводић 1991; 2001; 2018: 30–38).

ФСП чине један сложени систем у којем до изражаја долазе разне групе поља, које се међусобно испреплићу и које дјелују једне на друге. Бондаркова теорија функционалне граматике, с обзиром на врсту центра, разликује четири групе поља. У првом реду то је група поља са *ипредикативним* центром (аспектуалност, временска локализованост/нелокализованост, таксис, временски редослијед, темпоралност, модалност, персоналност, активност/пасивност), затим група са *субјективно-објективним* центром (субјектност, објектност, одређеност/неодређеност, комуникативна перспективност) те група поља са *квалитативно-квантитативним* центром (квалитативност, квантитативност) и, најзад, група са *ипредикативно-адвербијалним* центром (локативност, егзистенцијалност, посесивност, каузалност, кондиционалност); в.: Бондарко 1984б: 494–497; 1987; 1990; 1991; 1992; 1996а; 1996б.

Ми ћемо се овдје задржати само на једној групи поља, и то на оној која је готово у цијелости обухваћена аспектолошким истраживањима (односно аспектуалношћу у ширем смислу те ријечи), а то је група са *ипредикативним* центром¹⁶, односно група која обухвата општа синтаксичка значења видско-временских облика (мислим да не би било претјерано ако бисмо рекли да су управо резултати испитивања групе поља са предикативним центром, као једне од најразуђенијих и најсложенијих и

¹⁶ О појму „предикативности“, који представља граматичко значење реченице, односно категорију која „целим комплексом формалних синтаксических средстава соотносит сообщение с тем или иным временным планом действительности“ (Шведова 1980: 86), в. Мещанинов 1982: 7–44, 228–271; в. о томе такође (низ радова) у зборнику Адмони 1975: 133–182; уп. и Демянков 1980.

досада највише истраживане у оквиру савремене функционалне граматике, имали и повратно дјеловање на развој функционалне граматике као теорије). Појам *аспектуалности* припада једној широј функционалној сфери, која је повезана са концептом, односно категоријом времена. Оваква, у ширем смислу схваћена, аспектуалност, тј. сви аспектуално-темпорални односи, који се у функционалној граматици истражују у оквиру комплекса поља *аспектуалности*, те поља *темпоралности*, *временске локализованости*, *таксиса* и *временског редослиједа* (а дијелом и поља *модалности*, *персоналности* и *активности/пасивности*), предмет су испитивања савремене аспектологије, тј. дисциплине која се посљедњих неколико деценија издвојила и формирала као самостална лингвистичка дисциплина.

Први и други том граматике ФСП, чији је уредник А. В. Бондарко (1987; 1990), посвећени су управо аспектолошким испитивањима, чиме они, заправо, представљају прва граматичка издања „функционалне аспектологије“ (уп. Бондарко 1983б, 1984а, 1984в и 1999; уп. такође: Ломов 1977; Петрухина 2000; 2009).

„Чисте“ аспектуалне односе тешко је одвојити од аспектуално-темпоралних. Због тога су границе аспектуалности помичне и неодређене. Предмет проучавања аспектологије је и семантичка категорија (СК) *временске локализованости* (Бондарко 1987: 210–233), која представља посебан сплет аспектуалних и темпоралних елемената. У словенским (као, по правилу, и у другим индоевропским) језицима не постоји посебан систем граматичких облика који би изражавао локализованост (конкретност, референцијалност, актуелност) или нелокализованост (неконкретност, апстрактност, неререференцијалност, неактуелност, виртуелност) радње у времену¹⁷, али категорије вида и времена у свом функционисању (односно у контексту, ситуацији) посредно утичу на формирање наведених семантичких разлика, односно категорија, које су формално-граматички невидљиве, и које се због тога понекад називају и „скривеним категоријама“ (уп. Бондарко 1984б: 502; уп. такође Ивић 1988; Танасић

¹⁷ Управо то одсуство морфолошких форми за изражавање локализованости/нелокализованости доприноси, чини се, њиховој међукатегоријалној повезаности са аспектуалношћу, таксисом, темпоралношћу, модалношћу и другим категоријама, што представља специфичност ове СК.

Неки неиндоевропски језици такву формалну диференцијацију познају; у литератури се као примјер за то, између осталог, наводи турски језик, у којем се поред, условно речено, одређених (конкретних, временски локализованих) времена употребљава и неодређено (апстрактно, временски нелокализовано) вријеме – аорист, при чему је та употреба врло досљедна (в.: Koschmieder 1934: 105–108; Yavas 1982). Слична могућност сусреће се чак и у енглеском, у којем се конкретна радња може означити употребом облика *Present Progressive*, а апстрактна – употребом облика *Present Indefinite* (в., поред осталог, Ярцева 1990: 323).

2014: 101–144; 2021: 78–102).¹⁸ Да ли је радња локализована или није не одређује се у односу на тренутак говора, већ у односу на читаву временску осу као јединствену цјелину (Бондарко 1987: 210–233; 1999: 168–203). Другим ријечима, ФСП временске локализованости подразумева посебан тип међусобног односа „унутарњег“ и „спољашњег“ времена¹⁹, односно некакву врсту прелазне СК између поља аспектуалности и поља темпоралности.²⁰

У аспектуално-темпоралним односима посебно мјесто заузима *таксис*²¹, као ФСП које представља унутарњи временски однос између међусобно синтаксички повезаних радњи свршеног и/или несвршеног вида. Ријеч је о хронолошким (релативно-временским) односима *истио-временоси* и *неистиовременоси* (пријевремености и послјевремено-

¹⁸ Шири опис „скривених“ значења видско-временских облика с функционално-граматичког, а посебно са функционално-стилског аспекта даје М. Ј. Гловинска (Гловинская 2001); в. такође Тошовић 1995; Тошович 2006.

¹⁹ О односу „унутарњег“ (*temps impliqué*) и „спољашњег“ (*temps explicite*) времена в., између осталог, GUILLAUME 1973: 47–48.

²⁰ Уп. Дикро, Todorov 1987: 237–293, гдје је приступ основним елементима аспектуално-темпоралних односа и значења (мислимо на „семантички појам времена“, „вријеме у говору“, „акт исказивања“, „говорну ситуацију“ и сл.) близак функционалном приступу; уп. такође Пипер 1985: 52–55; 1990: 23–25; уп. још Мikuš 1976, гдје се, на оригиналан начин, аспектуално-темпорални односи посматрају кроз призму теорије релативитета и вербализованих (актуелизованих) просторно-временских односа, успостављених између објективних (дикталних) догађаја и референцијалног субјективног (модалног) догађаја (*ми*).

²¹ Термин *таксис* у лингвистици први је увео Р. О. Јакобсон, који он дефинише као испричани догађај у односу на други испричани догађај, при чему без упућивања (референције) на говорни догађај – “TAXIS characterizes the narrated event in relation to another narrated event and without reference to the speech event” (Јакобсон 1957: 4 [1971: 135]); више о таксису као функционално-семантичкој категорији/пољу (ФСК/ФСП) в.: Бондарко 1985; 1987: 234–319; в. такође: Поповић 2014: 13–314; 2018.

Неће бити на одмет ако овдје додамо да је недавно под покровитељством Руске академије наука из штампе изашла (као резултат вишегодишњег међународног пројекта) обимна (око 1400 стр.) колективна двотомна монографија *Таксис в славјанских језиках: типологическиј анализ* (Храковский и др. 2024), која садржи детаљан опис ФСК таксиса у савременим словенским језицима са становишта генетске типологије. У 12 поглавља монографије дат је подробен опис средстава изражавања ФСК таксиса и, што је још важније, извршена је сукатегоризација таксисних значења у готово свим савременим словенским језицима са књижевном нормом, као и у молишко-словенском „микројезику“, при чему су сва поглавља заснована на јединственом теоријском концепту таксиса и писана су према општем плану представљеном у Уводу монографије. Треба такође истаћи да је посебну улогу у овом међународном пројекту и изради монографије имала (као једини српски представник) проф. др Људмила Поповић – прије свега дјелом обимним (одвојеним) монографским студијама о таксису у српском и украјинском језику објављеним као посебна поглавља, што несумњиво представља значајан допринос за србистику, као и за укупну славистику (в. Попович 2024а; 2024б).

сти) различитих радњи у оквиру полипредикативног комплекса, који су у корелацији са аспектуалним значењима, као и са разним модалним односима, али искључиво у оквиру само *једног јединственог* временског плана (било прошлог, садашњег или будућег), што представља и инваријантно значење дате категорије.²²

Додајмо да су подробнију диференцијацију не само односа унутар сложене СК *таксиса* већ и категорија блиских таксису (које се у лингвистичким испитивањима често не посматрају као засебне категорије, одвојене од таксиса) – *релативног времена* и *евиденцијалности* – извршили руски лингвисти С. М. Пољански (Полянский 1990; 2001) и Н. А. Козинцева (1994; 2000), представивши у својим истраживањима врло аргументовано основне критеријуме за диференцијацију трију наведених категорија, чију су интерпретацију сагледавали, поред осталог, и са аспекта *ејисџемичке модалности*, чиме је, рекли бисмо, дати сегмент разматрања синтаксичко-семантичких односа подигнут на вишу когнитивнолингвистичку разину (уп. такође: Јаковсон 1957: 4–10 [1971: 135–143]; Подлесская 1995; Семенова 2002; Шакирова 2005; Храковский 2006; 2007; Шестухина 2009; Поповић 2010; Вољодић 2010: 142–144).

Као једну од категорија са предикативним центром А. В. Бондарко (1999: 204–230) издаја и СК (ФСП) *временског редослијед* (рус. *временной порядок, временная последовательность*), која обухвата како временску сукцесивност и симултаност ситуација (догађаја, процеса, стања, временских интервала и сл.) тако и њихову динамичност и статичност, изражену у исказу (на нивоу реченице или надреченичне цјелине), односно у тексту или његовом фрагменту (уп. такође и следеће радове овог лингвисте: Бондарко 1995а; 1995б: 67–83; 1996в: 6–21); у вези с тим уп. Рипер 1997: 159–181, гдје се (на нивоу текста) анализирају „хронотоп текста“, „дискурсни маркери“, „темпорална локализација“ и сл.; уп. такође: Чмејркова 1982; Титов 1995; Шапочка 1996.

ФСП *џемјоралности* (в. Бондарко 1990: 5–58; в. такође: Бондарко 1965; 1968; 1971а: 35–45; уп.: Тарасова 1991: 41–48; Удина 1996) представља тзв. „спољашње вријеме“ глаголске радње, или, другим ријечица казано, подразумејева однос радње према тренутку говора (заправо

²² О функционисању, као и о могућим начинима изражавања таквих („релативно-временских“ – према третинологији аутора) односа у различитим индоевропским језицима (укључујући и словенске) помоћу „теста“ (критеријума) са „кад-реченицом“ у типолошко-компаративном свјетлу – непосредно прије ширих истраживања о таксису (80-их година претходнога вијека) в.: Kravar 1978; уп. Fontaine 1988; уп. такође: Чмејркова 1982; Чумак 1985; Volvodić 1989; Вољодић 2007. Треба додати да поједини лингвисти СК таксиса у потпуности (и експлицитно) поистовећују са категоријом релативног времена (не узимајући у обзир резултате истраживања о таксису као посебној СК, са којима су ти аутори, као и шира лингвистичка јавност, били упознати) сматрајући да је ријеч само о терминолошкој разлици (в. нпр. Мельчук 1998: 69).

– у оквиру њега – према референцијалној тачки, односно тачки одмјеревања) или према неком другом тренутку (уп. Белићеве „индикатив“ и „релатив“). У овом пољу граматичка категорија времена – као систем граматикализованих (морфологизованих) и контекстуално недетерминисаних временских облика – има функцију центра, а контекстуално детерминисана језичка средства – граматикализовани временски и начински облици те лексички конкретизатори и синтаксичке конструкције са одређеним временским значењем – имају функцију периферије. Поље темпоралности никад не обухвата само један временски план, без обзира на то што се сваки од три плана (прошло, садашње и будуће вријеме) може посматрати као засебно субпоље или микропоље датог ФСП.

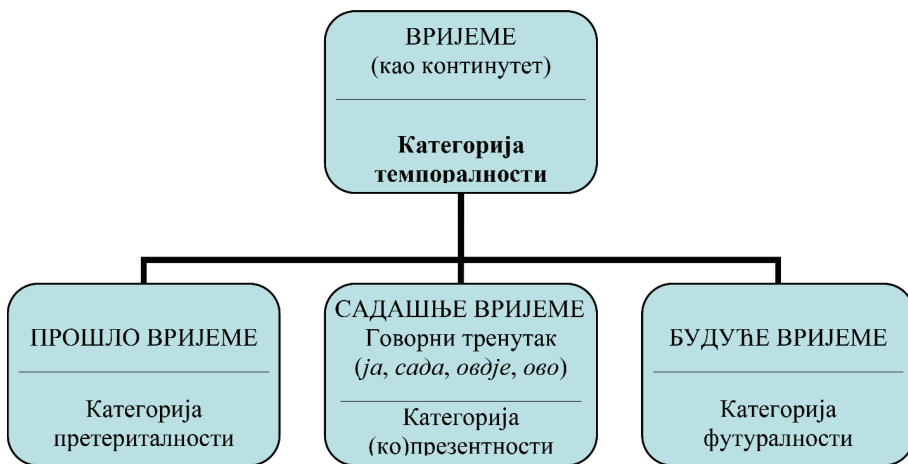
Темпоралност се може дефинисати као комплексна ФСК која одражава антропоцентрични карактер категорије времена и с њоме повезаних различитих временских планова, односно ситуација (копрезентних, ретропроспективних, проспективних) и која – с обзиром на врсте језичких нивоа – обухвата посебан сплет различитих средстава за изражавање временски детерминисане радње која се подудара са тачком (временског) одмјеравања, односно говорним тренутком (или неком другом радњом), претходи му или пак слиједи послије њега. Та средства су бројна у свим језицима. Посебно мјесто и улогу она имају у видским језицима, као што су словенски.

У функционално-семантичкој анализи, поред морфологизованих глаголских облика, који се употребљавају како у својој основној временској функцији (за означавање једног од три временска плана) тако и у споредној временској функцији (за означавање друга два временска плана) и којима се, на овај или онај начин, у већој или мањој мјери, изражава категорија темпоралности, могу да се разматрају и поједини „начински“ (граматикализовани) глаголски облици којима је примарна модална функција (али који се, захваљујући обиљежјима проспективности и не-реализованости радње, налазе у корелативном односу са „временским“ граматикализованим и неграматикализованим формама), као и друга језичка средства, како она с мањим степеном граматикализованости тако и она која немају обиљежја граматикализованости.

Предмет такве анализе представљају ФСК (са разрађеном супкатегоризацијом), док ФСП (као полазна основа за проналажење не само функционално-семантичких специфичности граматикализованих и неграматикализованих језичких средстава (форми) и начина њиховог функционисања на синтаксичком плану него и „скривених граматичких значења“) представља конкретни предмет анализе. Таква анализа треба да покаже да се основна темпорална значења (односи *ајерсјекѿивносѿи* (у ужем смислу (ко)презентности), *рејросјекѿивносѿи* (у ужем смислу претериталности), *јросјекѿивносѿи* (у ужем смислу футуралности)

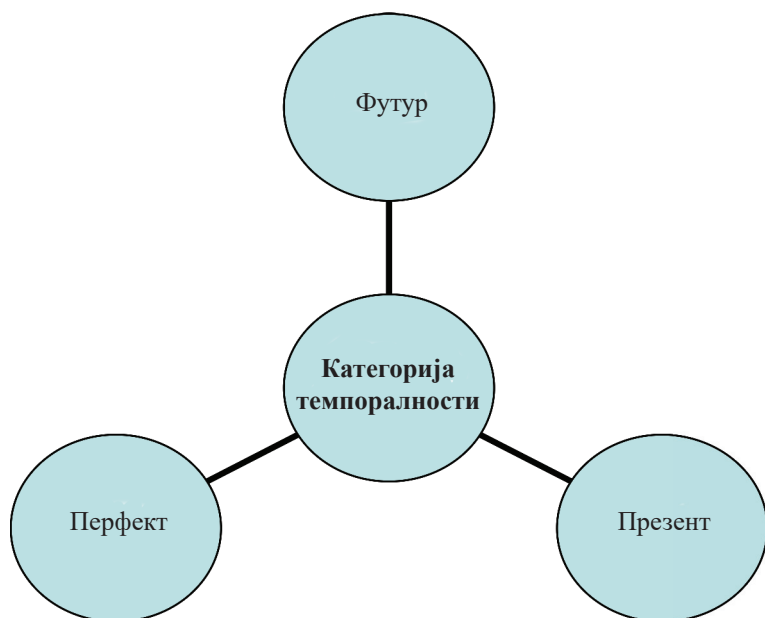
(из)вршења радње у односу на говорни тренутак или неку радњу) – као заједничка семантичка компонента свих (граматикализованих и неграматикализованих) средстава помоћу којих се реализује дата категорија (темпоралност) – постижу на различите начине и помоћу различитих језичких средстава.

Ради боље прегледности можемо да структуру датог ФСП (као система са свим примарним и секундарним средствима изражавања ФСК темпоралности) и графички представимо.²³

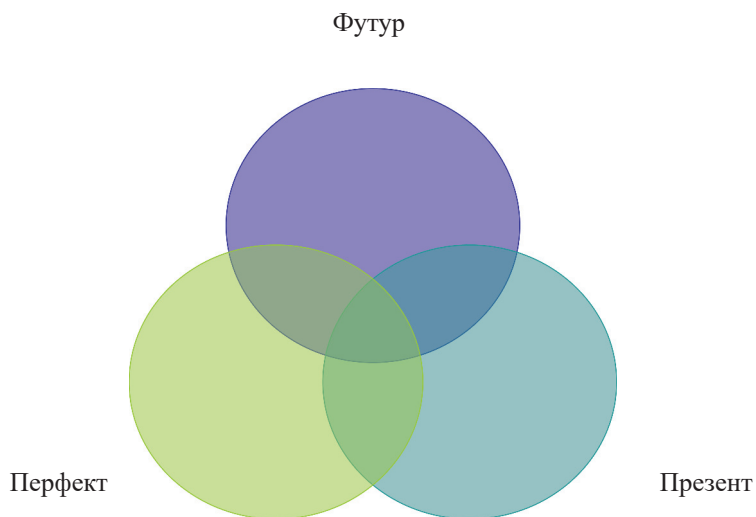

Сл. 1. Антропоцентрична представа категорије времена

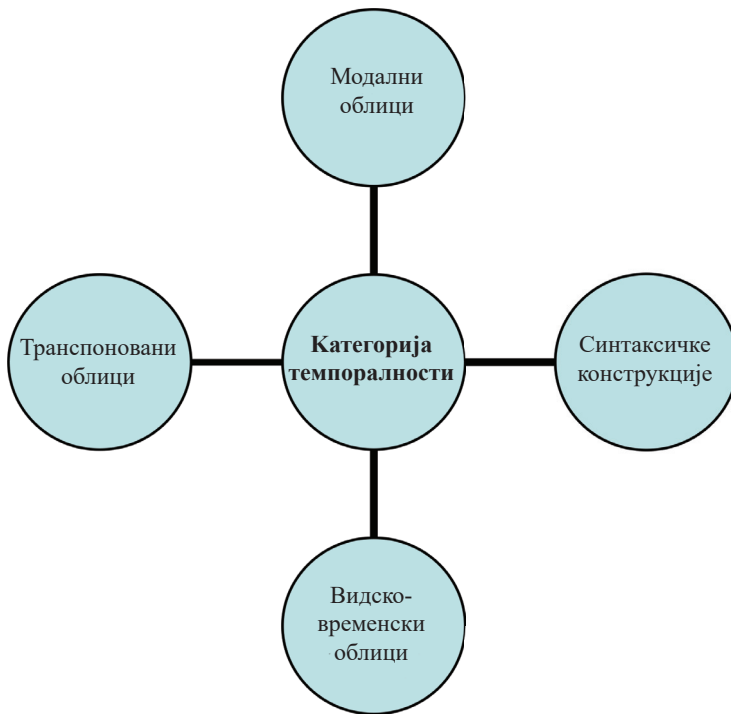
²³ Илустрације које слиједе су поједностављене схеме антропоцентричног, односно линеарног модела темпоралности, који је карактеристичан, прије свега, за словенске и друге индоевропске језике/народе (овакве графичке приказе користили смо и приликом истраживања ФСП футуралности; в. Волводић 2018: 136–139). Детаљнија презентација, било да је ријеч о антропоцентричним или неким другим представама времена (као што је, на примјер, она код Индијанаца из племена Хопи, која се може окарактерисати као нелинеарна и психолошка, што се одражава и у њиховом језику, који не познаје систем глаголских времена), захтијевала би ширу елаборацију и објашњења, што не би одговарало концепцији нашега рада (о различитим представама времена в., поред осталог: BUGARSKI 1972: 87–93; Мурьянов 1978).

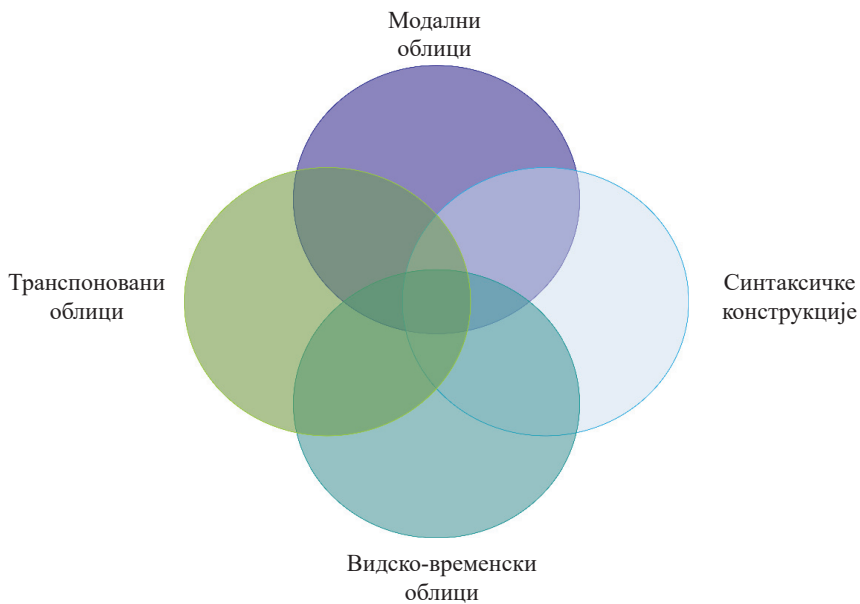
Сл. 2. Категорија темпоралности и основна средства њеног изражавања (видско-временски облици)

Сл. 3. Повезаност система основних средстава (видско-временских облика) за изражавање категорије темпоралности

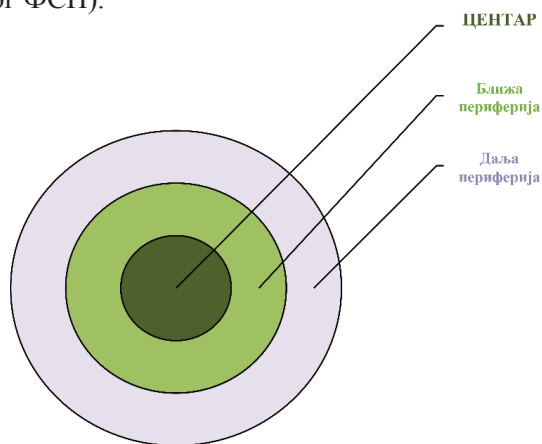
Сл. 4. Категорија темпоралности и средства њеног изражавања

Сл. 5. Повезаност система средстава за изражавање категорије темпоралности

Дефинисањем категорије темпоралности (односно синтаксичког времена) ми смо, заправо, утврдили њену основну *семантичку констатацију* или *инваријанцију*, као опште (основно) значење из којег се сва посебна значења изводе као *контекстуално условљене варијанте* дате категорије. Тиме је уједно одређен и предмет евентуалне (конкретније) анализе – *категоријална ситуација темпоралности*, која представља типски условљену семантичку структуру засновану на одређеној СК и њеном ФСП (овдје темпоралности) и која презентује један од аспеката опште семантичке (сигнификативне) ситуације (у датом случају темпоралне), у чијој реализацији (формалном изражавању) учествују различита средства на нивоу исказа, који може одговарати реченици, надреченичној цјелини, па и укупном тексту (више о категоријалним ситуацијама в., поред осталог, у Бондарко 1983а).

Модел ФСП *темпоралности* омогућује да се употреба граматикализованих глаголских облика посматра као *центар* (који обухвата граматикализоване видско-временске форме употребљене у апсолутном индикативу, као и њихове корелативне односе), а употреба средстава са непотпуном „временском“ граматикализацијом и граматикализованих транспонованих граматичких облика (релативни индикатив) – као *ближа периферија* датог поља. Поред ових средстава важну улогу у структурирању ФСП темпоралности имају и средства *даље периферије* – поједине „не-временске“ (граматикализоване) глаголске форме, чија је основна функција модална функција и које захваљујући обиљежјима „временске усмјерености“ (нарочито проспективности) и нереализованости радње улазе у корелативне односе са видско-временским граматикализованим и неграматикализованим формама, као и са другим језичким средствима без обзира на степен њихове граматикализованости (в. следећи графички приказ датог ФСП).

Сл. 6. Структура ФСП *темпоралности*

Треба истаћи да „Теорија ФСП“ допушта да се многобројна средства изражавања глаголске (видско-временске) семантике сврстају у четири основне групе: (1) граматикализовани глаголски облици са основним (примарним) временским значењем; (2) граматикализовани (транспоновани) глаголски облици са секундарним временским значењем; (3) облици и конструкције (лексичко-семантичка и синтаксичка спојивост) као неграматикализована средства за изражавање видско-временских односа (темпоралности); (4) граматикализовани (најчешће са проспективном модалном семантиком) начински облици са имплицитним темпоралним значењем. Основни критеријум у типологији и разматрању наведених средстава јесте степен изражене темпоралности.

Горенаведена ФСП (аспектуалности, темпоралности, таксиса, временске локализованости/нелокализованости, временског редослиједа), која представљају појам аспектвалности у његовом најширем смислу, испреплићу се и у ужој су вези с другим ФСП (као што су поља модалности, персоналности, активности/пасивности (дијатезе), каузалности, кондиционалности и сл.), која су специфичним односима повезана са предикативношћу, односно са предикативним центром, што се такође, као и код претходних ФСП, лако може довести у везу са општим синтаксичким значењима видско-временских облика – индикативом, релативом и модусом. Такође су у нешто даљој вези и са пољима као што су квалитативност, компаративност, посесивност, локативност итд. Савремена аспектологија мора узимати у обзир и овакве односе, који, у одређеном смислу, излазе из оквира њеног проучавања.

Доводећи у директну везу аспектологију (тј. видско-временска испитивања) са функционалном граматиком, желимо, између осталог, истаћи да су оне упућене једна на другу: прва – као лингвистичка дисциплина, друга – као лингвистичка метода. Њихово повезивање и међусобна узајамност нису случајни. Наиме, глагол са својим видско-временским системом, односно као носилац предикативног центра у функционалном смислу, има улогу једног од најважнијих интегративних фактора у функционисању језика, што условљава да његова значења (односно средства којима се изражавају та значења) избијају у први план. Како су таква значења, односно средства, дио садржаја који проучава функционална граматика, не би требало да буде чудно што су и принципи те граматике најчешће и најшире досада примјењивани управо у оквиру аспектолошких истраживања.

ЗАВРШНИ КОМЕНТАР

Чини нам се да је рјешењу предоченог проблема био најближи А. В. Бондарко, када је покушао да на досљеднији начин од својих прет-

ходника раздвоји индикативну и релативну употребу временских облика од њихове актуелне и неактуелне употребе (укључујући ту и модалну употребу).

Додајмо да у лингвистичким испитивањима вида и времена, поред оваквих Бондаркових разграничења, такође могу да послуже и критеријуми и појмови, односно термини (као што су *маркирани/немаркирани облици*, *референцијалности/нереференцијалности* *глаголске радње*, *конкрејтно/начелно саопшћивање* и сл.) које је у својим радовима користила Милка Ивић (в., прије свега: Ивић 1958; 1988; Ivić 1983: 37–56)²⁴, а које је, нпр., најдоследније примјењивао и додатно разрађивао Срето Танасић у својој дисертацији, као и у посебној монографији (Танасић 1996; в. такође Танасић 2005: 345 и др.).²⁵

Доследном примјеном и дубљом разрадом „теорије референцијалности/нереференцијалности“, која данас представља једно од најзначајнијих теоријских достигнућа у пребогатој лингвистичкој баштини (школи) акад. Милке Ивић, акад. Срето Танасић је у својим радовима изградио и осмислио нови теоријско-методолошки приступ синтакси глагола, који је омогућио и реинтерпретацију Белићеве теорије о синтаксичком индикативу и релативу, чиме су у значајној мјери успјешно правазиђени одређени проблеми и нејасноће у интерпретацији употребе и значења глаголских облика.²⁶ Можемо закључити да његов приступ, који пружа широке ек-

²⁴ И појмовно-терминолошки инструментарии који би такође могао бити подесан за дату сврху јесте онај који је користио М. Кравар у својим радовима (*актуални и виртуални индикатив*); в., између осталог: KRAVAR 1972; КРАВАР 1985б.

Чини се да би веома прихватљив био и начин одређивања, односно класификација употребе и значења глаголских облика коју је примјењивао М. А. Шељакин. Наиме, значења глаголских облика он своди на „вишевременска“ (*Die polytemporalen verbalen Sachverhalte*) и „једновременска“ (*Die monotemporalen verbalen Sachverhalte*). Свако од ових значења садржи „самосталну глаголску радњу“ (*Isolierte Handlungen*), која обухвата „сферу комуникације и информације“ (*Ebene der Kommunikation und Information*) и „корелативну глаголску радњу“ (*Korrelative Handlungen*), која обухвата само „сферу информације“ (*Ebene der Information*). На основу овакве класификације Шељакин добија сва посебна значења видско-временских облика која произлазе из њихове употребе. Осим тога, овај лингвист, разматрајући временске односе, ни у једном тренутку не испушта из вида категорију глаголског вида, односно корелације и значења које вид у употреби намеће (в. SCHELJAKIN 1969).

²⁵ Уп. такође прилоге на дату тему истог аутора и у релативно новијим монографским дјелима (Танасић 2014: 101–144; 2021: 78–102), гдје су, између осталог, представљена и његова ранија детаљнија испитивања везана за област „теорије референцијалности/нереференцијалности“, као и „додатни прегледни пресјек“ проучавања ове (и њој комплементарне) материје (Танасић 2020), што је и данас актуелно и има посебног одјека и у истраживањима дате проблематике код многих савремених српских лингвиста средње и млађе генерације (в., поред осталог: Станојевић 2010; Русимовић 2019; Опачић 2022).

²⁶ Ова наша оцјена је у сагласности и са високом оцјеном споменуте монографије о презенту (Танасић 1996), коју је својевремено (непосредно по објављивању дате научне

спланаторне могућности у испитивањима наведене језичке проблематике, представља једну од полазних платформи потенцијалног интегрисања ове теорије са петроградском (Бондарковом) „теоријом ФСП“, као и са савременим теоријским моделом „интегралног лингвистичког описа“, који је карактеристичан за Московску семантичку школу, гдје посебно мјесто припада недовољно изученој области интердепенденције и интеракције граматике и рјечника, односно синтаксе и лексике.

Треба додати да су идеје о *актуелној* и *виријуелној* *уједињеној* *времени*, као и о *референцијалности*/нереференцијалности глаголске радње, односно о *конкретном*/начелном *саопшћавању*, биле добро познате и А. В. Бондарку, који је такву употребу глаголских облика (радњи) разматрао као „актуелну“ (која, према њему, припада „центру поља темпоралности“) и „неактуелну“ (која припада „ближој“ и/или „даљој периферији поља темпоралности“).

Горе у кратким, општим цртама представљени функционални приступ, који полази „од значења ка форми“, тј. „од функције ка средству“, али који узима у обзир и супротан („традиционални“) принцип („од форме ка значењу“, тј. „од средства ка његовој функцији“), не само да досљедно проводи раније споменути дистинкцију између објективног и граматичког тренутка говора него, као такав, не оставља мјеста за недоречености које су биле присутне у претходним истраживањима наведених општих синтаксичких категорија и значења.

Овдје морамо да констатујемо да су настанак и развој савремене функционалне граматике (граматике ФСП), без обзира на то што она у центар својих аспектуално-темпоралних разматрања формално не ставља „теорију индикатива и релатива“, не само повезани са датом теоријом већ и, у доброј мјери, инспирисани и иницирани њоме, што се врло лако да утврдити хронолошким посматрањем научног развоја њеног оснивача – акад. А. В. Бондарка, који у својим првим радовима о функционалном изучавању језика полази, премда на посредан начин, управо од основних појмова ове теорије (уп., између осталог: Бондарко 1962; 1965; 1968; 1971а: 35 и д.; 1971б: 112 и д.; Бондарко, Буланин 1967: 76–119), које он у каснијој фази аспектуално-темпоралних испитивања трансформише у посебну ФСК – категорију *темпоралности*, суперординирану на

студије) изложила у својој рецензији-приказу акад. Ирена Грицкат истакавши при том управо посебан допринос аутора исцрпном проучавању „теорије референцијалности/нереференцијалности“, као и њеном укључивању у истраживање аспектуално-темпоралне проблематике (у првом реду синтаксе глагола), чиме је он не само додатно актуелизовао Белићеву Теорију него и доградио је учинивши је и даље продуктивном, захваљујући чему је „у великој мери стављена на своје право место подела на индикатив и релатив (и модус), која је у србистици доста дуго била у оптицају, доживљавајући и своју еволуцију и своја лутања“ (Грицкат 1997: 215).

одређен начин наведеним Белићевим категоријама, чиме уједно – интегришући и (пре)осмишљавајући при томе и најважније принципе „теорије индикатива и релатива“ – „превазилази“ основне идеје његове теорије јер рјешава нека питања која су деценијама била „камен спотицања“ у лингвистици (мислимо, прије свега, на нејасно и недовољно разграничење „индикатива“, „релатива“ и „модуса“). Осим тога, и структура основног појма функционалне граматике (ФСП) базира се на сличној основи на којој се базирају и појмови „индикатива“ и „релатива“ (као и „модуса“) – на опозицији граматикализованих и слабо граматикализованих (и/или неграматикализованих) средстава, односно на њиховој корелацији. Другим ријечима, таква средства у структури ФСП представљају граматикализовани центар (што је готово аналогно индикативној употреби глаголских облика) и слабо граматикализовану ближу периферију (што је готово аналогно релативној употреби глаголских облика), односно – неграматикализовану даљу периферију (што је аналогно модалној употреби глаголских облика).

Овдје свакако треба још једном истаћи да је својом специфичном „лептом“ (првенствено разматрањем синтаксе видско-временских облика и уопште аспектуално-темпоралних односа кроз призму *маркираних/немаркираних облика, референцијалности/нереференцијалности глаголске радње, конкретног/начелног саопшћавања* и сл.) посебан, оригинални допринос изучавању и разради како принципа теорије индикатива и релатива тако и теорије ФСП дала акад. Милка Ивић, као и поједини „настављачи“ њених теоријских идеја на датом пољу, прије свега акад. Срето Танасић, који је у својим изучавањима синтаксе глагола у српском језику додатно разрадио њена идејна рјешења, чије су експланаторне могућности дошле нарочито до изражаја у његовим синтаксичким истраживањима, укључујући посебно она монографска.

Ако бисмо хронологију настанка и развоја испитивања општих синтаксичких значења видско-временских облика у словенским (а донекле и у несловенским) језицима (почев од настанка Белићеве „теорије индикатива и релатива“ и завршавајући са Бондарковом „теоријом функционално-семантичких (аспектуално-темпоралних) поља“) покушали да презентујемо с обзиром на добијене резултате истраживања до којих су дошли поједини (најзначајнији) носиоци идеја и иновација у датој области, онда би тај списак (редослијед) изгледао (према нашем увиду и оцјени) овако: *А. Белић – Е. Кошмидер – М. Сивановић – Ј. Вуковић – Н. С. Посјелов – Х. Рајхенбах – М. Ивић – Х. Кишикова – А. В. Бондарко – М. Крвар – Ј. В. Падучева – М. Ивић – С. Танасић – А. В. Бондарко*).

На крају, уз све наведено, можемо додати и неколико кратких, по нашем мишљењу важних запажања везаних за разматрану проблематику.

Наиме, словенској употреби времена не може се прилазити са истих позиција с којих се прилази употреби времена у западноевропским језицима, тј. језицима који немају граматички (морфолошки) изражену видску опозицију.

Према томе, када је ријеч о словенским језицима, ваља поћи (не прилазећи овом питању са посебних функционално-граматичких позиција) са становишта да је свака употреба времена, била она одређена према тренутку (периоду) говора или према неком другом тренутку, прије свега, **видско-временска**.

За одређивање општих значења видско-временских облика најважније је одредити се према информацији (тј. разумјети поруку), и то тако да установимо што је битно за радњу – **вријеме (из)вршења** или **нешто друго** (модалност, односно модус).

А што се тиче вида, за њ можемо рећи да је константа, која је неодојива од ових двију употреба (временске и модалне) глаголских облика, што, заправо, значи да се (посебно, када је ријеч о синтакси словенских језика) мора посматрати искључиво у спрези с граматичком категоријом времена јер облигаторност категорије вида подразумејева обавезну реализацију видских значења у било којем исказу који садржи глаголске форме (уп.: Бондарко 2007: 46; уп. такође: Гвозданович 1998; Черткова 1998; Mirowicz 1959; Merle 1985; Гак 1989: 149–151; Телин 1998). У складу с тим важно је да се дода и следеће запажање: да ли ће глаголски облици у словенским језицима имати **временско** или пак **модално** значење зависи како од лексичке и синтаксичке спојивости ријечи тако и од способности глаголског вида да утиче на избор (разграничење) употребе тих облика.²⁷

Претпостављамо да би управо оваква двојака подјела – на „временску“ и „модалну“ (као полазна одредница у разматрању општих синтаксичких видско-временских значења) – могла досљедније разграничити сваку употребу словенског глаголског (дакле, видско-временског) облика, чак и у оним случајевима када она (употреба облика) није довољно „транспарентна“ или подложна лингвистичкој диференцијацији и „тврдој“ (строгој) логичкој (научној) интерпретацији, односно када се налази у некој врсти амбивитетa (амбивалентне, нејасне, прелазне „фазе“), у чијем испитивању могу бити од посебне важности и користи теоријски и методолошки принципи савремене „меке“, „нејасне“, „граничне“ или тзв. „фази логике“, а тиме и „фази лингвистике“ (више о овом правцу лингвистичких истраживања в., прије свега, у Радовановић 2015), тим више што на то

²⁷ Важност улоге вида у синтакси глаголских времена запажао је и А. Белић, премда на томе у својим испитивањима није посебно инсистирао (в. о томе краћи коментар и у Спасојевић 2016: 266).

индиректно указује и сама „међуслојност“ објекта (односно заступљеност и међусобна – како експлицитна тако и имплицитна – повезаност језичких средстава за изражавање одређене ФСК (у нашем случају – темпоралности) на свим нивоима) презентованог проучавања, чије су методолошке основе комплементарне и са датим (фази) принципима.

Завршавајући овај кратки, згуснути преглед једног изузетно значајног граматичког (синтаксичког) аспекта, заправо неку врсту научног есеја, који уједно представља и наш скромни омаж великанима у области лингвистике (као и њиховим савременицима и „браћи по перу“) којима је он посвећен (а које сам, морам да додам, добро (или релативно добро) познавао и имао шта од њих да научим, али и који су се такође међусобно познавали и с разумијевањем једно према другом односили (а кад су то прилике допуштале, и дружили) и као научници, и као колеге, а посебно као људи), можемо оцијенити да функционално-семантички аспектуално-темпорални комплекс, у поређењу са апсолутно индикативним / релативно индикативним комплексом, обухвата много шири дијапазон временски (и модално) детерминисаних категоријалних ситуација, чак и када се индикатив и релатив (са модусом) сагледавају кроз призму широко разуђених категорија референцијалности и нереференцијалности, које су у савременим моделовањима глаголске синтаксе (посебно у србистици, односно у сербокроатистици – у најширем смислу те ријечи) неизоставан саставни предмет дубљих аспектуално-темпоралних истраживања и чије проучавање својом научном актуелношћу служи као веома подстицајан фактор за даља испитивања у датом сегменту синтаксе, па и шире.

Посматрајући дату проблематику из угла актуелне (антропоцентричне) научне парадимге, односно из краја прве четвртине XXI вијека, чини нам се да – метафорички речено – готово стољетно путовање идеје о категоријама „индикатива и релатива“ (оригиналног универзалног лингвистичког модела, који је „препознат“ и „рођен“ као конструкт иманентан језичком „ткиву“, а касније обогаћен и редовно праћен на том повремено и трновитом „животном путу“ својим вјерним, иако дискретним, помало „прикривеним сапутницима“ – категоријама „референцијалности и нереференцијалности“, доспјевши затим на „плодно тле“ функционално-семантичких поља, гдје се слободно развија и трансформише у универзални аспектуално-темпорални „мега“ комплекс) није завршено...

Но, без обзира на теоријско-методолошку предност и свеобухватност Бондаркове „теорије (модела) функционално-семантичких поља“ у односу на Белићеву „теорију индикатива и релатива“, као и упркос многим критичким приступима савременика, њиховим оспоравањима и редефинисањима (па и преосмишљавањима и разграђивањима), али и захваљујући позитивним разрађивањима, дограђивањима и додатним осмишљавањима (посебно у предложеним концепцијама Х. Рајхенбаха

и М. Ивић и њихових следбеника) суштине те теорије, коју је А. Белић својевремено детаљно, зналачки разрадио и актуелизовао те јој аргумен-товано омогућио озбиљан, највиши научни (лингвистички) статус, данас, последице читавог вијека њеног постојања и завидне, непрекидне актуелности, можемо да констатујемо – варијацијом чувене метафоре (крилатице) руских класика *Все мы вышли из гоголевской «Шинели»* (*Сви смо ми изашли из Гогољевог „Шинела“*) – да су све остале теорије са сличном проблематиком „рођене (изашле) испод лингвистичког плашта“ Теорије Александра Белића.

УСЛОВНЕ СКРАЋЕНИЦЕ

СК – семантичка категорија

ФСК – функционално-семантичка категорија

ФСП – функционално-семантичко поље

Цитирана лијерајтура

- Адмони, Владимир Григорьевич (ред.). *Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков*. Ленинград: Наука, 1975.
- [ADMONI, Vladimir Grigor'evič. (red.). *Teoretičke probleme sintaksisa sovremennyh indoevropskih jazykov*. Leningrad: Nauka, 1975]
- БЕЛИЋ, Александар. „О употреби времена у српскохрватском језику“. *Јужнословенски филолог*, књ. VI (1927): стр. 102–132.
- [BELIĆ, Aleksandar. „O upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku“. *Južnoslovenski filolog*, knj. VI (1927): str. 102–132]
- БЕЛИЋ, Александар. „О синтаксичком индикативу и ‘релативу‘“. *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, vol. II. Cracoviae: Apud Bibliopolas Gebethner & Wolff, 1928: str. 47–55. (Résumé français: p. 528–529)
- [BELIĆ, Aleksandar. „O sintaksičkom indikativu i ‘relativu‘“. *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski*, vol. II. Cracoviae: Apud Bibliopolas Gebethner & Wolff, 1928: str. 47–55. (Résumé français: p. 528–529)]
- БЕЛИЋ, Александар. „Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику“. *Јужнословенски филолог*, књ. XVII (1939): стр. 179–189.
- [BELIĆ, Aleksandar. „Prilozi učenju o upotrebi vremena u srpskohrvatskom jeziku“. *Južnoslovenski filolog*, knj. XVII (1939): str. 179–189]
- БЕЛИЋ, Александар. *О језичкој њприроди и језичком развијку: лингвистичка испитивања*. Београд: Млада Србија, 1941. (Посебна издања СКА, књ. CXXXIV) / 2. изд. (*О језичкој њприроди и језичком развијку: лингвистичка испитивања*. Књ. 1. Београд: Нолит, 1958); 3. изд. (*Изабрана дела*, том I: *О њпшћа лингвистика: О језичкој њприроди и језичком развијку*. Књ. 1–2 (прир. Милка Ивић). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998).
- [BELIĆ, Aleksandar. *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja*. Beograd: Mlada Srbija, 1941. (Posebna izdanja SKA, knj. CXXXIV) / 2. izd. (*O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja*. Knj. 1. Beograd: Nolit, 1958); 3. izd. (*Izabrana dela*, tom I: *Opšta lingvistika: O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*. Knj. 1–2 (prir. Milka Ivić). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1998)]

- Бондарко, Александр Владимирович. «Вопросы глагольного времени на IV Международном съезде славистов». *Вопросы языкознания* № 3 (1959): стр. 131–135.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. «Voprosy glagol'nogo vremeni na IV Meždunarodnom s"ezde slavistov». *Voprosy âzykoznaniâ* № 3 (1959): str. 131–135]
- Бондарко, Александр Владимирович. «Система глагольных времен в современном русском языке». *Вопросы языкознания* № 3 (1962): стр. 27–37.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. «Sistema glagol'nyh времен v sovremennom russkom âzyke». *Voprosy âzykoznaniâ* № 3 (1962): str. 27–37]
- Бондарко, Александр Владимирович. «Об относительном и абсолютном употреблении времен в русском языке (в связи с вопросом о „темпоральности“»». *Вопросы языкознания* № 6 (1965): стр. 44–54.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. «Ob odnositel'nom i absolütnom upotreblenii времен v russkom âzyke (v svâzi s voprosom o „temporal'nosti“)». *Voprosy âzykoznaniâ* № 6 (1965): str. 44–54]
- Бондарко, Александр Владимирович. *Система времен русского глагола (в связи с проблемой функционально-семантических и грамматических категорий)* / Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. докт. филол. наук. Ленинград: [ЛГПИ], 1968.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. *Sistema времен russkogo glagola (v svâzi s problemoj funkcional'no-semantičeskikh i grammatičeskikh kategorij)* / Avtoref. diss. na soisk. učen. step. dokt. filol. nauk. Leningrad: [LGPI], 1968]
- Бондарко, Александр Владимирович. *Вид и время русского глагола (значение и употребление)*. Ленинград: Просвещение, 1971а.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. *Viđ i vremâ russkogo glagola (značenie i upotreblenie)*. Leningrad: Prosvešenie, 1971a]
- Бондарко, Александр Владимирович. *Грамматическая категория и контекст*. Ленинград: Наука, 1971б.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. *Grammatičeskaâ kategoriâ i kontekst*. Leningrad: Nauka, 1971b]
- Бондарко, Александр Владимирович. «Категориальные ситуации (к теории функциональной грамматики)». *Вопросы языкознания* № 2 (1983а): стр. 20–32.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. «Kategorial'nye situacii (k teorii funkcional'noj grammatiki)». *Voprosy âzykoznaniâ* № 2 (1983a): str. 20–32]
- Бондарко, Александр Владимирович. *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Ленинград: Наука, 1983б.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. *Principy funkcional'noj grammatiki i voprosy aspektologii*. Leningrad: Nauka, 1983b]
- Бондарко, Александр Владимирович. *Функциональная грамматика*. Ленинград: Наука, 1984а.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. *Funkcional'naâ grammatika*. Leningrad: Nauka, 1984a]
- Бондарко, Александр Владимирович. «О грамматике функционально-семантических полей». *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*, т. 43/6 (1984б): стр. 492–503.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. «O grammatike funkcional'no-semantičeskikh polej». *Izvestiâ AN SSSR. Seriâ literatury i âzyka*, t. 43/6 (1984b): str. 492–503]

- БОНДАРКО, Александр Владимирович (отв. ред.). *Теория грамматического значения и аспектологические исследования*. Ленинград: Наука, 1984в.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič (otv. red.). *Teoriâ grammatičeskogo značeniâ i aspektologičeskie issledovaniâ*. Leningrad: Nauka, 1984v]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович. «О таксисе (на материале русского языка)». *Zeitschrift für Slawistik* Bd. XXX/1 (1985): s. 3–16.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. «O taksise (na materiale russkogo âzyka)». *Zeitschrift für Slawistik* Bd. XXX/1 (1985): s. 3–16]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*. Ленинград: Наука, 1987.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič (otv. red.). *Teoriâ funkcional'noj grammatiki: Vvedenie. Aspektual'nost'. Vremennâ lokalizovannost'. Taksis*. Leningrad: Nauka, 1987]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность*. Ленинград: Наука, 1990.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič (otv. red.). *Teoriâ funkcional'noj grammatiki: Temporal'nost'. Modal'nost'*. Leningrad: Nauka, 1990]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость*. Санкт-Петербург: Наука, 1991.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič (otv. red.). *Teoriâ funkcional'noj grammatiki: Personal'nost'. Zalogovost'*. Sankt-Peterburg: Nauka, 1991]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность/неопределенность*. Санкт-Петербург: Наука, 1992.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič (otv. red.). *Teoriâ funkcional'noj grammatiki: Sub"ektnost'. Ob"ektnost'. Kommunikativnâ perspektiva vyskazyvaniâ. Opredelennost'/neopredelennost'*. Sankt-Peterburg: Nauka, 1992]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович. «Теория предикативности В. В. Виноградова и вопрос о языковом представлении идеи времени». *Вестник Московского университета*. Серия 9: Филология № 4 (1995а): стр. 105–111.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. «Teoriâ predikativnosti V. V. Vinogradova i vopros o âzykovom predstavlennii idei vremeni». *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Seriâ 9: *Filologijâ* № 4 (1995а): str. 105–111]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович. *Семантика глагольного вида в русском языке*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang, 1995б. (Beiträge zur Slavistik, Bd. 24)
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. *Semantika glagol'nogo vida v russkom âzyke*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang, 1995b. (Beiträge zur Slavistik, Bd. 24)]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность*. Санкт-Петербург: Наука, 1996а.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič (otv. red.). *Teoriâ funkcional'noj grammatiki: Kačestvennost'. Količestvennost'*. Sankt-Peterburg: Nauka, 1996a]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович (отв. ред.). *Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Поссесивность. Обусловленность*. Санкт-Петербург: Наука, 1996б.

- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič (otv. red.). *Teoriâ funkcional'noj grammatiki: Lokativnost'. Bytijnost'. Possessivnost'. Obuslovlennost'*. Sankt-Peterburg: Nauka, 1996b]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович. «Категория временного порядка и функции глагольных форм вида и времени в высказывании (на материале русского языка)». В: Александр Владимирович Бондарко (отв. ред.). *Межкатегориальные связи в грамматике*. Санкт-Петербург: Изд-во «Дмитрий Буланин», 1996в: стр. 6–21.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. «Kategoriâ vremennogo porâdka i funkcii glagol'nyh form vida i vremeni v vyskazyvanii (na materiale russkogo âzyka)». V: Aleksandr Vladimirovič Bondarko (otv. red.). *Mežkategorial'nye svâzi v grammatike*. Sankt-Peterburg: Izd-vo «Dmitrij Bulanin», 1996v: str. 6–21]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович. *Основы функциональной грамматики: языковая интерпретация идеи времени*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1999.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. *Osnovy funkcional'noj grammatiki: âzykovaâ interpretaciâ idei vremeni*. Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterburgskogo un-ta, 1999]
- БОНДАРКО, Александр Владимирович. «О взаимосвязях компонентов аспектуально-темпорального комплекса». *Общее и германское языкознание: К пятидесятилетию научной деятельности профессора Владимира Михайловича Павлова / Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований РАН т. III/1 (2007): стр. 37–49.*
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič. «O vzaimosvâzâh komponentov aspektual'no-temporal'nogo kompleksa». *Obšee i germanskoe âzykoznanie: K pâtidesâtiletii naučnoj deâtel'nosti professora Vladimira Mihajloviča Pavlova / Acta Linguistica Petropolitana. Trudy instituta lingvističeskikh issledovanij RAN t. III/1 (2007): str. 37–49]*
- БОНДАРКО, Александр Владимирович, Лев Львович Буланин. *Русский глагол*. Ленинград: Просвещение, 1967.
- [BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič, Lev L'vovič Bulanin. *Russkij glagol*. Leningrad: Prosvešenie, 1967]
- ВИМЕР, Бьёрн. «Употребление совершенного вида в перформативном настоящем». *Acta linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований РАН т. X/3 (2014): стр. 90–113. (Studia typologica octogenario Victori Khrakovskij Samuelis filio dedicate / отв. ред. Н. Н. Казанский. Санкт-Петербург: Наука)*
- [VIMER, B'ërn. «Upotreblenie soveršenного vida v performativnom nastoâšem». *Acta linguistica Petropolitana. Trudy Instituta lingvističeskikh issledovanij RAN t. X/3 (2014): str. 90–113. (Studia typologica octogenario Victori Khrakovskij Samuelis filio dedicate / отв. ред. N. N. Kazanskij. Sankt-Peterburg: Nauka)]*
- ВОЈВОДИЋ, Дојчил. „Функционално-семантичко поље као лингвистички модел у испитивању хрватско-српског језичног система“. *Научни састајанак слависта у Вукове дане*, књ. 20/2 (1991): стр. 269–279.
- [VOJVODIĆ, Dojčil. „Funkcionalno-semantičko polje kao lingvistički model u ispitivanju hrvatskosrpskog jezičnog sistema“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, knj. 20/2 (1991): str. 269–279]
- Войводич, Дойчил. «Русский и сербско-хорватский перфективный презенс в сопоставительном аспекте». *Зборник Мајице српске за славистику*, књ. 54–55 (1998): стр. 119–147.

- [VOJVODIĆ, Dojčil. «Russkij i serbsko-horvatskij perfektivnyj prezens v sopostavitel'nom aspekte». *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, knj. 54–55 (1998): str. 119–147]
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. „О функционалним основама савремене аспектологије“. *Славистика*, књ. V (2001): стр. 44–55.
- [VOJVODIĆ, Dojčil. „O funkcionalnim osnovama savremene aspektologije“. *Slavistika*, knj. V (2001): str. 44–55]
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. „О аспектуално-темпоралној корелативности у сложеним (условним) реченицама“. *Славистика*, књ. XI (2007): стр. 206–222.
- [VOJVODIĆ, Dojčil. „O aspektualno-temporalnoj korelativnosti u složenim (uslovnim) rečenicama“. *Slavistika*, knj. XI (2007): str. 206–222]
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. „О конверзивној асиметрији, имплицитној евиденцијалности и епистемичкој модалности у концесивним реченицама“. *Зборник Матице српске за славистику*, књ. 78 (2010): стр. 135–149.
- [VOJVODIĆ, Dojčil. „O konverzivnoj asimetriji, implicitnoj evidencijalnosti i epistemičkoj modalnosti u koncesivnim rečenicama“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, knj. 78 (2010): str. 135–149]
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. „Време глагола“. *Српска енциклопедија*, т. II: *B – Вишестека* (Гл. уред. Чедомир Попов, Драган Станић). Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска академија наука и уметности – Завод за уџбенике, 2013: стр. 789–791.
- [VOJVODIĆ, Dojčil. „Vreme glagola“. *Srpska enciklopedija*, t. II: *V – Všeteka* (Gl. ured. Čedomir Popov, Dragan Stanić). Novi Sad: Matica srpska – Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti – Zavod za udžbenike, 2013: str. 789–791]
- ВОЈВОДИЧ, ДОЈЧИЛ П. «Эффективный презенс или эффективный футурум? (К вопросу о типологии славянских перформативов совершенного вида)». В: Мицуси Китадзё (сост.). *Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития* / Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Киото, 13–15 ноября 2015 г.). Киото: Издательство «Tanaka Print» (Университет Киото Сангё), 2015: стр. 27–33.
- [VOJVODIĆ, Dojčil P. «Effektivnyj prezens ili effektivnyj futurum? (K voprosu o tipologii slavânskih performativov soveršennogo vida)». V: Micusi Kitadzë (sost.). *Aspektual'naâ semantičeskââ zona: tipologiâ sistem i scenarii diahroničeskogo razvitââ* / Sbornik statej V Meždunarodnoj konferencii Komissii po aspektologiji Meždunarodnog komiteta slavistov (Kioto, 13–15 noâbrâ 2015 g.). Kioto: Izdatel'stvo «Tanaka Print» (Universitet Kioto Sangë), 2015: str. 27–33]
- ВОЈВОДИЋ, ДОЈЧИЛ. *Фуџуралност у савременом руском, њољском и српском језику* [Електронски извор]. Нови Сад: Филозофски факултет, 2018. (Едисија Е-дисертација ; књ. 15)
- [VOJVODIĆ, Dojčil. *Futuralnost u savremenom ruskom, poljskom i srpskom jeziku* [Elektronski izvor]. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2018. (Edicija E-disertacija ; knj. 15)]
- ВОЈВОДИЧ, ДОЈЧИЛ П. «О модальных значениях совершенного вида в отрицательных высказываниях в русском, сербском и других славянских языках». *Славистика*, књ. XXVI/1 (2022): стр. 90–121.
- [VOJVODIĆ, Dojčil P. «O modal'nyh značenâh soveršennogo vida v otricaatel'nyh vyskazyvaniâh v rusском, serbskom i drugih slavânskih âzykah». *Slavistika*, knj. XXVI/1 (2022): str. 90–121]

- ВОЈВОДИЋ, Дојчил. „Од »теорије индикатива и релатива« ка »теорији функционално-семантичких поља«“. У: Биљана Марић, Стефан Милошевић (прир.). *Славистичка истраживања – између филологије и културологије* / Књига сажетакa LXI скупа слависта Србије (Филолошки факултет у Београду, 12–13. јануар 2023). Београд: Славистичко друштво Србије, 2023: стр. 11–13.
- [VOJVODIĆ, Dojčil. „Od »teorije indikativa i relativa« ka »teoriji funkcionalno-semantičkih polja«“. U: Biljana Marić, Stefan Milošević (prir.). *Slavistička istraživanja – između filologije i kulturologije* / Knjiga sažetaka LXI skupa slavista Srbije (Filološki fakultet u Beogradu, 12–13. januar 2023). Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2023: str. 11–13]
- ВУКОВИЋ, Јован. „Говор Пиве и Дробњака“. *Јужнословенски филолог*, књ. XVII (1939): стр. 1–113.
- [VUKOVIĆ, Jovan. „Govor Pive i Drobnjaka“. *Južnoslovenski filolog*, knj. XVII (1939): str. 1–113]
- ГАК, Владимир Григорьевич. *Сравнительная типология французского и русского языков*. Изд. 3-е, доработанное. Москва: Просвещение, 1989.
- [GAK, Vladimir Grigor'evič. *Sravnitel'naâ tipologiâ francuzskogo i russkogo âzykov*. Izd. 3-e, dorabotannoe. Moskva: Prosvešenie, 1989]
- ГВОЗДАНОВИЧ, Јадранка. «Видовые параметры и взаимоотношение между типологиями вида и времени в славянских языках». В: Марина Юрьевна Чертова (отв. ред.). *Типология вида: проблемы, поиски, решения*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998: стр. 115–124.
- [GVOZDANOVICH, Ādranka. «Vidovye parametry i vzaimootnošenie meĝdu tipologiâmi vida i vremeni v slavânskikh âzykah». V: Marina Ūr'evna Čertkova (otv. red.). *Tipologiâ vida: problemy, poiski, rešeniâ*. Moskva: Škola «Āzyki russskoj kul'tury», 1998: str. 115–124]
- ГЛОВИНСКАЯ, Марина Яковлевна. *Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола*. Москва: «Русские словари» – «Азбуковник», 2001.
- [GLOVINSKAĀ, Marina Ākovlevna. *Mnogoznačnost' i sinonimiâ v vido-vremennoj sisteme russkogo glagola*. Moskva: «Russkie slovari» – «Azbukovnik», 2001]
- ГЛОБОВИЋ, Аница. „Један осврт на глаголско време и вид у енглеском и српском језику“. У: Биљана Мишић Илић, Весна Лопићић (ур.). *Језик, књижевност, време: језичка истраживања* / Зборник радова са Десете интердисциплинарне међународне конференције „Језик, књижевност, време“ (Филозофски факултет у Нишу, 22–23. априла 2016). Ниш: Филозофски факултет, 2017: стр. 103–116.
- [GLOBOVIĆ, Anica. „Jedan osvrt na glagolsko vreme i vid u engleskom i srpskom jeziku“. U: Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić (ur.). *Jezik, književnost, vreme: jezička istraživanja* / Zbornik radova sa Desete interdisciplinarne međunarodne konferencije „Jezik, književnost, vreme“ (Filozofski fakultet u Nišu, 22–23. aprila 2016). Niš: Filozofski fakultet, 2017: str. 103–116]
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Др Срето Танасић, Презент у савременом српском језику, изд. Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога нс књ. 12, Београд, 1996, стр. 192“. *Јужнословенски филолог*, књ. LIII (1997): стр. 215–216.
- [GRICKAT, Irena. „Dr Sreto Tanasić, Present u savremenom srpskom jeziku, izd. Institut za srpski jezik SANU, Biblioteka Južnoslovenskog filologa ns knj. 12, Beograd, 1996, str. 192“. *Južnoslovenski filolog*, knj. LIII (1997): str. 215–216]

- Дем'янков, Валерий Закиевич. «Предикаты и концепция семантической интерпретации». *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*, т. 39/4 (1980): стр. 336–346.
- [DEM'ANKOV, Valerij Zakievič. «Predikaty i koncepcija semantičeskoj interpretaciji». *Izvestiâ AN SSSR. Serija literatury i âzyka*, t. 39/4 (1980): str. 336–346]
- Золотова, Галина Александровна. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва: Наука, 1973.
- [ZOLOTOVA, Galina Aleksandrovna. *Očerk funkcional'nogo sintaksisa russkogo âzyka*. Moskva: Nauka, 1973]
- Ивић, Милка. „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. III (1958): стр. 139–152.
- [Ivić, Milka. „Sistem ličnih glagolskih oblika za obeležavanje vremena u srpskohrvatskom jeziku“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. III (1958): str. 139–152]
- Ивић, Милка. „О разликовању начелног од конкретног саопштавања у српскохрватском језику“. *Глас САНУ*, књ. CCCLII/13 (1988): стр. 1–6.
- [Ivić, Milka. „O razlikovanju načelnog od konkretnog saopštavanja u srpskohrvatskom jeziku“. *Glas SANU*, knj. CCCLII/13 (1988): str. 1–6]
- Ивић, Павле. *О говору Галиполијских Срба*. Београд: Научна књига, 1957. (Српски дијалектолошки зборник, књ. XII)
- [Ivić, Pavle. *O govoru Galipoljskih Srba*. Beograd: Naučna knjiga, 1957. (Srpski dijalektološki zbornik, knj. XII)]
- Кликовац, Душка. „О временским (индикативним) значењима глаголских времена у српском језику 1“. *Књижевности и језик*, књ. LXVIII/1 (2021a): стр. 33–46.
- [KLIKOVAC, Duška. „O vremenskim (indikativnim) značenjima glagolskih vremena u srpskom jeziku 1“. *Književnost i jezik*, knj. LXVIII/1 (2021a): str. 33–46]
- Кликовац, Душка. „О временским (индикативним) значењима глаголских времена у српском језику 2“. *Књижевности и језик*, књ. LXVIII/2 (2021b): стр. 265–278.
- [KLIKOVAC, Duška. „O vremenskim (indikativnim) značenjima glagolskih vremena u srpskom jeziku 2“. *Književnost i jezik*, knj. LXVIII/2 (2021b): str. 265–278]
- Ковачевић, Милош. „Модална употреба временских глаголских облика“. У: Биљана Мишић Илић, Весна Лопчић (ур.). *Језик, књижевност, време: језичка истраживања / Zbornik radova sa Desete interdisciplinarne međunarodne konferencije „Jezik, književnost, vreme“* (Филозофски факултет у Нишу, 22–23. априла 2016). Ниш: Филозофски факултет, 2017: стр. 77–89.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. „Modalna upotreba vremenskih glagolskih oblika“. У: Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić (ur.). *Jezik, književnost, vreme: jezička istraživanja / Zbornik radova sa Desete interdisciplinarne međunarodne konferencije „Jezik, književnost, vreme“* (Filozofski fakultet u Nišu, 22–23. aprila 2016). Niš: Filozofski fakultet, 2017: str. 77–89]
- Ковачевић, Милош М. „Временска употреба модалних глаголских облика“. У: Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.). *Српски језик, књижевности, уметности*. Књ. 1: *Модалности у српском језику / Зборник радова са XV међународног научног скупа* (Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 30–31. X 2020). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2021: стр. 17–34.

- [KOVAČEVIĆ, Miloš M. „Vremenska upotreba modalnih glagolskih oblika“. U: Miloš Kovačević, Jelena Petković (ur.). *Srpski jezik, književnost, umetnost*. Knj. 1: *Modalnost u srpskom jeziku* / Zbornik radova sa XV međunarodnog naučnog skupa (Filološko-umetnički fakultet u Kragujevcu, 30–31. X 2020). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2021: str. 17–34]
- КОЗИНЦЕВА, Наталия Андреевна. «Категория эвиденциальности (проблемы типологического анализа)». *Вопросы языкознания* № 3 (1994): стр. 92–104.
- [KOZINCEVA, Nataliâ Andreevna. «Kategorijâ èvidencial'nosti (problemy tipologičeskogo analiza)». *Voprosy âzykoznaniâ* № 3 (1994): str. 92–104]
- КОЗИНЦЕВА, Наталия Андреевна. «К вопросу о категории засвидетельствованности в русском языке: косвенный источник информации». В: Александр Владимирович Бондарко, Садье Александрович Шубик (отв. ред.). *Проблемы функциональной грамматики: категории морфологии и синтаксиса в высказывании*. Санкт-Петербург: Наука, 2000: стр. 226–240.
- [KOZINCEVA, Nataliâ Andreevna. «K voprosu o kategorii zasvidetel'stvovannosti v ruskom âzyke: kosvennyj istočnik informacii». V: Aleksandr Vladimirovič Bondarko, Sad'e Aleksandrovič Šubik (otv. red.). *Problemy funkcional'noj grammatiki: kategorii morfologii i sintakisa v vyskazyvanii*. Sankt-Peterburg: Nauka, 2000: str. 226–240]
- КРАВАР, Мирослав. „К вопросу о согласовании времен в русском литературном языке“. U: Mirko Deanović (gl. ur.). *Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja (1881–1956) / Mélanges de linguistique dédiés a la mémoire de Petar Skok (1881–1956)*. Zagreb: JAZU, 1985a: str. 249–261. (Djela JAZU, knj. 59)
- [KRAVAR, Miroslav. „K voprosu o soglasovanii vremen v ruskom literaturnom âzyke“. U: Mirko Deanović (gl. ur.). *Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja (1881–1956) / Mélanges de linguistique dédiés a la mémoire de Petar Skok (1881–1956)*. Zagreb: JAZU, 1985a: str. 249–261. (Djela JAZU, knj. 59)]
- КРАВАР, Мирослав. „Модална типологија хипотетичкога периода у хрватско-српском језику“. *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане*, књ. 14/2 (1985б): стр. 11–20.
- [KRAVAR, Miroslav. „Modalna tipologija hipotetičkoga perioda u hrvatsko-srpskom jeziku“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, knj. 14/2 (1985b): str. 11–20]
- КРЖИШКОВА, Елена. «Некоторые проблемы изучения категории времени в современном русском языке». *Вопросы языкознания* № 3 (1962): стр. 17–26.
- [KRŽIŠKOVA, Elena. «Nekotorye problemy izučeniâ kategorii vremeni v sovremennom ruskom âzyke». *Voprosy âzykoznaniâ* № 3 (1962): str. 17–26]
- ЛОМОВ, Анатолий Михайлович. *Очерки по русской аспектологии*. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1977.
- [LOMOV, Anatolij Mihajlovič. *Očerki po ruskoj aspektologii*. Voronež: Izd-vo Voronežskogo un-ta, 1977]
- МЕЛЬЧУК, Игорь Александрович. *Курс общей морфологии*. Т. II. – Пер. с фр. В. А. Плунгяна. Москва: «Языки русской культуры» – Вена: Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband, Bd. 38/2), 1998.
- [MEL'ČUK, Igor' Aleksandrovič. *Kurs obšej morfologii*. Т. II. – Per. s fr. V. A. Plungâna. Moskva: «Âzyki ruskoj kul'tury» – Vena: Wiener Slawistischer Almanach (Sonderband, Bd. 38/2), 1998]
- МЕЩАНИНОВ, Иван Иванович. *Глагол*. Ленинград: Наука, 1982.
- [MEŠANINOV, Ivan Ivanovič. *Glagol*. Leningrad: Nauka, 1982]

- Мурьянов, Михаил Федорович. «Время (понятие и слово)». *Вопросы языкознания* № 2 (1978): стр. 52–66.
- [MUR'ANOV, Mihail Fedorovič. «Vremâ (ponâtie i slovo)». *Voprosy âzykoznaniâ* № 2 (1978): str. 52–66]
- Мусић, Аугуст. „Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику I: Времена у народним пјесмама“. *Глас СКА*, књ. CXXI (1926): стр. 109–176.
- [Musić, August. „Prilozi nauci o upotrebi vremena u srpsko-hrvatskom jeziku I: Vremena u narodnim pjesmama“. *Glas SKA*, knj. CXXI (1926): str. 109–176]
- Новикова, Елена Александровна. *Временное оформление изъяснительных предложений в русском, украинском и польском языках* / Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Воронеж: [Изд-во Воронежского ун-та], 1972.
- [NOVIKOVA, Elena Aleksandrovna. *Vremennoe oformlenie iz 'âsnitel'nyh predloženij v russkom, ukraïnskom i pol'skom âzykah* / Aytoref. diss. na soisk. učen. step. kand. filol. nauk. Voronež: [Izd-vo Voronežskogo un-ta], 1972]
- Опачић, Марија. „Социјативна значења и семантичка опозиција референцијалност/нереференцијалност у руском и српском језику“. *Годишњак за српски језик*, књ. XXXIII/20 (2022): стр. 69–82.
- [OPAČIĆ, Marija. „Socijativna značenja i semantička opozicija referencijalnost/nereferencijalnost u ruskom i srpskom jeziku“. *Godišnjak za srpski jezik*, knj. XXXIII/20 (2022): str. 69–82]
- Падучева, Елена Викторовна. *Высказывание и его соотнесенность с действительностью: референциальные аспекты семантики местоимений*. Изд. 6-е, испр. Москва: Изд-во ЛКИ, 2010 (изд. 1-е 1985).
- [PADUČEVA, Elena Viktorovna. *Vyskazyvanie i ego sootnesennost' s dejstvitel'nost'û: referencial'nye aspekty semantiki mestoimenij*. Izd. 6-e, ispr. Moskva: Izd-vo LKI, 2010 (izd. 1-e 1985)]
- Падучева, Елена Викторовна. *Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива)*. Москва: Школа „Языки русской культуры“, 1996.
- [PADUČEVA, Elena Viktorovna. *Semantičeskie issledovaniâ (Semantika vremena i vida v russkom âzyke. Semantika narrativa)*. Moskva: Škola «Âzyki ruskoj kul'tury», 1996]
- Петрухина, Елена Васильевна. *Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками*. Москва: Изд-во МГУ, 2000.
- [PETRUHINA, Elena Vasil'evna. *Aspektual'nye kategorii glagola v russkom âzyke v sopostavlenii s češskim, slovackim, pol'skim i bolgarskim âzykami*. Moskva: Izd-vo MGU, 2000]
- Петрухина, Елена Васильевна. *Русский глагол: категории вида и времени (в контексте современных лингвистических исследований)*. Учебное пособие. Москва: МАКС Пресс, 2009.
- [PETRUHINA, Elena Vasil'evna. *Russkij glagol: kategorii vida i vremena (v kontekste sovremennyh lingvističeskih issledovanij)*. Učebnoe posobie. Moskva: MAKSPress, 2009]
- Пипер, Предраг. „Временске транспозиције и заменичке речи у српскохрватском и другим словенским језицима“. *Научни састајнак слависта у Вукове дане*, књ. 14/2 (1985): стр. 51–58.
- [PIPER, Predrag. „Vremenske transpozicije i zamičničke reči u srpskohrvatskom i drugim slovenskim jezicima“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, knj. 14/2 (1985): str. 51–58]

- ПИПЕР, Предраг. „Граматичке категорије и говорна ситуација у српскохрватском и другим словенским језицима“. *Књижевност и језик*, књ. 1 (1990): стр. 20–31.
- [PIPER, Predrag. „Gramatičke kategorije i govorna situacija u srpskohrvatskom i drugim slovenskim jezicima“. *Književnost i jezik*, knj. 1 (1990): str. 20–31]
- ПИПЕР, Предраг. „О поређењу граматичких структура руског и српскохрватског језика на функционалној основи“. *Зборник Матице српске за славистику*, књ. 41 (1991): стр. 51–67.
- [PIPER, Predrag. „O poređenju gramatičkih struktura ruskog i srpskohrvatskog jezika na funkcionalnoj osnovi“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, knj. 41 (1991): str. 51–67]
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- [PIPER, Predrag, Ivan Klajn. *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2013]
- ПОДЛЕССКАЯ, Вера Исааковна. «Имплицативные конструкции: некоторые проблемы типологической классификации». *Вопросы языкознания* № 6 (1995): стр. 77–84.
- [PODLESSKAĀ, Vera Isaakovna. «Implikativnye konstrukcii: nekotorye problemy tipologičeskoj klassifikacii». *Voprosy ŗazykoznaniiā* № 6 (1995): str. 77–84]
- ПОЛЯНСКИЙ, Сергей Макарович. *Основы функционально-семантического анализа категории таксиса (На материале немецкого языка)*. Учебное пособие к спецкурсу. Новосибирск: Новосибирский гос. пед. ин-т, 1990.
- [POLĀNSKIĪ, Sergej Makarovič. *Osnovy funkcional'no-semantičeskogo analiza kategorii taksisa (Na materiale nemeckogo ŗyka)*. *Učebnoe posobie k spekursu*. Novosibirsk: Novosibirskij gos. ped. in-t, 1990]
- ПОЛЯНСКИЙ, Сергей Макарович. «Таксис – относительное время – эвиденциальность (к проблеме критериев разграничения)». *Сибирский лингвистический семинар* [Научн. журнал по теор. и прикл. языкознанию. Новосибирск: Новосибирский гос. ун-т] № 2 (2001): стр. 2–18 (Доступно на URL: http://www.lingvotech.com/taxis_evident).
- [POLĀNSKIĪ, Sergej Makarovič. «Taksis – odnositel'noe vremā – èvidencial'nost' (k probleme kriteriev razgraničeniā)». *Sibirskij lingvističeskij seminar* [Naučn. ŗurnal po teor. i prikl. ŗazykoznaniiu. Novosibirsk: Novosibirskij gos. un-t] № 2 (2001): str. 2–18 (Dostupno na URL: http://www.lingvotech.com/taxis_evident)]
- ПОПОВИЋ, Људмила. „Категорија евиденцијалности у српском и украјинском језику“. *Зборник Матице српске за славистику*, књ. 77 (2010): стр. 17–47.
- [POROVIĆ, Ljudmila. „Kategorija evidencijalnosti u srpskom i ukrajinskom jeziku“. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, knj. 77 (2010): str. 17–47]
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Контрастивна граматика српског и украјинског језика: таксис и евиденцијалност*. Београд: САНУ, 2014. (Одељење језика и књижевности, Српски језик у поређењу са другим језицима, књ. 3)
- [POROVIĆ, Ljudmila. *Kontrastivna gramatika srpskog i ukrajinskog jezika: taksis i evidencijalnost*. Beograd: SANU, 2014. (Odeljenje jezika i knjiŗevnosti, Srpski jezik u poređenju sa drugim jezicima, knj. 3)]
- ПОПОВИЋ, Људмила. *Синтакса таксиса* [глава у књ.]. У: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Сreto Танасић, Биљана Марић. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику* (у ред. Предрага Пипера).

- Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: стр. 491–588.
- [POPOVIĆ, Ljudmila. *Sintaksa taksisa* [glava u knj.]. U: Predrag Piper, Milivoj Alanović, Slobodan Pavlović, Ivana Antonić, Marina Nikolić, Dojčić Vojvodić, Ljudmila Popović, Sreto Tanasić, Biljana Marić. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku* (u red. Predraga Pipera). Novi Sad: Matica srpska – Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018: str. 491–588]
- Попович, Людмила. *Таксис в украинском языке* [глава 2]. В: Виктор Самуилович Храковский, Адриан Барентсен, Надежда Витальевна Зорихина-Нильссон, Людмила Попович, Никита Викторович Супрунчук, Ивона Лучкув, Ярмила Паневова, Дарья Юрьевна Ващенко, Ленка Шольце. *Таксис в славянских языках. Типологический анализ* / коллективная монография : [в двух томах] (отв. ред. Виктор Самуилович Храковский, Адриан Барентсен). Т. 1. Москва: Издательский Дом ЯСК [Языки славянской культуры] (Российская академия наук, Институт лингвистических исследований), 2024а: стр. 254–370.
- [POPOVIĆ, Ljudmila. *Taksis v ukraïnskom âzyke* [glava 2]. V: Viktor Samuilovič Hrakovskij, Adrian Barentsen, Nadežda Vital'evna Zorihina-Nil'sson, Ljudmila Popović, Nikita Viktorovič Suprunčuk, Ivona Lučkuv, Ārmila Panevova, Dar'â Ūr'evna Vašenko, Lenka Šol'ce. *Taksis v slavânskikh âzykah. Tipologičeskij analiz* / kolektivnaâ monografiâ : [v dvuh tomah] (otv. red. Viktor Samuilovič Hrakovskij, Adrian Barentsen). T. 1. Moskva: Izdatel'skij Dom ĀSK [Āzyki slavânskoj kul'tury] (Rossijskaâ akademiâ nauk, Institut lingvističeskikh issledovanij), 2024a: str. 254–370]
- Попович, Людмила. *Таксис в сербском языке* [глава 9]. В: Александра Дерганц, Морган Нильссон, Адриан Барентсен, Людмила Попович, Милица Миркуловска, Русселина Ницолова, Вальтер Брой. *Таксис в славянских языках. Типологический анализ* / коллективная монография : [в двух томах] (отв. ред. В. С. Храковский, Адриан Барентсен). Т. 2. Москва: Издательский Дом ЯСК [Языки славянской культуры] (Российская академия наук, Институт лингвистических исследований), 2024б: стр. 88–193.
- [POPOVIĆ, Ljudmila. *Taksis v serbskom âzyke* [glava 9]. V: Aleksandra Derganc, Morgan Nil'sson, Adrian Barentsen, Ljudmila Popović, Milica Mirkulovska, Russelina Nicolova, Val'ter Broj. *Taksis v slavânskikh âzykah. Tipologičeskij analiz* / kolektivnaâ monografiâ : [v dvuh tomah] (otv. red. V. S. Hrakovskij, Adrian Barentsen). T. 2. Moskva: Izdatel'skij Dom ĀSK [Āzyki slavânskoj kul'tury] (Rossijskaâ akademiâ nauk, Institut lingvističeskikh issledovanij), 2024b: str. 88–193]
- ПОСПЕЛОВ, Николай Семенович. «Учение акад. А. Белича о синтаксическом „индикативе“ и синтаксическом „релятиве“». *Доклады и сообщения филологического факультета МГУ*, вып. 3 (1947): стр. 17–24.
- [POSPELOV, Nikolaj Semenovič. «Učenie akad. A. Beliča o sintaksičeskom “indikative” i sintaksičeskom “relâtive”». *Doklady i soobšeniâ filologičeskogo fakul'teta MGU*, vyp. 3 (1947): str. 17–24]
- ПОСПЕЛОВ, Николай Семенович. «Прямое и относительное употребление форм настоящего и будущего времени глагола в современном русском языке». В: Николай Семенович Поспелов, Наталия Юльевна Шведова (ред.). *Исследования по грамматике русского литературного языка* / Сборник статей. Москва: Изд-во АН СССР, 1955: стр. 206–246.

- [POSPELOV, Nikolaj Semenovič. «Prâmoje i otnositel'noje upotreblenie form nastoâšego i budušego vremeni glagola v sovremennom russkom âzyke». V: Nikolaj Semenovič Pospelov, Nataliâ Ūl'evna Švedova (red.). *Issledovaniâ po grammatike russkogo literaturnogo âzyka* / Sbornik statej. Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1955: str. 206–246]
- ПОСПЕЛОВ, Николай Семенович. «О двух рядах грамматических значений глагольных форм времени в современном русском языке». *Вопросы языкознания* № 2 (1966): стр. 17–29.
- [POSPELOV, Nikolaj Semenovič. «O dvuh râdah grammatičeskikh značenij glagol'nyh form vremeni v sovremennom russkom âzyke». *Voprosy âzykoznanij* № 2 (1966): str. 17–29]
- ПОТАШКИНА, Юлия Александровна. «О типах временной локализации событий и категориях абсолютного и относительного времени в русском языке». *Научные труды Курского гос. пед. ин-та* т. 179: *Проблемы грамматики русского языка* (1977): стр. 94–109.
- [POTAŠKINA, Ūliâ Aleksandrovna. «O tipah vremennej lokalizacii sobytij i kategoriâh absolûtного i otnositel'nogo vremeni v russkom âzyke». *Naučnye trudy Kurskogo gos. ped. in-ta* т. 179: *Problemy grammatiki russkogo âzyka* (1977): str. 94–109]
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Фази лингвистика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015.
- [RADOVANOVIĆ, Milorad. *Fazi lingvistika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2015]
- РАЗМУСЕНЬ [Размуссенъ], Людвигъ Павловичъ. *О глагольных временахъ и объ отношеніи ихъ къ видамъ въ русскомъ, нѣмецкомъ и французскомъ языкахъ* [Извлечено из: Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія ч. 277 (1891)]. Санктъ-Петербургъ: Типографія В. С. Балашева, 1891.
- [RAZMUSEN" [Razmussen"], Lûdvig" Pavlovič". *O glagol'nyh" vremenah" i ob" otnošenii ih" k" vidam" v" russkom", nĕmeckom" i francuzskom" âzykah* [Izvlčeno iz: Źurnal" Ministerstva narodnago prosvĕšenія č. 277 (1891)]. Sankt"-Peterburg": Tipografiâ V. S. Balaševa, 1891]
- РУСИМОВИЋ, Тања З. „(Не)референцијалност антецедента релативних клауза у песни „Он“ Сунчице Денић“. *Наш језик* [број посвећен проф. др Срети Танасићу, дописном члану АНУРС, поводом седамдесет година живота] књ. L/2 (2019): стр. 529–540.
- [RUSIMOVIĆ, Tanja Z. „(Ne)referencijalnost antecedenta relativnih klauza u pesmi „On“ Sunčice Denić“. *Naš jezik* [broj posvećen prof. dr Sreti Tanasiću, dopisnom članu ANURS, povodom sedamdeset godina života] knj. L/2 (2019): str. 529–540]
- СЕМЕНОВА, Наталья Владимировна. *Семантика таксиса: концептуализация и категоризация*. Великий Новгород: Новгор. гос. ун-т им. Ярослава Мудрого, 2002.
- [SEMEANOVA, Natal'â Vladimirovna. *Semantika taksisa: konceptualizaciâ i kategorizaciâ*. Velikij Novgorod: Novgor. gos. un-t im. Âroslava Mudrogo, 2002]
- СИМИЋ, Радоје. „Синонимија и стилистика функције глаголских облика“. *Књижевни језик*, књ. 18/3 (1989): стр. 125–135.
- [SIMIĆ, Radoje. „Sinonimija i stilistika funkcije glagolskih oblika“. *Književni jezik*, knj. 18/3 (1989): str. 125–135]
- СЛАВКОВА, Светлана. «Перформативное употребление глаголов *просить/непросить* и *моля/помоля* в русском и болгарском языках: прагматическая роль вида и времени». *Scando-Slavica*, vol. 60/2 (2014): p. 231–252.

- [SLAVKOVA, Svetlana. «Performativnoe upotreblenie glagolov *prosit'* / *poprosit'* i *molâ* / *potolâ* v ruskom i bolgarskom âzykah: pragmatičeskaâ rol' vida i vremeni». *Scando-Slavica*, vol. 60/2 (2014): p. 231–252]
- СЛАДОЈЕВИЋ, Петар Ч. *О основним временским категоријама ујошребе глаголских облика у српскохрватскоме језику*. Београд: Научна књига, 1966.
- [SLADOJEVIĆ, Petar Č. *O osnovnim vremenskim kategorijama upotrebe glagolskih oblika u srpskohrvatskome jeziku*. Beograd: Naučna knjiga, 1966]
- СПАСОЈЕВИЋ, Марина. „Белићево схватање глаголског вида и његов утицај на развој аспектолошких погледа у србистици“. У: Драгана Мршевић-Радовић, Бошко Сувајдџић, Александар Милановић (ур.). *Александар Белић, српски лингвиста века*. Књ. 1: *О Александру Белићу на Научном састанку слависта у Вукове дане (1971–2016)*. Београд: Филолошки факултет, 2016: стр. 261–273.
- [SPASOJEVIĆ, Marina. „Belićevo shvatanje glagolskog vida i njegov uticaj na razvoj aspektoloških pogleda u srbistici“. U: Dragana Mršević-Radović, Boško Suvajdžić, Aleksandar Milanović (ur.). *Aleksandar Belić, srpski lingvista veka*. Knj. 1: *O Aleksandru Beliću na Naučnom sastanku slavista u Vukove dane (1971–2016)*. Beograd: Filološki fakultet, 2016: str. 261–273]
- СТАНОЈЕВИЋ, Веран. „О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику“. У: Милош Ковачевић (ур.). *Интердисциплинарност и јединство савремене науке*. Књ. 4/1. Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, 2010: стр. 123–135.
- [STANOJEVIĆ, Veran. „O nekim aspektima referencijalnosti u francuskom i u srpskom jeziku“. U: Miloš Kovačević (ur.). *Interdisciplinarnost i jedinstvo savremene nauke*. Knj. 4/1. Pale: Univerzitet u Istočnom Sarajevu, 2010: str. 123–135]
- СТАНОЈЕВИЋ, Веран. „О (не)униформности временских значења“. У: Емир Кустурица (гл. и одг. ур.). *Актуелна питања морфосинтаксе српског језика / Радови са научног скупа „Актуелна питања морфосинтаксе српског језика“ (Андрићград, 7–9. октобра 2022)*. Андрићград: Андрићев институт, 2023: стр. 13–43. (Библиотека Научни скупови. Одјелење за српски језик ; књ. 10 / ур. едиције Милош Ковачевић)
- [STANOJEVIĆ, Veran. „O (ne)uniformnosti vremenskih značenja“. U: Emir Kusturica (gl. i odg. ur.). *Aktuelna pitanja morfosintakse srpskoga jezika / Radovi sa naučnog skupa „Aktuelna pitanja morfosintakse srpskog jezika“ (Andrićgrad, 7–9. oktobra 2022)*. Andrićgrad: Andrićev institut, 2023: str. 13–43. (Biblioteka Naučni skupovi. Odjeljenje za srpski jezik ; knj. 10 / ur. edicije Miloš Kovačević)]
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин. *Синтакса Лазе К. Лазаревића*. Књ. II: *Реченички односи*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1980. (Библиотека Јужнословенског филолога, књ. 5)
- [STANOJČIĆ, Živojin. *Sintaksa Laze K. Lazarevića*. Knj. II: *Rečenički odnosi*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1980. (Biblioteka Južnoslovenskog filologa, knj. 5)]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Питање значења времена у релативној употреби њиховој“. *Јужнословенски филолог*, књ. XVII (1939): стр. 150–178.
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. „Pitanje značenja vremena u relativnoj upotrebi njihovoј“. *Južnoslovenski filolog*, knj. XVII (1939): str. 150–178]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Начин одређивања значења глаголских времена“. *Јужнословенски филолог*, књ. XXII (1958): стр. 19–48.

- [STEVANOVIĆ, Mihailo. „Način određivanja značenja glagolskih vremena“. *Južnoslovenski filolog*, knj. XXII (1958): str. 19–48]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Функције и значења глаголских времена*. Београд: Научно дело, 1967. (Посебна издања САНУ, књ. CDXXII/20).
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. *Funkcije i značenja glagolskih vremena*. Београд: Naučno delo, 1967. (Посебна издања САНУ, књ. CDXXII/20)]
- ТАНАСИЋ, Срето. *Презент у савременом српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996. (Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 12)
- [TANASIĆ, Sreto. *Prezent u savremenom srpskom jeziku*. Београд: Institut za srpski jezik SANU, 1996. (Biblioteka Južnoslovenskog filologa, nova serija, knj. 12)]
- ТАНАСИЋ, Срето. *Синтијакса глагола* [глава у књ.]. У: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтијакса савременог српског језика: једноставна реченица* (у ред. Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ : Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2005: стр. 345–476.
- [TANASIĆ, Sreto. *Sintaksa glagola* [glava u knj.]. У: Predrag Piper, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica* (u red. Milke Ivić). Београд: Institut za srpski jezik SANU : Београдска књига – Нови Сад: Matica srpska, 2005: str. 345–476]
- ТАНАСИЋ, Срето. *Синтијакса пасива у савременом српском језику*. Београд: Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2014.
- [TANASIĆ, Sreto. *Sintaksa pasiva u savremenom srpskom jeziku*. Београд: Београдска књига – Institut za srpski jezik SANU, 2014]
- ТАНАСИЋ, Срето З. „Кратак увод у синтаксу глагола српског језика“. *Наш језик*, књ. LI/1 (2020): стр. 1–42.
- [TANASIĆ, Sreto Z. „Kratak uvod u sintaksu glagola srpskog jezika“. *Naš jezik*, knj. LI/1 (2020): str. 1–42]
- ТАНАСИЋ, Срето З. *Прилози синтијакси српског језика*. Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2021.
- [TANASIĆ, Sreto Z. *Prilozi sintaksi srpskog jezika*. Istočno Novo Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2021]
- ТАРАСОВА, Елена Владиславовна. *Языковое поле как единица дидактической типологии*. Харьков: Харьковский гос. ун-т. (Киев: Учебно-методический кабинет по высшему образованию), 1991.
- [TARASOVA, Elena Vladislavovna. *Āzykovoe pole kak edinica didaktičeskoj tipologii*. Har'kov: Har'kovskij gos. un-t. (Kiev: Učebno-metodičeskij kabinet po vysšemu obrazovaniju), 1991]
- ТЕЛИН, Нилс Бертил. «Познание, перспектива и метафора времени». В: Марина Юрьевна Черткова (отв. ред.). *Типология вида: проблемы, поиски, решения*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998: стр. 430–443.
- [TELIN, Nil's Bertil. «Poznanie, perspektiva i metafora vremeni». V: Marina Ūr'evna Čertkova (otv. red.). *Tipologija vida: problemy, poiski, rešenija*. Moskva: Škola «Āzyki russkoj kul'tury», 1998: str. 430–443]
- ТИТОВ, Владимир Тихонович. «Функционально-семантическое поле и смысловая структура текста». В: Татьяна Михайловна Ломова (отв. ред.). *Коммуникативные и прагматические компоненты в лингвистическом исследовании*

- / *Сборник научных трудов*. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1995: стр. 82–84.
- [ТИТОВ, Vladimir Tihonovič. «Funkcional'no-semantičeskoe pole i smyslovaâ struktura teksta». V: Tat'âna Mihajlovna Lomova (otv. red.). *Kommunikativnye i pragmatičeskie komponenty v lingvističeskom issledovanii* / *Sbornik naučnyh trudov*. Voronež: Izd-vo Voronežskogo un-ta, 1995: str. 82–84]
- ТОШОВИЧ, Бранко. «Теория индикатива и релятива как инновация в темпусологии XX века». In: Stanisław Gajda, Anna Pietryga (red.). *Ślowo i czas*. Opole: Uniwersytet Opolski, 1998: str. 11–36.
- [TOŠOVIČ, Branko. «Teoriâ indikativa i relâtiva kak innovaciâ v tempusologii XX veka». In: Stanisław Gajda, Anna Pietryga (red.). *Ślowo i czas*. Opole: Uniwersytet Opolski, 1998: str. 11–36]
- ТОШОВИЧ, Бранко. *Экспрессивный синтаксис глагола русского и сербского/хорватского языков*. Москва: Языки славянской культуры, 2006.
- [TOŠOVIČ, Branko. *Ėkspressivnyj sintaksis glagola russkogo i serbskogo/horvatskogo âzykov*. Moskva: Âzyki slavânskoj kul'tury, 2006]
- УДИНА, Наталья Николаевна. «Категория темпоральности и функциональная грамматическая синонимия». В: Татьяна Сергеевна Сорокина (ред.). *Текстовые реализации категориальной грамматической семантики* / Сб. науч. т. Москва: Московский государственный лингвистический ун-т, 1996: стр. 139–147 (депон. ИНИОН РАН)
- [UDINA, Natal'â Nikolaevna. «Kategoriâ temporal'nosti i funkcional'naâ grammatičeskaâ sinonimiâ». V: Tat'âna Sergeevna Sorokina (red.). *Tekstovye realizacii kategorial'noj grammatičeskoj semantiki* / Sb. nauč. t. Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj lingvističeskij un-t, 1996: str. 139–147 (depon. INION RAN)]
- ФИНКЕЛЬ, Александр Моисеевич. «О времени грамматическом и времени объективном». *Научные доклады высшей школы: Филологические науки*, вып. 1 (1963): стр. 53–64.
- [FINKEL', Aleksandr Moiseevič. «O vremeni grammatičeskom i vremeni ob'ektivnom». *Naučnye doklady vysšej školy: Filologičeskie nauki*, vyp. 1 (1963): str. 53–64]
- ХРАКОВСКИЙ, Виктор Самуилович. «Эвиденциальность и эпистемическая модальность». In: Björn Hansen, Petr Karlik (eds.). *Slavolinguistica 6: Modality in Slavonic Languages (New Perspective)*. München: Verlag Otto Sagner, 2006: 87–94.
- [HRAKOVSKIJ, Viktor Samuilovič. «Ėvidencial'nost' i èpistemičeskaâ modal'nost'». In: Björn Hansen, Petr Karlik (eds.). *Slavolinguistica 6: Modality in Slavonic Languages (New Perspective)*. München: Verlag Otto Sagner, 2006: 87–94]
- ХРАКОВСКИЙ, Виктор Самуилович (отв. ред.). *Эвиденциальность в языках Европы и Азии* / *Сборник статей памяти Натальи Андреевны Козинцевой*. Санкт-Петербург: Наука, 2007.
- [HRAKOVSKIJ, Viktor Samuilovič (otv. red.). *Ėvidencial'nost' v âzykah Evropy i Azii* / *Sbornik statej pamâti Natalii Andreevny Kozincevoj*. Sankt-Peterburg: Nauka, 2007]
- ХРАКОВСКИЙ, Виктор Самуилович, Адриан Барентсен, Надежда Витальевна Зорихина-Нильссон, Людмила Попович, Никита Викторович Супрунчук, Ивона Лучкув, Ярмила Паневова, Дарья Юрьевна Ващенко, Ленка Шольце, Александра Дерганц, Морган Нильссон, Милица Миркуловска, Русселина Ницолова, Вальтер Брой. *Таксис в славянских языках. Типологический анализ* / коллективная монография [авторский коллек: : [в двух томах]. Т. I,

- П. (отв. ред. Виктор Самуилович Храковский, Адриан Барентсен). Москва: Издательский Дом ЯСК [Языки славянской культуры] (Российская академия наук, Институт лингвистических исследований), 2024.
- [HRAKOVSKIJ, Viktor Samuilovič, Adrian Barentsen, Nadežda Vital'evna Zorihina-Nil'sson, Lûdmila Popovič, Nikita Viktorovič Suprunčuk, Ivona Lučkuv, Ārmila Panevova, Dar'ā Ūr'evna Vašenko, Lenka Šol'ce, Aleksandra Derganc, Morgan Nil'sson, Milica Mirkulovska, Russelina Nicolova, Val'ter Broj. *Taksis v slavânskikh âzykah. Tipologičeskij analiz / kolektivnaâ monografiâ* [avtorski kollek: : [v dvuh tomah]. T. I, II. (otv. red. Viktor Samuilovič Hrakovskij, Adrian Barentsen). Moskva: Izdatel'skij Dom ÂSK [Âzyki slavânskoj kul'tury] (Rossijskaâ akademiâ nauk, Institut lingvističeskikh issledovanij), 2024]
- ЧЕРТКОВА, Марина Юрьевна. «От категории вида к категории времени или наоборот?». В: Марина Юрьевна Черткова (отв. ред.). *Типология вида: проблемы, поиски, решения*. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998: стр. 498–508.
- [ČERTKOVA, Marina Ūr'evna. «Ot kategorii vida k kategorii vremeni ili naoborot?». V: Marina Ūr'evna Čertkova (otv. red.). *Tipologiâ vida: problemy, poiski, rešeniâ*. Moskva: Škola «Âzyki ruskoj kul'tury», 1998: str. 498–508]
- ЧМЕЙРКОВА, Светла. „Глагольное время в повествовательном тексте“. *Československá rusistika*, roč. XXVIII/2 (1982): str. 67–74.
- [ČMEJRKOVA, Svetla. „Glagol'noe vremâ v povestvovatel'nom tekste“. *Československá rusistika*, roč. XXVIII/2 (1982): str. 67–74]
- ЧОВИЋ, Бранимир. „Тренутак говора, време говора, временски размак или“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. X (1967): стр. 399–406.
- [ČOVIĆ, Branimir. „Trenutak govora, vreme govora, vremenski razmak ili“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. X (1967): str. 399–406]
- ЧУМАК, Владимир. „Паралелизам синтаксичког индикатива и релатива у сложеним реченицама српскохрватског језика (у поређењу са источнословенским језицима)“. *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане*, књ. 14/2 (1985): стр. 121–127.
- [ČUMAK, Vladimir. „Paralelizam sintaksičkog indikativa i relativa u složenim rečenicama srpskohrvatskog jezika (u poređenju sa istočnoslovenskim jezicima)“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, knj. 14/2 (1985): str. 121–127]
- ШАКИРОВА, Резеда Дильшатовна. «О соотношении категории эвиденциальности и эпистемического статуса высказывания (на материале современного немецкого языка)». *Вестник Самарского государственного университета*, № 38/4 (2005): стр. 127–134.
- [ŠAKIROVA, Rezeda Dil'shatovna. «O sootnošenii kategorii èvidencial'nosti i èpistemičeskogo statusa vyskazyvaniâ (na materiale sovremennogo nemeckogo âzyka)». *Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo universiteta*, № 38/4 (2005): str. 127–134]
- ШАПОЧКА, Наталья Вячеславовна. «Специфика форм темпоральности в тексте». *Вопросы теории и истории языка / Межвузовский сб. науч. трудов*. Тула: Тульский гос. пед. ун-т, 1996: стр. 52–55.
- [ŠAPOČKA, Natal'â Vâčeslavovna. «Specifika form temporal'nosti v tekste». *Voprosy teorii i istorii âzyka / Mežvuzovskij sb. nauč. trudov*. Tula: Tul'skij gos. ped. un-t, 1996: str. 52–55]
- ШВЕДОВА, Наталия Юльевна (гл. ред.). *Русская грамматика*, т. II: *Синтаксис*. Москва: Наука (Институт русского языка АН СССР), 1980.

- [ŠVEDOVA, Nataliâ Ūl'evna (gl. red.). *Russkaâ grammatika*, t. II: *Sintaksis*. Moskva: Nauka (Institut russkogo âzyka AN SSSR), 1980]
- ШЕСТУХИНА, Ирина Юрьевна. *Категория эвиденциальности в русском нарративном тексте: коммуникативно-прагматический аспект* / Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Барнаул: [Изд-во Алт. гос. ун-та], 2009.
- [ŠESTUHINA, Irina Ūr'evna. *Kategoriâ èvidencial'nosti v russkom narrativnom tekste: kommunikativno-pragmatičeskij aspekt* / Avtoref. diss. na soisk. učen. step. kand. filol. nauk. Barnaul: [Izd-vo Alt. gos. un-ta], 2009.
- ЩУР, Георгий Семенович. *Теории поля в лингвистике*. Москва: Наука, 1974.
- [ŠUR, Georgij Semenovič. *Teorii polâ v lingvistike*. Moskva: Nauka, 1974]
- ЯРЦЕВА, Виктория Николаевна (гл. ред.). *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1990.
- [ÂRCEVA, Viktoriâ Nikolaevna (gl. red.). *Lingvističeskij ènciklopedičeskij slovar'*. Moskva: Sovetskaâ ènciklopediâ, 1990]

*

- BENVENISTE, Émile. „Les relations de temps dans le verbe français“. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* t. LIV/1 (1959): p. 69–82.
- BRUGMANN, Karl. *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner, 1904.
- BUGARSKI, Ranko. *Jezik i lingvistika*. Beograd: Nolit, 1972. (=Biblioteka „Sazvežđa“, 34)
- CHOMSKY, Noam. *Syntactic Structures*. 's-Gravenhage [The Hague]: Mouton & Co, 1957.
- CHOMSKY, Noam. *Studies on semantics in generative grammar*. The Hague – Paris: Mouton, 1972.
- COLL-FLOIT, Marta, Silvia P. Gennari. „Time in language: event duration in language comprehension.“ *Cognitive Psychology*, vol 62 (2011): p. 41–79.
- COMRIE, Bernard. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- COOPER, Robin. *Quantification and syntactic theory*. Dordrecht – Boston – London: D. Reidel Publishing Company, 1983. (Synthese Language Library, vol. 21)
- DAHL, Östen. *Tense and aspect systems*. Oxford – New York: Basil Blackwell Ltd., 1985.
- DELBRÜCK, Berthold. *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*. Zweiter Theil. Strassburg: Karl J. Trübner, 1897.
- DERGANC, Aleksandra. „Einige Unterschiede im Gebrauch des perfektiven bzw. des imperfektiven Präsens im Russischen und Slowenischen“. In: Dieter Huber, Erika Worbs (Hrsg.). *Ars transferendi: Sprache, Übersetzung, Interkulturalität* / Festschrift für Nikolai Salnikow zum 65. Geburtstag. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien: Peter Lang Verlag, 1998: S. 55–63.
- DICKEY, Stephen M. *Parameters of Slavic Aspect: A Cognitive Approach*. Stanford: Center for the Study of Language and Information, 2000.
- DIKRO, Osvald, Cvetan Todorov. *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku*, knj. I (prev. sa fr. S. Grahek i M. Popović). Beograd: Prosveta, 1987. (Biblioteka XX vek, 65/1)

- FLEISCHMAN, Suzanne. “Temporal distance: a basic linguistic metaphor.” *Studies in Language*, vol. 13/1 (1989): p. 1–50.
- FONTAINE, Jacqueline. “Des rapports de l’aspect et du temps dans les gérondifs et les participes du verbe russe contemporain”. *Revue des études slaves* t. LX/1 (1988) [Communications de la délégation française au Xe Congrès international des slavistes (Sofia, 14–22 septembre 1988)]: p. 51–64.
- GENNARI, Silvia P. “Tense Meaning and Temporal Interpretation.” *Journal of Semantics*, vol. 20/1 (2003): p. 35–71.
- GENNARI, Silvia P. “Temporal references and temporal relations in sentence comprehension.” *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, vol. 30/4 (2004): p. 877–890.
- GRASSERIE, Raoul G. (de la). *Études de la grammaire comparée: de la catégorie du temps*. Paris: Maisonneuve et Ch. Leclerc, éditeurs, 1888.
- GRØNN, Atle, Arnim von Stechow. “Adjuncts, Attitudes and Aspect: Some Additions to a Tense Theory for Russian”. In: Atle Grønn, Anna Pazelskaya (eds.). *The Russian Verb*. Oslo: University of Oslo, 2012: p. 263–304. (Oslo Studies in Language, vol. 4/1, 2012)
- GUILLAUME, Gustave. “Immanence et transcendance dans la catégorie du verbe”. In: Gustave Guillaume. *Langage et Science du langage*. 3e éd. Paris: A.-G. Nizet, 1973: p. 46–59.
- HAJIČOVÁ Eva, Barbara H. Partee, Petr Sgall. *Topic-Focus Articulation, Tripartite Structures and Semantic Content*. Dordrecht: Springer-Science+Business Media, B. V. (Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers), 1998. (Studies in Linguistics and Philosophy, vol. 71)
- HEIM, Irene, Angelika Kratzer. *Semantics in Generative Grammar*. Malden – Oxford: Blackwell Publishers, 1998.
- IVIĆ, Milka. “The System of Serbo-Croatian Cases Denoting Spatial Relations.” *Acta Linguistica Hafniensia*, vol. IX/1 (1965): p. 50–55.
- IVIĆ, Milka. “Slavic Fruit and Vegetable Names and Countability.” *International Journal of Slavic Linguistics and Poetic*, vol. XXV–XXVI (1982): p. 209–211.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta, 1983. (Biblioteka XX vek, 61)
- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju: novi lingvistički ogledi*. Beograd: Slovoğraf, 1995. (Biblioteka XX vek, 82)
- JAKOBSON, Roman. *Shifters, Verbal Categories and the Russian Verb*. [Cambridge (Massachusetts)]: Harvard University Press, 1957. (Russian Language Project. Department of Slavic Languages and Literatures Harvard University) [Reprinted in: Jakobson, Roman. *Selected Writings*. Vol. II: *Word and Language*. The Hague – Paris: Mouton, 1971: p. 130–147]
- JOHNSON, Marion R. “A Unified Temporal Theory of Tense and Aspect.” In: Philip Tedeschi, Annie Zaenen (eds.). *Syntax and Semantics*, vol. 14: *Tense and Aspect*. New York: Academic Press, 1981: p. 145–175. (Emerald Group Publishing Limited ; United Kingdom – North America – Japan – India – Malaysia – China)
- KAMP, Hans. “Events, instants, and temporal reference.” In: Rainer Bäuerle, Urs Egli, Arnim von Stechow (eds.). *Semantics from Different Points of View*. Berlin – Heidelberg – New York: Springer-Verlag, 1979: p. 376–417.

- KLEIN, Wolfgang. "Tempus, Aspekt und Zeitadverbien". *Kognitionswissenschaft*, Bd. 2 (1992): S. 107–118.
- KLEIN, Wolfgang. *Time in Language*. London – New York: Routledge, 1994.
- KOSCHMIEDER, Erwin. *Zeitbezug und Sprache: (Ein Beitrag zur Aspekt- und Tempusfrage)*. Leipzig und Berlin: B. G. Teubner, 1929.
- KOSCHMIEDER, Erwin. *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie: Próba syntezy*. Wilno: Nakł. Towarzystwa przyjaciół nauk, 1934. (Rozprawy i materiały wydziału I Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie, t. V, z. 2)
- KRAVAR, Miroslav. „Opposizioni sintattiche sul piano del tempo virtuale“. In: Luigi Heilmann (ed.). *Proceedings of the eleventh International Congress of Linguists*, vol. I (Bologne – Florence, aug. 28 – sept. 2, 1972). Bologna: Societa editrice il Mulino, 1972: p. 841–850.
- KRAVAR, Miroslav. "Verbal Aspect and Relative Time: (The when – Clause Test)." *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* [II. dio] sv. 17/10 (1978): str. 149–163.
- KŘÍŽKOVÁ, Helena. „K problematice aktuálního a neaktuálního užití časových a vidových forem v češtině a v ruštině“. *Československá rusistika* roč 4 (1958): str. 185–200.
- LASKOVA, Laska A. "Point of view, reference interval and future tense in Bulgarian." В: Мицуси Китадзё (сост.). *Аспектуальная семантическая зона: типология систем и сценарии диахронического развития* / Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Киото, 13–15 ноября 2015 г.). Киото: Издательство «Tanaka Print» (Университет Киото Сангё), 2015: стр. 137–143.
- [LASKOVA, Laska A. "Point of view, reference interval and future tense in Bulgarian." V: Miciusi Kitadzë (sost.). *Aspektual'naâ semantičeskaâ zona: tipologijâ sistem i scenarii diahroničeskogo razvitiâ* / Sbornik statej V Meždunarodnoj konferencii Komissii po aspektologii Meždunarodnogo komiteta slavistov (Kioto, 13–15 noâbrâ 2015 g.). Kioto: Izdatel'stvo «Tanaka Print» (Universitet Kioto Sangë), 2015: str. 137–143]
- MARETIĆ, Tomo. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1899.
- MERLE, Gilbert. „Неколико запажања о односу вид – време у српскохрватском језику“. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, књ. 14/2 (1985): стр. 41–49.
- [MERLE, Gilbert. „Nekoliko zapažanja o odnosu vid – vreme u srpskohrvatskom jeziku“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, knj. 14/2 (1985): str. 41–49]
- MIKUŠ, Radivoj F. „Govorne kategorije prostora i vremena i teorija relativiteta“. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 14–15/9 (1976): str. 339–347.
- MINOVIĆ, Milivoje. *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole: rečenica, padeži, glagolski oblici*. Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- MIROWICZ, Anatol. „Miejsce aspektów w systemie morfologicznym czasownika“. *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego* z. XVIII (1959): str. 109–111.
- MONTAGUE, Richard. "The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English." In: Kaarlo Jaakko Juhani Hintikka, Julius Matthew Emil Moravcsik, Patrick Suppes (eds.). *Approaches to Natural Languages* / Proceedings of the 1970 Stanford Workshop on Grammar and Semantics. Dordrecht – Boston: D. Reidel Publishing Company, 1973: p. 221–242.

- MUSAN, Renate. *The German Perfect: Its Semantic Composition and its Interactions with Temporal Adverbials*. Dordrecht: Springer Science+Business Media, B. V. (Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers), 2002. (Studies in Linguistics and Philosophy, vol. 78)
- NOVAKOV, Predrag. „Formalizovanje relativnih i transponovanih glagolskih vremena u engleskom i srpskom jeziku“. U: Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić (ur.). *Jezik, književnost, vreme: jezička istraživanja*. Zbornik radova sa Desete interdisciplinarne međunarodne konferencije „Jezik, književnost, vreme“ (Filozofski fakultet u Nišu, 22–23. aprila 2016). Niš: Filozofski fakultet, 2017: str. 91–102.
- OGIHARA, Toshiyuki. *Tense, attitudes, and scope*. Dordrecht: Springer-Science+Business Media, B.V. (Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers), 1996. (Studies in Linguistics and Philosophy, vol. 58)
- PANEVOVÁ, Jarmila, Petr Sgall. „Čas a vid českého a ruského slovesa“. *Slavia*, roč. XLII/1 (1973): str. 16–24.
- PARTEE, Barbara H. *Compositionality in Formal Semantics (Selected Papers by Barbara H. Partee)*. Malden – Oxford – Carlton: Blackwell Publishers Ltd., 2004.
- PARTEE, Barbara H., Alice ter Meulen, Robert E. Wall. *Mathematical Methods in Linguistics*. Dordrecht – Boston – London: Kluwer Academic Publishers, 1990. (Studies in Linguistics and Philosophy, vol. 30)
- PAUL, Hermann. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle an der Saale: Verlag von Max Niemeyer, 1880.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Čigoja štampa, 1997. (Biblioteka XX vek, 91) (2. dop. izd., 2001)
- PLUNGIAN, Vladimir Aleksandrovič, Ekaterina Vladimirovna Rakhilina, Tatiana Isidorovna Reznikova. “Perfective, performative and present: Some nonstandard combinations in Slavic and beyond.” *Russian Journal of Linguistics*, vol. 26/4 (2022): p. 1012–1030.
- REICHENBACH, Hans. *Elements of Symbolic Logic*. New York: The MacMillan Company, 1947.
- SHELJAKIN, Mikhail A. „Der Gebrauch der Aspekt- und Tempusformen des Indikativs in der russischen Sprache: (Versuch einer algorithmischen Beschreibung)“. *Fremdsprachenunterricht*, Bd. 3 (1969): S. 108–120.
- SCHLEGEL, Hans. *Der aspektuale Bezugsmoment als linguistische Grundlage für die Beschreibung und Vermittlung des russischen Verbalaspekts: Ein Beitrag zu Temporalität und Aktualität*. München: Verlag Otto Sagner, 2000. (Specimina philologiae Slavicae, Bd. 130)
- STAHL, Johann Matthias. *Kritisch-historische Syntax der griechischen Verbums der klassischen Zeit*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1907.
- STANOJEVIĆ, Veran, Tijana Ašić. *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*. 2. izmenjeno izd. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2008.
- TIMBERLAKE, Alan. “Reichenbach and Russian Aspect.” In: Michael S. Flier, Alan Timberlake (ed.). *The Scope of Slavic Aspect*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc., 1985: p. 153–168. (UCLA Slavic Studies, Vol. 12)

- Tošović, Branko. *Stilistika glagola*. Wuppertal: Lindenblatt, 1995.
- VOJVODIĆ, Dojčil. „Upotreba perfektivnog prezenta u značenju sadašnjosti u ruskom, hrvatskosrpskom i ostalim slavenskim jezicima (?)“. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 27/17 (1988): str. 49–60.
- VOJVODIĆ, Dojčil. „Modalna upotreba ruskog i hrvatskosrpskog perfektivnog prezenta u uvjetnim rečenicama“. *Suvremena lingvistika*, sv. 27–28 (1989): str. 57–64.
- VOJVODIĆ, Dojčil. „Opća sintaktička značenja vidsko-vremenskih oblika“. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 29/19 (1990): str. 93–109.
- VUKOVIĆ, Jovan. *Sintaksa glagola: studije*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1967.
- YAVAS, Feryal. “The Turkish aorist.” *Glossa*, vol. 16/1 (1982): p. 40–53.

Дойчил П. Войводић
Нови-Садски универзитет
Филозофски факултет
Одделение славистики

О «ТЕОРИИ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ»
В СВЕТЕ «ТЕОРИИ ИНДИКАТИВА И РЕЛЯТИВА» И «ТЕОРИИ
РЕФЕРЕНЦИАЛЬНОСТИ/НЕРЕФЕРЕНЦИАЛЬНОСТИ»

Резюме

В статье в рамках специального критического обзора представлены различные подходы к вопросу изучения употребления и значения временных форм глагола в славянских языках. Большее место отведено «теории (модели) функционально-семантических полей» акад. Александра В. Бондарко, т.е. функциональному исследованию аспектуально-темпоральных отношений. Автор указывает на косвенную связь между данной концепцией и известной «теорией индикатива и релятива» акад. Александра Белича и «теорией референциальности/нереференциальности» акад. Милки Ивич.

Модель функционально-семантического поля *темпоральности* позволяет рассматривать употребление грамматикализованных глагольных форм в качестве *центра* (охватывающего грамматикализованные видовременные формы, использующиеся в абсолютном индикативе, а также их коррелятивные отношения), а употребление средств неполной «временной» грамматикализации и грамматикализованных транспонируемых грамматических форм (релятивный индикатив) – в качестве *ближней периферии* данного поля.

Наряду с этими средствами значительную роль в структурировании функционально-семантического поля темпоральности играют также некоторые «невременные» (грамматикализованные) глагольные формы (*дальняя периферия*). Данные глагольные формы имеют в качестве основной модальную функцию и в силу своей «временной направленности» (особенно проспективности) и нереализованности действия вступают в коррелятивные отношения с видовременными грамматикализованными и неграмматикализованными формами, а также

с другими языковыми средствами независимо от степени их грамматикализованности.

В статье особо подчеркивается необходимость иного подхода к употреблению времен в славянских языках, отличающегося от подхода к употреблению времен в западноевропейских языках, которым свойственно «согласование времен» (лат. *consecutio temporum*, фр. *concordance des temps*), так как для славянских языков характерно противоположное явление – «несогласование времен», которое обусловлено, прежде всего, наличием видовой оппозиции, т.е. наличием – лексически и грамматически выраженных – категорий совершенности и несовершенности глагольных действий.

Будут ли глагольные формы в славянских языках иметь временное или модальное значение, зависит, отмечает автор, как от лексической и синтаксической сочетаемости слов, так и от способности глагольного вида влиять на выбор (разграничение) употребления этих форм.

Ключевые слова: видовременные формы, общие синтаксические значения, категория темпоральности, «теория индикатива и релятива», «теория референциальности/нереференциальности», «теория (модель) функционально-семантических полей», грамматикализованные/неграмматикализованные средства, центр, ближняя/дальняя периферия, славянские языки.

Dojčil P. Vojvodić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Slavic Studies

ON THE “THEORY OF FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELDS” IN THE LIGHT OF THE “THEORY OF INDICATIVE AND RELATIVE” AND THE “THEORY OF REFERENTIALITY / NON-REFERENTIALITY”

S u m m a r y

The work offers various methods of examining the meanings and uses of verb tense forms in Slavic languages, along with a critical review. The majority of the paper is devoted to Acad. Alexander V. Bondarko’s “theory (model) of functional-semantic fields”, which is the functional investigation of aspectual-temporal relations. The author points out the indirect connection between this concept and the well-known “theory of indicative and relative” by Acad. Aleksandar Belić and the “theory of referentiality / non-referentiality” by Acad. Milka Ivić.

The functional-semantic field of temporality model permits the use of grammaticalized verb forms as a *centre* (including grammaticalized aspectual-temporal forms used in the absolute indicative and their correlational relationships), as well as means with incomplete “temporal” grammaticalization and grammaticalized transposed grammatical forms (relative indicative) as an *immediate periphery* of the given field.

In addition to these means, certain “non-temporal” (grammaticalized) verb forms (*remote periphery*) play a significant role in structuring the functional-semantic field

of temporality. These verb forms have a modal function as their base function, and because of their “temporal orientation” (particularly prospective) and non-realization action qualities, they have correlational relationships with aspectual-temporal grammaticalized and non-grammaticalized forms, as well as other language means, irrespective of their level of grammaticalization.

Particular emphasis is placed in the work on the necessity of approaching Slavic tenses differently than those in the Western European languages, which are distinguished by their sequence of tenses (Lat. *consecutio temporum*, Fr. *concordance des temps*). The main reason for this is the existence of aspectual opposition, which is conditioned by the lexically and grammatically expressed categories of perfectivity and imperfectivity of verbal action. This phenomenon, known as the non-concordance of tenses, is a characteristic feature of the Slavic languages.

The author highlights that the ability of verbal aspect to influence the choice (demarcation) of usage of verb forms in Slavic languages, as well as the lexical and syntactic valency of words, is to determine whether those forms have temporal or modal meaning.

Keywords: aspectual-temporal forms, general syntactic meanings, category of temporality, “theory of indicative and relative”, “theory of referentiality / non-referentiality”, “theory (model) of functional-semantic fields”, grammaticalized / non-grammaticalized means, centre, immediate/remote periphery, Slavic languages.

Миливој Б. Алановић*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

ОДНОСНЕ ДА-КЛАУЗЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом истраживању се бавимо главним обележјима односне клаузе уведене везником *да* у српском језику. Како би се дали ваљани одговори на питања у вези са статусом и значењем овог клаузалног подтипа, неопходно је размотрити граматички статус релативизатора, лексичкосемантичка и граматичка обележја антецедента те кореференцијалну везу између антецедента и предиката зависне клаузе. Ово је тим важније ако се има у виду да, у случајевима заменичког или прилошког типа релативизатора, ова јединица улази у састав предикацијске структуре клаузе, што није случај када је у питању везнички тип релативизатора. Такође, с обзиром на маргиналан статус односне *да*-клаузе, приликом одређивања њених дистрибутивних својстава важно је узети у разматрање и лексичкограматичку структуру управне клаузе, при чему се нарочито мисли на обележја њенога предиката.

Кључне речи: српски језик, односна клауза, релативизатор *да*.

1. Увод

Односне клаузе су тип субординираних јединица синтагматске реализације, а то подразумева да се не везују непосредно за управни глагол, било у личној било у неличној форми, већ за неки од његових аргумената, именског или ређе прилошког типа (SILIĆ, Pranjković 2007: 351–352). С обзиром на њихову синтаксичку позицију, односне клаузе су детерминативне јединице јер врше функцију атрибута додатнога типа¹ (СТЕВАНО-

* milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs; ORCID: 0000-0001-9314-2152

¹ Теоријска и методолошка начела примењена приликом разврставања сателита на допуне и додатке, или одредбе, нарочито су разрађивана код немачких и домаћих депенденцијалиста (в. WELKE 1988: 32; HELBIG 1992: 72; ÅGEL 2000: 167; ENGEL 1994: 129–130;

вић 1979: 850; KORDIĆ 1995: 23; Ружић 2006: 165–166; ПИПЕР, Клајн 2013: 500, 502; ПАВЛОВИЋ 2018: 199–200, 208), без обзира на то у којој је мери њихово присуство у реченичном оквиру неопходно, односно да ли је реч о рестриктивним или нерестриктивним одредбама (KORDIĆ 1995: 28, 212; КОВАЧЕВИЋ 1998: 182; SILIĆ, Pranjković 2007: 355–356; СТАНОЛЧИЋ, Поповић 2014: 320–321), где се оним првим сужава референцијални домен онога што означава антецедент, чиме је, у контексту потпуног разумевања значења реченице, и степен њихове обавезности већи. За разлику од атрибутских допунских клауза, односне клаузе нису рекцијске допуне речи уз које стоје,² при чему се уз исти регенс могу појавити и допунска и односна клауза, нпр. *Нема свесџ да су њој потребне промене* према *Нема свесџ која је неопходна за промене*. Примећујемо да се допунским клаузама управна реч попуњава конкретним садржајем, док се односним садржај антецедента квалификује и истовремено понавља у форми релативизатора, уз неке ређе изузетке.

Имајући у виду њихов синтаксички и семантички карактер, односне клаузе су специфичне и по томе што се реченица чији су део конституише око два главна конституента – антецедента и релативизатора, чија је специфичност што не припадају истој клаузи (KORDIĆ 1995: 34–35; SILIĆ, Pranjković 2007: 352–355; ПИПЕР, Клајн 2013: 501; СТАНОЛЧИЋ, Поповић 2014: 318; ПАВЛОВИЋ 2015: 584; 2018: 210). Антецедент и релативизатор су, по правилу, лексичке јединице које денотирају исти или већим делом покривају исти референцијални домен, а то у пракси значи да именују један ентитет, тј. изванјезички или текстуални садржај. С друге стране, антецедент и релативизатор, будући да не припадају истој клаузи, не врше исту функцију, нпр. *Кућио сам књигу која је била на снижењу*. На овом месту долазимо до још једне важне особености односних клауза, чија је главна одлика да њихов везник, углавном у форми упитне заменице или прилога, има морфосинтаксички карактер, тј. део је пропозицијске структуре клаузе коју уводи, вршећи у њој функцију одређеног реченичног или синтагматског члана (KORDIĆ 1995: 21, 38; КОВАЧЕВИЋ 1998: 182, 193; ПИПЕР, Клајн 2013: 502; СТАНОЛЧИЋ, Поповић 2014: 319) – граматичког субјекта или логичког субјекта, директног или индиректног објекта, предикатива и атрибута (нпр. *То је човек који све зна / коме ништа не њромакне / кога не њознајеш / коме се диве сви / какав је и он / чији син*

2009: 130, 152; MRAZOVIĆ 2009: 520), али и у србистици (в. Стевановић 1979: 48; Ружић 2005: 482; СТАНОЛЧИЋ, Поповић 2014: 235).

² И атрибути су уведени као резултат рекције, категоријалне или лексичке (EISENBERG 2013: 32), од чега и зависи да ли се позиционирају међу допуне или додатке. Говорећи у категоријама функционалне граматике, допуне су резултат рекције, док конгруенција и прикључење служе за увођење додатака (Золотова 2009: 32; ПИПЕР, Клајн 2013: 279).

стиудира медицину), али и прилошке одредбе (нпр. *То је кућа у којој је рођен Андрић; То је шренуџак када су сви заћућали*).

Све побројане одлике јесу типична обележја овог клаузалног типа, али се у сваком од наведених домена може пронаћи понеко одступање од установљенога правила. Тако, на пример, сентенцијално детерминативне односне клаузе се својим значењем односе на садржај целе управне клаузе (Нпр. *Није њоложио исјић, шћо је неочекивано* [Станојчић, Поповић 2014: 323]); неке се односне клаузе реализују као безантецедентне структуре (Нпр. *Ко сме, џај и уме* [PITTMER 1990: 343; BAUSEWEIN 1991: 148; KORDIĆ 1995: 110, 211–212; Станојчић, Поповић 2014: 322; ПАВЛОВИЋ 2018: 202; АЛАНОВИЋ 2018а: 341–342]); има случајева да релативизатор није деклинабилна реч, те не носи обележја рода, броја и падежа (Нпр. *То је деџе шћо га сви хвале* [КОРДИЋ 1995: 157–158; Станојчић, Поповић 2007: 354; 2014: 320]); док се поједини типови приближавају граничном подручју према прилошким клаузама, нпр. спацијалне (Нпр. *Враћџо се одакле су га били љроћерали*), о чему у лингвистици нема опште сагласности (СТЕВАНОВИЋ 1979: 882; HEIDOLPH et al. 1981: 831; EISENBERG 1986: 220; MINOVIĆ 1987: 100; BAUSEWEIN 1991: 145; GARAGNON, Calas 2002: 40; SILIĆ, Pranjaković 2007: 217; BOETTCHER 2009: 72, 112; MRAZOVIĆ 2009: 580; ПИПЕР 2010: 389–390; Руџић 2010: 112; КЛИКОВАЦ 2011: 69–70; Станојчић, Поповић 2014: 323; АЛАНОВИЋ 2018б: 52). Управо последњи пример говори да у погледу статуса спацијалних односних клауза, на пример, не постоји јединствен став о томе да ли је реч о односним или прилошким клаузама, или да под одређеним условима спадају више у једну или другу категорију, што све заједно узев показује да у контексту функционисања овог клаузалног подсистема постоје појединости које не подлежу горенаведеним правилностима.

Управо је један од тзв. несистемских појавних облика овог клаузалног типа и наша тема, а реч је о односним клаузама уведеним везником *да*. Без обзира на то што број примера указује да је пре реч о маргиналној појави у посматраном хипотаксичком подсистему, мишљења смо да и поред тога завређује пажњу истраживача, посебно када је реч о опису њихових главних граматичких обележја које их релативно стабилно позиционирају у српском језику.

2. ОБЕЛЕЖЈА ОДНОСНЕ ДА-КЛАУЗЕ

О односној да-клаузи у домаћој литератури посвећеној хипотаксичким темама нема много података. Штавише, тек се понегде даје неколико спорадичних напомена, углавном да је реч о периферној појави (KORDIĆ 1995: 35). Осим тога, и у Речнику САНУ (РСАНУ 4: 2) наводи се да везник *да* може бити „односни, када се у зависној реченици износи неко

ближе одређивање именских делова главне реченице“, без навођења даљих специфичности у погледу избора антецедента и сл., а као потврда наведени су следећи примери: *Ох, да ми је вјенчаџи ђевојку да је бијела као снијег, а румена као крв!*; *Имамо ли кнеже ишџа злога или доброга да се у чаршији догодило?*; *Не бјеше никог у нашем крају, да не бјеше куџио црногорску кају*.

Ни у граматикама се не оставља много простора за овај подтип односне клаузе, што је и разумљиво с обзиром на њихову учесталост. Тако, на пример, М. Стевановић наводи неколико примера употребе везника *да* као релативизатора, нпр. *Има народа у којима нема човека да не зна читати и писати*; *Нема нико да је кадар уџешџи жалосну мајку* и сл. (СТЕВАНОВИЋ 1979: 864), при чему коментарише да се у оваквим структурама примеђују и друге значењске нијансе, типичне за друге зависне клаузе, као што су последичне. На сличан начин и С. Павловић интерпретира значењске односе у сложеној реченици са односном *да*-клаузом, истичући да се овим релативизатором садржај зависне клаузе схвата као „последџа типичног својства антецедента“ (ПАВЛОВИЋ 2018: 220).

Као што видимо на основу последња два навода у литератури, тешко је утврдити прецизно структурно-семантичке околности које регулишу употребу односне *да*-клаузе у савременом српском језику, осим везничког средства, а то је *да*, као и пратећег последичног значења, очито изведеног из семантичког садржаја самог везника, али без дубљег увида у међуклаузалне значењске односе, тачније у односе међу означеним радњама или ситуацијама. Међутим, оно што одмах пада у очи јесте да је последично значење односне *да*-клаузе интерпретирано на бази постериорности њене радње у односу на радњу управне, што само по себи не може бити поуздан критеријум за успостављање узрочно-последичне везе. Штавише, у немалом броју примера радња зависне клаузе нити је постериорна нити је актуелна, тако да се о последици и не може говорити у ужем смислу.

Стога, погледамо ли неке уобичајене и често цитиране примере наведене у литератури:

Буде ли се нашао човек **да га изрази**, народ ће поћи за њим као бујица (М. Црњански, према: ПАВЛОВИЋ 2018: 220); Има народа у којима нема човека **да не зна читати и писати** (СТЕВАНОВИЋ 1979: 864).

без већих потешкоћа уочавамо три важне њихове специфичности, а оне се тичу везничког средства, лексичкосемантичке припадности управног глагола или предиката, те референцијалног домена антецедента. Када је пак реч о њеном значењу, последњи примери потврђују нашу полазну хипотезу како *да*-клауза не изражава последицу, већ и даље својство антецедента као његову могућност или пак трајнију способност, што је у

складу са категоријалним значењем ове хипотаксичке јединице. Ово је још очигледније ако се у разматрање узме и лексичкосемантичка припадност управног глагола, односно тип означене ситуације из које треба да проистекне каква последица. Но, о значењу односне да-клаузе нешто касније ће бити више речи.

2.1. Као што је и самим насловом сугерисано, централно место нашег истраживања заузимају односне клаузе за које се може рећи да представљају периферну појаву у анализираном хипотаксичком подсистему (KORDIĆ 1995: 35), а разлог је једноставан – уведене су везником да. С обзиром на то да је реч о непроменљивој врсти речи – без обележја рода, броја и падежа, то у значајној мери ограничава или условљава граматичку организацију зависне клаузе, али и избор антецедента. Наиме, у уводном делу смо рекли да релативизатор заменичког или прилошког типа у клаузи на чијем је челу јесте део њене пропозицијске структуре, због чега и остварује неку од граматичких функција у њој. Ово установљено правило не важи и за праве везнике као релативизаторе, међу које спадају везничко *што* и наравно да. Индеклинабилни карактер везничких релативизатора намеће потребу да се неким другим расположивим средствима успостави кореференцијална веза између антецедента и релативизатора, као и то да се релативизатору обезбеди одговарајућа граматичка служба у реченици (KORDIĆ 1995: 157–158; Станолчић, Поповић 2007: 354; 2014: 320). Тако се, на пример, уз заменичко *што* појављује ресумптивна заменица као помоћно граматичко средство за истицање несубјекатске функције антецедентног кореферента, нпр. *То је мој друг што га посматраш / што му машеш / што га се сви њлаше* итд. С друге стране, када антецедентни кореферент у зависној клаузи фигурира као субјекат, таква лексичкограматичка пратња везнику *што* није потребна, нпр. *То је наш учитељ што стоји на сјајалишту*.

На сличан се начин понаша и релативизатор да, а то значи да у наведеним примерима из доступне литературе зависни везник само привидно ‘стоји’ на позицији граматичког субјекта, преко којег се, у ствари, успоставља кореференција са антецедентом, нпр. *У том мјесту нема становника да за Јоцу није чуо*.

Нпр.:

[...] а кад је он пусти неће бити никога да га замијени и провалиће све бране (РТС); [...] није било никога да донесе важне одлуке које би спасиле Украјину (РТС); [...] а нема никога да ме утеши (Вести).³

³ Грађа за ово истраживање је преузета из Корпуса савременог српског језика Математичког факултета у Београду и из корпуса Serbian Web Corpus PDRS 1.0. Уз сваки пример је дат податак о непосредном извору. У недостатку адекватнијих примера, користили смо и грађу из преводне литературе.

Премда их је у грађи незнатно, бележимо и примере везника *да* са ресумтивном заменицом у несубјекатској позицији, нпр.:

Ту је, на једном избрешку где нема куће **да је око види**, купио 12 хектара чистине и кренуо да сади јагорчевину, линцуру и малине (Политика).

С обзиром на индеклинабилност везника *да*, антецедент је у контакту са релативизатором, с једне стране, али је истодобно и у конгруентном односу са предикатом зависне клаузе, нпр. *У селу нема жене да Бебу није ђознавала*, при чему примећујемо да је антецедент редовно у граматичкој једнини, што треба довести у везу са његовом референцијалном вредношћу.

На овом месту је важно вратити се још једном на граматичку функцију релативизатора. За разлику од односних клауза код којих је релативизатор морфосинтаксичка реч интегрисана у пропозицијски део структуре зависне клаузе, то очито није случај са везником *да*. Попут других правих везника, и *да* је чисто граматичка реч која служи за интегрисање зависне клаузе у састав управне, те нема другу службу у њеној структури (KORDIĆ 1995: 155), тј. не показује способност непосредне кореференцијалне идентификације антецедента. Антецедент и релативизатор не успостављају непосредну кореференцијалну везу, јер су у тој вези, као по правилу, изостављени, а имплицирани граматички субјекат у односној клаузи и сам антецедент, при чему се зависни предикат преко везника *да* повезује са антецедентом, нпр. *Нема никога да ме ућешии*. Последње није неуобичајено, јер је граматички субјекат и иначе јединица која је подложна испуштању, будући да се идентификује додатно и глаголским наставком. На тај начин су антецедент и зависни предикат посредством личног наставка у кореференцијалној вези, чиме се обезбеђује детерминативни карактер *да*-клаузе.

Међутим, како доказати да је заиста посредни односна клауза?

Као један од одавно усвојених тестова утврђивања граматичких и семантичких односа у синтакси јесте трансформациони тест,⁴ којим треба да се утврди најближи еквивалент структуре која се подвргава провери. Имајући ово у виду, утврдили смо једну важну правилност, што се превасходно односи на случајеве са заменичким антецедентом, а тиче се трансформационих могућности сложене реченице са *да*-клаузом. Наиме, пример *Није било никога да донесе важне одлуке* могуће је трансформисати у реченицу са морфосинтаксичким релативизатором, као што је *Није било никога ко би могао да донесе важне одлуке*. Иако се послед-

⁴ Овај тест показује, између осталог, да се исто или сродно значење може на различите начине у језику формулисати, што у случају значења односне клаузе подразумева да је њен садржај могуће са остатком реченице повезати и хипотаксичким и паратаксичким средствима (КОВАЧЕВИЋ 1998: 223).

њом трансформацијом на известан начин откривају и значењски односи унутар сложене реченице, о чему ће нешто касније бити више речи, овде је далеко важније констатовати својеврсно лексичко брисање дела значењског садржаја односне клаузе, које се огледа у изостанку заменичког релативизатора *ко* и дела предикатског израза. Тако се, очигледно, изостављање поменутих имплицитних делова базичне клаузалне структуре изводи захваљујући деривационој вези између антецедента и имплицитног релативизатора – *нико* и *ко*, при чему се остатак подразумеваног модалног садржаја своди на везник *да*.

Иако последње трансформације не треба сагледавати у светлу покушаја да се реконструише развојни пут настанка да-клаузе у српском језику, овај синтаксичко-оперативни тест примарно служи као потврда да је реч о односној клаузи, уз коментар да по поменутој трансформационо-семантичкој шеми функционишу практично сви примери са заменичким антецедентом и перфективним глаголом у зависној клаузи, што не чуди, јер се њиме сасвим регуларно изражавају модална значења сводива на потенцијал (ТАНАСИЋ 2005: 388–389). Нпр.:

Чула сам болеснике који су говорили да је штета што нема никога да **запише њихове муке** (Политика); Нема никога да **то учини** (Политика); Нема нико да **се јави за реч?** (Перо Симић, *Светицац и магле*).

Насупрот претходном, када је у зависној клаузи имперфективни глагол, везник *да* се може без сметњи заменити везником *ко*, с том разликом да тада модална компонента иреалности бива неутралисана, нпр.:

Важно је само да у манастиру има неко да **служи светињи** (Политика).

Последња правилност сигнализира да је глагол зависне клаузе употребљен референцијално (ТАНАСИЋ 2005: 390), што је упадљиво када је у перфекту, нпр.:

Али у Пекингу нисам видео никога да **је некеме добацио** [...] (РТС).

Формулисано правило не важи за случајеве са именичким антецедентом, где трансформационе могућности везника *да* зависе претежно од лексичкосемантичке припадности антецедентне именице, при чему је контекстуални алтернант везника *да* редовно заменица *који*, разуме се, у одговарајућем граматичком облику, што не изненађује јер је заменица *који* најчешћи везник односних клауза, нарочито оних са именичким антецедентом (KORDIĆ 1995: 55). И у овим примерима је један од регулационих фактора који утиче на трансформационе могућности да-клаузе вид зависног глагола.

Тако, на пример, перфективни глагол у служби предиката зависне клаузе условљава присуство односне заменице *који* заједно са одговара-

јућим оператором као лексичким изразом конкретног типа неодређене реалности (ПИПЕР 2005: 637), обично у виду предикатског израза са модалним глаголом или у потенцијалу, нпр. *који може да служи / би служио... и сл.:*

Није имала дете да је поново веже за живот и срећу, ни сродника **да јој помогну у сређивању заплетених послова** [...] (Џејн Остин, *Под њућим ујицајем*); [...] не улазе у ту кућу у којој није било жене **да их прими** (Александар Дима, *Гроф Монџе Крисџо*).

С друге стране, уколико је предикат зависне клаузе у имперфективном облику или пак сам садржи модални глагол, тада се, као по правилу, везник *да* без других помоћних лексичкосемантичких средстава може заменити са *који*:

У Банчићима није било човека **да није знао клесати камен** (Политика).

Конечно, уколико антецедент припада класи именица *nomen loci*, у том случају везник *да* алтернира са обликом заменице *који* у форми просторне одредбе, разуме се уз проширење предикатског израза модалним глаголом или преиначењем презента у потенцијал, нпр. *на којем може да уради / би урадио... и сл.* Треба додати и то да се релативизатор са спацијалним значењем регуларно замењује упитним прилогом *где*, нпр.:

[...] али ово није било место **да то уради** (Ден Браун, *Анђели и демони*); [...] који је тражио место **да спава међу облацима** (Габријел Гарсија Маркес, *Сто година самоће*).

Последњи пример потврђује да присуство имперфективног глагола није довољан услов за слободну замену везника *да* и *који*, а разлог је што се неререференцијално употребљеним обликом не означава реална модалност (Нпр. *Тражи месџо на којем би сјавао међу облацима*).

2.1.1. Не треба сметнути с ума да има случајева који донекле остављају простора за двозначну интерпретацију, посебно када је реч о типовима са именичким антецедентима. Овде наводимо реченице са антецедентном именицом *месџо*, премда се то односи и на друге сродне случајеве који прате ову правилност. Нпр.:

Понекад мили сатима тражећи одговарајуће место **да се причврсти** (Политикин магазин); Можда гробље није место **да се о томе расправља** [...] (Политика), Ако немаш места **да се окренеш**, усправиш се мало и окренеш се на стражњим ногама (Радјард Киплинг, *Прича о џунгли*).

Последњи примери, сматрамо, оправдавају могућност да се *да*-клауза интерпретира и као намерна, посебно у оним случајевима где се радња зависне клаузе може одредити као циљ са којим се предузима она управна, што и изведене трансформације потврђују, нпр.:

Понекад мили сатима тражећи одговарајуће место **да би се причврстио** [← Понекад мили сатима тражећи одговарајуће место **да се причврсти**]; Можда гробље није место **да би се о томе расправљало** [← Можда гробље није место **да се о томе расправља**]; Ако немаш места **како би се окренуо**, окренеш се мало и окренеш се на стражњим ногама [← Ако немаш места **да се окренеш**, усправиш се мало и окренеш се на стражњим ногама].

Без обзира на трансформационе могућности наведених сложених реченица, сасвим је очигледно да ове две различите интерпретације зависе од семантичког садржаја антецедентне именице, као и од потребе да се истакне један или други податак о њој: у случају односне клаузе даје се податак о својству појма означеног антецедентом. С друге стране, у случају намерне интерпретације да-клаузе, појам означен именицом *месѿо* је контекстуално одређен, макар и присуством имплицитног детерминатора, нпр. *йраво месѿо*, *одговарајуће месѿо*, *довольно месѿа* итд., тако да је његова додатна детерминација зависном клаузом сувишна.

2.1.1.1. На самом крају бисмо се осврнули на евентуално још једну трансформациону могућност, а то је да се везник *да* прошири у варијантни облик *а да* уз негирани предикат, чиме се формалнограматички ствара привид реализације начинске пропратнооколносне клаузе. Нпр.:

У Банчићима није било човека **да није знао клесати камен** [← а да није знао клесати камен] (Политика).

Остављајући на тренутак по страни сасвим оправдану сумњу у граматичност целе реченице и њену смисаону прихватљивост, тек увођење субјекта у зависну клаузу, насталог репризом антецедента, добијамо потврду о неоверености целе структуре, нпр. **У Банчићима није било човека а да човек није знао клесати камен*. Овај једноставан тест потврђује да зависна клауза није прилагољска одредба, већ приименичка, што и јесте главна функција односне клаузе.

2.2. Друго важно питање које се намеће јесу лексичкограматичка обележја антецедента за који се непосредно везује односна да-клауза, што у одлучујућој мери регулише њена дистрибутивна својства у савременом језику.

Према расположивој грађи, ова се зависна клауза претежно укључује уз заменичке антецеденте, тзв. формалне антецеденте (KORDIĆ 1995: 187), премда ни они именички не представљају реткост. Углавном се срећу именичке заменице као *ко*, *неко* и *нико*, ређе *ишѿа*, *неишѿо* и *ниишѿа*, за које важи да не доносе никакав лексички садржај (KLAJN 1985: 84–90; KORDIĆ 1995: 187–191), већ то чини сама да-клауза, док се од именица претежно појављују оне из општег лексичког фонда, попут *човек*, *жена*, *дете*, *месѿо* итд. Нпр.:

[...] али у том тренутку није имао никога **да му напише текст** [...] (Новости); Она нема никога **да брине о њој** [...] (Kurir); [...] није било кога **да ме наведе на помисао** да постоје и други људи сем Николе Тесле [...] (ас. rs); Срећа моја што није имао ко **да ме пригрли** [...] (Kurir); У почетку су изненађени јер није свакодневица видети жену **да се бави овим послом** [...] (najzena.rs); [...] па сам знао да постоји место **да се склоним одмах поред** (telegraf.rs); Готово да нема човека **да није чуо за Гаудијеву Саграда Фамилиа** [...] (jungletribe.rs); У земљи где готово да нема града **да трговине не раде и викендом, и празницима, па и ноћу** [...] (vesti.rs); Једва се мало осврте, нема детета **да седи у колима** (rastko.rs).

Без обзира на лексичко-граматичка обележја, заједничка одлика антецедента у погледу његовог семантичког садржаја јесте да се њиме означавају референти неодређеног, неидентификованог, неспецификованог или пак општег типа (Пипер, Клајн 2013: 113–115), који одређени степен одређености, идентификованости, спецификованости или конкретизације добијају повезујући се са садржајем рестриктивне односне *да*-клаузе.

2.2.1. Тако, као што видимо, значајно учешће у грађи имају примери са неодређеном именичком заменицом *нико* као антецедентом, којом се поништава учешће каквог ентитета у означеној ситуацији, док се рестриктивном *да*-клаузом поништавајући карактер одричне заменице ограничава само на оне ентитете који су с њом у кореференцијалној вези, а део су ситуације означене зависном клаузом, углавном са улогом агенса денотиране радње. Тако се, као по правилу, поништавајући карактер антецедентне заменице *нико* односи само на ентитете укључене творачки у радњу означену зависном клаузом. Нпр.:

У то доба није био нико **да ради ваге** [...] (Политика); [...] док је Марина остала да седи за столом и када више није било никога **да седи наспрам ње** (Политика); Кажу да се први пут осетио тај дух репрезентације, да нема никога **да се издваја** (РТС); [...] јер се моја криза дешава усред ноћи, када нема никога **да би ми упалио свећњак и да би ми припремио нешто топло за пиће** [...] (Владимир Адамовић, *Умјетник и болесни*).

На сличној се логичко-семантичкој матрици успостављају везе и унутар реченице са антецедентима *неко* и *ко*, при чему се и једна и друга заменица употребљавају за обележавање неодређености или неспецификованости у ситуацију укљученога ентитета (Пипер, Клајн 2013: 115), док рестриктивна *да*-клауза одређује домен његовога деловања, чиме се антецедентни појам ближе одређује или пак спецификује. Као и у случају заменице *нико*, и код антецедентних заменица *неко* и *ко* означава се појам који је, као по правилу, спецификован или одређен на основу творачког ангажмана у радњи означеној зависном клаузом.

Добро је кад на то има неко **да нас подсети** (Политика); [...] да и он има некога **да дочека** (Бранимир Ћосић, *Кроз књиге и књижевности*); И онда им заиста нико не може ништа, јер више нема кога **да све те конце похвата** (Политика); [...] с тим што сада нема ко **да седи на оптуженичкој клупи** (Политика).

2.2.1.1. Тек покоји пример односне да-клаузе уз заменичке антецеденте за не-лице, или предмет у најширем смислу (Пипер, Клајн 2013: 113), као *ишћа*, *нешћо* и *нишћја*, забележен је у грађи, а за њих важе иста логичкосемантичка обележја као у случајевима када се антецедентом означава лице – *ко*, *неко* и *нико*. Нпр.:

[...] ако сте уверени у тај став, онда нема шта **да вам буде непријатно** (Политика); Герингас понавља да увек има нешто **да се снима** [...] (Политика); Нема ништа **да је завршено од онога** што је обећано (Политика).⁵

2.2.2. Када је пак реч о односним да-клаузама које се везују за именичке антецеденте, и за њих важи правило да су у питању јединице рестриктивног карактера, којима се сужава или пак прецизира референцијални домен онога што се означава антецедентном именицом (KORDIĆ 1995: 25–27).

Последње обележје долази отуда што су именице у функцији антецедента редовно употребљене у генеричком значењу, те што би се уклањањем зависне клаузе садржај управне структуре односио на све припаднике врсте означене антецедентом. Међутим, ипак треба рећи је да круг именица које се у савременом језику појављују у функцији антецедента доста ограничен и сведен на неколико јединица из општег лексичког фонда, као што су *човек*, *жена*, *дете*, *град*, *место* и сл.

Има ли човека **да размишља у овој држави?** (novosti.rs); Има ли човека **да може живети без сунца?** (Мостови); [...] нема жене **да не носи црнину** [...] (Вук Драшковић, *Молићва друга*); Ту су била три старија брата **да се игра са њима** [...] (Мостови); А увек има толико деце **да им је много потребно** (Политика); [...] додао је да постоје друга места **да радници изразе протест** [...] (РТС); Нема лепшег места **да дочекате Нову годину од трга Пуерта дел Сол** (Политика).

Управо ова појединост, тј. ограничење у погледу избора антецедента, у великој мери утиче на слабу дистрибутивну вредност односне

⁵ Оно што би се као коментар уз последње примере могло навести јесте да природа антецедента ограничава трансформационе могућности односне да-клаузе. Наиме, уз заменичке антецеденте за не-лице, као што су *ишћа*, *нешћо* и *нишћја*, као алтернант да-клаузе долази односна клауза уведена везником *ишћо*, уз евентуално проширење предикатског израза одговарајућим модалним глаголом. Једини је изузетак антецедент *ишћо*, који је приликом трансформације нужно заменити са од њега изведеном заменицом *нишћја* или *нешћо*, нпр. *Онда нема ишћа да вам буде непријатно* → *Онда нема нишћја ишћо може да вам буде непријатно*.

да-клаузе у савременом језику, нарочито ако имамо у виду крајње сужен избор именица за које се везује овај тип хипотаксичке јединице. Истина, унеколико су специфични примери уз глаголе перцепције, којима ћемо се нешто касније вратити.

2.3. Ако имамо у виду структурне особености реченице са односном да-клаузом, испоставило се да од немалог значаја за њено формирање јесте и граматичка организација управне структуре, при чему мислимо на лексичкосемантичка обележја предиката и функцију коју управни глагол обезбеђује антецедентној заменици или именици.

На основу прикупљених примера видимо да је једна од најјучљивијих дистрибутивних правилности реализације односне да-клаузе егзистенцијални глагол у управној клаузи и генеричка или нереференцијална употреба именичког или заменичког антецедента, о чему је већ било речи у претходним параграфима. Од егзистенцијалних глагола највећу учесталост показују *имајџи*, *јесам/бијџи* и *јосијојајџи*, који обезбеђују да се антецедент појављује у два граматичким формама, а то су логички и граматички субјекат. Нпр.:

[...] видимо како се природа обнавља када нема човека **да је загађује** (blic.rs); [...] а по кафићима и ресторанима једва има места **да се седне** (blogdan.rs); [...] види колики је свет, има места **да побегнеш колико волиш** (021.rs); [...] али ако не буде било људи **да на њој раде и лете**, стајаће на ливади и пропадати (tangosix.rs); [...] јер није било људи **да им раде земљу** (bif.rs); И много је лакше кад знате да постоји неко **да вас усмери на прави пут** [...] (edu.rs); Она болесна а у суду не беше никога **да је у послу замени!** (Политика); Све изгледа слатко и једноставно, нема краја града **да се нешто не издаје** [...] (Политика).

Истини за вољу, налазимо и спорадичне примере са другим глаголима или другачијом употребом глагола, као што је глагол *имајџи* у посесивном значењу, али и други, попут *наћи* / *наћи се*, *видејџи* итд., који се опет на извештан начин могу повезати са компонентом егзистенције, и то тако што агенс радње кретањем или перцепцијом утврђује постојање антецедентног појма, односно тако што се преко поседништва потврђује његова егзистенција. У овим случајевима антецедент је по правилу на позицији директног објекта. Нпр.:

[...] друштво не може да се бави онима који имају некога **да се о њима брине** [...] (penzin.rs); Нашао се неко **да купи клуб од Абрамовича** (nedeljnik.rs); Ако би нашли некога **да је купио диплому** онда ту диплому сравните са онима [...] (org.rs); [...] али не види никога **да пада** (Станислав Краков, *Крила*).

Овде је неопходно да се барем накратко осврнемо на двоструку природу да-клаузе, за коју се обично наводи да је атрибутска објекатска,

уз глаголе перцепције и пролептички објекат (КОВАЧЕВИЋ 1998: 169–170). Међутим, с обзиром на то да поменути глаголи захтевају једну рекцијску допуну објекатског типа, да-клауза се, нема сумње, уводи преко номиналног објекта (АЛАНОВИЋ 2018: 192), чиме стиче статус адноминалне и недопунске јединице (следећи ово начело – односне клаузе), што и даља трансформација донекле подржава: *Не види никога да њада* → *Не види никога ко њада*. Но, нема сумње да све речено још једном потврђује да је реч о прелазној категорији, као и да се наведеним трансформацијама сами значењски односи у сложеној реченици регулишу, или другачије усмеравају (РУЖИЋ 1995: 53, 55, 59)

2.3.1. Лексичкосемантичка обележја управног глагола и граматичка функција антецедентне заменице или именице у управној клаузи дају нам основ за увид у значењске односе унутар сложене реченице, што се посебно односи на раније поменуту последичну компоненту у семантичком садржају везника *да*, па тиме и целе односне клаузе.

Полазећи од састава и граматичке организације, утврђена семантичка организација управне клаузе оставља врло мало простора за последичну интерпретацију зависне клаузе (в. СТЕВАНОВИЋ 1979 и ПАВЛОВИЋ 2018), чак и у контексту интерферентних међуклаузалних односа. Дакле, ако би се усвојила теза о последичном карактеру односне да-клаузе, у том случају је за наступање последице довољно постојање појма означеног антецедентом, као у примерима који следе, што се не може узети као општи услов, јер зависна да-клауза не означава последицу постојања антецедента, већ битно својство антецедента које је одлика његовога постојања или непостојања. Дакле, квалификативни карактер односне да-клаузе је на изврстан начин остао главни регулациони фактор њеног значењског односа према антецеденту. Нпр.:

Распадају се велике, моћне и лепе земље ако су се нашле на путу сили којој данас нема ко да **се супротстави** (Политика); Благојевић – јер горе нема кога да **вози** (Политика); [...] јер више нема кога да **све те конце похвата** (Политика); Да ли још има неко да **потврди ту вашу причу?** (Политика); Добро је кад на то има неко да **нас подсети** [...] (Политика); [...] има неко да **нас чува** [...] (Политика); [...] а лакше би било да има неко да **је заинтересован за целину** [...] (Republika).

У прилог изнетој тези иду и трансформационе могућности да-клаузе, које не допуштају аутоматску замену везника *да* везником *иако да*, што учвршћује стајалиште о непоследичном карактеру садржаја зависне клаузе. Наиме, као што смо у уводном делу навели, постериорност радње зависне клаузе не може се узети као одлучујући критеријум за одређивање последичног карактера радње, тим пре што су неретко управна и зависна радња временски напоредне и у узрочно-последичном смислу

– неусловљене. Штавише, у бројним примерима зависна клауза означава хипотетичке или спекулативне садржаје, садржаје који проистичу из способности или својства антецедента, нарочито заменичкога типа, што доказују и трансформације којима смо подвргли анализирани примере, нпр. *Нема никога да ме њосејџи* → *Нема никога ко би могао да ме њосејџи* итд. Осим тога, нису неуобичајени примери са перфектом у зависној клаузи, нпр. *Нема никога да је већ дошао*.

2.3.1.1. С друге стране, донекле су специфична значења зависне клаузе уз поједине именичке антецеденте, нпр. уз именицу *месџо*, где су посебно занимљиви примери где да-клауза служи за конкретизацију просторног локализатора. Нпр.:

[...] а некако се није нашло место да у представи буде поменут и Београд [...] (Политика); [...] нити је игде било достојније место да се тај проналазак прогласи него што је србендаста академија (Ђуро Даничић, *Рајн за српски језик и њравојис*).

Конкретизација просторног оквира претпоставља да је сам релативизатор алтернант одговарајућег заменичког израза са просторним значењем, нпр. *Некако се није нашло месџо на којем је у њредстави могао да буде њоменујџи и Београд* итд. Међутим, уз просторно значење релативизатора могу се реализовати и друге семантичке нијансе, нпр.:

Можда гробље није место да се о томе расправља [...] (Политика); Ово је најбоље место да се увере шта Косово заиста значи Србима (Политика).

У последња два примера са именицом *месџо* као антецедентом, у садржају да-клаузе је упадљива семантичка компонента намене, што потврђује и могућност да се наместо зависне клаузе као адекватна морфосинтаксичка замена уведе наменска конструкција са предлогом *за*, нпр. *Гробље није месџо за расјраву о њоме* или *Ово је најбоље месџо за њознавање џија Косово заисџа значи Србима*.

На основу свега што смо навели, значење да-клаузе условљено је њеном граматичком природом, те се нужно креће у границама квалификативности, при чему се антецедент, у зависности од вида глагола односне клаузе и његове употребе – референцијалне или нереференцијалне, претежно повезује са садржајима хипотетичког или спекулативног карактера (*Нема никога да дође*), мада се ни они који се тичу каквих реалних односа не могу искључити (*Нема никога да је на улици*). Осим тога, међу садржаје квалификативног типа треба убројати и оне за изражавање намене (*Ово није месџо да сјаваши*) итд. Све наведено показује да је односна да-клауза једно од језичких средстава за изражавање различитих видова модалности, углавном иреалне (Пипер 2005: 637–638). Међутим, и последњим трансформационим тестом доказали смо још једну важну

ствар, а то је да је зависна клауза и својом службом и својим значењем повезана са именицом, у овом случају *месѿио*, што недвосмислено води закључку да је реч о атрибуту. Како није у питању допунски облик атрибута, једини клаузални тип који одговара додатном атрибуту јесте односна клауза, што се опет може узети као вид посредне провере синтаксичко-семантичког статуса ове хипотаксичке јединице.

3. ЗАКЉУЧАК

Односне *да*-клаузе представљају, са аспекта учесталости у савременом српском језику, периферну појаву у хипотаксичком систему, која до сада у србистичкој и сербокroatистичкој литератури није добила коначне структурне и семантичке координате. Без обзира на ограничену грађу којом смо располагали, у раду смо навели неколико кључних граматичких и значењских специфичности, како зависне *да*-клаузе тако и управне структуре у коју је интегрисана.

У освртима на овај подтип односне клаузе већ је констатовано да је уведена везником *да*, што је, гледајући обележја хипотаксичког система српског језика у целини, најпродуктивнији начин конституисања зависноскоженог реченичног комплекса. Управо због ове специфичности, нарочито имајући у виду уобичајен механизам формирања сложене реченице са односном клаузом, који у највећем броју случајева подразумева заменички тип релативизатора интегрисаног у пропозицијску структуру реченице коју уводи, и лексичко-граматичка својства везе између антецедента и релативизатора показују знатна одступања, што се односи и на успостављање кореференцијалне везе унутар сложене реченице. Управо у том контексту, везник *да* допушта увођење ресумптивне заменице, којом се успоставља кореференцијална веза са антецедентом, под условом да јој у зависној клаузи није додељена служба субјекта (Нпр. *У долини нема куће да је видиш*). Истина, такви примери у грађи су ретки.

Као што смо рекли, односна *да*-клауза се везује за заменичке антецеденте, попут *неко*, *нико*, *ко*, *ишѿа*, *нишѿа* и *нешѿио*, док је круг оних именичких сведен, барем у савременом језику, на именице попут *град*, *месѿио*, *деѿије*, *човек*, *жена* и сл., што упућује да говоримо о структурама са вишим степеном схематизације у погледу граматичке организације сложене реченице. С обзиром на то да је реч о антецедентима као лексичкограматичким јединицама без семантичког садржаја или пак општег, генеричког значења, зависна клауза је нужно рестриктивна одредба. Трансформационо-оперативним тестовима смо доказали да је посредни односна клауза, с том разликом да је у спроведеним трансформацијама компонента која регулише иреалну модалност редовно лексикализована,

- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд – Србиње: Рашка школа – Српско културно и просвјетно друштво Просвјета, 1998.
- [KOVAČEVIĆ, Miloš. *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. Beograd – Srbije: Raška škola – Srpsko kulturno i prosvjetno društvo Prosvjeta, 1998]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Релативизатор као показатељ просторних односа у српском језику“. У: Људмила Поповић, Дојчил Војводић, Мотоки Нوماћи (ур.). *У простору лингвистичке славистике. Зборник научних радова поводом 65 година животоа академика Предрага Пипера*. Београд: Универзитет у Београду – Филолошки факултет, 2015: стр. 581–595.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. „Relativizator kao pokazatelj prostornih odnosa u srpskom jeziku“. U: Ljudmila Popović, Dojčil Vojvodić, Motoki Nomači (ur.). *U prostoru lingvističke slavistike. Zbornik naučnih radova povodom 65 godina života akademika Predraga Pipera*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet, 2015: str. 581–595]
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Реченице с односном клаузом“. У: Предраг Пипер и др. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2018: стр. 199–287.
- [PAVLOVIĆ, Slobodan. „Rečenice s odnosnom klauzom“. U: Predrag Piper i dr. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad – Beograd: Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU, 2018: str. 199–287]
- ПИПЕР, Предраг. „Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика“. У: Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005: стр. 575–982.
- [PIPER, Predrag. „Semantičke kategorije u prostoј rečenici: sintaksička semantika“. U: Predrag Piper i dr. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, 2005: str. 575–982]
- ПИПЕР, Предраг. „О реченицама са спацијалном клаузом у српском језику“. *Јужнословенски филолог* LXVI (2010): стр. 388–406.
- [PIPER, Predrag. „O rečenicama sa spacijalnom klauzom u srpskom jeziku“. *Južnoslovenski filolog* LXVI (2010): str. 388–406]
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- [PIPER, Predrag, Ivan Klajn. *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2013]
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика 4*. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 1966.
- [*Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika 4*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik SANU, 1966]
- РУЖИЋ, Владислава. „О двофункционалним реченицама уз објекат глагола перцепције“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXIII (1995): стр. 53–59.
- [RUŽIĆ, Vladislava. „O dvofunkcionalnim rečenicama uz objekat glagola percepcije“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XXIII (1995): str. 53–59]
- РУЖИЋ, Владислава. „Проста реченица као синтаксичка целина“. У: Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005: стр. 477–571.

- [RUŽIĆ, Vladislava. „Prosta rečenica kao sintaksička celina“. U: Predrag Piper i dr. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, 2005: str. 477–571]
- РУЖИЋ, Владислава. „Допунске реченице у савременом српском језику“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIX/1 (2006): стр. 123–217.
- [RUŽIĆ, Vladislava. „Dopunske rečenice u savremenom srpskom jeziku“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLIX/1 (2006): str. 123–217]
- РУЖИЋ, Владислава. „О класификацији зависних реченица у српском језику“. *Српски језик* XV/1–2 (2010): стр. 105–120.
- [RUŽIĆ, Vladislava. „O klasifikaciji zavisnih rečenica u srpskom jeziku“. *Srpski jezik* XV/1–2 (2010): str. 105–120]
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамађика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- [STANOJČIĆ, Živojin, Ljubomir Popović. *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамађика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- [STANOJČIĆ, Živojin, Ljubomir Popović. *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2014]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига, 1979.
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. *Savremeni srpskohrvatski jezik II*. Beograd: Naučna knjiga, 1979]
- ТАНАСИЋ, Срето. „Синтакса глагола“. У: Предраг Пипер и др. *Синтакса савременог српског језика. Просја реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005: стр. 345–476.
- [TANASIĆ, Sreto. „Sintaksa glagola“. U: Predrag Piper i dr. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, 2005: str. 345–476.

*

- ÀGEL, Vilmos. *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2000.
- BAUSEWEIN, Karin. „Haben kopflose Relativsätze tatsächlich keine Köpfe?“. In: G. Fanselow, S. Felix (Eds.). *Strukturen und Merkmale grammatischer Kategorien*. Tübinge: Narr, 1991: pp. 144–158.
- BOETTCHER, Wolfgang. *Grammatik verstehen. Band 3: Komplexer Satz*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009.
- EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik*. Stuttgart: Metzler, 1986.
- EISENBERG, Peter. *Grundriss der deutschen Grammatik. Band 2: Der Satz*. Stuttgart: Metzler, 2013.
- ENGEL, Ulrich. *Syntax der deutschen gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 1994.
- ENGEL, Ulrich. *Syntax der deutschen gegenwartssprache*. Berlin: ESV, 2009.
- GARAGNON, Anne-Marie, Frédéric Calas. *La phrase complexe. De l'analyse logique à l'analyse structurale*. Paris: Hachette, 2002.
- HEIDOLPH, K. E. et al. *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin: Akademie Verlag, 1981.
- HELBIG, G. *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992.

- KLAJN, Ivan. *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1985.
- KORDIĆ, Snježana. *Relativna rečenica*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1995.
- MINOVIĆ, Milivoje. *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagolski oblici*. Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- MRAZOVIĆ, Pavica. *Gramatika srpskog jezika za strance*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009.
- PITTNER, Karin. „Freie Relativsätze und die Kasushierarchie“. In: E. Feldbusch, R. Pogarell, C. Weiß (Eds.). *Neue Fragen der Linguistik. Akten des 25. Linguistischen Kolloquiums, Paderborn 1990. Band 1*. Tübingen: Niemeyer, 1990: pp. 341–347.
- SILIĆ, Josip, Ivo Pranjković. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- Welke, Klaus M. *Einführung in die Valenz- und Kasustheorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988.

Миливой Б. Аланович
Нови-Садский университет
Философский факультет
Отделение сербского языка и лингвистики

ОТНОСИТЕЛЬНЫЕ ПРИДАТОЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ С СОЮЗОМ *DA* В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье рассматриваются главные характеристики относительного придаточного предложения с союзом *da* в сербском языке. Чтобы ответить на вопросы, связанные с статусом и значением данного подтипа предложений, необходимо рассмотреть грамматический статус релятивизатора, лексико-семантические и грамматические характеристики антецедента и корефференциальную связь антецедента и сказуемого подчиненного предложения. Это является тем более важным, если имеем в виду, что если в функции релятивизатора выступают местоимение или наречие, данная единица входит в состав структуры сказуемого подчиненного предложения, а это не случай, когда речь идет о союзном типе релятивизатора. Учитывая маргинальный статус относительного придаточного предложения с союзом *da*, при определении свойств его дистрибуции важно рассматривать и лексическую структуру главного предложения, при чем подчеркивается роль ее сказуемого.

Ключевые слова: сербский язык, относительное придаточное предложение, релятивизатор *da*.

Milivoj B. Alanović
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Studies and Linguistics

RELATIVE CLAUSES WITH CONJUNCTION *DA* IN SERBIAN

S u m m a r y

In this research, we deal with the main features of the relative clause introduced by the conjunction *da* in Serbian. In order to provide valid answers to questions regarding the status and meaning of this clausal subtype, it is necessary to consider the grammatical status of the conjunction *da*, the lexical-semantic and grammatical features of the antecedent, and the co-referential relationship between the antecedent and the predicate of the dependent clause. This is all the more important if we consider that, in cases of pronominal or adverbial type of conjunction of the relative clause, this unit is part of the grammatical structure of the clause, which is not the case when it comes to the conjunction *da*. Also, given the marginal status of the relative clause with *da*, when determining its distributive properties, it is important to take into consideration the lexicogrammatical structure of the governing clause, with particular reference to the features of its predicate.

Keywords: Serbian language, relative clause, conjunction *da*.

Рајна М. Драгићевић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

УЛОГА ПРЕФИКСОИДА ПОЛУ- У ЛЕКСИЧКОМ СТЕПЕНОВАЊУ

(над лексиком обрађеном у 22. тому *Речника САНУ*)

У недавно објављеном 22. тому *Речника САНУ* чак 76 страница запремају лексеме са формантом *йолу-*. Има их више од 1.100. Иако су у овом речнику богато обрађена значења овог префиксоида, према И. Клајну формант *йолу-* уопштено има два значења – основно: *йоловина (чега)* и секундарно: *йоловичан, делимичан, недовољан, недовршен*. Секундарно значење се односи на непотпун степен изражености својства исказаног мотивном речју. Када означава непотпун степен особине, компонента *йолу-* може у дериват унети пејоративно значење (нпр. *йолуинйелекйуалац*), а може послужити као творбено средство за fine нијансе лексичког степеновања (нпр. *лаж – йолулаж – йолуисйина – исйина*). У овом раду анализира се способност префиксоида *йолу-* за именовање и означавање степена својства, нарочито нелексикализованих међувредности између два антонима.

Кључне речи: префиксоид, *йолу-*, лексичко степеновање, творба речи, лексичка семантика.

1. Уводна разматрања о форманту *полу-*. Електронски корпуси указују на чињеницу да се у савременом српском језику повећава број лексема са компонентом *йолу-*. Иако, према *Речнику САНУ*, овај формант уз именице примарно означава да је именички *йојам уз који сйоји умањен* или за *йоловину мањи од уобичајеног*, у новим речима компонента *йолу-* најчешће значи *йоловичан, делимичан, недовољан, недовршен* и обично се односи на особе или појаве које у недовољној мери испуњавају оче-

* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-7833-1027

киване критеријуме које подразумева звање, титула, занимање или какво друго својство именовано лексемом на коју се додаје компонента *йолу-*, нпр. *йолуграђанин*, *йолуелиџа*, *йолуинџелекџуалац*, *йолусветџ*, *йолуфилозоф*. Неодеривати са компонентом *йолу-* блиски су по значењу новим речима које су настале додавањем компоненти *йсеудо-*, *йара-*, *квази-* (*йсеудокњижевник*, *йсеудолевица*, *йаракандидаџ*, *йаракраљ*, *квазианалиџичар*, *квазиексперџ*).

Лексеме с овим формантима најчешће настају као одговор на пад друштвених вредности и компетентности носилаца функција, као и изостанак квалитета и меродавности у многим друштвеним сферама.¹

Осим ванјезичких промена, увећавање броја нових речи с наведеним формантима омогућавају и језички разлози, тј. чињеница да су ови форманти *слободно продуктивни*, па се лексемама могу додавати скоро без ограничења.²

У свом претходном истраживању лексема са формантом *йолу-* (Драгићевић 2025б) закључили смо да ова афиксална јединица спада у домаће префиксоиде јер задовољава критеријуме које треба да испуњава префиксоид. Наиме, према И. Клајну (2002: 144), префиксоид треба да (1) носи значење целих речи и да (2) има способност грађења серије речи. Важно је додати да је још пре пуне три деценије М. Николић (1995) установио да у српском језику постоје домаћи префиксоиди (*бео-*, *ино-*, *југо-*, *ново-*, *йолу-*) и предвидео пораст њиховог броја. За разлику од М. Николића, који је речи са префиксоидима сврстао у сложенице, префиксацију (и префиксоидизацију) сматрамо посебним творбеним начином (Драгићевић 2015), па ћемо тако у овом раду третирати и творенице на *йолу-*.

2. Повод за истраживање, предмет и циљеви рада. Повод за ово истраживање јесте излазак из штампе двадесет другог тома *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, у којем су обрађене и лексеме са префиксоидом *йолу-*. У једнотомном *Речнику српског језика* Матице српске обрађено је око 70 лексема с овим формантом. У шестотомном *Речнику српскохрватског књижевног језика* лексеме на *йолу-* протежу се на десетак страна четвртог тома (од стр. 657. до стр. 668). Међутим, у 22. тому *Речника САНУ* речи са компонентом *йолу-* запремају чак 76 страница (од стр. 135. до стране 211) и има их више од 1.100.³ Овако богата грађа обрађена у *Речнику САНУ* отворила је бројна нова

¹ Више о неодериватима на *полу-* исп. Ристић (2012: 56–61); Драгићевић (2025а), а о неодериватима на *псеудо-*, *пара-*, *квази-* исп. Драгићевић (2025б).

² Термин *слободно продуктиван формант* преузимамо од И. Клајна (2002: 198), који је тако одредио компоненту *псеудо-*.

³ Пребројали смо 1.114 лексема на *полу-* у 22. тому *Речника САНУ*, али могуће је да наша рачуница није сасвим прецизна.

питања о значењу, употреби и творби лексема с овим формантом, и то оних које не спадају у нове речи којима смо посветили своје претходно истраживање (исп. Драгићевећ 2025б).⁴

И. Клајн (2002: 81–82) уопштио је значења префиксоида *йолу-* поделивши их у две групе: „дословно, *йоловина (чега)* и проширено, *йоловичан, делимичан, недовољан, недовршен*“. На ову уопштену поделу надовезали бисмо се констатацијом да се *йолу-* може односити на део и на степен. И у неодериватима на *йолу-* (Драгићевећ 2025б) и у лексици с овим префиксоидом која спада у стандардни српски језик и описана је у *Речнику САНУ*, нашу пажњу посебно привлачи значење степена. Оно се огледа у чињеници да велик број лексема на *йолу-* означава недовољност, половичност, недовршеност. У неодериватима које смо описали у свом ранијем истраживању, компоненте недовољности и недовршености омогућавају настанак пејоратива у којима се ове семе реализују као површност и недораслост. У овом раду нећемо се бавити пејоративном компонентом значења неких твореница на *йолу-*, већ ћемо скренути пажњу на чињеницу да многе творенице из ове групе служе у стандардном српском језику за именовање нижег степена својства које је исказано мотивном речју.

Посебну пажњу привлачи чињеница да формант *йолу-*, када означава степен, не представља прецизну половину својства, баш као што је и за примарно значење префиксоида *йолу-*, а то је значење дѐла целине, важно имати у виду „да се реч *йоловина* у свакодневном говору не употребљава увек строго математички, него може значити *један од два (макар и неједнака) дела*: ’већу половину је узео за себе’ и сл.“ (Клајн 2002: 82). Због те непрецизности у значењу половине, *йолу-* служи за грађење лексема којима се исказују fine нијансе у нижим међустепенима неког својства. Циљ овог рада јесте да се на грађи која је обрађена у 22. тому *Речника САНУ* покажу неке могућности исказивања међустепена префиксоидом *йолу-*.

Способност твореница на *йолу-* да означавају међувредност веома је корисна у лексичком систему. Познато је, наимае, да језички систем обилује лексемама којима се исказују крајње вредности, нпр. *лей – ружан, млад – сћар*. Иако највећи број људи не спада ни у ружне, а ни у

⁴ Пишући о препозитивном конституенту *полу-*, С. Ристић је још 2012. године у електронским корпусима уочила велик број нових речи с овом компонентом. Међу њима је највише придева, затим именица, а појавио се и невелик број глагола, нпр. *полурастурати се, полуотворити се, полуосмехивати се, полуопустети, полуокренути се, полуклекнути* (Ристић 2012: 61). Када се формант *полу-* додаје на именице које означавају лица, оне најчешће добијају негативну конотацију (*полупрофесионалац, полуталенат, полутрговчић*), док именице са значењем ствари немају негативну конотацију и углавном припадају стручној, термилошкој лексици (*полудрагуљ, полудиск, полугусеничар*).

лепе, ни у младе, а ни у старе, већ се по овим особинама налази на половини спектра од лепог ка ружном, од младог ка старом, „лексички систем нема превише простих речи за означавање различитог степена испољености особине, већ се за степеновање користе секундарне номинације, добијене полисемијом (човек *зрелих* година), деривацијом (*средовечан* човек), па и компарацијом (*сѿпарији* човек)“ (Драгићевић 2012). Један од начина да се творбеним средствима означи међувредност јесте и употреба префиксоида *ѿолу-*. Због тога лексеме с овим формантом имају важну улогу у српском језику.

3. ПРЕФИКСОИД *полу-* у *Речнику САНУ*. Да бисмо одредили место деривата са префиксоидом *ѿолу-* који су предмет овог рада, поћи ћемо од његове обраде у *Речнику САНУ* јер је овај префиксоид детаљније обрађен у *Речнику САНУ* него у другим једнојезичким речницима савременог српског језика. Као и у осталим речницима, дефинише се као *ѿрви део именичких и ѿридевских, ређе ѿрилошких сложеница*. Из ове дефиниције следи да се лексемама на *ѿолу-* у *Речнику САНУ* приступа као сложеницама, што не одговара нашем виђењу творбене структуре ових лексема, јер им, као што је већ речено, приступамо као префиксалима.⁵

У споју с именицама, формант *ѿолу-*, према *Речнику САНУ*, означава (1) *да је именички ѿојам уз који сѿѿоји* (1.а.) *умањен или за ѿоловину мањи од уобичајеног* (полудаска, полугутљај); (1.б.) *да има мање ѿрејознаѿљивих особина* (полуград, полудевица, полудемагог, полудама, полудечак, полудив);⁶ (1.в.) *да је сасѿављен од мешавине маѿерије с неком другом маѿеријом, обично мањег квалитетѿа* (полусвила, полувуна). Друго значење тиче се непотпуних идентитетских одлика: (2.а.) *именички ѿојам уз који сѿѿоји мешовитѿог је еѿѿничког, националног и др. ѿорекла* (полугрк, полурускиња); (2.б.) *родбинска веза је само ѿо једном заједничком родитѿељу* (полусестра); (2.в.) *именички ѿојам означава родбин-*

⁵ И. Клајн се колеба, али лексеме са формантом *полу-* ипак класификује у сложене: „*Полу-* би се могло сматрати префиксом, првенствено зато што често служи да делимично негира исте оне основе које префикс *не-* негира у потпуности (уп. *полуистина* и *неистина*, *полуписмен* и *неписмен* и сл.) [...] Ипак, будући да *полу-* има доста спојева и са именицама које се не могу негирати (*полукруг*, *полумрак* итд.), а и због паралелизма са сложеницама чији је први део број, сматрали смо да је боље обрадити овај формант међу сложеницама“ (Клајн 2002: 188). Афиксну природу форманта *полу-* прва је међу југословенским лингвистима открила Е. Барић (1980: 19–20). И неки данашњи хрватски лингвисти сматрају да компонента *полу-* спада у домаће префиксоиде (исп. Михаљевић и Рамадановић 2006: 203).

⁶ *Полудама* и *полудечак* се обрађују у оквиру истог значења, а при томе се занемарује изразита пејоративност лексеме *полудама*, коју не морају имати именице *полудечак*, *полудив*. Пејоративна семантичка компонента коју може носити префиксоид *полу-* није смела остати необрађена јер је продуктивна у великом броју неодривата који свакодневно настају у српским медијима.

ске односе у *йазбинском сродсѣву* (полудевер); 3) да у именичком *йојму изосѣјаје* део карактеристичних особина и да се умесѣо њих *йо йравилу јављају* људске особине (полуанђео, полубог).

У *Речнику САНУ* се као посебна група значења обрађују она која се односе на спој форманта с придевима, у којима *йолу-* означава делимично, *нейойѣуно йрисусѣво* особине исказане *йридевском* основном (полубудан, полубос). У споју са прилозима компонента *йолу-* означава ослабљено значење основног *йрилога*, не сасвим *йако*, делимиче *йако* (полуанонимно, полудивље).⁷

4. ЛЕКСЕМЕ С ПРЕФИКСОИДОМ *полу-* ОДАБРАНЕ ЗА АНАЛИЗУ. У овом раду усредсредѣмо се на именице с формантом *йолу-* које су у *Речнику САНУ* обрађене дефиницијом обележеном бројем и словом 1.б., као и дефиницијама које се односе на спој овог префиксоида са придевима и прилозима. Представићемо изабране примере без намере да класификујемо целокупну грађу из *Речника САНУ* према својствима које описујемо на одабраним примерима, мада би и овај задатак могао бити предмет неког од следећих истраживања.

4.1. ПОЛУБЕСВЕСНО И ПОЛУБЕСМИСЛЕН. Префикс *без-* означава одсуство, непостојање онога што значи основна реч, па су зато логички неприхватљиве лексеме с префиксом *без-* на које се додаје префиксоид *йолу-*. Ако је нешто оцењено да је без свести или без смисла, како одсуство може бити половично?

Сусед погледа у све и настави *йолубесвесно...* А знате ли шта је јуче било.⁸

Он стајаше чисто замишљен, и чудноват, понижен, *йолубесмислен* осмех прелетеше на уснама његовим.

Поставља се питање да ли *йолубесвесно* значи исто што и *йолусвесно* и да ли придев *йолубесмислен* има исто значење као и *йолусмислен*.

Дефиниција прилога *йолубесвесно* гласи: у *сѣању делимичне свесѣи*, *йолуразумно*, а *йолусвесно* је дефинисано у *йолусвесном сѣању*, са *осећањем нейойѣуне свесѣи*.

Устане ћутећи, гледајући *йолусвесно* око себе.

Из симетричних дефиниција прилога *йолубесвесно* и *йолусвесно* рекло би се да имају сасвим исто значење. Ипак, творбено-семантичка структура ових прилога указује на чињеницу да постоји градијација у стању свести, која би се могла приказати на следећи начин:

⁷ Дефиниције форманта *полу-* не цитирамо дословно из *Речника САНУ*, већ донекле сажето због уштеде простора.

⁸ Овај и сви примери после којих није написан извор преузети из *Речника САНУ*. Исто важи и за дефиниције значења лексема које су наведене у овом раду.

свесно → полусвесно → полубесвесно → бесвесно

Када се формант *йолу-* дода на прилог *свесно*, онда се процењује степен свесности, а када се дода на прилог *бесвесно*, онда се добијеном лексемом оцењује степен бесвесности. У првом случају говори се о свесности, а у другом о бесвесности. Језик је направио фину семантичку дистинкцију између лексема *йолусвесно* и *йолубесвесно*, иако би се очекивало да префиксоид *йолу-* служи да неутралише семантичку разлику између антонима *свесно* и *бесвесно* и да их синонимизује. У ствари, префиксоид *йолу-* служи за градацију степена свесности.⁹

Насупрот придеву *йолубесмислен*, у *Речнику САНУ* није обрађен придев *йолусмислен*, али у електронским корпусима проналазимо потврде за њега:

Успела сам да повежем 82.311 речи у *йолусмислене* реченице (ПДРС).

Сви смо послушно слушали његово *йолусмислено* брбљање (Српко).

Ни у овом случају префиксоид *йолу-* не служи за синонимизацију антонима умањивањем степена својства који се њима изражава, већ за градацију степена присуства својства:

смислен → полусмислен → полубесмислен → бесмислен

На примеру придева *йолубесмислен* и прилога *йолубесвесно* покушали смо да укажемо на целу серију лексема са префиксом *без-* на које се додаје префиксоид *йолу-* који служи за градирање својства.

4.2. Полузависност и полунезависност. Исту појаву коју смо описали у вези са лексемама на *йолубез-* уочавамо и код лексема на *йолуне-*. У истокоренским антонимским паровима немаркиран је онај члан који није префиксиран. Дакле, у пару *зависносћ* и *независносћ* немаркиран је члан *зависносћ*, па се зато у неутралној (неекспресивној) употреби може говорити о степену зависности, чак и кад се мисли на степен независности. Управо због тога је очекивана и творбено-семантички оправдана именица *йолузависносћ*, а неочекивана је и необична именица *йолунезависносћ*, као и већина других лексема с префиксом *не-* на које се додаје префиксоид *йолу-*.

Иако је полузависност стање које се може манифестовати у различитим сферама, у *Речнику САНУ* је *йолузависносћ* дефинисана само као граматички термин којим се именује својство полузависних реченица, док је *йолунезависносћ* исправно дефинисана широм дефиницијом *сћање онога што је йолунезависно, йолунезависни йоложај*. Међутим, у електронским корпусима је регистровано доста примера за различита значења именице *йолузависносћ*:

⁹ Шири поглед на питање лексичких модификатора исп. у Ристић (2009).

Први циљ је да се прикаже степен *йолузависносѝи* и зависности корисника геронтолошког центра (ПДРС).

Мали народи који не прихвате тај полупротекторат или *йолузависносѝи* би вају кажњени (Српко).

За *йолунезависносѝи* су у *Речнику САНУ* наведена два примера, а ово је један од њих:

Било је сувише рећи да су се код Милоша, који је извојевао Србији *йолунезависносѝи* ... сви државни послови свршавали са спрдњом.

Примери из електронских корпуса за лексему *йолузависносѝи* указују на употребу ове лексеме у напоредним конструкцијама које јасно показују градационо значење ове именице. Закључићемо да се лексичке међувредности између два истокоренска антонима могу попуњавати лексемама са префиксоидом *йолу-*:

зависност → полузависност → полунезависност → независност

4.3. ПОЛУСВЕСТ И ПОЛУНЕСВЕСТ. Оваква скала не важи ако међу члановима антонимског пара не постоји пуна семантичка симетрија, тј. ако не спадају у праве антониме. Такав је случај с лексичким паром *свесѝи* – *несвесѝи*. Основно значење лексеме *свесѝи* гласи *сѝособносѝи човека да мисли и расуђује о објективном свеѝу, о својим йосѝиуѝцима, о самом себи; највећа нервна делатносѝи човека, разум* (РСЈ). Основно значење лексеме *несвесѝи* јесте *болесно сѝање без свесѝи, без знања о себи и о околини* (РСЈ). *Несвесѝи* значи исто што и *несвесѝица* и није у пуном семантичком саодносу са лексемом *свесѝи*, чији је синоним *разум*. Ова семантичка несразмера се преноси и на деривате ових лексема с префиксоидом *йолу-*, па лексема *йолусвесѝи* значи *нейоѝијуна свесѝи (о себи, околини, каквом сѝању)* (РСАНУ), а *йолунесвесѝи* значи *йолунесвесѝица* (РСАНУ). Због изостанка семантичке симетрије између антонима *свесѝи* и *несвесѝи*, не постоји четворочлани антонимски ланац ових антонима, као у случају антонимских парова *зависносѝи* – *независносѝи*, *смислен* – *бесмислен*. Уместо ланца *свесѝи* – *йолусвесѝи* – *йолунесвесѝи* – *несвесѝи* формиран су семантички парови *свесѝи* – *йолусвесѝи* и *несвесѝи* – *йолунесвесѝи*.

4.4.1. ПОЛУЖИВ И ПОЛУЖИВОТ. Лексеме *йолужив* и *йолуживоѝи* спадају у неочекивану лексику зато што су придеви *жив* и *мртѝав* нестепеновани антонимима, што значи да у стварности не постоји стање између живог и неживог. Ове лексеме ипак постоје, али њихова значења нису повезана у мери у којој би се то очекивало. *Полужив* означава физичко стање неког бића: *који йоказује извесне знаке живоѝа, који је једва жив*, а *йолуживоѝи* се односи на духовно стање: *ѝежак, ѝегобан, бедан живоѝи, живоѝи недосѝојан човека*.

Велику одједном нешто снађе те је Саво донесе кући *йолуживу*.

Њој је било једино стало до себе и до оног тихог, ничим небуђеног *йолуживоџа*.

Иако лексема *йолуживоџ* није настала од придева *йолужив*, већ је придев *йолужив* настао од лексеме *жив*, а *йолуживоџ* потиче од именице *живоџ*, могла би се очекивати снажнија семантичка веза међу њима. Постоји, наравно, значењска компонента која их повезује, а то је *немогућноси осџваривања биолошког или духовног живоџа у џуном каџациџеџу*, али се семантички путеви ових творбено повезаних лексема ипак развијају без корелације, што је посебно видљиво ако се у обзир узму и њихова секундарна значења.

4.4.2. Полумртав и полусмрт. У корелацији са придевом *йолужив* налази се придев *йолумртџав*, али према именици *йолуживоџ* у *Речнику САНУ* није обрађена именица *йолусмртџ*. Регистрована је, међутим, у електронским корпусима српског језика.

Био сам већ *йолумртџав*, остало ми је да изаберам како је zgodније испружити папке.

Хероји су и они, у непробојне оклопе упаковани момци што пендрецима до *йолусмртџи* бију девојке (Српко).

Она претходна влада није хтела да прихвати могућност политичке *йолусмртџи* (Српко).

Лексема *йолужив* има само два значења у *Речнику САНУ*, а *йолумртџав* их има осам. Док се *йолужив* односи само на стање физичког, биолошког живота, придев *йолумртџав* се користи за различите облике изостанка активности, физичке и духовне енергије. С друге стране, *йолуживоџ* означава бедан, сиромашан, јадан живот, док се *йолусмртџ* може односити на изостајање физичког живота (*џући до йолусмртџи*), а може се употребити и метафорички са значењем било каквог нестајања (*йолиџичка йолусмртџ*).

Додавање префиксоида *йолу-* на придеве *жив* и *мртџав* и на именице *живоџ* и *смртџ* омогућило нам је да увидимо једну неочекивану чињеницу: ако им се дода префиксоид *йолу-*, *мртџав* и *смртџ* имају већи семантички потенцијал него *жив* и *живоџ* с истим тим формантом. Без префиксоида *йолу-*, лексеме *жив* и *живоџ*, као немаркирани чланови својих антонимских парова, поседују већи семантички потенцијал него њихови парњаци *мртџав* и *смртџ*.

4.5. Полувисок и полумршав. Придев *йолувисок* дефинисан је као *који је средње висине*. Префиксоид *йолу-* доноси информацију да онај ко је полувисок не достиже прототипичну висину, нижи је од оног кога

карактерише прототипична висина. Очекивало би се онда да су полувисок и полунизак исте висине и да су те лексеме синоними. Међутим, ни у *Речнику САНУ*, а ни у електронским корпусима српског језика нема потврда за придев **йолунизак*. Ова лексема за сада постоји само као потенцијална реч, за коју је обезбеђено место у лексичком систему, али није попуњено. Да постоји, придевом **йолунизак* би се квалификовала висина мања од оне која се одређује придевом *йолувисок*, па би се могао успоставити антонимски ланац: *низак* – *йолунизак* – *йолувисок* – *висок*.

Придев *йолумршав* овако је дефинисан: *недовољно угојен, йрилично мршав*. Из синтагме *йрилично мршав* стиче се утисак да је *йолумршав* лексема истозначна са *йремршав*, а *йолумршав* је, у ствари, мање мршав од онога којег квалификује прототипична мршавост и ближи је оном ко је средње дебљине. Придев *йолудебео* овако је дефинисан: *йодебео, делимично угојен, ухрањен*. *Полудебео* би требало да квалификује онога ко је мање дебео од онога кога карактерише прототипична дебљина. Ако је тако, онда та особа није дебела, па се не може говорити о њеној угојености. И у овом случају може се приметити улога префиксоида *йолу-* да учествује у творби лексема којима се означава мањи степен изражености особине, чиме се омогућава формирање антонимског ланца у којем би се градирала дебљина: *мршав* – *йолумршав* – *йолудебео* – *дебео*.

4.6. Полудан и полусумрак. Могло би се очекивати да *йолудан* означава доба дана кад свиће или кад се смркава, тј. када се дан још увек није сасвим развио или када је на измаку. Из тога би следио закључак да би лексеме *йолудан* и *йолусумрак* могле бити синоними. Међутим, *йолудан* је *йимуран дан, дан без сунчеве свећлосѝи*.

Намрштен је изгледао и хладан тај новембар, готово сав сачињен од ноћи која се само на неколико сати разгали у неки магловит *йолудан*.

Полусумрак је неочекивана именица јер *сумрак* већ означава *йолумрак*, тј. *ишчезавање дневне свећлосѝи и йочейѝак йадања мрака, йолумрак између заласка сунца и йочейѝка ноћи* (РСЈ). Чини се као да је додавање префиксоида *йолу-* на именицу *сумрак* сасвим редундантно, међутим, говорницима српског језика понекад је потребно наглашавање тог прелазног доба између дана и ноћи.

Тамо даље, по угловима и зидовима, пао сутон, *йолусумрак*, па се једва могаше разазнати стари школски орман за књиге.

Занимљиво је да се у језику показала потреба за још јаче наглашавање првих тренутака краја дана и уласка у ноћ, па је потврђена и именица *йолусумрачак*:

Кроз *йолусумрачак* о смрти сведочи.

Њен муж је налазио да је то још једна нелогичност, последњи остатак болести који се повлачио од оног бунила и *йолубезумља*.

Једно ждребе мушко је репа *йолубелкасиѿог*.

На први поглед чини се нелогичном употреба префиксоида *йолу-* којим се ублажава апсолутно стање безумља. Ево како је И. Грицкат (1995: 6) размишљала о сличним лексемама: „За предмет који је овлажен – а влага има своју ступњевитост – може се рећи и *влажан* и *влажњијав*, али мокро стање нема градације, па не постоји **мокријав* или сл. Деминуција је у својој бити изражавање упоређености, градираности у правцу смањене мере. Реч којом се означава нешто ефектуирано и финализовано не може имати деминутивни ступањ.“ И лексема *безумље* означава финализован степен, па је необично што се градира у смеру ублажавања префиксоидом *йолу-*.

С друге стране, придев *белкасиѿ* већ сам по себи представља деминутив придева *бео*, па је неочекивано и наизглед сувишно да се његова већ језички означена деминутивност додатно истиче префиксоидом *йолу-*.

Језик, међутим, има сопствену логику, а говорници потребу за наглашавањем, па се у оба ова случаја префиксоид *йолу-* несметано додаје за означавање нижег степена губитка разума или белине.

4.10. Полуумник и полувечан. Има случајева када се творбено-семантичка структура твореница на *йолу-* противи очекивањима. Очекивали бисмо, на пример, да именица *йолуумник* означава умну особу, која је за нијансу мање мудра од *умника*, тј. да значење лексеме *йолуумник* стоји у корелацији са значењем именице *умник*. Међутим, *йолуумник* означава човека *скромних, ограничених умних способности*. Значење ове лексеме не односи се, као код већине осталих на *йолу-*, на ублажавање значења лексеме на коју се додаје, уз обавезно саодношење с њом (а не са њеним антонимом). Ова семантичка неочекиваност указује на вероватну чињеницу да именица *йолуумник* није постала од лексеме *умник*, већ од придева *йолууман* (*недовољно умно и душевно развијен, који је слабије интелигенције; који нема довољно ђамеѿи, разборѿиости*).

Придев *йолувечан* није у корелацији с лексемом *вечносиѿ* и не означава *који није сасвим вечан*, већ значи *йолувековни*.

Ова два примера указују на чињеницу да творбена структура лексема с префиксоидом *йолу-* у неким случајевима може навести на погрешну интерпретацију појма чији се степен префиксоидом умањује.

5. Закључак. У овом раду анализирана су значења изабраних твореница са префиксоидом *йолу-* која су обрађена у *Речнику САНУ: йолубесвесно, йолубесмислен, йолубезумље, йолубелкасиѿ, йолубог, йолубогаљ*,

йолувечан, йолувисок, йолудан, йолужив, йолуживой̑, йолузависнос̑й̑, йолумр̑шав, йолумр̑шав, йолунезависнос̑й̑, йолунесвес̑й̑, йолу̑ри̑й̑ворен, йолу̑ри̑учен, йолусвес̑й̑, йолусмр̑й̑, йолусумрак, йолуумник. У свим овим дериватима, префиксоид уноси значење степена испољености особине и непотпуности онога што значи мотивна реч. Настанак неких од ових лексема је неочекиван и на први поглед нелогичан. Ако се на мотивну реч дода префикс *без-* или *не-* и тако настане лексема која значи апсолутно одсуство онога што именује мотивна реч, онда је неочекивана улога префиксоида *йолу-*, који се, упркос неочекиваности, додаје неким лексемама на *без-* и *не-* (*йолубесмислен, йолунезависнос̑й̑*). Показали смо да се улога префиксоида *йолу-* огледа у градацији поседовања или непоседовања својства или у наглашавању непотпуности. Неочекивано је такође да се на лексеме са префиксом *йри-* у које тај префикс уноси значење непотпуности додаје префиксоид *йолу-*, који би морао бити редундантан ако се значење непотпуности већ остварује префиксом, али се он ипак може додати (*йолу̑ри̑й̑ворен, йолу̑ри̑учен*) и има функцију наглашавања непотпуности. *Полу-* се може додати и на деминутив, који већ означава нижи степен својства (*йолубелкас̑й̑*) и тиме додатно појачава деминутивност. Запазили смо и да префиксирани лексеми са *йолу-* служе за грађење деривата који означавају међувредности у антонимском ланцу (*смислен* → *йолусмислен* → *йолубесмислен* → *бесмислен*) и да се, по правилу, семантички саодносе с мотивним лексемама означавајући непотпуност онога што оне значе (*йолусмислен* – *смислен*; *йолубесмислен* – *бесмислен*). Има придева с префиксоидом *йолу-* који привлаче пажњу јер се, противно логици, дефинишу као носиоци приличног степена особине, иако они у ствари означавају нижи степен својства исказаног мотивном речју (*йолумр̑шав* – *йрилично мр̑шав*). Иако, по правилу, немаркирани чланови антонимског пара имају већи семантички потенцијал него маркирани (*жив* има више значења и деривата него *мр̑шав*), запазили смо да у неким случајевима формант *йолу-* доприноси да се семантички потенцијал маркираног члана антонимског пара увећа у односу на немаркирани (*йолумр̑шав* има више значења него *йолужив*). Формантом *йолу-* може се означити непотпуност особине која је исказана у апсолутној мери (*йолубезумље*), али и у сасвим малој мери (*йолубелкас̑й̑*), а такође и непотпуност најпожељнијих својстава (*йолубог*) и најнепожељнијих (*йолубога̑*).

Описане лексеми са префиксоидом *йолу-* указују на изузетан потенцијал овог форманта у изражавању и нивелисању степена непотпуности својства. То је један од разлога којим се може објаснити постојање више од хиљаду лексеми са овим префиксоидом у *Речнику САНУ*. Творбени модел је отворен, формант *йолу-* је слободно продуктиван, па се може очекивати додатно увећавање броја лексеми са овим префиксоидом.

Цићирана лиџерајџура

- Грицкат, Ирена. „О неким особеностима деминуције“. *Јужнословенски филолог* LI (1995): стр. 1–30.
- [GRICKAT, Irena. „O nekim osobenostima deminucije“. *Južnoslovenski filolog* LI (1995): str. 1–30]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „Компарација и други начини степеновања придева у настави српског језика“. *Књижевност и језик* LIX/1–2 (2012): стр. 79–87.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „Komparacija i drugi načini stepenovanja prideva u nastavi srpskog jezika“. *Književnost i jezik* LIX/1–2 (2012): str. 79–87]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „Префиксација у србистици и славистици“. У: Људмила Поповић, Дојчил Војводић, Мотоки Номачи (ур.). *У простору лингвистичке славистике (зборник научних радова поводом 65 година живота академика Предрага Пипера)*. Београд: Филолошки факултет, 2015: стр. 353–367.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „Prefiksacija u srbistici i slavistici“. U: Ljudmila Popović, Dojčil Vojvodić, Motoki Nomači (ur.). *U prostoru lingvističke slavistike (zbornik naučnih radova povodom 65 godina života akademika Predraga Pipera)*. Beograd: Filološki fakultet, 2015: str. 353–367]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „Лексика српског језика у XXI веку“. У: Вацлав Шћепанек (ур.). *Савремена српска и чешка славистичка истраживања II* (реферати са колоквијума Брно–Београд одржаног 8. октобра 2024. у Моравском земалском музеју у Брну). Брно: Масариков универзитет, 2025а: стр. 89–105.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „Leksika srpskog jezika u XXI veku“. U: Vaclav Ščepanek (ur.). *Savremena srpska i češka slavistička istraživanja II* (referati sa kolokvijuma Brno–Beograd održanog 8. oktobra 2024. u Moravskom zemaljskom muzeju u Brnu). Brno: Masarikov univerzitet, 2025a: str. 89–105]
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. „Нове речи са компонентом *йолу-* у савременом српском језику“. *Зборник радова са међународне научне конференције „Српски језик и српска књижевност од средњег века до данас“*, одржане на Државном универзитету у Новом Пазару, 2–3. новембра 2024. Нови Пазар: Државни универзитет, 2025б, уредници: Милош Ковачевић, Драгиша Бојовић, Драгана Новаков, Нови Пазар, 2025: стр. 183–199.
- [DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „Nove reči sa komponentom *polu-* u savremenom srpskom jeziku“. *Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije „Srpski jezik i srpska književnost od srednjeg veka do danas“*, održane na Državnom univerzitetu u Novom Pazaru, 2–3. novembra 2024. Novi Pazar: Državni univerzitet, 2025b, urednici: Miloš Kovačević, Dragiša Bojović, Dragana Novakov, Novi Pazar, 2025: str. 183–199]
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику*. Први део: Слагање и префиксација. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2002.
- [KLAJN, Ivan. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*. Prvi deo: Slaganje i prefiksacija. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska, 2002]
- Николић, Мирослав. „Један експанзивни тип нових именичких сложеница“. *Наш језик* XXX/1–5 (1995–1996): стр. 82–88.
- [NIKOLIĆ, Miroslav. „Jedan ekspanzivni tip novih imeničkih složenica“. *Naš jezik* XXX/1–5 (1995–1996): str. 82–88]

- РИСТИЋ, Стана. *Модификација значења и лексички модификаџори у српском језику*. Монографије 10. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.
- [RISTIĆ, Stana. *Modifikacija značenja i leksički modifikatori u srpskom jeziku*. Монографије 10. Београд: Institut za srpski jezik SANU, 2009]
- РИСТИЋ, Стана. *О речима у српском језику. Творбени и лексикографско-лексиколошки аспекти*. Монографије 14. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- [RISTIĆ, Stana. *O rečima u srpskom jeziku. Tvorbeni i leksikografsko-leksikološki aspekti*. Монографије 14. Београд: Institut za srpski jezik SANU, 2012]

*

- БАРИЋ, Еугенија. *Именичке сложенеце непrefиксалне и несufиксалне творбе*. Загреб: Хрватско филолошко друштво, 1980.
- МИХАЉЕВИЋ, Милка и Ermina Ramadanović. „Razradba tvorbenih načina u nazivlju“. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 32 (2006): str. 193–211.

Извори

- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика* I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- [RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* I–VI. Novi Sad: Matica srpska, 1967–1976]
- РСЈ: *Речник српског језика*, друго издање. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- [RSJ: *Rečnik srpskoga jezika*, drugo izdanje. Novi Sad: Matica srpska, 2018]
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* I–XXII. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- [RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* I–XXII. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1959–]
- ПДРС: Електронски корпус савременог српског језика:
https://www.clarin.si/ske/#dashboard?fbclid=IwAR2XYLCqNveOH6jehiQW6NyDvxTnCT9yjsJIA28VEVncUxulD_14NR1mmI%23dashboard&corpname=pdrs10 (приступљено 14. априла 2025)
- [PDRS: Elektronski korpus savremenog srpskog jezika: https://www.clarin.si/ske/#dashboard?fbclid=IwAR2XYLCqNveOH6jehiQW6NyDvxTnCT9yjsJIA28VEVncUxulD_14NR1mmI%23dashboard&corpname=pdrs10 (pristupljeno 14. aprila 2025)]
- Српко: Електронски корпус за израду вишетомног речника савременог српског језика Матике српске: korpus.rs.rs (приступљено 13. марта 2025).
- [Srsko: Elektronski korpus za izradu višetomnog rečnika savremenog srpskog jezika Matice srpske: korpus.rs.rs (pristupljeno 13. marta 2025)]

Райна М. Драгичевич
Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра сербского языка и южнославянских языков

РОЛЬ ПРЕФИКСОИДА *ПОЛУ-* В ЛЕКСИЧЕСКОЙ ГРАДАЦИИ
(НАД ЛЕКСИКОЙ XXII ТОМА «СЛОВАРЯ СЕРБСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК
И ИСКУССТВ»)

Р е з ю м е

В недавно опубликованном XXII томе «Словаря Сербской академии наук и искусств» 76 страниц занимают лексемы с формантом *йолу-*. Таких лексем насчитывается свыше 1.100. Вопреки тому, что в этом словаре значения данного префиксоида широко представлены, согласно И. Клайну, у форманта *йолу-* два обобщенных значения – первичное: ‘половина (чего-л.)’ и вторичное: ‘половинчатый, частичный, недостаточный, незаконченный’. Вторичное значение означает неполную степень выраженности свойства, которое означает мотивирующее слово. Когда он означает неполную степень качества, формант *йолу-* может в мотивированное слово вносить пейоративное значение (нпр. *йолунићелекћуалац* (рус. *полуинтеллектуал*)), а еще может быть словообразовательным средством для выражения оттенков лексической градации (нпр. *лаж – йолулаж – йолуистина – истина* (рус. *ложь – полужошь – полуправда – правда*)). В этой статье анализируется способность префиксоида *йолу-* давать наименования и обозначать степень свойства, особенно нелексистизированных междуценностей антонимов. Если к мотивирующему слову прибавить приставку *без-* или *не-*, возникает лексема, означающая абсолютное отсутствие того, что означает мотивирующее слово, тогда неожиданной оказывается роль префиксоида *йолу-*, который вопреки неожиданности, добавляется к некоторым лексемам на *без-* и *не-* (нпр. *йолубесмислен, йолунезависносћ* (*полубессмысленный, полунезависимость*)). В статье также показывается, что роль префиксоида *йолу-* состоит в градации наличия или отсутствия свойства или в подчеркивании неполноты. Это значение очевидно в тех случаях, когда формант *йолу-* добавляется к лексеме с приставкой, означающей неполноту (нпр. *йолуйрићоворићи* (рус. букв. *полуприкрыть*)), или к диминитиву, суффикс которого уже указывает на более слабую степень выраженности качества (нпр. *йолубеличасћ* (рус. букв. *полубеловатый*)). Описанные лексемы с префиксоидом *йолу-* указывают на большой потенциал данного форманта в выражении и градации степени неполного свойства.

Ключевые слова: префиксоид, *йолу-*, лексическая градация, словообразование, лексическая семантика.

Rajna M. Dragičević
University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Serbian Language with South Slavic Languages

THE ROLE OF THE PREFIXOID *POLU-* IN LEXICAL GRADATION
(Based on the lexicon treated in Volume 22 of the *SASA Dictionary*)

S u m m a r y

In the recently published Volume 22 of the *SASA Dictionary*, as many as 76 pages are devoted to lexemes containing the formative *полу-*, numbering more than 1,100 entries. Although the dictionary provides an extensive treatment of the meanings of this prefixoid, according to I. Klajn, the formative *полу-* generally has two meanings: a primary one, *half (of something)*, and a secondary one, *partial, incomplete, insufficient, unfinished*. The secondary meaning refers to an incomplete degree of the quality expressed by the motivating word. When it denotes an incomplete manifestation of a property, the component *полу-* may introduce a pejorative meaning into the derivative (e.g., *полуинтелектуалац* ‘semi-intellectual’), but it can also serve as a formative means for expressing fine nuances of lexical gradation (e.g., *лаж – полулаж – полуистина – истина* ‘lie – half-lie – half-truth – truth’). This paper analyzes the ability of the prefixoid *полу-* to denote the degree of a property, particularly in cases where it marks non-lexicalized intermediate values between two antonyms. When a prefix such as *без-* (‘without’) or *не-* (‘un-, non-’) is added to the motivating word to produce a lexeme expressing the absolute absence of the property denoted by the base, the occurrence of *полу-* combined with such lexemes (e.g., *полубесмислен*, ‘semi-absurd’, *полунезависност* ‘semi-independence’) is unexpected yet semantically significant. The study demonstrates that the role of the prefixoid *полу-* lies in the gradation of possession or absence of a quality, or in emphasizing incompleteness. The emphasis on incompleteness is particularly evident when *полу-* is added to a lexeme already containing a prefix indicating partiality (e.g., *полуприворити* ‘to half-close’) or to a diminutive, whose suffix already suggests a weaker degree of the expressed feature (e.g., *полубелкаст* ‘semi-whitish’). The described lexemes with *полу-* attest to the exceptional potential of this formative element in expressing and levelling degrees of incompleteness of a property.

Keywords: prefixoid, *полу-*, lexical gradation, word formation, lexical semantics.

ISSN 0350-185X, – Књ. 81, св. 2 (2025), стр. 177–190

UDK: 811.163.41'366.58

COBISS.SR-ID 184073225

<https://doi.org/10.2298/JFI2502191S>

Примљено: 4 маја 2025.

Прихваћено: 11. јуна 2025.

Оригинални научни рад

Марина Љ. Спасојевић*

Институт за српски језик САНУ

Београд

ДВОВИДНОСТ КОД ГЛАГОЛА С ПРЕФИКСИМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се анализирају глаголи с префиксима који су у дескриптивним речницима савременог српског језика квалификовани као двовидски, као и на тај начин обележене семантичке реализације префиксираних глагола. Будући да се двовидским глаголима могу изразити и свршене и несвршене видске реализације, а префиксацијом се мења вид несвршених глагола у свршене, ова појава представља својеврстан изузетак. Анализом инвентара таквих глагола утврђују се и објашњавају типови двовидности код префиксираних глагола.

Кључне речи: двовидност, двовидски глаголи, префиксација, промена вида, видска хомонимија (формална двовидност), аспектологија, српски језик.

1. Увод

1.1. Двовидски глаголи, као специфичност у испољавању грама-тичке категорије глаголског вида, могу изразити оба вида – и свршени и несвршени, што заправо представља њихов видски потенцијал, док се у контексту реализује један од видова. Могућност двојаке видске вредности може карактерисати све семантичке реализације једног глагола,

* marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs; ORCID: 0000-0001-9745-7928

** Овај рад је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Основу овог рада представља истоимени реферат изложен на скупу 46. Међуна-родни научни састанак у Укове дане (МСЦ, Београд, 15–18. септембар 2016).

а може се односити само на неке у полисемантичкој структури, те се разликује потпуна и непотпуна двовидност (Грицкат 1957–1958: 101).¹

1.2. У речницима српског језика двовидност се обележава одговарајућим квалификаторима, обично у саставном односу „свр. и несвр.“ у заглављу речничког чланка глаголске лексеме односно додатком „и свр.“ / „и несвр.“ испред одговарајућих семантичких реализација глагола, а има и случајева да пред различитим значењима стоје различити видски квалификатори (више у: СПАСОЈЕВИЋ 2016: 168–171). Међу глаголима који су у дескриптивним речницима српског језика, Речнику САНУ и шестотомном Речнику Матице српске обележени на овај начин нашао се изванредан број глагола с префиксом. Будући да се двовидским глаголима могу изразити и свршене и несвршене видске реализације, а префиксацијом се, по правилу, мења вид несвршених глагола у свршене, ова појава представља својеврстан изузетак. Анализом прикупљене грађе циљ нам је да објаснимо типове двовидности код глагола у чијој се морфемској структури може уочити префикс.

2. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ДВОВИДСКИМ ГЛАГОЛИМА И ПЕРФЕКТИВИЗАЦИЈИ ПРЕФИКСАЦИЈОМ

2.1. Двовидски глаголи се схватају као: **с и н к р е т и ч н е ј е - д н и ц е** (што значи да су свршени и несвршени вид различите видске реализације једнога глагола и остварују се у контексту; такво мишљење заступали су: Достал, Јакобсон, Мартине, Тапе, Фортунатов, Мучник, Авилова, Бирјукова, Тихонов, Милославски, Николајева, Чанг, Падучева и др.); **х о м о н и м н е ј е д и н и ц е** (што значи да је реч о двема лексемама са различитим видом – свршеним и несвршеним; такво мишљење заступали су: Маслов, Потебња, Ружичка, Ремчукова, Зализњак, Шмелјев и др.; уп. Зализњак, Шмелев 2000: 47–52; 79); **в и д с к и п а р** (што значи да долази до потпуног подударанја облика свршеног и несвршеног вида при потпуном поклапању лексичког значења; такво мишљење заступао је Виноградов, док је код нас оно било оличено у студијама И. Грицкат²); **ј е д и н и ц е г р а м а т и ч к е п о л и с е м и ј е**

¹ Рецимо, Стевановић (1989: 542) само прве сматра правим двовидским глаголима. У тези Спасојевић (2015: 275) издваја се и трећа могућност: „Трећи случај је када полисемантичка структура показује варијацију вида у зависности од значења, тј. када глагол може бити различитог вида у различитом значењу, што се може сматрати привидном или формалном двовидношћу“.

² За И. Грицкат само двовидски глаголи представљају чисто видско парњаштво (Грицкат 1957–1958). Ј. Ј. Титаренко (2019: 54) наводи да двовидски глаголи спадају у групу „парних глагола“, тј. оних који имају могућност изражавања оба вида, за разлику од „непарних“, од којих се не може образовати глагол супротног вида, те двовидске глаголе сматра моделом, обрасцем видског пара, а који учествују и у даљем процесу

(што значи да се двовидност јавља у оквиру исте лексеме, где се један вид у одговарајућем контексту употребљава у функцији другог; овакво мишљење образлажу Соколов, Андросјук и др.; уп. и Андросјук 2004) (СПАСОЈЕВИЋ 2015: 66–67; уп. ТИТАРЕНКО 2019: 36–40). Ниједан се приступ не може у потпуности прихватити ако имамо у виду да је глаголски вид класификациона, а не флективна, обличка категорија, да су хомоними оне јединице чија се лексичка значења не подударају, затим да се доводи у питање видско парњаштво настало граматичком префиксацијом или итеративизацијом ако на овај начин схватимо видски пар, те да ли је заиста један вид у функцији другог ако је реч о граматичкој или категоријалној полисемији.

2.2. У србистици је дубље увиде о природи двовидских глагола, а засноване на богатој грађи Речника САНУ прва пружила Ирена Грицкат (1957–1958). Свршену и несвршену видску вредност она схвата, под утицајем Маслова и Виноградова, као хомонимске парњаке, свршено и несвршено семантичко поље чланова видског пара (Грицкат 1957–1958: 99). Настанак двовидности тумачи тиме што одређена имперфективна значења не стварају перфективне парњаке путем префиксације, па у свом морфолошком опсегу развијају перфективност, и то су они глаголи који садрже значење финалности, поступка са јасно одређеним смислом и циљем (Грицкат 1957–1958: 109).

2.3. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О ПРЕФИКСАЦИЈИ КАО ПЕРФЕКТИВИЗАЦИЈИ. Када је реч о начинима и средствима промене глаголског вида, префиксација представља најчешћи начин перфективизације имперфективних глагола. Иако је разлику између граматичке и лексичке префиксације разрадио још Виноградов (1973: 514–516), а у србистици је прихватила и даље разрађивала И. Грицкат (1966–1967; 1967), истичући да је празни префикс само онај који је додат несвршеном глаголу и учествује само у стварању видског пара,³ нису усаглашена мишљења у вези с тим да ли је могућ процес којим се само мења глаголски вид, назван чистом или граматичком префиксацијом, или је у овом процесу промена видске грамеме неизоставно праћена и променом одговарајућих семема, тј. акционалне класе глагола, те се у неким приступима одбацује постојање префиксације као искључиво граматичког процеса (JANDA et al. 2014). Осим поделе на граматичке и лексичке, постоје бројне класификације префикса, нпр. на лексичке и суперлексичке, перфективизације и имперфективизације, што тврди и показује Петрухина (2023: 151 и даље).

³ Да префиксација нужно не подразумева промену видске вредности, доказ су дво-струко и вишеструко префиксирани глаголи, попут *исјоразбијати*, *исјоскакати* и сл. (Стојановић 2023), као и други свршени глаголи који ступају у овај процес, попут *јавијати*, *сјати*, *сесјати*, *рећи* итд., где се префиксом модификује и мења значење.

унутрашње и спољашње, модификаторе и квалификаторе итд. (уп. ŠARIĆ 2011; Стојановић 2023: 28–31; 35–49). С тим у вези, даље се разматра питање образовања видских парова, где се, у приступима који нису строги у захтевима за семантичким поклапањем свих значења из полисемантичке структуре њихових чланова, и у српском језику систематичније описује њихова творба и функционисање (Ђорђевић 2018).⁴

2.4. Као што је наведено, представници једне струје у славистици, рецимо, Виноградов, код нас Ирена Грицкат, двовидском глаголу прилазе као видском пару, као јединици унутар које се остварује чисто видско парњаштво. Из тог угла гледано, међу двовидским глаголима префиксирани су обично они код којих се изгубио осећај да су настали префиксацијом, како мисли И. Грицкат (1957–1958: 98; уп. и Зализњак, Шмељев 2000: 71) управо зато што је префиксација маркер перфективности у односу на мотивни глагол. А малобројне такве глаголе, попут *захїеваїи*, *настїојаїи*, *облачїи*, *їознаїи*, *їоходїи*, *разумеїи*, *свидеїи се*, које сматра или деноминалима или позајмљеницама, калковима, а не перфективизованим глаголима, И. Грицкат наводи као потврду чињенице да се из перфективности не може развити двовидност: „Главни закључак је тај да глаголи, који се данас могу употребљавати у оба вида, пореклом су или имперфективни, или – од момента када их можемо пратити – двовидски. Из перфективности двоаспектност не настаје [...] јер су они, са своје стране, сувише имперфективни да би се могли превести у двоаспектност“ (Грицкат 1957–1958: 97–98).

2.5. Ирена Грицкат сматра да је перфективизација двовидских глагола могућа само празним префиксима, тј. префиксима који су лишени просторног и временског значења, дакле, префиксима најграматикалнијег типа (1957–1958: 109). Са чисто граматичком вредношћу средстава за промену вида не могу се јавити префикси *до-* и *над-*, који имају конкретна просторна значења, а *до-* и временско (Грицкат 1957–1958: 202), а лексичко значење имају и префикси *їод-*, *їри-*, *у-* (*вѣ-*), *уз-*, док већу семантичку разноликост показују префикси *од-*, *раз-*, *їре-*, *їро-* (Грицкат 1957–1958: 203). Поред својих конкретних лексичких значења, као функционалне јединице у граматичкој перфективизацији учествују префикси *из-*, *за-*, *на-*, *їо-*, *с-*, *о-*, *у-* (*оу-*) (Грицкат 1957–1958: 206; Ђорђевић 2018). Српски језик није сиромашан у префиксима за промену значења, али у погледу чисто видских (какав је у руском *вы-*) јесте архаичан (Грицкат 1957–1958: 115). У српском језику нема префиксације без промене значења глагола (Грицкат 1957–1958: 128).

⁴ Такође је могуће и даље пратити видско повезивање глагола, где се даљим деривационим процесима формирају видски триплети – тројке (уп. Титаренко 2019; Петрухина 2023: 118–123) или кластери (JANDA et al. 2014).

3. АНАЛИЗА ГЛАГОЛА СА ДВОСТРУКОМ ВИДСКОМ КВАЛИФИКАЦИЈОМ

3.1. У корпусу сачињеном на основу Речника САНУ и Речника МС забележено је седамдесетак глагола у чијој се морфемској структури препознаје префикс и који у заглављу речничког чланка садрже оба видска квалификатора или су поједине семантичке реализације у полисемантичној структури обележене различитим или додатним квалификаторима. То су глаголи са следећим префиксима: **без-** (*безоружајти*), **до-** (*догони́ти*, *доска́кати*, *доси́ђати*, *доси́ђати* (се), *дои́ђати*, *до́ћи/до́ћи*), **за-** (*заду́вати*, *заду́хати*, *заду́шати*, *закра́кати*, *зала́мати*, *засво́дити*, *зайи́цати*, *зау́дарајти*), **из-** (*изби́рати*, *изги́бати*, *издиза́ти*, *изма́тати*, *изме́њати/измије́њати*, *изме́њати*, *изми́лати*, *измо́ћи/измо́ћи*, *изно́сити*, *искла́дати*), **на-** (*наобла́чити*, *најове́дати/најовије́дати*, *на́стојајти*, *на́стојајти*, *на́шиљати*, *наши́ђати*), **над-** (*надсво́дити*), **об-** (*обживи́ти* се, *оби́коли*), **о-** (*о́гла*ти (се) 'огледати се', *о́кружајти*, *о́йлакајти*, *о́хтејти/о́хтејти*), **од-** (*о́двитајти*, *о́дријати*), **по-** (*по́знати*, *по́легајти*, *по́неси́јати*, *по́йри́мати*, *по́шежи́ти/по́шежи́ти*, *по́ходи́ти*), **пре-** (*прежва́кати*, *прежва́јати*), **про-** (*проу́зроковајти*, *прох́одити*), **с-/са-** (*зба́цати*, *садр́жати*, *си́лакајти*, *си́редити*, *си́ђати* (се)), **у-** (*уи́ливати*), **уз-** (*у́сјадајти* (се), *у́си́сати*, *у́си́пати*, *у́спро́йњајти* се). Издвајају се и глаголи у чијој се морфемској структури уочавају два префикса, и то комбинације: **из-** + **за-** (*иза́йлијати*), **из-** + **по-** (*исиди́ти*, *исиди́ти*), **из-** + **пре-** (*испремо́јавати*, *испре́лијати* (се), *испре́ријавати*, *испре́ријавати*), **из-** + **про-** (*испроме́њавати/испромје́њавати*, *испро́йњајти* се), **за-** + **по-** (*зайома́гати*), **на-** + **до-** (*надози́дати*, *надоси́евати/надоси́јевати*), **на-** + **из-** (*наизва́јати* се, *наиспо́ведати* се / *наиспо́вијевати* се), **на-** + **по-** (*најоме́шати/најоме́шати*), **на-** + **с-** (*насма́гати*).

3.2. На основу степена обухваћености полисемантичке структуре могућношћу двојаке видске реализације, на основу семантике и смерова видске деривације, може се издвојити неколико група, чију ћемо природу у наставку образложити.

3.2.1. Прва група. Код великог броја ексцерпираних префиксираних глагола запажа се дистрибуција различитих видских квалификатора пред различитим значењима. Двовидност овде није потенцијал свих семантичких вредности, већ је свакој семантичкој реализацији својствен један вид. Овде није дошло до диференцијације вида у зависности од значења, будући да је семантика блиска, него је заправо реч о једној специфичној појави, коју је давно уочио и дефинисао Митар Пешикан (1975). То је формална двовидност у оквиру полисемантичке структуре, а суштински реч је о хомонимима. Наиме, овде долази до спајања и преплитања ре-

зултата двају деривационих процеса: префиксације (перфективизације несвршених) глагола и суфиксације (секундарне имперфективизације) префиксираних глагола: 1) *скакајџи* (несвр.) → *за-скакајџи* (свр.) 'почети скакати'; 2) *скоочијџи* (свр.) → *за-скоочијџи* (свр.) → *заскок-ајџи* → *заскакајџи* (несвр.) 'залазити иза неког, салетати'. Ово су посебне лексеме и тако их треба обрађивати (Пешикан 1975: 25). Међутим, грађа из нашег корпуса показује да су многи такви глаголи представљени као једна лексема, у чијој се полисемантичкој структури указује на различиту видску вредност одређених значења. Са тим се срећемо у следећим случајевима у нашој грађи:

догòнијџи несвр. (< *догнајџи*) 'дотеривати': свр. *догнајџи* (< *до-* + *гонијџи* (*се*)) 'сустићи, завршити гоњење', 'сустићи се'; *доска́кајџи* несвр. (< *доскоочијџи*) 'достизати скоком неку границу, изједначавати се с другим такмичаром у скакању', 'надмудривати', 'савлађивати': свр. (< *до-* + *скакајџи*) 'доћи скачући'; *дои́урајџи* несвр. (< *доиуријџи*) 'допремати, протурати, 'савлађивати': свр. (< *до-* + *иурајџи*) 'докотрљати, догурати';

задувајџи, *задухајџи* несвр. (< *задујџи*) покр. 'отицати, натицати, надувати се': свр. (< *за-* + *дувајџи*, *духајџи*) 'почети дувати'; *заду́шајџи* несвр. (< *задушијџи*) 'отежавати дисање, гушити': свр. *заду́шајџи* (*се*) (< *за-* + *душајџи* (*се*)) 'тражити заклетву, заклети некога'; 'положити заклетву, заклети се'; *закра́кајџи* несвр. (< *закрочијџи*) 'закорачивати': свр. (< *за-* + *кракајџи*) 'закорачати, почети корачати'; *зала́мајџи* несвр. (< *заломијџи*) 'одламати, резивати; завијати; савијати (*се*)': свр. (< *за-* + *ламајџи*) 'заломити, почети ломити'; *зайу́цајџи* несвр. (< *зайући*) 'ударењем, ковањем затварати, тупити; уништавати': свр. (< *за-* + *иуцајџи* (*се*)) 'учинити затуцаним, ограниченим', 'постати затуцан, оглупавити'; *зау́дарајџи* несвр. (< *заударијџи*) 'испуштати, одавати непријатан мирис, мирис уопште': свр. (< *за-* + *ударијџи*) 'почети одавати звуке од себе'; *зба́цајџи* несвр. (< *збацијџи*) 'збацивати': свр. (< *с-* + *бацајџи*) 'збацити, набацати'; *изби́рајџи* несвр. (< *избрајџи*) 'бирати': свр. (< *из-* + *бирајџи*) 'изабрати'; *изги́бајџи* несвр. (< **изгнујџи*)⁵ 'вршити разне покрете, кретењегибајући се': свр. (< *из-* + *гибајџи* (*се*)) 'пресавити, испресавијати'; *издизајџи* (*се*) несвр. (< *издићи*) 'подизати, успињати, узносити, одизати': свр. (< *из-* + *дизајџи*) 'подићи редом све'; *изма́шајџи* (*се*) несвр. (< *измотајџи*) 'одмотавати': свр. (< *из-* + *мајџи* покр. 'мамити') 'измамити, намамити'; *изме́њајџи*/*измијењајџи* несвр. (< *изменијџи*) 'мењати, стављати једно место другога': свр. (< *из-* + *мењајџи*/*мијењајџи*) 'изменити';

⁵ За овај глагол не могу се доказати двоструки дериватолошки процеси. Наиме, глагол *изгибајџи* има исте видске карактеристике као *сагибајџи* (: *сагнујџи*), али он нема данас перфективни парњак **изгнујџи*, како би се објаснио несвршени вид.

измѣћаићи несвр. (< *измѣћаићи*) 'избацивати из себе, извргавати', 'изговарати (нешто неочекивано, духовито)': свр. (< *из-* + *мећаићи*) 'избацити из себе, извргнути', 'изговорити (нешто неочекивано, духовито)'; *изми-лаићи* несвр. (< *измлеићи*) 'завршавати млевење, млети до краја': свр. (< *из-* + *милаићи*) 'завршити млевење, самлети до краја'; *износиићи* несвр. (< *изнеићи*) 'носећи премештати нешто ван, стављати, доносити пред неког и сл.': свр. (< *из-* + *носиићи*) 'похабати, потрошити се'; *нашиљаићи* несвр. (< *наслаићи*) 'слати, упућивати с одређеним циљем, задатком': свр. (< *на-* + *шиљаићи*) 'послати, упутити с одређеним циљем, задатком'.⁶

3.2.1.1. Појава двовидности, односно смењивање значења свршеног и несвршеног вида у речничким чланцима глагола са два или више префикса такође представља обједињавање перфективности и имперфективности из различитих дериватолошких процеса код формално истих јединица. Творбени процес се кретао у два правца, по моделу: 1) *йре-йлесићи* (свр.) → *йрейлић-аићи* (несвр.) → *ис-йрейлић-аићи* (свр.); 2) *йре-йлесићи* (свр.) → *ис-йрейлесићи* (свр.) → *исйрейлић-аићи* (несвр.). Међутим, овде су лексичка значења веома блиска с обзиром на то да је реч о истом мотивном глаголу, у коме други унети префикс модификује значење, па се разлика своди на видску, што свакако није разлог да се не представе исправно као хомонимне јединице, уважавајући последњи чин творбе (уп. и Стојановић 2023: 297–299). Остали овако представљени глаголи а које треба одвојити су:

исйремојаватићи несвр. (< *исйремојаватићи*) 'премотавати нешто више пута': свр. (< *ис-* + *йремојаватићи*) 'премотати нешто више пута'; *исйрейречиватићи* несвр. (< *исйрейречиватићи*) 'затварати прилаз': свр. (< *из-* + *йрейречаватићи*) 'затворити прилаз'; *исйрейкиватићи* несвр. (< *исйрейка-тићи*) 'проткивати шарама': свр. (< *из-* + *йрейкиватићи*) 'проткати шарама'; *исйройињаићи се* несвр. (< *исйройеићи се*) 'пропињати се': свр. (< *из-* + *йройињаићи се*) 'пропети се' *зайомагаићи* несвр. (< *зайомоћи*) 'дозивати у помоћ, вапити': свр. (< *за-* + *йомагаићи*) 'почети призивати у помоћ, завапити'; *надосјеваићи/надосијеватићи* несвр. (< *надосјеићи/надосијеићи*) 'постизати да се уради нешто': свр. (< *на-* + *досјеваићи/досијеваићи*) 'постићи да се уради нешто'; *најомешић-аићи/најомјесић-аићи* несвр. (< *најомесић-аићи/најомјесић-аићи*) 'намештати на више места, редом једно до другог, једно за другим, понамештати': свр. (< *на-* + *јомешић-аићи/јомјесић-аићи*) 'наместити на више места, редом једно до другог, једно за другим, понаместити'; *насмáгаићи* несвр. (< *насмоћи*) 'прибављати до-

⁶ Глагол *нашијаићи*, код кога испред првог значења стоји несвр. 'једва, тешко ходати, ићи тако као да се поштапа', а испред другог свр. 'изударати, истући штапом' спада у хомониме, јер им је потпуно различита мотивација, први је глагол кретања, а други глагол ударања.

ста, довољно нечег' : свр. (< *на-* + *смагаџи*) 'прибавити доста, довољно нечег'; *усѣройџаџи се* несвр. (< *усѣройеџи се*) 'пропињати се' : свр. (< *уз-* + *ѣройџаџи се*) 'пропети се'.

3.2.1.2. Међутим, има и случајева када друга префиксација као последњи дериватолошки чин врши модификацију, док код имперфективизованих глагола та акционална семантика другог префикса није доминантна. У случајевима када се префикс *из-* додаје на имперфективизоване глаголе *зайлиџаџи*, *ѣѣлиџаџи*, *ѣѣиџаџи*, осим промене вида, долази и до промене значења и исказивања дистрибутивности: *иззайлиџаџи* несвр. (< *иззайлестџи*): 'плести, заплетати' : свр. (*из(а)-* + *ѣлиџаџи*) 'заплести редом, једно по једно'; *исѣѣлиџаџи* несвр. (< *исѣѣлестџи*) 'потплести одређен број чега' : свр. (< *из-* + *ѣѣлиџаџи*) 'испотплести, редом све потплести'; *исѣѣиџаџи* несвр. (< *исѣѣслаџи*) 'слати, отпремати, разашилати' : свр. (< *из-* + *ѣѣиџаџи*) 'послати више лица, предмета и сл. редом, једно по једно'. Фазна акционална модификација коју уноси префикс видљива је нпр. у *заламаџи* (свр.), *зайѣмагаџи* (свр.), док је код имперфективизованог глагола она потиснута. Иако је код више глагола, нпр. *збацаџи*, *избираџи*, *исѣреѣречиваџи*, *усѣройџаџи* итд., иста лексичка семантика а различита видска вредност, јасно су уочљива два творбена процеса, а тешко је претпоставити развој једног вида из другог.

3.3. У претходној групи остао је највећи број ексцерпираних глагола по задатим критеријумима. Сада ћемо посветити пажњу глаголима који заиста имају двоструки видски потенцијал. Њих је неупоредиво мање.

3.3.1. Глаголи који показују двовидност, попут *безорѣжаџи* 'одузети, одузимати неком оружје', *засвѣдиџи* 'уобличити, уобличавати свод'; *надсвѣдиџи* 'правити, направити свод изнад нечега', заправо представљају примере употребе лексичких префикса (односно префикса квалификатора, мутационих, суперлексичких и сл., како би се у различитим приступима назвали) у префиксалној или префиксално-суфиксалној творби глагола. Префикси *без-* и *над-*, нарочито први, нису карактеристични за глаголску префиксацију (Клајн 2002). Функција префикса заправо у овим примерима јесте да модификују семантику мотивне именске речи (да се буде без оружја, да се свод (негде) постави), а не видску вредност глагола. Префикс и мотивна именица представљали би семантичку целину и у споју са глаголским префиксом имали несвршени вид (а не свршени). За исказивање перфективности, може се претпоставити, употреба нових префикса би била сувишна, тако да ови и слични глаголи развијају обе видске вредности, тако што префикс квалификатор преузима на себе и улогу перфективизатора.

3.3.2. Иако је навођен и као тест за утврђивање глаголског вида, тј. да не може стајати уз свршене глаголе, префикс уз- не искључује имперфективност нових деривата, већ су неки од њих двовидски, као: *у̀сїа-даїи (се)* (у значењу футура егзактног) '(почети) падати у већој мери; падати'; *усї́їсаїи* '(на)писати'; *усї́їїаїи* (најчешће у значењу футура егзактног) '(за)питати' и сл.

3.4. Трећу групу глагола чине они код којих се префикс може издвојити само историјски, а са становишта синхроне дериватолошке анализе они су немотивисани или припадају тзв. лексемама са везаним основама. То су глаголи *до̀ћи/до̀ћи*, *свїд(ј)еїи се*, *завїд(ј)еїи*, *ненавїд(ј)еїи*, *разу̀м(ј)еїи* и сл.

3.4.1. Примери показују регуларну двовидност у бројним значењима глагола *до̀ћи/до̀ћи*. РСАНУ и РСЈ, који у заглављу речничког чланка наводе квалификатор свр., пред неколико семантичких реализација додају квалификацију: и несвр., а само у једном случају вид је несвршен. Могућношћу исказивања и свршеног и несвршеног вида одликују се следећа значења глагола *до̀ћи*: 'пасти, падати у одређено време, имати своје место у временском току'; 'досећи, досезати, до неке тачке, границе (о правцу простирања, дужини нечега итд.)'; 'наћи се, налазити се негде, заузети своје место (у склопу, низу, размештају нечега), спадати'; 'отпасти, отпадати; припасти, следовати (о појединачним деловима, члановима који спадају у неку целину или јој одговарају)'; '(у)чинити се, оставити, остављати утисак'; 'испасти, испадати по цени, тежини и др., ста(ја)ти, мерити, тежити'; 'десити се, испати, испадати'. Наравно, у највећем броју својих значења, овај глагол је свршеног вида, али само несвршеног вида је у квалификативном значењу којим се изриче припадност у одређеном степену сродства (Он му *до̀ђе* (= *їада се, несвр.*) брат од стрица, РМС), као и у значењу 'дуговати', које је карактеристично за разговорни језик, и то када је комуникација међу саговорницима неформална (*До̀ђеш ми* (= *дугујеш, несвр.*) 100 евра). Овом глаголу је развој двовидности омогућило губљење формалне границе између префикса и мотивног глагола иако је имперфективизовани парњак *долазиїи* могао преузети исказивање ових значења.

3.4.2. Речници савременог језика глагол *їохòдїи (се)* обележавају као двовидски, док је код Вука у *Рјечнику* обележен као перфективни 'обићи', али је испоређен са *обидоваїи*, *обилазиїи*, *їоседоваїи*, *їолазиїи*, *їохађаїи*, што упућује и на имперфективност. И Ирена Грицкат (1957–1958: 80) сматра да је у значењу 'обићи, обилазити кога или што, посетити, посећивати кога' несумњиво двовидски. Двоаспектност се огледа и у рефлексивној форми у значењу реципрочности 'посетити се,

посећивати се'. У полисемантичкој структури овог глагола у РМС налазе се и значења која се могу јавити само у свршеном виду. Такво је 'поћи, кренути се' (Вук, Рј., РМС), међутим, за значење 'фиг. снаћи, задесити' може се претпоставити и несвршени вид 'сналазити, погађати' (Годинама су их *йоходиле* (= *су сналазиле, йогађале, несвр.*) велике недаће: поплаве, земљотреси). Овакву дистрибуцију видских вредности свакако омогућава деноминална и префиксална интерпретација овог глагола.

3.4.3. Глагол *свидѣѣти се* у значењу допадања обележаван је као свршени од Вуковог *Рјечника*. Међутим, Ирена Грицкат (1957–1958: 81) указује и на имперфективност овог глагола у истом значењу, тј. на двовидност – 'допасти се, допадати се' (Да ја вас напуштам, јер ми *се* овде ништа *не свиди* (= *се не свиђа, дойада, свр.*) (Ђорђ. Јов. 2, 5, Грађа РСАНУ). Ауторка претпоставља да је до развијања имперфективности код *свидѣѣти се* дошло аналогијом према *видѣѣти–виђаѣти*, пошто је дошло до губљења језичког осећаја за префикс. У примерима попут: Не очекујем да се филм свима *свиди* (= *дойадне, свр.*) (Политика 24. 2. 2009) могуће је употребити и глагол несвршеног вида: Не очекујем да се филм свима *свиђа*, а такве интерпретативне могућности су неретке. Међутим, тестови са фазним глаголима и употреба индикативног презента то не потврђују: *Почео је да јој *се свиди*. *Да ли ти *се свиди* ова хаљина? Но, ако имамо у виду пример у коме је овај глагол несумњиво имперфективан, то би у речницима требало обележити са ретко несвр.

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Како је на изабраним примерима представљено, двовидност је могућа код префиксираних глагола. Она може обухватити читаву лексему, тј. сва њена значења, али се може јавити и само у појединачним. Има глагола код којих различита значења имају и различите видске вредности. Међутим, ова појава се налази на периферији видског система упркос томе што се у речницима среће двострука видска квалификација бројних префиксираних глагола. Највише ове грађе отпада на формалну двовидност, која заправо представља спој несвршених глагола који настају секундарном имперфективизацијом и (обичних) свршених префиксираних глагола. Овакви глаголи не спадају у двовидске глаголе и захтевају пажљивији третман у лексикографији и дериватологији. Ту појаву треба разликовати од двовидности као граматичке појаве, то је лексичка појава – хомонимија. Број префиксираних глагола који имају и несвршени вид или само несвршени у неком значењу није велик. Он представља маргиналну, периферну појаву. Ипак, он је показатељ да глаголска префиксација нема улогу доследне перфективизације, тј. да глаголска префиксација није граматичко средство искључиво за промену вида, већ је,

на првом месту, средство за промену значења. О томе нарочито сведоче малобројни, али и неки фреквентни глаголи који се више и не осећају префиксираним. Неки од разматраних глагола настали су префиксално-суфиксалном творбом, тј. имају везану основу. Такви глаголи немају самосталну основу да њоме искажу несвршеност и они у оквиру своје полисемантичке структуре морају наћи начина да изразе оба вида.

Цитирана литература

- Андросјук, Н. Б. „Место двувидовых глаголов в аспектуальной системе русского языка“. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, Серия „Филология“* 17 (56) (2004): с. 108–115.
- [ANDROSŪK, N. B. „Mesto dvouvidovyh glagolov v aspektual'noj sisteme russkogo âzyka“. *Učene zapiski Tavričeskogo nacional'nogo universiteta im. V. I. Vernadskogo, Seria „Filologija“* 17 (56) (2004): s. 108–115]
- ВИНОГРАДОВ, В. В. *Русский глагол*. Москва: Высшая школа, 1972.
- [VINOGRADOV, V. V. *Russkij glagol*. Moskva: Vyšša škola, 1972]
- ГРИЦКАТ, Ирена. „О неким видским особеностима српскохрватског глагола“. *Јужнословенски филолог XXII* (1957–1958): стр. 65–130.
- [GRICKAT, Irena. „O nekim vidskim osobenostima srpskohrvatskog glagola“. *Južnoslovenski filolog XXII* (1957–1958): str. 65–130]
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Префиксација као средство граматичке (чисте) префиксације (начелна разматрања и савремена српскохрватска грађа)“. *Јужнословенски филолог XXVII/1–2* (1966–1967): стр. 185–221.
- [GRICKAT, Irena. „Prefiksacija kao sredstvo gramatičke (čiste) prefiksacije (načelna razmatranja i savremena srpskohrvatska građa)“. *Južnoslovenski filolog XXVII/1–2* (1966–1967): str. 185–221]
- ГРИЦКАТ, Ирена. „Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфектизација путем префиксације“. *Наш језик XVI/3* (1967): стр. 119–126.
- [GRICKAT, Irena. „Šta daje za proučavanje glagolske semantike čista (gramatička) perfektizacija putem prefiksacije“. *Naš jezik XVI/3* (1967): str. 119–126]
- ЂОРЂЕВИЋ, Весна. *Видски парњаци у српском језику (имперфективни глагол : имперфективни глагол изведен префиксима за-, из, на-, о-, по-, с- и у-)*. Необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2018.
- [ĐORĐEVIĆ, Vesna. *Vidski parnjaci u srpskom jeziku (imperfektivni glagol : perfektivni glagol izveden prefiksima za-, iz, na-, o-, po-, s- i u-)*. Neobjavljena doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018.
- ЗАЛИЗНЯК, А. А и Д. Шмелев. *Введение в русскую аспектологию*. Москва: Языки русской культуры, 2000.
- [ZALIZNĀK, A. A i D. Šmelev. *Vvedenie v russkui aspektologiiu*. Moskva: Âzyki russkoj kul'tury, 2000]
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део I, Слагање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2002.

- [KLAJN, Ivan. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo 1, Slaganje i prefiksacija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANU – Novi Sad: Matica srpska, 2002]
- ПЕТРУХИНА, Е. В. *Русский глагол: категории вида и времени (в контексте современных лингвистических исследований)*. Учебное пособие. 2-е издание, исправленное и дополненное. Москва: Флинта, 2023.
- [PETRUHINA, E. V. *Russkij glagol: kategorii vida i vremena (v kontekste sovremennyh lingvističeskikh issledovanij)*. Učebnoe posobie. 2-e izdanje, ispravlennoe i dopolneno. Moskva: Flinta, 2023]
- ПЕШИКАН, Митар. „Један категоријски случај глаголске хомонимије и формалне двовидности“. *Наш језик XXI/1–2* (1975): стр. 14–25.
- [PEŠIKAN, Mitar. „Jedan kategorijski slučaj glagolske homonimije i formalne dvovidnosti“. *Naš jezik XXI/1–2* (1975): str. 14–25]
- СПАСОЈЕВИЋ, Марина. „Представљање информација о глаголском аспект у дескриптивним речницима српског језика“. У: Снежана Велковска и др. (ур.). *Лексикологија и лексикографија – мостови међу јазикима*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2016: стр. 166–177.
- [SPASOJEVIĆ, Marina. „Predstavljanje informacija o glagolskom aspektu u deskriptivnim rečnicima srpskog jezika“. U: Snežana Velkovska i dr. (ur.). *Leksikologijata i leksikografijata – mostovi među jazicite*. Skopje: Institut za makedonski jazik „Krste Misirkov“, 2016: str. 166–177]
- СПАСОЈЕВИЋ, Марина. *Двовидски глаголи у савременом српском језику*. Необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2015.
- [SPASOJEVIĆ, Marina. *Dvovidski glagoli u savremenom srpskom jeziku*. Neobjavljena doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2015]
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II*. Синтакса. Београд: Научна књига, 1989.
- [STEVANOVIĆ, Mihailo. *Savremeni srpskohrvatski jezik II*. Sintaksa. Beograd: Naučna knjiga, 1989]
- СТОЈАНОВИЋ, Милица. *Глаголи са више префикса у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023.
- [STOJANOVIĆ, Milica. *Glagoli sa više prefiksa u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2023]
- ТИТАРЕНКО, Е. Я. *Имплицитная аспектология русского глагола*. Симферополь: ИТ „Ариал“, 2019.
- [TITARENKO, E. Ä. *Implicitnaä aspektologija russkogo glagola*. Simferopol': IT „Ariäl“, 2019]

*

- JANDA, Laura, Anna Endresen, Julia Kuznetsova, Olga Lyashevskaya, Anastasia Makarova, Tore Nasset, Svetlana Sokolova. *Why Russian Aspestual Prefixes aren't empty. Prefixes As Verbs Classifiers*. Bloomington: Slavica Publishers, 2014.
- ŠARIĆ, Ljiljana. „Glagolski prefiksi kao perfektivizatori“. *Riječ* 5 (2011): str. 7–27.

Извори

- Вук, Рј(ечник): *Српски рјечник исцпумачен њемацкијем и латинскијем ријечима*, скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. Четврто државно издање. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1935.
- [Вук, Рјечник: *Srpski rječnik istumačen njemačkim i latinskim riječima*, skupio ga i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić. Четврто државно издање. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1935]
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1976 [РСАНУ = РМС – МХ 1–3 и РМС 4–6].
- [RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–VI. Novi Sad (I–III i Zagreb): Matica srpska (I–III i Matica hrvatska), 1967–1976 [RSANU = RMS – МН 1–3 i RMS 4–6]]
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXII. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–.
- [RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, I–XXII. Београд: Srpska akademija nauka i umetnosti – Institut za srpski jezik, 1959–]
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- [RSJ: *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska, 2007]

Марина Ј. Спасоевич

Институт сербског језика Сербској академији наук и уметности, Београд

ДВУВИДОВИОСТ ПРИСТАВОЧНИХ ГЛАГОЛОВ У СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЈЕЗИКУ

Резюме

В статье рассматриваются приставочные глаголы в современном сербском языке, содержащие в заглавии словарной статьи определения обоих видов – для совершенного вида (*свр(ш.)*) и несовершенного (*несвр(ш.)*), а также приставочные глаголы, у которых хотя бы одна семантическая реализация может появиться в обоих видах, или у которых квалификаторы вида меняются в полисемантической структуре. Вопреки тому, что двувидовость приставочных глаголов не является обычным явлением, потому что приставки добавляют значение законченности, в корпусе, составленном на основе описательных словарей сербского языка, наблюдается значительное число таких глаголов. Целью работы является рассмотреть природу данной двувидовости и описать ее типы, а также проверить, речь ли всегда идет о двувидовых глаголах. Материал показывает, что двувидовость существует у приставочных глаголов, образованных от связанных основ и у тех глаголов, приставки которых обладают лексическим значением и ролю мутации. Отдельным феноменом является формальная двувидовость, которая по сути представляет собой объединение глаголов несовершенного вида, возникших путем вторичной имперфективизации приставочных глаголов и приставочных глаголов совершенного вида в одной словарной статье.

Данный феномен надо различать от двувидовости как грамматического явления. Здесь речь идет о лексическом феномене – омонимии.

Ключевые слова: двувидовость, двувидовые глаголы, префиксация, изменения вида, видовая омонимия (формальная двувидовость), аспектология, сербский язык.

Marina Lj. Spasojević
Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

BIASPECTUALITY IN PREFIXED VERBS IN CONTEMPORARY SERBIAN

S u m m a r y

The subject of this paper is prefixed verbs in contemporary Serbian which, in the heading of a dictionary entry, bear both aspectual labels – perfective (*svr(š.)*) and imperfective (*nesvr(š.)*) – as well as prefixed verbs in which at least one of the semantic realizations can appear in both aspects, or in which aspectual markers alternate within a polysemous structure. Although biaspectuality in prefixed verbs is uncommon, since prefixes typically introduce perfectivity, a considerable number of such verbs have been recorded in a corpus compiled from descriptive dictionaries of the Serbian language. The aim of the study is to examine the nature of this biaspectuality, to describe its types, and to determine whether these are indeed genuine biaspectual verbs in every case. The material shows that biaspectuality occurs both in prefixed verbs formed from bound stems and in verbs where the prefix carries lexical meaning and performs a mutational function. A particular phenomenon is *formal biaspectuality*, which represents the coexistence of imperfective verbs (formed through secondary imperfectivization of prefixed verbs) and perfective prefixed verbs within a single dictionary entry. This phenomenon should be distinguished from biaspectuality as a grammatical category; in this case, it is a lexical phenomenon – *homonymy*.

Keywords: biaspectuality, dual-aspect verbs, prefixation, aspectual change, aspectual homonymy (formal biaspectuality), aspectology, Serbian language.

Нина Љ. Судимац Јовић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

ФОРМАНТНЕ ФРЕКВЕНЦИЈЕ НАГЛАШЕНИХ ВОКАЛА У НИШКОМ УРБАНОМ ВАРИЈЕТЕТУ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛНО ИСТРАЖИВАЊЕ**

У раду су представљене вредности формантних фреквенција наглашених вокала код говорника чији идиом можемо окарактерисати као нишки урбани варијетет. За потребе истраживања снимљено је 20 говорника – 10 мушког и 10 женског пола. Корпус су чиниле двосложне речи без постакценатске дужине које демонстрирају свих пет вокала у четири нормативно очекиване категорије. Акустичком анализом материјала у софтверском пакету за обраду говора *PRAAT* (верзија 6.0.14, Boersma, Weenink 2015) мерење су вредности првих трију форманата (F1, F2, F3) које су статистички анализирани (*SPSS v. 21*): за сваки параметар измерена је средња вредност, минимална, максимална и стандардна девијација, а проверавано је да ли постоји статистичка значајност у реализацији вредности у односу на (ван) језичке варијабле испитиване у овом истраживању. Овим радом настојало се да се прошире и употпуне спознаје о акустичком квалитету вокала у српском језику. Резултати спроведеног истраживања значајни су како за фонетику тако и за остале дисциплине којима је у фокусу испитивање урбаних варијетета – социолингвистика, социофонетика, форензичка фонетика.

Кључне речи: формантне фреквенције (F1, F2, F3), вокали, акустички квалитет, Ниш, урбани варијетети, српски језик.

1. Увод. Анализа вокала предмет је многих фонетских, социолингвистичких, социофонетских, форензичких студија у којима се они по-

* nina.sudimac.jovic@filfak.ni.ac.rs; ORCID: 0000-0003-2084-9258

** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-137/2025-03/ 200165).

сматрају и описују у односу на циљ истраживања: најчешће се анализирају вокали међу говорницима различитих језика или варијетета у оквиру једног језика; потом, у односу на пол говорника, узраст, образовање, и остале (ван)језичке варијабле које зависе од методолошких поставки аутора и истраживачких задатака.

На англосаксонском говорном подручју вршена су истраживања која су имала за циљ да опишу међудијалекатске варијације, а аутори су углавном истицали да ће се регионалне разлике више огледати у изговору вокала него консонаната (EISENSEN, Eisenenson 1979: 143). Један од главних и важних акустичких параметара који се испитују у радовима оваквог типа јесу формантне фреквенције вокала. Оне су веома важне за распознавање регионалног порекла испитаника, о чему пише и Шкарић, вршећи истраживања у хрватском језику: „u hrvatskom standardnom izgovoru postoji stanovita razlika u stupnju otvora između dugih i kratkih samoglasnika. Točan je stupanj te razlike jedna od glavnih značajki tog standardnog izgovora“ (ŠKARIĆ 1991: 88). Бакран (1990: 120) наводи да су вредности формантних фреквенција база и темељ у описима вокала, али и перцепцијски битне и релевантне јединице. У последње време форманти се сагледавају кроз описивање варијација унутар урбаних (градских) центара, те се приликом анализе јављају занимљиви обрасци који се разликују од стандардног језика или руралних дијалеката.

Стога, овај рад представља допринос савременим фонетским истраживањима јер су у њему приказани резултати формантних фреквенција наглашених вокала код урбаних говорника из Ниша који територијално живе у ужем центру града. За потребе испитивања снимљено је двадесеторо говорника мушког и женског пола, те су резултати у раду приказани у односу на пол говорника и нормативно очекивану акценатску категорију. Предмет рада можемо дефинисати и као утврђивање референтних формантних фреквенција у урбаном нишком варијетету, са циљем да се употпуне спознаје о акустичком квалитету вокала у српском језику.

Рад је организован на следећи начин: прво поглавље је уводног карактера; друго поглавље доноси поглед на методолошке поставке рада, док су у трећем представљени резултати истраживања са дискусијом. Последње поглавље доноси закључне напомене.

1.1. Вокали се традиционално дефинишу са артикулационог аспекта и то као гласови који се артикулишу без препреке у вокалном тракту, без чујне фрикције, са слободним протоком ваздушне струје и вибрирањем гласних жица. Са акустичког становишта као главна карактеристика вокала издваја се периодичност. Основно обележје вокала јесу формантне фреквенције које се на спектрограму уочавају као тамне линије, хори-

зонтално постављене, а настају као резултат резонантних фреквенција говорног пролаза и изражавају се у херцима (Hz). У литератури се наводи да су прва два форманта довољна за опис вокала – мада број јединица директно зависи од језика који се испитује, иако се у спектрографској анализи може приказати и трећи и четврти формант, па чак и више њих. Виши форманти (F4, F5) носе информацију о индивидуалним одликама говорника.

За обележје отвореност/затвореност вокала у контексту акустичких истраживања значајан је први формант (F1), а познато је да затворени/високи вокали имају ниже вредности првог форманта јер се приликом њихове артикулације језик налази у предњем делу ка доњој вилици и шири се према ждрелу (LAVIER 1980; LADEFOGED 2003; ERICKSON 2004). Код затворених вокала задњег реда долази до снижавања вредности свих форманата па чак и првог, на шта утиче заокруженост усана. Вредности другог форманта (F2) говоре о релацији предњи – задњи: дакле, уколико вокал у вокалском простору заузима предњи део, вредности F2 ће бити више, а уколико је место настанка гласа померено према унутрашњости (тј. вокал заузима задњи део у вокалском простору), вредности ће бити ниже (ERICKSON 2004). Уколико су усне, као секундарно место творбе, активне и заобљене, вредности другог форманта биће ниже. Ладефогед и Џонсон указују на чињеницу да се споменута лабијализованост може смањити ако на хоризонталној оси не посматрамо само вредности F2 него разлику између првог и другог форманта. Аутори истичу да ако је разлика мања, онда је вокал више лоциран *позади* (LADEFOGED, Johnson 2011).

Прва експериментална истраживања формантних фреквенција у српском језику вршили су Ивић и Лехисте, а резултати су представљени у низу радова (1963, 1967) и књизи *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику* (1996). Наредни поглед на акустички квалитет вокала дали су Симић и Остојић (1996), Соколовић (1997), Јовичић (1999), Гудурић (2004), Петровић и Гудурић (2010), Марковић и Бјелаковић (2006, 2007), Марковић (2012, 2016), Пауновић (2002), Батас (2014, 2023), Чубровић (2016), Судимац (2016а, 2016б, 2021), Бјелаковић (2018), Марковић и Средојевић (2021). У раду ћемо добијене податке поредити са резултатима представљеним у раду Т. Пауновић (2002) јер су у њему изнети подаци о вредностима формантних фреквенција код говорника у чијој основи лежи исти дијалекат као код наших испитаника. Добијене вредности ћемо такође сагледати и у контексту вредности за стандардни српски језик (Ivić, Lehiste 1963; Марковић, Средојевић 2021; БАТАС 2023).

1.2. Говор Ниша, према језичким одликама, припада призренско-јужноморавском дијалекту, који је детаљно описан у дијалектолошкој литератури (Белић 1905; Ивић 1985; Тома 1998). Сва испитивања вршена у оквирима традиционалних истраживања била су базирана на методи слушне перцепције где су аутори, поред осталог, описивали акценатски систем закључујући да ту постоји један акценат – *експираијорни*, чија се дескрипција заснива на констатацијама да је „[...] без обавезних квантитативних или тонских обележја, чији изговор може варирати трајањем и тоном само у зависности од реченичке интонације [...] Место акцента је слободно“ (Ивић 1985: 112). Ивић (1985: 112) напомиње да је веома висок фонолошки значај вокалског система призренско-тимочког дијалекта: главна одлика је смањење дистинктивних јединица у вокализму, те да се стандардна четири вокала [a] - a, a, a, a свODE на један вокал [a] који егзистира на овом ареалу.

Истраживање на које упућују аутори (LENISTE, Ivić 1996), а релевантно за наше, јесте рад Магнера и Матејке (1971) који су проучавали говор у урбаним срединама бивше СФРЈ (Београд, Загреб, Нови Сад, Суботица, Ријека, Сплит, Осиек, Сарајево и Ниш). Намеће се занимљив закључак, везан за испитанике из Ниша, а то је да место акцента није било проблематично у перцепцији, као ни квантитативне особине, али да је квалитативна опозиција представљала проблем за испитанике из Ниша, као и перцепција послеакценатског квантитета. Такође, аутори истичу да су у већини места, па и у Нишу, тонске опозиције код кратких акцената неутралисане.

Пол Луј Тома наводи да се фонетске манифестације вокалских фонема у говору Ниша и околних села удаљују од реализација које имамо у стандардном српском језику, истичући да у споменутом говорима постоји више вокалских јединица – пет чистих монофтонга [a, e, i, o, u] и вокал средње отворености и средњег реда [ə], а остало су веома различите реализације основних вокала (Тома 1998: 35/36).

Варијететом који је описан у дијалектолошкој литератури одавно не говори већина становника града. У последњих неколико година вршена су емпиријска истраживања која су имала за циљ да опишу језичке одлике у продукцији урбаних говорника из Ниша. Трајковић у раду *Говор Ниша кроз ѝризму диглосивности* даје квалитативно-квантитативни опис говора Нишлија, распоређених у две групе – старији и млађи, са циљем да се утврде и опишу основне црте савременог нишког вернакулара. У овим идиомима примећене су диференцијалне особине које се одликују различитим степеном заступљености дијалекатских и стандардних црта српског језика. Трајковић напомиње да се може говорити о постојању тзв. *интердијалекта* који је посебно изражен код ученика

који истовремено употребљавају и дијалекатске и стандардне форме без обзира на комуникативну ситуацију (ТРАЈКОВИЋ 2018: 103).

Пауновић (2002) у докторској дисертацији, из угла експерименталне фонетике, пише о вокалском квалитету у урбаном нишком варијетету и наводи да је индиректни циљ спроведеног истраживања био „*da se ispituju osnovne karakteristike vokalskog sistema urbanog niškog varijeteta srpskog jezika – maternjeg varijeteta ispitane populacije*“ (PAUNOVIĆ 2002: 145). У радовима који су имали за циљ да опишу акустичке карактеристике нагласака у призренско-тимочком дијалекту (ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, СУДИМАЦ 2017а, 2017б, 2018, 2019) аутори су кроз вредности трајања, *f0* и интензитета дали опис акценатских јединица у урбаним центрима овог дијалекта и показали које параметре можемо посматрати као диференцијалне у перцепцији и идентификацији говорника свих зона призренско-тимочке области.¹

2. МЕТОДОЛОШКЕ ПОСТАВКЕ РАДА. У истраживању је учествовало 20 говорника (10 мушког и 10 женског пола)² који су рођени у Нишу и нису мењали место становања, а територијално живе у ужем центру града.³ Сви испитаници имају високо образовање, а популација која је послужила као узорак узраста је од 30 до 40 година (просек = 35,6 година). Подаци о испитаницима били су прикупљени помоћу социодемографског упитника који су учесници попуњавали на самом почетку експерименталног истраживања.

Корпус је сачињен од 100 стимулуса – у питању су двосложне речи (структура: CVCV, CVCVC, CVCCV, CVCCCV) које су обухватиле свих пет вокала српског језика под четири нормативно очекиване категорије,⁴ без поста акценатске дужине: за сваки вокал одабрано је по пет примера

¹ О акценатским реализацијама код образованих говорника из Ниша видети у раду Лончар Раичевић 2023.

² Ладефогед (2003) заступа став да се у истраживањима социофонетске природе обухвате говорници и мушког и женског пола, због разлика које постоје у фонемизи, фонетици итд. У литератури се наводи да су вредности формантних фреквенција више код мушкараца него код жена (FANT 1960).

³ Ово истичемо као веома важну чињеницу јер смо приликом спровођења истраживања приметили до постоје варијације у реализацији вокалског квантитета у односу на део града у коме живе испитаници (центар–периферија), што је представљено у засебној публикацији (Судимац Јовић, Лончар Раичевић 2025). Перцептивно уочено, а акустички доказано, код испитаника из центра града јавља се *дуга* акценатска јединица и у примерима код којих се нормативно очекује кратак акценат (*сесџира, добро, седам*), која траје и до 170 ms. Овај феномен наводимо као важан фактор јер је вокалски квантитет параметар који утиче на реализацију акустичког квалитета вокала.

⁴ Неки аутори сматрају да се приликом сакупљања и обраде фонетских и фонолошких података морају формирати такви *стимули* којима се морају покривати и супрасегментални елементи у циљаноме језику (LADEFEGED 2003).

за сваку нормативно очекивану категорију – 20 говорника је снимљено – укупно је измерено 2000 примера. Стимулуси су заузимали медијалну реченичну позицију – у питању су кратке реченице (8–10 слогова) обавештајног типа и нису обухватале емотивно-ангажоване исказе који би утицали на реченичну интонацију.

Испитаници су снимани у рачунској учионици Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Коришћен је кондензаторски микрофон (ATH-750COM), а снимање је вршено директно у програму *PRAAT* под строго контролисаним условима. Снимљени материјал обрађен је експерименталном методом у програму *Praat* (верзија 6.0.14) (BOERSMA, Weenink 2015). Добијени подаци подвргнути су статистичкој обради у програмском пакету SPSS (верзија 22.00): за сваки параметар (F1, F2, F3) израчуната је просечна, минимална, максимална вредност, стандардна девијација. Такође је тестом Колмогоров–Смирнова потврђено да не постоји значајно одступање од нормалне расподеле посматраних мерења ни у једној од категорија; за поређење просечних вредности параметара коришћена је једнофакторска АНОВА (*One-way ANOVA*). У оквиру *posthoc* анализе (појединачна поређења парова категорија) коришћен је *Tukey* тест. За поређење два независна узорка коришћен је Т тест. Подаци су приказани табеларно у односу на сваки вокал, посебно код говорника мушког и женског пола. Измерене вредности приказане су и графичким путем.

3. АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА И ДИСКУСИЈА. У свим табелама приказане су вредности форманата (изражене у херцима) засебно у продукцији мушких и женских говорника: дата је средња вредност, минимална, максимална и стандардна девијација. На крају табеле, са десне стране, приказани су резултати статистичке анализе којом је проверавано да ли постоји значајност у реализацији сваког испитиваног параметра у односу на коришћену варијаблу – очекивану акценатску категорију. Такође, резултати су груписани и сагледани у односу на акценатски квантитет – направљена је опозиција кратак : дуг наглашени слог, те је и ту статистичким методама проверавано да ли (очекивана) фонолошка позиција утиче на реализацију формантних фреквенција вокала.

3.1. Вокал [a]

Ако погледамо вредности првог форманта код мушких говорника запажамо веома слична остварења у свим очекиваним акценатским категоријама (квантитативна разлика износи максимално око 9 Hz), при чему не постоји статистички значајна разлика у остварењу вредности у односу на акценат. Са друге стране, код женских испитаника вредности се реализују слично у свим позицијама, осим код вокала под очекива-

Табела 1: Вредности формантних фреквенција (F1, F2, F3) код вокала [a] у продукцији мушких и женских говорника

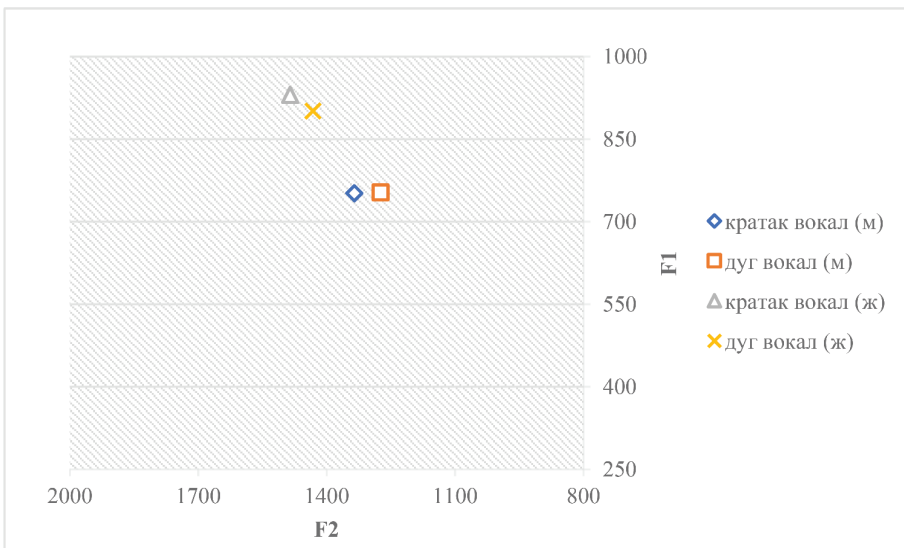
пол	параметар	акцент	просек	ст. девијација	минимум	максимум	F	sig
м	F1	ду	753,44	56,92	644,44	836,26	0,175	0,913
		дс	752,76	61,96	635,43	834,53		
		ку	756,44	51,93	658,22	861,23		
		кс	747,07	54,35	618,23	860,34		
	F2	ду	1265,96 ^a	61,25	1166,67	1439,12	13,656	0,000
		дс	1284,52 ^{a,b}	83,41	1133,87	1432,21		
		ку	1320,33 ^{b,c}	47,26	1233,66	1410,12		
		кс	1350,75 ^c	50,11	1258,09	1472,02		
	F3	ду	2624,54 ^b	124,30	2470,78	2915,56	4,067	0,008
		дс	2463,66 ^a	121,82	2269,37	2659,21		
		ку	2493,11 ^{a,b}	108,50	2283,09	2700,66		
		кс	2461,34 ^a	191,31	2609,78	2724,44		
ж	F1	ду	882,83 ^a	71,74	737,44	973,34	3,547	0,016
		дс	925,68 ^{a,b}	76,90	751,12	1015,21		
		ку	927,44 ^{a,b}	64,75	785,21	1089,83		
		кс	933,62 ^b	81,52	718,23	1041,13		
	F2	ду	1433,87 ^a	109,75	1233,09	1596,96	2,864	0,039
		дс	1429,86 ^a	112,29	1193,98	1571,23		
		ку	1484,65 ^b	111,01	1253,34	1651,21		
		кс	1486,12 ^b	88,76	1258,67	1592,23		
	F3	ду	2641,94	182,12	1914,44	2910,21	1,240	0,298
		дс	2559,53	182,02	2186,03	2924,71		
		ку	2554,88	257,92	1713,33	2898,23		
		кс	2609,10	234,27	2141,22	3110,21		

ним дугоузлазним акцентом где је уочена најнижа вредност (882,83 Hz). Код вокала под очекиваним краткосилазним акцентом бележи се највећа вредност (933,62 Hz), а квантитативна разлика износи 50,79 Hz. Резултати статистичке анализе код друге групе говорника показују да значајност ($p = 0,016$) постоји у реализацији вредности код вокала под очекиваним дугоузлазним и краткосилазним акцентом, док између осталих не постоји. Ако вредности првог форманта сагледамо у контексту кратак : дуг наглашени слог видећемо да се код мушких говорника (751,75 Hz : 753,15 Hz)⁵⁵ вредности међусобно не разликују ($t = -0,146$; $p = 0,884$), док се код женских испитаника (930,53 Hz : 901,20 Hz) вредности међусобно разликују ($t = 2,276$; $p = 0,024$). То значи да је код женских говорника вокал у кратком слогу нешто отворенији у односу на вокал у дугом слогу.

⁵ У загради су дате вредности онако како су слогови контрастирани у тексту – кратак : дуг наглашени слог (и даље, код свих вокала).

Вредности другог форманта код обе групе испитаника показују мању неуједначеност, тј. постојање разлика у реализацији овог параметра у односу на очекивану акценатску категорију: код прве групе говорника (м) вредности су више код вокала под очекиваним кратким акцентом (просечне вредности F2 у кратком и у дугом слогу износе 1335,54 Hz : 1273,92 Hz) те се показује да је квантитет код друге групе говорника битан фактор у реализацији вредности ($t = 5,824$; $p = 0,000$). Код друге групе говорника (ж) вредности се такође равноправно остварују тако што су више код вокала под очекиваним кратким акцентима: просечне вредности F2 у кратком и у дугом слогу износе 1485,39 Hz : 1432,15 Hz и међусобно се разликују ($t = 2,949$; $p = 0,004$). Резултати показују да код свих говорника вокал у очекиваном кратком слогу заузима централнију позицију у вокалском простору.

Слика 1: Графички приказ вокала [a] у односу на (очекивану) фонолошку позицију крајњак – дуг наглашени слог

Пауновић (2002) наводи да су просечне вредности првог форманта у кратким слоговима 849,51 Hz, а у дугим 836,03 Hz; просечне вредности другог форманта у истим позицијама износе 1437,89 Hz, тј. 1481,41 Hz. Ауторка истиче да разлике у вредностима у односу на акценатски квантитет постоје, али да нису изражене као што је то случај са стандардним језиком (2002: 444–445).

Код аутора који су испитивали акустички квалитет вокала у стандардном српском језику постоје они чија истраживања показују да се код вокала [a] могу издвојити два алофона: код вокала [a] видан је утицај

акценатског квантитета – кратко [a] је мање широко, а дуго [a] је шире (Ivić, Lehiste 1967: 63). Са друге стране, Марковић и Средојевић (2021: 67) наводе да не постоји статистичка значајност у реализацији првог и другог форманта у односу на фонолошку позицију наглашеног слога. Батас (2023: 202) показује да не постоји међусобна разлика у вредностима првог форманта у односу на квантите наглашеног слога, док постоји у вредностима другог форманта.

3.2. Вокал [e]

Табела 2: Вредности формантних фреквенција (F1, F2, F3) код вокала [e] у продукцији мушких и женских говорника

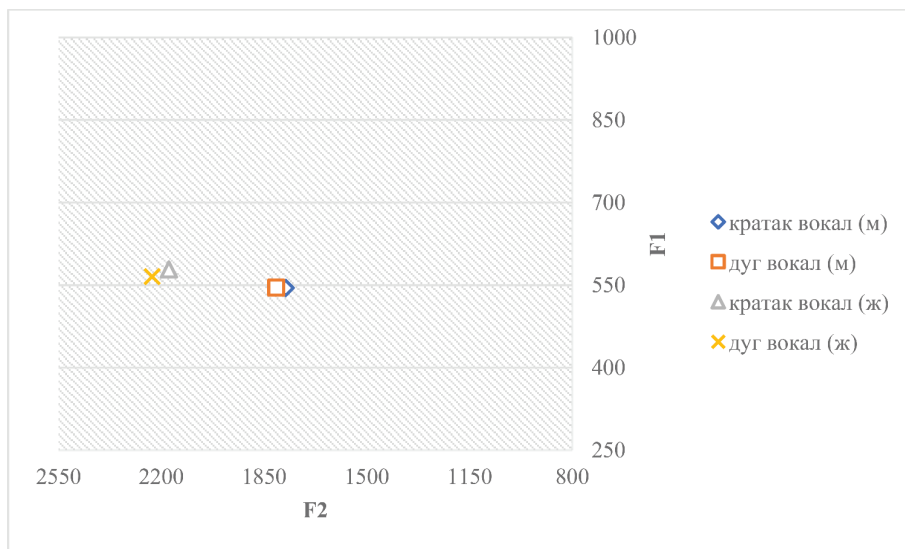
пол	пара- метар	акце- нат	просек	ст. девијација	минимум	макси- мум	F	sig
м	F1	ду	541,92	35,72	470,21	602,12	0,285	0,836
		дс	549,12	549,12	549,12	549,12		
		ку	545,07	38,34	460,11	628,43		
		кс	544,73	27,10	472,23	583,21		
	F2	ду	1810,87	137,55	1647,44	2099,98	0,673	0,570
		дс	1806,37	157,35	1527,27	2100,12		
		ку	1769,21	151,12	1500,45	2036,67		
		кс	1784,08	122,44	1587,99	1982,23		
	F3	ду	2572,21	176,84	2165,43	2855,09	0,069	0,976
		дс	2579,99	127,22	2261,12	2860,64		
		ку	2586,96	135,49	2370,09	2886,54		
		кс	2583,67	133,14	2398,34	2896,66		
ж	F1	ду	567,44	31,74	500,11	637,50	2,005	0,116
		дс	563,53	45,53	476,34	651,93		
		ку	584,53	41,22	518,09	663,63		
		кс	572,37	34,61	523,11	641,16		
	F2	ду	2254,50	158,26	1893,34	2461,11	2,052	0,109
		дс	2208,82	163,47	1774,75	2494,55		
		ку	2159,70	194,84	1783,22	2552,23		
		кс	2188,92	146,93	1852,21	2449,45		
	F3	ду	2844,56	248,79	2357,09	3247,78	1,527	0,210
		дс	2947,41	215,31	2415,09	3216,67		
		ку	2926,21	233,12	2472,33	3306,67		
		кс	2866,88	242,85	2262,31	3226,09		

На основу вредности првог форманта које су приложене у табели – и код мушких и код женских говорника – видимо да се оне реализују веома слично у свим нормативно очекиваним позицијама. Разлике су веома мале – око 8 Hz код мушкараца и 21 Hz код жена, и оне нису статистички

значајне у односу на акценатску јединицу. Уколико вредности прикажемо у односу на акценатски квантитет (просечне вредности F1 у кратком и у дугом слогу код мушкараца износе 544,90 Hz : 545,52 Hz, односно 578,45 Hz : 565,49 Hz код жена), запажамо да код друге групе испитаника (ж) постоји већа квантитетска разлика од око 13 Hz. Ова разлика није велика, али се јавља конзистентно и статистички је значајна ($t = 2,012$; $p = 0,046$), те код ове групе говорника вокал у кратком слогу можемо дефинисати као нешто отворенији. Код мушкараца не постоји статистичка значајност ($t = -0,113$; $p = 0,910$) у реализацији првог форманта у односу на квантитет наглашеног слога.

Вредности другог форманта веома су уједначене код целокупне популације и резултати показују да не постоји статистичка значајност у реализацији овог параметра у односу на акценатску категорију. Уколико упоредимо просечне вредности у односу на акценатски квантитет, видимо да се код мушкараца оне реализују слично (кратак : дуг слог = 1776,65 Hz : 1808,62 Hz) са квантитативном разликом од 31,97 Hz која није статистички значајна ($t = -1,352$; $p = 0,178$). Код жена је ова разлика већа (кратак : дуг слог = 2174,31 Hz : 2231,66 Hz) и износи 57,35 Hz. Све вредности се јављају конзистентно и статистички су значајне ($t = -2,063$; $p = 0,041$), а резултати показују да вокал под дугим акцентом заузима перифернију позицију у вокалском простору, код обе групе говорника.

Слика 2: Графички приказ вокала [e] у односу на (очекивану) фонолошку позицију краћак – дуг наглашени слог

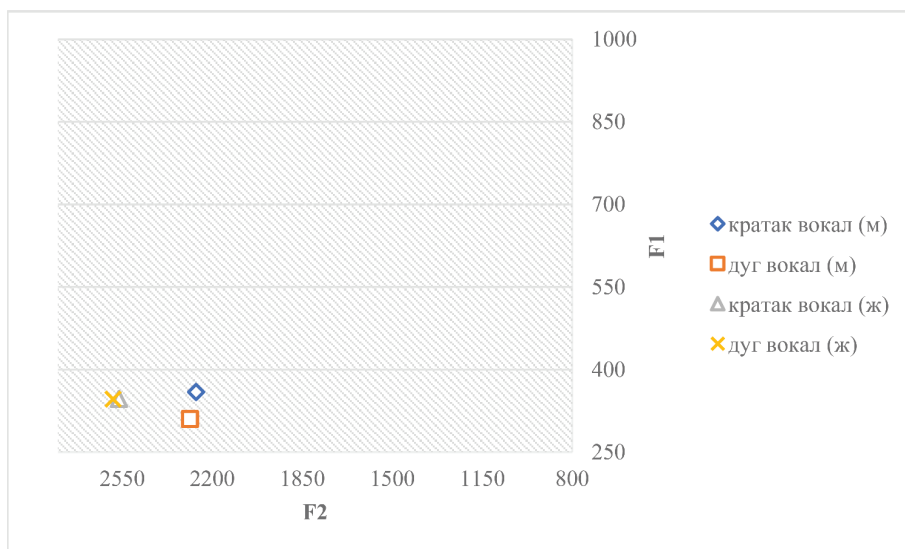
Пауновић (2002) наводи да су просечне вредности првог форманта у кратким слоговима 567,26 Hz, а у дугим 565,383 Hz, док просечне вредности другог форманта у истим позицијама износе 2154,36 Hz, тј. 2142,00 Hz. Ауторка истиче да је вокал [e] у кратком слогу, у идиому говорника у чијој се основи налази нишки урбани варијетет, у односу на стандардни језик отворенији (PAUNOVIĆ 2002: 444–445).

Ивић и Лехисте истичу да се код акцентованог вокала [e] јасно види разлика када је вокал под кратким и дугим акцентима, за разлику од вокала [i] и то тако што је дуго [e] блиско вокалу [i], а кратко [e] је блиско вокалу [a]. Код дугог [e] вредности првог форманта су ниже, а другог више, у односу на вредности у дугим слоговима (Ivić, Lehiste 1967: 64). Марковић и Средојевић (2021: 65) наводе да постоји статистичка значајност у реализацији и првог и другог форманта у односу на фонолошку позицију наглашеног слога. Батас (2023: 204) такође показује да се вредности и првог и другог форманта међусобно разликују у односу на квантитет наглашеног слога.

3.3. Вокал [i]

На основу вредност изнетих у *Табели 3* можемо да закључимо да очекивана акценатска категорија не утиче на реализацију првог форманта ни код мушких ни код женских говорника. Такође, просечне вредности првог форманта груписане у односу на акценатски квантитет – кратак/дуг слог показују да је вокал код мушких говорника нешто отворенији

Слика 3: Графички приказ вокала [i] у односу на (очекивану) фонолошку позицију крајњак – дуг наглашени слог

Табела 3: *Вредности формантиних фреквенција (F1, F2, F3) код вокала [i] у њродукуцији мушких и женских говорника*

пол	пара- метар	акце- нат	просек	ст. девијација	минимум	макси- мум	F	sig
м	F1	ду	312,97	47,76	229,34	400,12	1,012	0,389
		дс	306,34	31,29	235,56	373,21		
		ку	329,73	25,61	284,45	386,75		
		кс	318,76	77,53	214,45	370,30		
	F2	ду	2269,16	123,21	2080,11	2499,44	0,907	0,440
		дс	2309,37	122,72	2026,56	2572,21		
		ку	2262,53	126,54	2080,98	2500,53		
		кс	2263,60	130,86	2034,08	2529,33		
	F3	ду	2811,34	233,34	2313,45	3175,75	1,338	0,265
		дс	2882,71	215,54	2539,33	3263,34		
		ку	2808,66	240,51	2481,22	3164,44		
		кс	2895,92	240,25	2309,98	3205,56		
ж	F1	ду	358,37	50,52	236,33	425,80	1,912	0,131
		дс	330,26	49,45	223,34	425,52		
		ку	351,15	48,27	249,09	448,34		
		кс	342,23	46,80	196,66	413,80		
	F2	ду	2567,84	123,94	2237,11	2898,44	0,371	0,774
		дс	2609,06	134,18	2367,77	2859,98		
		ку	2580,95	128,79	2281,87	2877,72		
		кс	2544,98	222,41	2400,55	2901,33		
	F3	ду	3026,36 ^a	186,14	2661,12	3578,09	6,144	0,001
		дс	3231,78 ^b	204,86	2749,09	3528,29		
		ку	3056,71 ^a	186,17	2573,12	3388,09		
		кс	3108,88 ^{a,b}	220,18	2496,71	3519,04		

у кратком вокалу (359,25 Hz : 310,13 Hz),⁶⁶ док код жена готово да нема јасно уочене квантитативне разлике (346,69 Hz : 346,32 Hz), те се вредности међусобно не разликују у односу на квантитет наглашеног слога ($t = 0,043$; $p = 0,966$).

Код другог форманта не постоји статистичка значајност у реализацији вредности у односу на акценатску категорију. Код обе групе говорника највећа вредност уочава се код вокала под очекивано дугосилазним акцентом (2309,37 Hz : 2609,06 Hz), што указује да вокал у овој позицији заузима периферније место у вокалском простору. Резултати показују да се код мушкараца вредности другог форманта у кратком и дугом слогу (2263,06 Hz : 2286,39 Hz) међусобно не разликују ($t = -1,074$; $p = 0,285$).

⁶⁶ Ова разлика није статистички значајна ($t = 1,309$; $p = 0,193$).

И код женских говорника нема међусобне разлике у остварењу другог форманта у односу на квантитет наглашеног слога (2562,97 Hz : 2585,51 Hz; $t = -0,537$; $p = 0,592$).

Пауновић (2002: 444–445) наводи да су просечне вредности првог форманта у кратким слоговима 357,89 Hz, а 338,74 Hz у дугим. Просечне вредности другог форманта у истим позицијама износе 2345,86 Hz, тј. 2393,29 Hz.

Ивић и Лехисте (1967: 64) закључују да код вокала [i] није забележен утицај акценатског квантитета на вокалски квалитет. Марковић и Сredoјевић (2021: 63–64) наводе да не постоји статистичка значајност у реализацији првог форманта у односу на фонолошку позицију наглашеног слога, али да постоји у остваривању другог форманта. Батас (2023: 207) показује да се вредности првог и другог форманта међусобно разликују у односу на квантите наглашеног слога, а да су резултати на самој граници статистичке значајности. Вредности другог форманта међусобно се разликују у оквиру наглашеног слога.

3.4. Вокал [o]

На основу података приложених у *Табели 4* запажамо да се код мушких говорника најнижа вредност остварује у вокалу под очекиваним краткосилазним акцентом (563,50 Hz), а највиша под очекиваним краткоузлазним акцентом (603,57 Hz) и да постоји статистичка значајност у реализацији вредности међу овим двама позицијама. Квантитативна разлика од око 40 Hz указује да је вокал под очекиваним краткоузлазним акцентом најотворенији. Занимљиво је да се најнижа и највиша вредност код мушких говорника остварују код вокала под очекиваним кратким акцентима, што говори о специфичној реализацији вокалског квантитета која се одражава и на реализацију вокалских форманата, а самим тим и на боју вокала. Ако бисмо све вредности груписали у односу на квантитет – кратак : дуг акценатовани слог (583,53 Hz : 580,86 Hz), видели бисмо да су оне веома сличне и да нема статистички значајне разлике у реализацији првог форманта у односу на квантитет ($t = 0,241$; $p = 0,810$). Код женских испитаника вредности су нешто уједначеније и нема статистички значајне разлике у реализацији првог форманта у односу на акценатску јединицу. И код ове групе говорника највиша вредност јавља се под очекиваним краткоузлазним акцентом (661,94 Hz). Ако добијене вредности групишемо у односу на акценатски квантитет (646,14 Hz : 626,23 Hz), видимо да се оне међусобно не разликују у кратком и дугом слогу ($t = 1,145$; $p = 0,254$). Вокал [o] у кратком слогу је нешто отворенији у односу на вокал у дугом слогу.

Вредности другог форманта код мушких говорника показују да се највећа квантитетска разлика од 74,11 Hz јавља уколико упоредимо ре-

Табела 4: Вредносїи форманїиних фреквенција (F1, F2, F3) код вокала [o] у ѝродукцији мушких и женских говорника

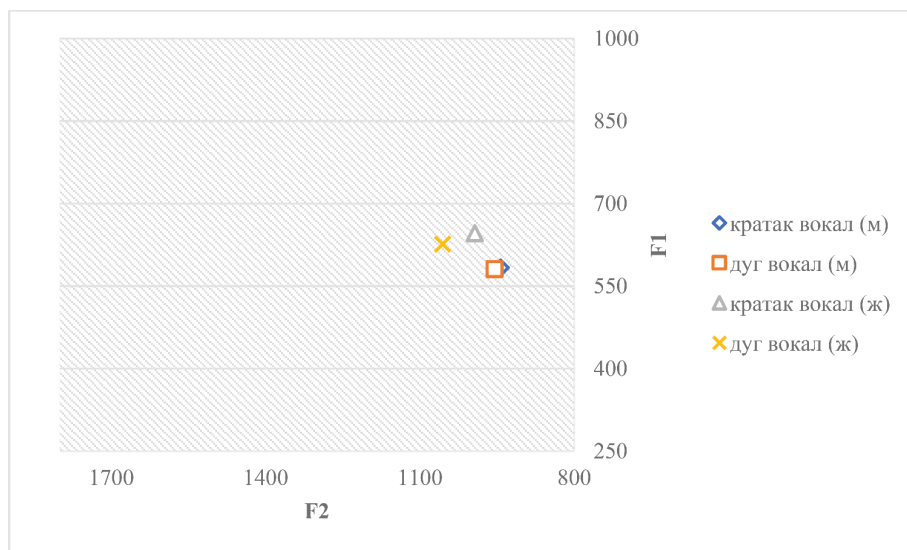
пол	пара- метар	акце- нат	просек	ст. девијација	минимум	макси- мум	F	sig
м	F1	ду	582,40 ^{a,b}	48,12	644,44	836,26	2,676	0,050
		дс	579,31 ^{a,b}	67,79	635,43	834,53		
		ку	603,57 ^b	70,96	658,22	861,23		
		кс	563,50 ^a	50,31	618,23	860,34		
	F2	ду	991,62	99,20	1166,67	1439,12	1,619	0,188
		дс	917,51	123,57	1133,87	1432,21		
		ку	945,27	151,09	1233,66	1410,12		
		кс	940,58	122,50	1258,09	1472,02		
	F3	ду	2769,33	239,53	2470,78	2915,56	1,231	0,302
		дс	2727,13	234,94	2269,37	2659,21		
		ку	2670,39	181,36	2283,09	2700,66		
		кс	2670,84	105,82	2609,78	2724,44		
ж	F1	ду	649,90	114,81	478,45	882,34	2,219	0,089
		дс	602,56	83,41	497,56	736,34		
		ку	661,94	94,55	520,09	848,09		
		кс	630,34	88,06	485,56	786,34		
	F2	ду	1064,66 ^b	119,11	845,55	1288,09	2,760	0,045
		дс	1046,87 ^{a,b}	164,04	707,78	1272,24		
		ку	1009,15 ^{a,b}	140,24	761,11	1328,77		
		кс	977,43 ^a	99,69	762,33	1196,67		
	F3	ду	2803,29	148,84	2557,78	3077,78	1,018	0,387
		дс	2878,26	201,56	2531,08	3349,21		
		ку	2832,69	188,60	2456,66	3198,02		
		кс	2814,32	147,94	2472,77	3127,76		

ализације под очекиваним дугосилазним и дугоузлазним акцентом, али да се ни те вредности не јављају конзистентно и систематски и нису статистички значајне. Са друге стране, вредности код женских говорника показују да се највиша вредност јавља код вокала под очекиваним дугоузлазним акцентом (1064,66 Hz), а најнижа под очекиваним краткосилазним (977,43 Hz) и да се у овим позицијама јављају вредности које имају статистичку значајност. Анализом корпуса у светлу (очекиваних) фонолошких позиција – кратак : дуг наглашени слог (993,29 Hz : 1055,77 Hz) видимо да се код жена вредности међусобно разликују у односу на квантитет акцентованог слога ($t = -2,650$; $p = 0,009$), док се код мушких говорника не разликују ($t = -0,503$; $p = 0,616$).⁷⁷ Вокал [o] у дугом слогу

⁷ Кратак слог – 942,92 Hz, дуг слог – 954,57 Hz.

заузима централнију позицију у вокалском простору у односу на вокал у кратком слогу.

Слика 4: Графички приказ вокала [o] у односу на (очекивану) фонолошку позицију крајњак – дуг наглашени слог

Пауновић (2002: 444–445) истиче да су просечне вредности првог форманта у кратким слоговима 619,60 Hz, а 589,57 Hz у дугим слоговима; просечне вредности другог форманта у истим позицијама износе 1026,05 Hz, тј. 991,79 Hz. Ауторка закључује да се код вокала [o] јавља иста тенденција као код вокала [e], а то је већа отвореност у односу на стандардни језик (PAUNOVIĆ 2002: 466–468).

Ивић и Лехисте (1967: 64) наводе да вокал [o] подлеже утицају акценатског квантитета и то на исти начин као вокал [e], а у реализацији овог вокала видан је утицај пола испитаника – код мушкараца долази до централизације кратког вокала. Наведени аутори издвајају два алофона вокала [o], а до истих резултата долазе и Марковић и Средојевић (2021: 72). Батас (2023: 206) закључује да је вокал у кратком наглашеном слогу најотворенији и да се изговара централизоване у односу на вокал у дугом наглашеном слогу.

3.5. Вокал [u]

На крају, вредности првог форманта вокала [u] код обе групе говорника остварују се веома слично и нема статистички значајне разлике у реализацији овог параметра у односу на очекивану акценатску јединицу. И код мушких и код женских говорника, вредности груписане у контексту фонолошких позиција кратак – дуг слог (м: 401,39 Hz : 397 Hz; ж:

Табела 5: Вредносѝи форманѝних фреквенција (F1, F2, F3) код вокала [и] у ѝродукѝи мушких и женских говорника

пол	пара- метар	акце- нат	просек	ст. девијација	минимум	макси- мум	F	sig
м	F1	ду	405,44	63,55	298,78	504,45	0,530	0,662
		дс	389,72	56,15	293,45	509,33		
		ку	397,70	72,87	201,45	560,98		
		кс	405,08	55,60	306,34	537,44		
	F2	ду	1004,24 ^c	164,01	713,32	1511,12	16,203	0,000
		дс	794,33 ^a	126,38	625,55	1002,23		
		ку	903,04 ^{b,c}	124,39	620,21	1106,66		
		кс	855,99 ^{a,b}	117,69	620,09	1064,45		
	F3	ду	2636,10 ^{a,b}	241,49	2290,34	3111,12	2,824	0,041
		дс	2758,68 ^b	371,77	2360,09	3544,45		
		ку	2642,70 ^{a,b}	216,91	2391,22	3196,12		
		кс	2569,11 ^a	323,75	1827,78	3259,56		
ж	F1	ду	415,72	39,39	350,44	506,67	1,287	0,281
		дс	409,53	31,92	340,09	459,09		
		ку	406,40	31,38	345,56	459,45		
		кс	420,58	42,97	351,09	525,23		
	F2	ду	994,43 ^b	149,26	673,09	1237,78	7,351	0,000
		дс	843,02 ^a	133,70	545,56	1255,56		
		ку	988,03 ^b	183,40	681,09	1316,65		
		кс	935,70 ^b	154,23	606,67	1245,45		
	F3	ду	2939,75	225,40	2104,44	3274,44	1,640	0,182
		дс	2917,64	279,92	1900,12	3238,89		
		ку	2832,64	210,24	2027,77	3153,23		
		кс	2888,69	214,83	2175,56	3155,56		

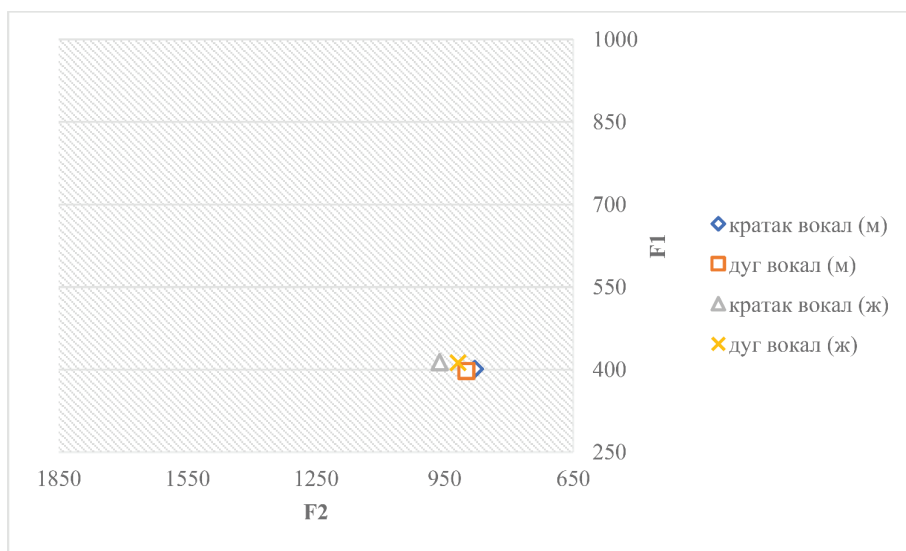
413,49 Hz : 412,62 Hz) сведоче о веома минималним разликама које и нису статистички значајне.⁸⁸

Вредности другог форманта показују да очекивана акценатска категорија утиче на остварење овог параметра: код прве групе испитаника (м) најнижа вредност јавља се код вокала под очекиваним дугосилазним акцентом, а највиша под очекиваним дугоузлазним (794,33 Hz : 1004,24 Hz) и статистички је значајна. Разлика од 108,71 Hz јавља се ако упоредимо вредности код вокала под очекиваним дугосилазним и краткоузлазним акцентом, односно 148,25 Hz ако упоредимо вредности код вокала под очекиваним дугоузлазним и краткосилазним акцентом. Ове вредности указују на специфичну реализацију вокалског квантитета, па и другог

⁸⁸ $t = 0,385$; $p = 0,701$ (код мушких говорника); $t = 0,148$; $p = 0,882$ (код женских испитаника)

форманта у говору урбаних Нишлија, а добијени резултати груписани у светлу фонолошких позиција кратак : дуг слог (879,51 Hz : 899,29 Hz) говоре да оваква поларизација не утиче на манифестацију вредности ($t = -0,830$; $p = 0,408$). Вредности говоре о благој централизацији вокала у дугом слогу. И код женских говорника вредности показују да се најнижа вредност јавља код вокала под очекиваним дугосилазним акцентом (843,02 Hz) и да постоји статистичка значајност ако се упореди ова вредност са вредностима под свим осталим очекиваним прозодемама. Вредности за вокал под очекиваним кратким акцентом (961,87 Hz) сведоче о његовој централнијој позицији у вокалском простору у односу на вокал у дугом слогу (918,72 Hz), али те вредности се не јављају систематично и нису статистички значајне ($t = 1,644$; $p = 0,102$).

Слика 5: Графички приказ вокала [u] у односу на (очекивану) фонолошку позицију крајњак – дуг наглашени слог

Пауновић (2002: 444–445) наводи да су просечне вредности првог форманта у кратким слоговима 397,90 Hz, а у дугим 399,92 Hz. Просечне вредности другог форманта у истим позицијама износе 917,40 Hz, тј. 889,92 Hz. Дакле, имамо више вредности првог, а ниже другог форманта, што говори о незнатној централизацији вокала [u] у кратким слоговима у продукцији испитаника из Ниша.

Ивић и Лехисте (1967: 64) запажају да је дуго [u] нешто мање отворено и централизовано у односу на кратко [u], док је неакцентовано [u] изразито централизованије од акцентованог [u]. Марковић и Средојевић (2021: 70–71) показују да код испитаника из Новог Сада не постоји разлика у реализацији првог форманта у односу на квантитет наглашеног

вокала, док постоји разлика у просечним вредностима другог форманта. Батас (2003: 208) наводи да у истраживању које је спровела нема разлике ни у реализацији првог ни другог форманта у контексту фонолошке позиције кратак – дуг наглашени вокал.

4. ЗАКЉУЧАК. У овој раду описан је акустички квалитет акцентованих вокала на основу измерених вредности формантних фреквенција (F1, F2, F3), у продукцији мушких и женских говорника из Ниша који су територијално сконцентрисани у ужем центру града. Овакве вредности показују да се вокалски квалитет у контексту прозодијских јединица, у продукцији говорника из Ниша, манифестује на специфичан начин и то тако што код мушких говорника нема значајне разлике у реализацији првог форманта (F1) међу кратким и дугим наглашеним слоговима, ни код једног вокала. Код женских испитаника постоји разлика у вредностима у односу на вокалски квантитет код вокала [a] и [e] и то тако што су вредности више код вокала у (очекиваним) кратким слоговима. Вредности другог форманта код мушких испитаника сведоче о томе да не постоји статистички значајна разлика међу вредностима код вокала у кратком и дугом слогу осим код вокала [a]. Код женских испитаника вокалски квантитет се показује као битан параметар у реализацији вредности другог форманта и постоји статистичка значајност у реализацији вредности код вокала [a], [e] и [o]. Вокали [a], [e] и [i] заузимају централнију позицију у кратким слоговима, а вокали [o] и [u] су централизовани у дугим слоговима – осим код женских говорника код којих вокал [u] у кратким слоговима заузима централнију позицију у вокалском простору.

На основу резултата спроведеног истраживања можемо закључити да се код говорника из Ниша, перцептивно и акустички уочена *дуга* акценатска јединица – поготову у оним примерима код којих у стандардном језику егзистира кратак акценат, рефлектује на реализацију акустичког квалитета вокала и да су се вредности формантних фреквенција слично реализовале и у кратким и у дугим слоговима. Будућа истраживања биће усмерена ка испитивању и описивању формантних фреквенција вокала у Нишу у социофонетском контексту где ће територијална припадност становника бити коришћена као важан ванјезички фактор и могући показатељ два система која могу имати неке универзалне и неке специфичне карактеристике. Резултати изнети у овој раду значајни су како за савремену фонетику и сагледавање боје вокала у светлу дијалекатске припадности говорника српског језика тако и за остале дисциплине – социolingвистику, социофонетику, форензичку фонетику, којима су оваква истраживања важна и драгоцена.

Циїїрана лиїїераїїура

- БАТАС, Ана. *Фонетїска и акценатїска їроменїивосїї речи у конїїинуалном говору*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2014.
- [BATAS, Ana. *Fonetska i akcenatska promenljivost reči u kontinualnom govoru*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014]
- БАТАС, Ана. „Утицај прозодије на квалитет вокала код женских говорника српског језика“. *Научни састїїанак славистїїа у Вукове дане*, 52/1 (2023): стр. 199–211.
- [BATAS, Ana. „Uticaj prozodije na kvalitet vokala kod ženskih govornika srpskog jezika“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 52/1 (2023): str. 199–211]
- БЕЛИЋ, Александар. „Дијалекти источне и јужне Србије“. *Срїїски дијалектїїолошки зборник I*, 1905.
- [BELIĆ, Aleksandar. „Dijalekti istočne i južne Srbije“. *Srpski dijalektološki zbornik I*, 1905]
- ГУДУРИЋ, Снежана. *О їприроди гласова*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- [GUDURIĆ, Snežana. *O prirodi glasova*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004]
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектїїологија срїїскохрватїїског језика: Увод и шїїїокавско нареџје. Друго издање*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- [IVIĆ, Pavle. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: Uvod i štokavsko narečje. Drugo izdanje*. Novi Sad: Matica srpska, 1985]
- ЛЕХИСТЕ, Илхе, Павле Ивић. *Прозодија речи и реченице у срїїскохрватїїском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- [LEHISTE, Ilhe, Pavle Ivić. *Prozodija reči i rečenice u srpskohrvatskom jeziku*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1996]
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра. „О могућностима усвајања прозодијског система другог типолошки различитог варијетета“. *Наслеђе* 56 (2023): стр. 89–102.
- [LONČAR RAIČEVIĆ, Aleksandra. „O mogućnostima usvajanja prozodijskog sistema drugog tipološki različitog varijeteta“. *Nasleđe* 56 (2023): str. 89–102]
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра, Нина Судимац. „Акустички опис нагласка у говорима призренско- јужноморавског дијалекта“. *Зборник Матїїице срїїске за филологију и лингвистїїику LX/2* (2017a): стр. 209–225.
- [LONČAR RAIČEVIĆ, Aleksandra, Nina Sudimac. „Akustički opis naglasaka u govorima prizrensko-južnomoravskog dijalekta“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku LX/2* (2017a): str. 209–225]
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра и Нина Судимац. „Акустички опис нагласка у говорима тимочко- лужничког дијалекта“. *Philologia Mediana X/10* (2018): стр. 423–439.
- [LONČAR RAIČEVIĆ, Aleksandra i Nina Sudimac. „Akustički opis naglasaka u govorima timočko-lužničkog dijalekta“. *Philologia Mediana X/10* (2018): str. 423–439]
- ЛОНЧАР РАИЧЕВИЋ, Александра и Нина Судимац. „Белићеви погледи на природу експираторног акцента из данашње перспективе“. *Philologia Mediana XI/11* (2019): стр. 203–215.
- [LONČAR RAIČEVIĆ, Aleksandra i Nina Sudimac. „Belićevi pogledi na prirodu ekspiratornog akcenta iz današnje perspektive“. *Philologia Mediana XI/11* (2019): str. 203–215]

- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонологија српског језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2010.
- [PETROVIĆ, Dragoljub, Snežana Gudurić. *Fonologija srpskog jezika*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2010]
- СОКОЛОВИЋ, Мирјана. „Утицај акцената на формантску структуру вокала“. *Српски језик* II/1–2 (1997): стр. 65–85.
- [SOKOLOVIĆ, Mirjana. „Uticaj akcenata na formantsku strukturu vokala“. *Srpski jezik* II/1–2 (1997): str. 65–85]
- СУДИМАЦ, Нина. „Социофонетски поглед на српске језичке варијетете. Перцепција. Акустика. Ставови“. *Philologia Mediana* VIII/8 (2016a): стр. 555–586.
- [SUDIMAC, Nina. „Sociofonetski pogled na srpske jezičke varijetete. Percepcija. Akustika. Stavovi“. *Philologia Mediana* VIII/8 (2016a): str. 555–586]
- СУДИМАЦ, Нина. *Акустички квалитети вокала у типично регионалним варијететима српског језика*. Докторска дисертација. Филозофски факултет Универзитета у Нишу, (2021)
- [SUDIMAC, Nina. *Akustički kvalitet vokala u tipično regionalnim varijetetima srpskog jezika*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, (2021)]
- СУДИМАЦ ЈОВИЋ, Нина, Александра Лончар Раичевић. „Специфичне реализације трајања вокала у нишком урбаном варијетету“. *Анали Филолошког факултета*, XXXVII/1 (2025): стр. 131–146.
- [SUDIMAC JOVIĆ, Nina, Aleksandra Lončar Raičević. „Specifične realizacije trajanja vokala u niškom urbanom varijetetu“. *Anali Filološkog fakulteta*, XXXVII/1 (2025): str. 131–146]
- ТОМА, Пол-Луј. „Говори Ниша и околних села“. *Српски дијалектолошки зборник* XLV, 1998.
- [ТОМА, Pol-Luj. „Govori Niša i okolnih sela“. *Srpski dijalektološki zbornik* XLV, 1998]
- ТРАЈКОВИЋ, Татјана. „Говор Ниша кроз призму диглосивности“. *Јужнословенски филолог* LXXIV/2 (2018): стр. 89–108.
- [TRAJKOVIĆ, Tatjana. „Govor Niša kroz prizmu diglosivnosti“. *Južnoslovenski filolog* LXXIV/2 (2018): str. 89–108]

*

- BAKRAN, Juraj. „Djelovanje naglasaka i dužine na frekvencije formantata vokala“. *Govor* VI/2 (1990): стр. 1–12.
- BJELAKOVIĆ, Andrej. *Vokali savremenog standardnog britanskog izgovora i njihovo usvajanje kod izvornih govornika srpskog jezika*. Beograd: Filološki fakultet, (2018)
- BOERSMA, Paul, David Weenick. *Praat: Doing Phonetics by Computer* (Version 6.0.14) [Computer program]. <http://www.praat.org>. 2. 5. 2016.
- ČUBROVIĆ, Biljana. *Acoustic Investigations of Serbian and American English Vowel Inventories*. Belgrade: Faculty of Philology, (2016)
- EISENSEN Jon, Arthur Eisensohn. *Voice and Diction*. New York, Macmillan, 1979.
- ERICKSON, Molly. “The Interaction of Formant Frequency and Pitch in the Perception of Voice Category and Jaw Opening in Female Singers.” *Journal of Voice* 18/1 (2004): стр. 24–37.
- FANT, Gunnar. *Acoustic theory of speech production*. The Hague: Mouton, 1960.

- IVIĆ, Pavle i Ilse Lehiste. „Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* VI (1963): str. 31–73.
- IVIĆ, Pavle i Ilse Lehiste. „Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom jeziku“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* X (1967): str. 55–95.
- JOVIĆIĆ, Slobodan. *Govorna komunikacija – fiziologija, psihoakustika i percepcija*. Beograd: Nauka, 1999.
- LADEFOGED, Peter. *Phonetic Data Analysis: An introduction to Fieldwork and Instrumental Techniques*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.
- LADEFOGED, Peter, Keith Johnson. *A Course in Phonetics, sixth edition*. Boston: Wadsworth, 2011.
- LAVER, John. *The phonetic description of voice quality*. London: Cambridge Studies in Linguistics 31, 1980.
- LONČAR RAIČEVIĆ, Aleksandra, Nina Sudimac. “Acoustic parameters of speech as forensic markers for speakers of Prizren-Timok dialect.” In: Biljana Simeunović-Patić (ed.). *Thematic proceedings of the International scientific conference Archibald Reiss Days*, vol. I. Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies (2017b): p. 465–475.
- MAGNER, Thomas, Ladislav Matejka. “Word accent in modern Serbo-Croatian.” *Pennsylvania State University Press* (1971): p. 206–210.
- MARKOVIĆ, Maja. *Uporedna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika: između univerzalnog i specifičnog*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012.
- MARKOVIĆ, Maja. „Kvalitet posttoničnih vokala u govoru Novog Sada“. U: Jasmina Dražić, Isidora Bjelaković, Dejan Sredojević (ur.). *Zbornik u čast Ljiljani Subotić*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2016: str. 261–277.
- MARKOVIĆ, Maja, Isidora Bjelaković. „Neke akustičke karakteristike vokala u govoru Novog Sada“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXI* (2006): str. 327–346.
- MARKOVIĆ, Maja, Isidora Bjelaković. „Kvalitet pretoničnih vokala u govoru Novog Sada“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXII* (2007): str. 315–327.
- MARKOVIĆ, Maja, Dejan Sredojević. „Spectral characteristics of stressed vowels in Standard Serbian: Quantity and quality relations“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LXIV/2 (2021): p. 53–76.
- PAUNOVIĆ, Tatjana. *Fonetsko-fonološka interferencija srpskog jezika u percepciji i produkciji engleskih vokala*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, 2002.
- SUDIMAC, Nina. „Kontrastivna analiza visokih/zatvorenih vokala u produkciji izvornih govornika britanskog engleskog i srpskog jezika“. *Filolog* VII/14 (2016b): str. 36–56.
- ŠKARIĆ, Ivo. „Fonetika hrvatskog književnog jezika“. U: Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak (ur.). *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika: nacrti za gramatiku*. Zagreb: HAZU, Globus, 1991: str. 17–151.

Нина Л. Судимац Ђовић
Нишкиј универзитет
Филозофски факултет
Кафедра сербистике

ФОРМАНТНЫЕ ЧАСТОТЫ УДАРНОГО ВОКАЛА В ГОРОДСКОМ РАЗНООБРАЗИИ НИША: ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Резюме

В статье представлены значения формантных частот (F1, F2, F3) ударных гласных носителей языка, основу которого составляет нишский городской вариант. Для целей исследования были записаны 20 дикторов (10 мужчин и 10 женщин). Корпус состоял из двусложных слов без послеударной долготы, демонстрирующих все пять гласных в четырех нормативно ожидаемых категориях. Записанный материал анализировался в программном пакете обработки речи PRAAT (версия 6.0.14, BOERSMA, Weenink 2015). Полученные данные были подвергнуты количественному анализу (SPSS v. 21): для каждого акустически исследованного параметра была выполнена дескриптивная статистика, и было проверено, существует ли статистическая значимость между полученными значениями и (экстра)лингвистическими переменными, анализируемыми в данном исследовании. Результаты этого исследования важны как для фонетики, так и для других дисциплин, занимающихся изучением городских разновидностей – социолингвистики, социофонетики, судебной фонетики.

Ключевые слова: формантные значения, гласные, акустическое качество, Ниш, городские разновидности, сербский язык.

Nina Lj. Sudimac Jović
University of Niš
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Studies

FORMANT FREQUENCIES OF STRESSED VOWELS IN THE URBAN
VARIETY OF NIŠ: EXPERIMENTAL RESEARCH

S u m m a r y

The paper presents the values of the formant frequencies of stressed vowels (F1, F2, F3) in speakers of the urban variety of Niš. For the purposes of the research, 20 speakers were recorded – 10 male and 10 female. The corpus consisted of disyllabic words without post-stress length that demonstrated all five vowels in four normatively expected categories. The recorded material was analyzed using the speech processing software PRAAT (version 6.0.14, Boersma, Weenink 2015). The obtained data were subjected to quantitative analysis (SPSS v. 21): descriptive statistics were performed for each acoustically examined parameter, and it was tested whether there was a statistically significant relationship between the obtained values and the (non-)linguistic variables examined in this study. The results of this research are significant not only for phonetics, but also for other disciplines focused on the study of urban varieties – sociolinguistics, sociophonetics and forensic phonetics. Based on the experimental research (acoustic analysis), the study provides insights into the acoustic characteristics of vowels in the urban variety of Niš.

Keywords: formant frequencies, vowels, acoustic quality, Niš, urban variety, Serbian.

ПРОФ. ДР НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ (1938–2025)

Дан уочи Спасовдана, 28. маја 2025. године, напустио нас је проф. др Недељко Богдановић, великан српске лингвистике, дијалектологије и књижевности, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу у пензији. Преминуо је у Нишу, у 87. години, после дуге и тешке болести, остављајући за собом неизбрисив траг у српској науци, образовању и култури.

Професор Недељко Богдановић рођен је 30. новембра 1938. године у селу Бучум код Сврљига. Основну школу завршио је у родном Бучуму, нижу гимназију у Сврљигу, средњу економску и Вишу педагошку школу у Нишу (1966), а дипломирао је на Филолошком факултету Универзитета у Београду (1968). Академско усавршавање наставио је на истом факултету, где је магистрирао (1976), с темом *Говори Бучума и Белог Потока у свейлосји најновије дијалектолошке грађе*, а потом и одбранио докторску дисертацију (1985) *Говор Алексиначког Поморавља*. Ови радови објављени су у 25. и 33. књизи *Српског дијалектолошког зборника* и представљају изузетан допринос српској дијалектологији.

После надничарења по грађевинама и пољопривредним добрима у Бачкој и чиновничке службе у Сврљигу, отпочео је наставнички рад у основној школи у Белом Потоку (Књажевац), што је трајно обележило његов каснији живот и дело. Говорио је, а у смирај живота и записао: „Како би се модерно рекло, Бели Поток био је важна дестинација на моме животном путу: одатле сам ја престао бити службеник (пре тога сам био радник, а још пре тога надничар), ту сам постао професор, јер сам дипломирао на Видовдан 1968. године!“ (Богдановић 2023: 118). „Из Белог Потока отишао сам 1969, али неки делови мога бића као да се никада нису отргли од тих првих година мога службовања у школи“ (Богдановић 2023: 121). Након наставничке каријере једно време је као лектор радио у издавачкој установи „Градина“ у Нишу. Свакако, најзначајнији је професоров допринос универзитетској настави, прво на Филозофском факултету Универзитета у Приштини (1980–1988), а потом на Филозоф-

ском факултету Универзитета у Нишу (1988–2004) – на Студијској групи за српскохрватски језик и југословенске књижевности, у чијем оснивању је и сам учествовао. Током рада, студентима је предано преносио знање из дијалектологије, историје језика и старословенског језика, обликујући генерације стручњака не само као узоран наставник и ментор већ и као поуздан ослонац и искрен пријатељ, увек спреман да саслуша, помогне, да да савет, разуме, а по потреби и прекори. Речју, имао је дара да са студентима развије посебну врсту присности, због чега ће заувек бити поштован као највећи учитељ међу професорима! Како професор Реметић стално истиче, и када су колеге у питању, професор Богдановић остаће упамћен по јединственој комбинацији интелектуалне компетенције и манира угледног српског домаћина из народа. Његова топлина и отвореност према колегама, гостима и саговорницима стварала је изузетно пријатну атмосферу како на Филозофском факултету у Нишу тако и у Огранку САНУ у Нишу, где је након пензионисања имао радни простор.

Професор Богдановић био је вишегодишњи спољни сарадник на пројекту Института за српски језик САНУ *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, којим је у то време руководио проф. др Слободан Реметић, академик АНУРС. Резултати професоровог преданог рада на бројним дијалектолошким и лингвогеографским пословима Института репрезентовани су у значајним студијама објављеним у *Српском дијалектолошком зборнику*. Међу њима се обимом и значајем издвајају: *Змијски речник југоисточне Србије* (2007), *Земљојисна и њој сродна лексика југоисточне Србије* (2008), *Антропографски речник југоисточне Србије* (2016).

У Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу професор Богдановић био је вишегодишњи начелник Одсека језика и књижевности, у оквиру кога је реализован пројекат *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије* са три тока истраживања: I – *Писци и језик*, II – *Лексика народних говора*, III – *Језик у савременој комуникацији*. О резултатима ових истраживања говоре публикације које је професор као аутор или (ко)уредник потписао: *Реч и њесма – Ујива златокрила Бранка Миљковића* (Богдановић, 2011), *Поејски речник Гордане Тодоровић* (Богдановић, 2011); *Језичка култура јавног животића* (ур. Богдановић, 2007), *Шта очекујем од истраживања језика њисаца* (ур. Богдановић и Илић, 2009), *Именослов српских њисаца* (ур. Богдановић и Савић-Грујић, 2009), *Квантитативни односи у ирозном њексју* (ур. Богдановић и Стошић, 2009), *Лексички слојеви – ирилози фреквенцијском речнику српског језика* (ур. Богдановић и Савић-Грујић, 2012). Сарадници на овим пројектима били су углавном млади људи – студенти и асистенти Филозофског факултета Универзитета у Нишу, који ће професору Богдановићу заувек бити захвални на поверењу и прилици које им је пружио.

Од оснивања Огранка Српске академије наука и уметности у Нишу (2016) професор Богдановић био је руководилац неколико научних пројеката чија је централна тема била проучавање југоисточних српских говора, традиције и културе. Последњи међу пројектима тицао се проучавања пастирске лексике југоисточне Србије, у оквиру кога су сачињени *Пастирски речник југоисточне Србије* (Богдановић, 2019) и колективна монографија *Пастирска лексика југоисточне Србије* (Богдановић и сар., 2020). О томе колико је овај пројекат значио професору, говори лирски запис на почетним страницама *Зборника*: „Пишем овај предговор као да ходам за стадом: некад убрзаним кораком да прстигнем дивљакуше које су се намерачиле на туђу њиву под зеленом пшеницом, некад спорије кад знам правац бржава занетих пашом, а некад у сустају, кад могу погледати небо и облаке, који се близу, тик над Вршанком, преоблаче, некад испредњачим па призивам мисао да пође тамо куд бих ја хтео, не знајући ни кога мамим, ни кога терам“ (Богдановић 2020: 18). Године 2023. професор је даљу реализацију проширене верзије овог пројекта несебично уступио новом руководиоцу проф. др Софији Милорадовић и осталим сарадницима Дијалектолошког одсека Института за српски језик САНУ, с уверењем да „Овај колектив има прилику да своју истраживачку знатижељу може претворити у научни резултат који ће повезати садашњост са миленијумском прошлосту сточарења на нашим просторима и то преко језика као основног медија комуникације и поузданог чувара искуства и поимања наших предака. О неким некадашњим реалностима у последњем тренутку прибирамо трагове и смештамо их у историјску и културну ризницу“ (Речи проф. Богдановића на представљању резултата рада Пројекта, 30. новембра 2023. године у Огранку САНУ у Нишу). Резултат тог рада јесте зборник *Пастирска лексика њиризенско-џимичких говора* (2024), последњи зборник који је професор уредио и о коме је оставио запис: „Прочитао сам све радове. Радовао ме сваки напредак у стручном, лингвистичком представљању једног искуства које називамо пастирење. Али, остављало ме сетним свако сазнање да већина истраживача има мало или нема никакво искуство са стварним животом пастира. Скоро једини од свога колектива, ја сам стварно био овчар, и та авантура с језиком сточара траје већ седамдесет година. Пастирење из детињства претворило се у говор о пастирству у старости“. Нова теренска истраживања у оквиру рада на пројекту донела су и нове речи које су пастири током векова осмислили, служили се њима и оставили потомству, а професор пажљиво издвајао и бележио. Допуњени рукопис *Пастирског речника њиризенско-џимичких говора* сада има преко 4000 одредница. Професор Богдановић није дочекао да овај рукопис буде сређен за штампу и објављен. Та обавеза и част припадају свима нама које је професор сматрао

својим „наследницима у пословима проучавања народних говора (југо) источне Србије“ (Богдановић 2023: 103).

Професор Богдановић био је истакнута личност и у научном издаваштву. Обављао је функцију главног и одговорног уредника научног часописа *Facta universitatis*, био је члан Уређивачког одбора *Српског дијалектолошког зборника*, члан редакције *Нишког зборника*, члан уредништва часописа за књижевност, културу и баштину *Бдење*, секретар *Енциклопедије Ниша*; са проф. др Сретеном Петровићем оформио је Етно-културолошку радионицу у Сврљигу, те покренуо и више од две деценије уређивао *Етно-културолошки зборник*, који и данас представља једно од најзначајнијих научних гласила за проучавање језика и културе источне Србије и суседних области.

Када је *Српски дијалектолошки зборник* у питању, заслуге проф. Богдановића су вишеструке. Поред тога што је до краја живота немерљиво доприносио раду Уређивачког одбора и први читао текстове из јужне и источне Србије, у овој едицији објављивани су и његови бројни ауторски радови, али и радови његових ученика и, што је посебно значајно, драгоцени прилози лексикографа аматера, вредних завичајаца ентузијаста који су уз професорову помоћ сачинили богате речничке збирке и од заборавата отргли бројне речи свог завичаја. У *Српском дијалектолошком зборнику* објављена је и последња књига проф. Богдановића – *Мали речник села Бучума* (2023), овећана престижном наградом „Павле и Милка Ивић“.

Његов рад био је препознат и цењен у Српској академији наука и уметности, где је био члан Одбора за ономастику, Одбора за Речник српскохрватског књижевног и народног језика, као и Међуакадемијског (данас Академијског) одбора за дијалектолошке атласе.

Као плодан аутор, професор Недељко Богдановић је иза себе оставио богат стваралачки опус са више од две стотине научних радова и књига, које расветљавају различите аспекте српских народних говора, а посебно говора призренско-тимочке дијалекатске области.

Као велики поштовалац народне културе и уметности, професор Богдановић је агилно радио и на записивању усменог песништва. Ти записи обједињени су у збиркама: *Зора говора* (1980), *Свадбене њесме сврљичког краја* (1995), *Бела лоза* (2000).

Године 2013. професор Богдановић је оформио удружење *Наџмонтана*, које се бави проучавањем природних, историјских и културних вредности Старе планине и суседних области и истовремено доприноси популаризацији науке. До сада објављене публикације представљају резултате професорових истраживања: *Подмиџорски јеловник* (2015), *Језик и говор Ситаройланинаца* (2016), *Бели Пошок младости моје* (2023), *Пиротски коине* (2023), *Вез на већру Слободана Џунића* (2023) и зборнике *Пасићирски именослов* (2015), *Бучум* (2017), чији је професор уредник.

Професор Богдановић је објавио и велики број песничких, прозних и есејистичких записа, који сведоче о његовој нераскидивој и дубокој повезаности са родитељима и завичајем. Неки су обједињени књигама *Деца у рату* (1975), *Бучумике* (2006), *Ајд лако, ајд лагано* (2007), *Свирач на месецини* (2009), *Изнудице* (2012), *Веселице* (2013)... О тој вези професор је говорио, између осталог, у захвали Матици српској на „Повељи за неговање српске језичке културе и укупни допринос српској лингвистичкој науци“ за 2021. годину: „Чини ми се да ја ту и нисам бог зна шта радио. Осећао сам задовољство у сусрету с језиком, и за то је свакако заслужна моја мајка, јер је она и кад је наређивала, и кад је молила, и кад се свађала, и кад је клела – увек је, чини ми се, налазила праву реч. Неке и данас памтим. Касније, многе чињенице говора тумачио сам кроз онај имагинарни филтер мајчиног завичајног идиома, и тада бивао најсигурнији“.

Искричави дух, изузетан дар за детаље у значењу народних речи и способност да се бави и науком и уметничким стваралаштвом чинили су професора Богдановића јединственим. Његова научна дела увек су садржала покоји лирски запис и лична сведочанства из живота, док су се његови уметнички текстови неретко дотицали струке и науке.

За немерљив допринос српској науци о језику, професор је често бивао хваљен и добитник је више значајних награда. Свакако, „Повеља Матице српске за неговање српске језичке културе и укупни допринос српској лингвистичкој науци“ (2021) и награда Славистичког друштва Србије „Павле и Милка Ивић“ за најбољи рад из српске лингвистичке славистике (2024) представљају најпрестижнија признања. Међутим, професору је лично најдраже било поштовање коју му је указао Депарتمان за србистику Филозофског факултета у Нишу отворивши легат у његову част, 4. априла 2023. године. Уз вредно наслеђе које је оставио установи у којој је радио до пензије, професор Богдановић је написао: „Нека је благословена рука која отвара ове књиге и око које у њих завирује“.¹

Одласком професора Богдановића, српска дијалектологија изгубила је једног од својих највреднијих научних радника, најбољег познаваоца и истраживача призренско-тимочких народних говора. Иако га животне околности нису мазиле, професор Недељко Богдановић је радом и енергијом достигао највише интелектуалне домете – од берача кукуруза у Војводини до једног од водећих српских лингвиста. Његова способност да инспирише, да осмишљава и покреће вредне научне пројекте, била је немерљива. Како је академик Слободан Реметић истакао на сахрани,

¹ Легат је отворен за професорова живота заслугом проф. др Драгише Бојовића, тадашњег управника Департамана за србистику Филозофског факултета у Нишу, и проф. др Татјане Трајковић и др Јелене Стошић, некадашњих студената и сарадника професора Богдановића.

професор Богдановић је обележио једну епоху, био је „прегалац и стваралац који је ширио видике струке, постављао тешко достижне међаше, стручњак најзаслужнији што је Ниш постао озбиљна лингвистичка адреса, високо котирана у словенском свету“.

Филозофски факултет у Нишу, Огранак САНУ у Нишу, Институт за српски језик САНУ, професорови ученици, колеге и пријатељи изгубили су врсног научника и драгог човека. Ипак, његово богато наслеђе, бројни радови и идеје биће трајно чувани и развијани, а његов животни пут остаће инспирација будућим генерацијама.

Знајући професоров сензибилитет и колико је настојао да сваки текст ослободи строге формалности и, како је говорио, „да му душу“, чини ми се да је најприкладније завршити речима професорке Софије Милорадовић, изговореним на промоцији зборника *Пасџирска лексика џризренско-џимочких говора*:

Професор Богдановић умео је с речима, осмаџирао их је сасвим не-свакидашње, и џо на два начина. Један је био начин исџраживача народних говора, џрагаоца за заџреџаним значењима, а други је био начин џоеџски, џиховог слагања џо дамарима душе. Прочиџаћу за крај један од џрофесорових лирских заџиса из књижџице „Изнудице“, објављене 2012. године, заџис који џамџџим изодавна, онда када нисам ни слуџџила како ће се једнога дана везаџџи за џџему коју нам је џрофесор џонудио, џоклонио и џџако ненамеџџљиво намеџџнуо.

*Оџворићу враџџа, дочекаџџи џријаџџеља.
„Не чекај ме без звона о кућној греди“,
Његова је џоследња џорука.
То звоно,
Шџџо га мајка на сџџаду имала,
Кад је занавек оџџишла,
Заџџурило се.
Све смо џреврнули док смо га нашли.
Памџџили смо му звук
И џо нас је сџџасло заборава.
Сада реџџко зазвони – џџек
Кад га џријаџџељи џџакну.
Тако се с мајком џоздрављамо.*

*

Ми смо, верујем, џронашли заџџурено звоно – џомогао нам је у џџоме џрофесор Недељко Богдановић. Ред ће биџџи да га својим исџраживањима чеџџе џџакнемо да би чеџџе зазвонило. Тако ћемо оживеџџи и џод

стиреху објављенога склонији неке увеле речи, исјунији жеље сакуљача и сваки јуи се иако с нашим професором јоздрављати – да се сјасе-мо заборави.

Нека му је вечна слава и хвала.

Основна лијераиура

БОГДАНОВИЋ, Недељко. *Бели Поток младости моје*. Ниш: Удружење Наемимонтана Ниш, 2023.

[BOGDANOVIĆ, Nedeljko. *Beli Potok mladosti moje*. Niš: Udruženje Naemimontana Niš, 2023]

БОГДАНОВИЋ, Недељко. „Од приређивача: пастирска лексика југоисточне Србије“. *Пастирска лексика југоисточне Србије* (2020): стр. 7–18.

[BOGDANOVIĆ, Nedeljko. „Od priređivača: pastirska leksika jugoistočne Srbije“. *Pastirska leksika jugoistočne Srbije* (2020): str. 7–18]

Ана Савић-Грујић

Институт за српски језик САНУ

Београд

ГЕНАДЗЬ АПАНАСАВІЧ ЦЫХУН (30. 10. 1936 – 18. 10. 2024)

18 кастрычніка 2024 года памёр вядомы беларускі лінгвіст, доктар філалагічных навук, прафесар, замежны член Македонскай акадэміі навук і мастацтваў, доктар *honoris causa* Сафійскага ўніверсітэта імя Клімента Охрыдскага, ганаровы член Міжнароднага камітэта славістаў Генадзь Апанасавіч Цыхун.

Генадзь Апанасавіч Цыхун нарадзіўся 30 кастрычніка 1936 года ў вёсцы Кунцаўшчына Гродненскага павета Беластоцкага ваяводства (зараз Гродненскі раён Гродненскай вобласці, Рэспубліка Беларусь) у сям’і вядомага беларускага краязнаўцы, фалькларыста, прапагандыста навуковай спадчыны акадэміка Я. Ф. Карскага, заслужанага настаўніка Беларусі Апанаса Пятровіча Цыхуна. З 1937 года сям’я жыла ў г. Гродна. Пасля заканчэння ў 1953 года сярэдняй школы Генадзь Цыхун паступіў на славянскае аддзяленне філалагічнага факультэта Ленінградскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Жданава (з 1991 года Санкт-Пецярбургскі дзяржаўны ўніверсітэт), які скончыў у 1958 годзе з дыпламам выкладчыка балгарскай мовы і літаратуры і пачаў працаваць у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі навук БССР (зараз Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Мінск). У 1959 годзе паступіў у аспірантуру Ленінградскага ўніверсітэта і пачаў працу над дысертацыяй «Сінтаксіс займеннікавых клітык у балгарскай і македонскай літаратурных мовах» пад кіраўніцтвам прафесара Ю. С. Маслава. У 1961–1963 гг. як аспірант-стажор працягнуў вучобу ў аспірантуры пры Сафійскім універсітэце імя святога Клімента Охрыдскага (Балгарыя) пад кіраўніцтвам С. Стойкава і Л. Андрэйчына (кандыдацкую дысертацыю паспяхова абараніў у 1966 годзе). У 1963 годзе Г. А. Цыхун вяртаецца ў Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, у якім працаваў да канца свайго жыцця на пасадах навуковага і старшага навуковага супрацоўніка, загадчыка аддзела славістыкі і тэорыі мовы, галоўнага навуковага супрацоўніка.

Генадзь Апанасавіч Цыхун – лінгвіст-славіст з надзвычай шырокім колам навуковых інтарэсаў, сярод якіх у першую чаргу неабходна назваць наступныя: беларусістыка і беларуская мова, славістыка, балка-

ністыка, этымалогія, дыялекталогія, арэальная лінгвістыка, тыпалогія славянскіх моў, праблемы праславянскай мовы, гісторыя мовазнаўчай славістыкі і інш.

Прадметам пастаяннай увагі вучонага, зразумела, была беларуская нацыянальная мова, яе стан у сучасным беларускім грамадстве, дыялектнае члянэнне і месца ў славянскім моўным абшары, гісторыя фарміравання і развіцця літаратурнай мовы, пытанні беларускай арфаграфіі, беларуска-славянскія і беларуска-неславянскія моўныя сувязі і інш. У 90-я гады мінулага стагоддзя Г. А. Цыхун актыўна ўдзельнічаў у абмеркаванні праблем сучаснага беларускага правапісу, быў членам Дзяржаўнай камісіі па ўдакладненні правапісу беларускай мовы, рэкамендацыі якой ляглі ў аснову новай рэдакцыі «Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» (2008). Адным з першых Г. А. Цыхун звярнуў увагу на такі феномен змешанага беларуска-рускага маўлення, як «трасянка», і прысвяціў ёй некалькі навуковых артыкулаў. Г. А. Цыхун выступаў за беларускае моўнае адраджэнне і вяртанне гістарычных традыцый выкарыстання беларускай мовы, адстойваў і навукова абгрунтоўваў права на існаванне і выкарыстанне ў маўленні паралельнага варыянта беларускай літаратурна-пісьмовай мовы – «тарашкевіцы» і «класічнага» правапісу. Пры ўдзеле Г. А. Цыхуна была створана камп'ютарная праграма па праверцы беларускай арфаграфіі.

Як беларусіст-дыялектолаг Г. А. Цыхун даследаваў беларускія народныя гаворкі, іх арэальныя сувязі з гаворкамі іншых славянскіх моў. Ён прымаў актыўны ўдзел у палявых даследаваннях беларускага Палесся, з'яўляецца адным з аўтараў пяцітомнага «Тураўскага слоўніка» (1982–1987), у якім прадстаўлена народная лексіка ўнікальнага ў моўным плане рэгіёна Беларусі – Тураўскага Палесся, а таксама навуковым рэдактарам «Лінгвістычнага мікраатласа Тураўшчыны» (2016). Каштоўнасць гэтых прац, падрыхтаваных з удзелам прафесара Г. А. Цыхуна, заключаецца ў тым, што акрамя моўнага дыялектнага матэрыялу яны ўтрымліваюць багаты этнакультурны матэрыял, а таксама шматлікія старажытныя ўсходнеславянскія рэгіяналізмы.

Як беларусіст і славіст-этымолаг Г. А. Цыхун унёс выключна вялікі ўклад у падрыхтоўку «Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы». Праца над гэтым слоўнікам пачалася ў 60-я гады мінулага стагоддзя, і навуковы досвед маладога даследчыка, які валодаў некалькімі славянскімі мовамі, быў надзвычай карысным і важным. Як аўтар і пазней навуковы рэдактар ён прымаў удзел у падрыхтоўцы дзесяці (з чатырнаццаці апублікаваных!) тамоў гэтага слоўніка, падрыхтаваў для яго больш за 9000 слоўнікавых артыкулаў, многія з якіх уяўляюць сабой асобныя навуковыя даследаванні.

Яшчэ адным важным і прыярытэтным напрамкам навукова-папулярна-адукацыйнай дейнасці прафесара Г. А. Цыхуна, накіраванай на пашырэн-

не ў славянскім свеце ведаў пра беларускае нацыянальнае мовазнаўста і беларускую славістыку, з’яўляецца яго шматгадовы ўдзел у распрацоўцы славянскай лінгвістычнай бібліяграфіі. Пачынаючы з 1974 года Г. А. Цыхун рыхтуе бібліяграфічныя анатаваныя агляды лінгвістычных прац па беларусістыцы, якія публікуюцца ў польскім штогодніку «Rocznik Slawistyczny» (Кракаў, 1974–1988), а затым у спецыяльным бібліяграфічным даведніку «Bibliografia językoznawstwa slawistycznego» (Варшава).

Выключна вялікі ўклад Г. А. Цыхуна у даследаванне праблем славістыкі і балканістыкі. Першым заўважным крокам у гэтым напрамку стала яго кандыдацкая дысертация «Сінтаксіс займеннікавых клітык у балгарскай і македонскай літаратурных мовах» і аднайменная манаграфія, апублікаваная ў 1968 г. Працягам даследавання паўднёvasлавянскай і балканаславянскай праблематыкі стала доктарская дысертация Г. А. Цыхуна «Тыпалагічныя праблемы балканаславянскага моўнага арэалу», якая была апублікавана ў 1981 годзе асобнай манаграфіяй. У гэтай працы Г. А. Цыхун абгрунтаваў тэзіс аб наяўнасці на тэрыторыі Балкан некалькіх інавацыйных цэнтраў, а таксама вызначыў паняцці «архаізма» і «інавацыі», «цэнтра» і «перыферыі» распаўсюджвання моўных з’яў.

Прадметам навуковых зацікаўленняў прафесара Г. А. Цыхуна былі і сумежныя праблемы беларусістыкі і славістыкі, такія як кітабістыка, балта-славістыка і інш.

Выключна вялікія заслугі Генадзя Апанасавіча Цыхуна ў арганізацыі і развіцці сучаснай беларускай і сусветнай славістыкі. Пачынаючы з VI (Пражскага) Міжнароднага з’езда славістаў Г. А. Цыхун з’яўляўся пастаянным удзельнікам гэтых міжнародных славістычных форумаў. Як вучоны сакратар і намеснік старшыні Беларускага камітэта славістаў забяспечваў удзел беларускіх славістаў у гэтых навуковых форумах. На працягу двух дзесяцігоддзяў Г. А. Цыхун прадстаўляў беларускую славістыку ў Міжнародным камітэце славістаў (1988–2008), актыўна ўдзельнічаў у распрацоўцы навуковай праблематыкі з’ездаў, падрыхтоўцы праграм з’ездаў, сваім аўтарытэтам садзейнічаў пераемнасці традыцый і абнаўлення форм правядзення саміх з’ездаў. Як намеснік старшыні Міжнароднага камітэта славістаў (2008–2013) унёс важны ўклад у падрыхтоўку і правядзенне XV Міжнароднага з’езда славістаў у 2013 годзе (Мінск, Беларусь), на якім выступіў з пленарным дакладам «Аспекты славянскай арэальнай лінгвістыкі».

Навуковы аўтарытэт і прафесіяналізм прафесара Цыхуна атрымалі высокую ацэнку і прызнанне ў славянскім свеце. Генадзь Апанасавіч Цыхун з’яўляўся членам рэдкалегій шматлікіх замежных навуковых выданняў: “Slavistica Vilnensis” (Літва), “Acta Baltico-Slavica”, “Acta Albaruthenica” (Варшава, Польшча), “Балканско езикознание” (Сафія, Балгарыя), “Życie Tatarskie” (Рэспубліка Польшча, г. Беласток) і інш. Ён быў пастаянным удзельнікам міжнародных славістычных навуковых

канферэнцый, як прызнаны і аўтарытэтны беларускі лінгвіст, славіст і знаўца славянскіх моў выступаў з лекцыямі ва ўніверсітэтах Аўстрыі, Балгарыі, Германіі, Польшчы, Сербіі і інш., як запрошаны прафесар кафедры беларускай філалогіі чытаў лекцыі па беларускай мове для студэнтаў Універсітэта ў Беластоку (Польшча). На працягу многіх гадоў Г. А. Цыхун выкладаў балгарскую і македонскую мовы ў Беларускам дзяржаўным універсітэце, падрыхтаваў некалькі кандыдатаў навук.

Навуковыя працы прафесара Г. А. Цыхуна па беларусістыцы, славістыцы і балканістыцы, дыялекталогіі і этымалогіі і г.д., безумоўна, увайдуч у залаты фонд сучаснай нацыянальнай беларускай, славянскай і сусветнай лінгвістыкі.

Важнейшыя працы прафесара Г. А. Цыхуна:

- Цыхун, Г. А. Синтаксис местоименных клитик в южно-славянских языках: балканославянская модель / Г. А. Цыхун; [редактор Ю. С. Маслов]; Академия наук БССР, Институт языкознания им. Якуба Коласа. – Минск: Наука и техника, 1968. – 131 с.
- Цыхун, Г. А. Типологические проблемы балканославянского языкового ареала / Г. А. Цыхун; [редактор Н. И. Толстой]; Академия наук Белорусской ССР, Институт языкознания им. Я. Коласа. – Минск: Наука и техника, 1981. – 228 с.
- Цыхун, Г. Выбранные работы: беларусістыка, славістыка, арэальная лінгвістыка / Г. Цыхун. – Мінск: РІВШ, 2012.
- Цыхун, Г. Простора мовы. Моўныя сувязі. Гісторыя слоў: выбраныя працы / Генадзь Цыхун; [укладальнік Я.В. Волкава; уступны артыкул: М.П. Антропаў, С.М. Запрудскі]; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. – Мінск: Беларуская навука, 2018. – 314 с.

Літаратура

- АНТРОПАЎ, М. „Генадзь Апанасавіч Цыхун (30. 10. 1936 – 18. 10. 2024)“. *Philology.bsu.by*, 2024. <<https://philology.bsu.by/ru/news/faculty-news/2700-genadz-apanasavich-tsykhun-30-10-1936---18-10-2024>>
- ЛЮБЕЦКАЯ, К. П. „Генадзь Апанасавіч Цыхун (да 80-годдзя з дня нараджэння)“. *Беларуская лінгвістыка*, вып. 77. Мінск: Беларуская навука, 2016: с. 113–118.
- СУПРУНЧУК, М. В. „Нястомны даследчык славянскага слова: нарыс пра Г. А. Цыхуна“. В: Г. Цыхун. *Вибранные работы: беларусістыка, славістыка, арэальная лінгвістыка*. Мінск: РІВШ, 2012: с. 7–10.

Аляксандр Лукашанец

Нацыянальная акадэмія навук Беларусі

К 90-ЛЕТИЮ ИГОРЯ СТЕПАНОВИЧА УЛУХАНОВА,
ПЕРВОГО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ КОМИССИИ
ПО СЛАВЯНСКОМУ СЛОВООБРАЗОВАНИЮ ПРИ МКС

2025 год – юбилейный для Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов и ее первого председателя – профессора Игоря Степановича Улуханова, выдающегося русского ученого, чьи работы известны славистам многих стран мира. Комиссия по славянскому словообразованию была учреждена в 1994 году решением XXVIII Пленума Международного комитета славистов (Италия, Урбино, 21 октября 1994 года), однако ее формирование закончилось лишь в конце 1995 года.

Игорь Степанович Улуханов, возглавлявший Комиссию по славянскому словообразованию в 1994 – 2008 гг., родился в Москве 31 мая 1935 года в семье инженеров Степана Ивановича и Марии Ивановны Улухановых. Окончил филологический факультет Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова и с 1958 г. работал в Институте русского языка АН СССР (РАН), где в 1966 г. защитил кандидатскую диссертацию на тему «Славянизмы в русском языке. Глаголы с неполногласными приставками», а в 1975 г. – докторскую диссертацию на тему «Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания». В 1985 году И. С. Улуханову присвоено звание профессора, с 1986 по 2003 год он возглавлял отдел истории русского языка Института русского языка имени В.В. Виноградова РАН, был главным редактором *Словаря древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, а также одним из составителей «Закона о языках народов Российской Федерации» и «Программы развития языков народов России». Совместно с В.В. Лопатиным им написаны *Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка*¹, разделы «Словообразование» в академической *Грамматике современного русского языка* (1970 г.) и *Русской грамматике* (1980

¹ Лопатин В.В., Улуханов И. С. *Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка*. Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2016.

г.), авторский коллектив которой был удостоен Государственной премии СССР в 1982 году.

И. С. Улуханов – один из создателей вышедшего в 2007 году *Русско-немецкого словаря новых слов*², автор более 300 работ по истории русского языка, исторической лексикографии, словообразованию, лексикологии, морфологии, морфонологии, этимологии (в том числе 10 монографий), многие из которых неоднократно переиздавались в России и за рубежом. Первая монография ученого *О языке Древней Руси*³ (1972 г.) посвящена вопросам истории русского литературного языка. Книга, задуманная как научно-популярное издание, стала своеобразным бестселлером, выдержав три переиздания (2002, 2009, 2015 гг.).

И. С. Улуханов – один из тех лингвистов, которые определили пути развития славянской дериватологии и внесли основной вклад в её теорию и практику описания. Книга ученого *Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания*⁴ (1977 г.) была первой теоретической монографией, посвященной типологизации словообразовательных значений в русском языке. В ней выявлены и систематизированы семантические факторы, способствующие или препятствующие сочетаемости морфем, предложена новая классификация семантических свойств формантов, рассмотрены виды отношений слов в словообразовательном гнезде, охарактеризованы парадигматические и синтагматические связи в словообразовательной системе, изложены принципы семантической классификации мотивированных слов и дано описание словообразовательных значений суффиксальных отыменных глаголов. Новаторская работа И. С. Улуханова, ценная и по методам, и по результатам исследования, существенно продвинула вперед изучение словообразовательной семантики, расширив горизонты теории синхронного словообразования.

В работах по историческому словообразованию ученым применен принцип общего подхода к словообразовательной системе как системе динамической, развивающейся. В статьях «О состоянии и перспективах изучения исторического словообразования русского языка»⁵, «Основы

² Улуханов И. С., Хебеккер Х., Беленчиков В., Беленчикова Р. *Русско-немецкий словарь новых слов / Russisch-deutsches Wörterbuch der neuen Wörter*. Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2007.

³ Улуханов И. С. *О языке Древней Руси*. Москва, 1971 – 1 изд., Москва, 2002 – 2 изд., Москва, 2008 – 3 изд., Москва, 2015 – 4 изд.

⁴ Улуханов И. С. *Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания* // М., 1977 (1 изд.), Москва, 2001 (2 изд.), Москва, 2004 (3 изд.), Москва, 2007 (4 изд.), Москва, 2012 (5 изд.).

⁵ Улуханов И. С. «О состоянии и перспективах изучения исторического словообразования русского языка». *Исследования по историческому словообразованию русского языка*. Москва, 1994.

построения исторического словообразования русского языка»⁶ (1994 г.) обоснована концепция объяснительного описания исторического словообразования русского языка, разработана методика реконструкции словообразовательных единиц, доказана возможность применения понятий и методов синхронного словообразования в диахронических исследованиях при анализе системных связей.

Значительным шагом в развитии дериватологии стала работа И. С. Улуханова *Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация*⁷ (1996 г.). Ученым была разработана исчерпывающая, стройная и логически выверенная классификация способов словообразования, в которой в результате использования исчислительно-объяснительного метода выделены 79 узуальных и окказиональных способов словообразования. На основе детального анализа узуальной и окказиональной лексики современного русского языка, расширяющего и углубляющего представления о возможностях словообразовательного механизма, были описаны грамматические и семантические характеристики слов, влияющие на их сочетаемость со словообразовательными формантами, выявлены новые закономерности сочетаемости морфем. В книге *Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация* четко прослеживается стремление И. С. Улуханова к возможно более полному учету системных соотношений, смежных и переходных явлений. Принципиальное достоинство этой работы И. С. Улуханова, где представлено новое описание состава и свойств словообразовательных способов и аффиксов, заключается в переходе от констатирующего метода исследования, представленного в основной массе существующих синхронических грамматик, к объяснительному. Выработке нового, исчислительно-объяснительного метода, важного для решения ряда общих вопросов словообразовательной теории, способствовал подход к словообразованию как к сложному динамическому процессу, а к словообразовательной системе – как к совокупности реализованных и потенциальных единиц, привлечение в качестве материала исследования живой разговорной речи.

Исчислительно-объяснительный метод был творчески применен И. С. Улухановым в двухтомной монографии *Глагольное словообразование современного русского языка*⁸, посвященной описанию словообразо-

⁶ Улуханов И. С. «Основы построения исторического словообразования русского языка». *Русистика сегодня*, № 1, 1994.

⁷ Улуханов И. С. *Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация*. Москва: РАН, Институт русского языка им. В.В.Виноградова, 1996 (1 изд.). Москва, 2008 (2 изд.).

⁸ Улуханов И. С. *Глагольное словообразование современного русского языка*. Т.1: *Глаголы, мотивированные именами и междометиями*. Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2015.

вательной системы русского глагола. В первом томе, изданном в 2015 г., анализируются глаголы, мотивированные именами и междометиями, во втором томе, опубликованном в 2017 г.⁹, описаны глаголы, мотивированные глаголами. Использование исчислительно-объяснительного метода при описании ряда словообразовательных типов позволяет определить все потенциальные глаголы и объяснить причины их реализации или не-реализации в речи, что вносит значительный вклад в русскую неологию. В двухтомной монографии И. С. Улуханова «Глагольное словообразование современного русского языка» убедительно доказаны преимущества комплексного изучения русского словообразования, продемонстрированы новые подходы к решению актуальных вопросов дериватологии. Сочетание системного аспекта исследования с функционально-онома-сиологическим, а также полнота описания словообразовательных типов глаголов на базе большого объема языкового материала, в том числе – окказиональной глагольной лексики, позволили И. С. Улуханову выявить специфические особенности словообразовательной системы, обеспечивающие словотворческий потенциал русского языка.

Учение о синхронии и диахронии в языке получило дальнейшую разработку в монографии И. С. Улуханова *Историческое словообразование. Историческая лексикология*¹⁰ (2012 г.). В ней представлен анализ состояния и перспектив изучения исторического словообразования и лексикологии славянских языков, доказаны преимущества синхронно-диахронического подхода к исследованию деривационных процессов, при котором каждая синхроническая связь получает диахроническую интерпретацию, что способствует обнаружению непознанных закономерностей функционирования словообразовательного механизма языка. И. С. Улухановым были продемонстрированы также новые возможности синхронно-диахронического анализа, открывающиеся благодаря расширению базы источников за счет публикаций памятников древнерусской письменности, исторических, этимологических и диалектных словарей. И. С. Улуханов не только выдающийся лингвист и организатор науки, но также активный пропагандист достижений славянской дериватологии и преподаватель, неоднократно выступавший с лекциями и докладами по словообразованию в научных центрах и университетах Австрии, Беларуси, Бельгии, Болгарии, Великобритании, Германии, Италии, Польши, Словакии, США, Украины, Финляндии, Чехии, Южной Кореи. Под руководством И. С. Улуханова написаны кандидатские и докторские диссертации более 30 российских и зарубежных лингвистов. Его многочис-

⁹ Улуханов И. С. *Глагольное словообразование современного русского языка*. Т.2: *Глаголы, мотивированные глаголами*. Москва: Издательский центр «Азбуковник», 2017.

¹⁰ Улуханов И. С. *Историческое словообразование. Историческая лексикология*. Москва: ООО «Лексрус», 2012.

ленные ученики успешно трудятся в вузах и научно-исследовательских заведениях России и зарубежных стран.

Полно описать все, что сделано И. С. Улухановым, практически невозможно: такой разносторонней является его деятельность – деятельность талантливого исследователя, организатора науки, воспитателя научной молодежи. Его научная активность с годами не только не затухает, но всё более возрастает. Находясь на заслуженном отдыхе, Игорь Степанович, ученый исключительного трудолюбия и поистине энциклопедической эрудиции, продолжает научные исследования, полный неиссякаемой творческой энергии.

К сказанному следует добавить, что 90-летнему юбилею выдающегося российского лингвиста посвящен второй номер «Трудов Института русского языка им. В. В. Виноградова» за 2025 год (ответственный редактор – старший научный сотрудник ИРЯ РАН М. А. Пузина). В номер вошли 24 статьи, авторами которых являются ученики Игоря Степановича и его коллеги по работе, а также ведущие отечественные и зарубежные ученые, в том числе – члены Комиссии по словообразованию при Международном комитете славистов. Откликнувшись на юбилейную дату, авторы выпуска поступили по-разному. Одни ученые посвятили юбилею И. С. Улуханова статьи, в которых представили результаты своих исследований; другие же проинформировали читателей о полученных научных результатах, демонстрируя связь этих результатов с идеями и методами, предложенными юбиляром. В соответствии с научными интересами Игоря Степановича в юбилейном выпуске «Трудов Института русского языка им. В. В. Виноградова» выделены четыре раздела: «История русского языка», «Словообразование», «Лексикология. Грамматика», «Язык и культура».

В раздел «История русского языка» вошли статьи З. И. Годизовой (Шэньчжэнь), А. Ф. Журавлёва, С. И. Иорданиди, Н. Я. Козел, И. М. Ладыженского, Л. В. Прокопенко (Москва), в которых анализируются прагматико-стилистические свойства и семантико-словообразовательные особенности ряда древнерусских существительных и глаголов описывается динамика их развития и механизмы семантической эволюции, а также рассматриваются вопросы атрибуции древнерусских писцовых почерков.

В разделе «Словообразование» обсуждаются такие актуальные проблемы, как структурно-морфологический критерий разграничения многофункциональности слова и омонимии (С. И. Богданов, Ю. В. Меньшикова, Санкт-Петербург), глагольная транспрефиксация в сербском языке (Р. Драгичевич, Белград), словообразовательная вариантность во фразеологии (П. С. Дронов, Москва), лексикализация аффиксов в современной русской художественной прозе (Н. А. Николина, З. Ю. Петрова, Москва), системно-функциональные особенности русского и чешского

внутриглагольного словообразования (Е. В. Петрухина, Москва), синкретизм ‘агенса’ и ‘инструмента’ в словообразовании русского языка (Н. Б. Пименова, Москва), специфика экспрессивно-оценочных аффиксов современного русского языка и особенности их лексикографирования (Л. В. Рацибурская, Нижний Новгород), теория универбации (В. С. Елистратов, И. В. Ружицкий, Москва), отчислительные производные в языке русской поэзии XX века (Л. Л. Шестакова, А. С. Кулева, Москва).

Раздел «Лексикология. Грамматика», где анализируются особенности взаимодействия семантических, прагматических и когнитивных факторов в языке, а также обсуждаются прикладные аспекты теоретической грамматики, включает в себя статьи Е. М. Лазуткиной (Москва) «Представление концепта *множество* в грамматической семантике русского языка», И. А. Мельчука (Монреаль) «Психологический предикатив ПЛЕВАТЬШ.2b», И. В. Нечаевой (Москва) «Правописание новейших заимствований и орфографический прецедент», Джунгвона Чунга (Чхонджу) «Русизмы в корейском языке и кореизмы в русском языке», М. В. Шульги (Москва) «Именительный-винительный множественного на -а: ограничения и морфологическая функция в системе склонения».

В разделе «Язык и культура» опубликованы статьи «Об образе автора в сатирической прозе XIX в.: М. Е. Салтыков-Щедрин» (В. Н. Виноградова, Москва) и «Роль поэтического текста в современном художественно-культурном образовании» (М. Петшак, Я. Носович, Варшава), в которых актуальные лингвистические проблемы анализируются на материале литературных текстов. Закрывает раздел и юбилейный номер «Трудов...» статья Джи-Хюн Хван (Стокгольм) «Using the word and concept “polyphony” as a communicative strategy in non-philological discourses: a case study on applying words and concepts from Russian philology to generate interdisciplinary discourses on sustainable development and leadership», посвященная использованию слова и понятия *полифония* в качестве коммуникативной стратегии в нефилологических дискурсах.

Статьи, вошедшие в юбилейный выпуск «Трудов Института русского языка им. В. В. Виноградова», в которых рассматриваются разнообразные темы, актуальные для исследователей-лингвистов, без сомнений, не только являются прекрасным подарком Игорю Степановичу Улуханову, но и вносят значительный вклад в развитие сопоставительного, сравнительно-исторического, русского и славянского языкознания.

Елена И. Коряковцева*

Uniwersytet w Siedlcach

Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa

ученый секретарь Комиссии по славянскому словообразованию

в 1995–2017 гг.

* elena.koriakowcewa@gmail.com

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига XXII, *Покупић – њослужителство*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2023, 800 стр.

У Институту за српски језик САНУ ове (2025) године приводи се крају израда 23. књиге *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–). Упоредо са овим томом, сукцесивно се ради и на другом, тако да ће седам томова великог рјечничког формата (од неколицине првих одредница објављених у 17. тому) бити једва довољно за лексикографско представљање ријечи само на слово **П**. Како је 22. књигу Академијина речника одштампану 2023. године (књигу ситног слога двостубачно отиснутог на 800 стр. рјечничког текста) немогуће иоле потпуније приказати у задатим оквирима *Јужнословенског филолога*, приказом ће бити обухваћена тек неколицина важнијих аспеката.

I. Имајући у виду стање презентовано у првим његовим томовима, увјерење да новији томови доносе све више грађе (уз незнатно смањење броја обрађених одредница) у односу на прве толове Академијина речника – мора да се схвати као чињеница. Два су главна чиниоца која утичу на шири обухват грађе у новијим томовима. Први: увећан број рјечничких извора и стално притицање нове грађе из књижевних и стручних извора, нових збирки ријечи из народа и нових дијалекатских рјечника (чији се материјал селективно уноси у Академијин речник). Други: и поред настојања да зрели томови Речника САНУ (нпр. они од књ. 6 до књ. 10) чине својеврсни образац у раду (теоријски и методолошки образац и образац мјере), очигледним бива да новији томови у приказу мреже значења (посебно код фундаменталних ријечи лексичког система), те у приказу семантике, веза и суодноса међу јединицама једног лексичког гнијезда – постају некако растреситији, каткад без оне довољно јасне и чврсте спреге међу значењима, што је карактеристично за израду горенаведених зрелијих томова. Зато сам увјерен како би данашњи уређивачки колегијум Академијина речника морао да се врати корак уназад, да при дефинисању и успостављању мреже значења на уму стално има начело

узајамности и начело мјере (јер се не мора свако, па и оно сасвим периферно или „мртво“ значење обилато посвједочавати). Као да се над начелом систематичности у фиксирању значења и схватању дефиниције као лексикографске апстракције, наткриљује систем аналитичности (који пријети да озбиљно подрије нека важнија начела Академијина речника). Показао бих то на једном примјеру.

Ријеч **пџла**¹ (пола) ж у 22. књизи Академијина речника разрађена је у осам тачка, међу којима је збирно идентификовано 17 одјелитих значења. Значења под тачком 3 доста су блиска, понекад толико блиска да их је тешко распетљати: На челу је оно основно: **3. а. један од више једнаких комада ткањине одређене ширине од којих је начињен, сашивен неки одевни предмет (нпр. сукња, хаљина, кошуља); ипак комад ткањине као мера за ширину ткања, ткањине од које се шије неки одевни предмет – а** иза тога слиједе семантичке варијације које се односе на сукњу, ћилим (прекривач, поћаву, простирку), неки други предмет (торбу, јастук) итд. То је очигледни примјер аналитичког поступка, ситничарење које ствара замагљену лексикографску представу, шири је и развлачи потискујући оно начело систематичности прокламовано још давне 1953. године када су обликована и приређена *Упутства за израду речника* (као својеврсни водич кроз лексички свијет српског језика). Међу другим члановима, онамо је наведено и ово: „Тачна је, даље, она дефиниција која не садржи ни мање ни више елемената него што је потребно: ово обрађивач не сме никад да сметне с ума“ (Упутства: чл. 76). „Дефинисање [како је то давно истицао Митар Пешикан] не подразумева само описивање датог значења, него – првенствено – постављање опште значењске слике речи, тј. најпре уочавање разних значења и разврставање грађе за њих, а онда распоред тих значења и њихов редослед; и ово је поступак где најмање могу помоћи рутински шаблони, где је готово увек потребно ново тражење решења“ (Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година послије Вука*, Београд 1979, стр. 163). Код ријечи **пџла**¹, тј. њених значења обједињених под наведеном тачком – очигледно је настојање уредника да се обухвати све (иако је могло уже, систематичније и боље!). Са друге стране, овакав приступ (ако смо га већ назвали аналитичким), ипак пружа могућност да се називи различитих предмета од тканине, сукна и сл. (одјевни и други) поткрепе обилатијом језичком грађом као већ именоване реалије из домена одијевања, куће и покућства. Снажна илустративна грађа (уз поуздано граматичко заглавље) одувијек се сматрала најважнијом особеношћу Речника САНУ.

II. Ова књига Речника САНУ садржи сегмент лексикона српског (српскохрватског) језика између презимена **Пџупић** и ријечи **послужитељство**. Десило се да су и једна и друга одредница с периферије лек-

сичког система. Цијела 22. књига *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* обухвата **9.082** одреднице (пребројавање је спровела др Бојана Томић и љубазно нам доставила резултате). Према резултатима претраге Наташе Вуловић и Марије Ђинђић (изнесеним у раду *У другој ѿоловини Речника САНУ. Двадесет ѿмова српског ѿезауруса*, Наш језик, књ. XLIX/2), првих пет томова садрже 74.688 обрађених одредница, што чини просјек од 14.937 ријечи. У 22. књизи Речника САНУ мало је ријечи најшире семантике, а ипак на десетине њих имају прилично широку мрежу значења. Како то показује грађа, најширу семантику у овом тому има глагол **пѡнѣти (се)** ијек. **пѡнијети (се)**, у чијем су граматичком заглављу дате његове бројне обличке и акценатске варијанте, екавске и јекавске. Уз она основна значења, из грађе се схвата како особу може да понесе снага, какво осјећање, подвиг и сл., али и одјећа, одијело или рухо знају да дижу, подижу, уздижу човјека (наравно када је ријеч о спектру фигуративних значења овога глагола): „О Катићу, не веселио се, | Ти си пуно бољи и виђениј’, | Од Турчина Бећир-паше мога, | А добро те рухо понијело, | Добар ти је ђогат од мејдана“ (из нар. пјесме). Широко-значна је и ријеч **пољана** (пољана) ж. Уз њено основно значење: *равна, заравњена, обично ѿросѣрана земљишина ѿовршина, махом ѿрекривена вегетацијом, ѿље, равница*, сусрећу се и бројна друга, нека одавно потиснута из савремене језичке употребе, нпр. оно под тачком **5.** покр. *ѿло, земља*: „Своју дјецу л’јепо даровала: | Сваком сину ноже позлаћене | Свакој ћери чоху до пољане“ (НП Вук 3, 533). „Кћерци даје кавад до пољане“ (НП Андрић Н. 1, 112). А од **пољане** вишезначнија је ријеч **пѡље** с као ријеч која се у некој мјери значењски преклапа с претходном ријечју (између осталог и у свом основном значењу). Оно што је посебно карактеристично за **пѡље** јесу његова бројна термилошка значења. Та ријеч тако фигурира као термилошка јединица у већем броју међусобно удаљених или посве несродних термилошких области: у физици, математици, војној струци и информатици, у психологији, медицини и анатомији, у лингвистици (*скуѿ ѿојмова, речи, скуѿова речи и сл. везаних неком заједничком вредношћу, значењем, садржајем и сл.*: акценатско ~, асоцијативно ~, концептуално ~, семантичко ~, симболичко ~, показно (демонстративно, деиктичко и сл.) ~, тонско (интонацијско) ~ и сл.) и етнологији (покр. *врсѣа обредног хлеба који се меси на Бадњи дан*: „И најпосле меси се још један велики хлеб који се зове поље. На „пољу“ се од теста направе крстине, људи, змија која у устима држи клас од жита“ (Ник. В. 2, 146). Ако се пажљиво усредсредимо на ријеч **пѡље**, на његово семантичко устројство, схватићемо да је **пѡље** с 45 својих семантичких реализација, а уз то и као стожерна ријеч неколицине фразеолошких јединица и вишечланих термилошких синтагми (како то показује Речник САНУ), „прекрило“ добар дио материјалног и духовног свијета нашега

човјека. И баш такве широкозначне ријечи (као и оне уско локалне, архаичне, застарјеле, ријечи из сфере старе занатске терминологије и сл.), свједочанство су о лексичком богатству једног националног језика какав је српски језик, уопште о лексичком свијету који с описним лексиконом излази на видјело у својој хоризонталној и вертикалној перспективи.

III. Овај том Академијина речника обухватио је ријечи с **полу-** као првим дијелом (првом компонентом) која се јавља код именичких и придјевских сложеница, нешто рјеђе и код прилошких. Оно што одмах пада у очи, то је непојмљиво велики број ријечи с компонентом **полу-** које су у овом тому обрађене на 70-ак стр. двостубачног рјечничког текста. Већ и сама њихова бројност упућује на закључак да је образовање ријечи с овом компонентом веома жив процес. Неке од њих забиљежио је Вук у *Српском рјечнику* из 1818. године: **полубрат**, **полугодишњица**, **полугрошница**, **полумотак**: полумотак пређе, **полубока**, **полусестра**, неке и неко други на почетку XIX вијека, нпр. **пѡлуѧнђео**, **пѡлуђавѡ** (Петар Руњанин у дјелу из 1813. године), **полузнѧње** (лист *Позориштие* из 1849) итд. Знатнији дио оваквих сложеница усталио се у српском лексичком систему и оне нам данас не дјелују као необични спојеви. Поред малочас поменутих Вукових, ту су и бројне друге сложенице чија је употреба постала мање или више устаљена, те се срећу у народу, код писаца, у штампи, стручним и другим дјелима. Ако су икад и имале статус неологизма, то неологизми данас свакако нису. Тако се ријеч **пѡлусвѣт** ијек. **пѡлусвијет** м зб. = *рђав, лош, искварен свѣт, рђави, лоши, искварени људи*, поред Змаја: „Питају га шта је вид’о, | А он прича о балету, | О паришком полусвету“, јавља и у дјелима других старијих писаца и оних из савремене епохе: Милутина Ускоковића, Јанка Веселиновића, Мехмеда Селимовића, Душана Ковачевића: „Да сам у животу обраћао пажњу на паметне људе, колико на полусвет и лудак, и сам бих нешто паметније урадио“. Творба ријечи по постојећим обрасцима ипак никад није била жива као у другој половини XX вијека или данас, када се тај творбено-семантички образац све више и све учесталије користи. Резултат таквог развоја чине читави индекси нових ријечи који се непредвидиво шире. Ипак, овдје је најчешће ријеч о оказионалној употреби ријечи, о спојевима створеним ad hoc који се све чешће срећу у савременој литератури и у савременој штампи. Највећи њихов дио заувјек ће остати на периферији лексичког система. Давно је Лазар Костић употребио ријеч **плѣтисѧнка** у својим стиховима („Неуморна плетисанко“), и колико год да је та сложеница изговорена на рециталима и сличним приредбама унатраг 200 година, она је задржала само оказионалну вриједност (налазимо је једино код Добрила Ненадића у сличном језичком и пјесничком окружењу: „између свега тога расте бајка, блесава дечја плетисанка“). У назначеном дијелу

22. тома Академијина речника лако се може запазити како највећи број таквих сложеница изражава негативне (или недовољно позитивне) садржаје, а они се крећу од безначајности до бесмисла. На промоцији Академијина речника у мају 2025. године проф. Рајна Драгићевић је посебно истакла слjedeће: „Ова појава представља језички рефлекс друштвених промена и повезана је са чињеницом да у нашем друштву има све више људи и појава које се оцењују као недорасле својим функцијама, лажне, непотпуне, недовољне, недовршене. Зато расте и број речи на **квази-, псеудо-, пара-**, па и оних на **полу-**“. Међу одредницама у 22. тому срећемо тако веома необичне спојеве: **полуавантүриста, полуалкохолчйр, полуанонимитёт, полуапстрахист, полубаба, полубабушка, полубајан, полубардница, полубаша, полубезүмље, полубесвесно, полубесмислен, полубиће, полублесав, полублесаст, полубогаль, полубоём, полубобл, полуболесник, полуболестан, полубоштво** и тако редом. Нема ничег необичног да се у рјечнику какав је Речнику САНУ нађу и таква образовања (јер описни рјечник савременог језика морао би да покаже мијене у развоју лексичког система и стремљења у савременом лексикону), али право питање за уреднике рјечника који за предмет има опис националног лексикона је ово: у каквом опсегу треба обухватити такве ријечи? Као један од уредника Академијина речника, нисам сигуран да то мора бити тако замашан оквир да у њега морају ући све ријечи околиналне или сличне употребне вриједности. Описни рјечник нема за циљ да опише баш све, већ да илуструје правце у развоју лексичког система који се уочавају у новије доба. Он мора да прати и илуструје чинове лексичког стварања. На крају, све претходно наведене сложенице с компонентом **полу-** (као компонентом која се лако и без неких посебних творбених ограничења спаја са други ријечима) ексцерпирани су из савремене литературе (ријетко из других извора) и слаб изглед имају да се учврсте у лексичком систему и постану његов интегрални дио. Такве лексичке појаве имају већи значај за саме писце, за њихову поетику и њихово књижевно профилисање.

IV. Ова књига Академијина речника отпочиње презименом **Покупих**. Надаље су у њој на своме азбучном мјесту инкорпорисана презимена и лична имена мушка и женска (уз покоји породични надимак). Иако је ријеч о уском сегменту лексикона, међу граничним ријечима ове књиге нашло се нешто више од 250 презимена узетих из релевантних извора. Показало се да ономастичке јединице као јединице с периферије лексичког система ипак чине важан дио лексикона, посебно када је ријеч о узајамним творбено-семантичким и етимолошким везама и односима ових јединица с другим јединицама лексикона. Пресудну улогу за унос овог сегмента лексикона имала је Огледна свеска Академијина речника из

1944. године (свеска је именована као *Речник српскога књижевног и народног језика*), гдје је обради имена, презимена и топонимије посвећена посебна пажња. У периоду између два свјетска рата ономастичка грађа је засебно систематизована у Лексикографском одсеку Српске краљевске академије, јер ни сам Александар Белић (као дугогодишњи руководиоца Одсека) начисто није био да ли и овакву грађу уносити као сегмент у општи описни рјечник српског језика. Он тако помиње и могућност „да се тај важни материјал изостави“ (*Српски речник књижевног и народног језика* из 1926. године, рукопис). Презимена и имена (и топографске јединице у најнужнијој мјери) од прве књиге улазе у Академијин речник. У 22. књизи овога рјечника заступљена су ријетка и необична презимена као **Пџдрагић**, **Пџдрџ**, **Полдругач**, **Полдруго**, **Полдруговац**, али и презимена **Полит**, **Политановић**, **Политарев**, која својом структуром свједоче (да ли свједоче!) како је у српском ономастикону постајало име **Полит** (**Иполит**, **Хиполит**), преузето од Грка (Хиполит је митолошки јунак из истоимене Еурипидове трагедије). Такво име као наше није евидентирано ни у *Речнику личних имена код Срба* Милице Грковић, али је оно, рекло би се, ипак постојало. О страном наносу свједоче и презимена настала према њем. **Policei**, какво је **Полицја** (основна ријеч **полицја** у служби презимена), или презиме **Полџер**. Овакве лексичке јединице у овом приказу наводе се тек као илустрација неких видова образовања у нашем патронимијском систему, чије истраживање не би било могуће без грађе сабране из бројних етнографских и других извора употребљених у Речнику САНУ. Ономастички материјал, посебно лична имена и презимена, шири лексичку перспективу овога рјечника, чини га обухватнијим и потпунијим, истинским свједочанством српске језичке културе и нашег свеколиког битисања. Исто тако, Академијин рјечник показује да таква грађа није тек нешто придодато са стране уз основни фонд, већ да је то важан чинилац српског лексичког система саображен структурном и садржајном устројству дескриптивног рјечника најширег лексичког распона.

Неђо Г. Јосић*

Институт за српски језик САНУ
Београд

* nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs; ORCID: 0000-0002-8921-2936

Марија Вучковић. *Лексичка њородица глагола губити (се) у дијахроној њерсиџкѡиѡи*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024, 425 стр.

Монографија Марије Вучковић *Лексичка њородица глагола губити (се) у дијахроној њерсиџкѡиѡи* састоји се из следећих целина: 1. Увод, 2. Прасловенски глагол **gubiti* и његово место у прасловенском гнезду **gъb-/ *gyb-/ *gub-*, 3. Лексичка породица српско-хрватског глагола *губиѡи (се)*, 4. Закључак. Ту су још списак извора и литературе, списак скраћеница, резимеи на енглеском и руском језику и регистар разматраних лексема.

У Уводу су објашњени предмет и циљеви истраживања, као и примењени теоријско-методолошки приступи, будући да се разматрана лексичка породица анализира с различитих аспеката. Посебна пажња посвећена је прикупљеној лексичкој грађи, њеним изворима и начину ексерпције. Ауторка с правом констатује да је формирање корпуса веома важан методолошки поступак јер од репрезентативности и поузданости корпуса зависе резултати истраживања, а неке његове специфичности и ограничења могу те резултате релативизовати. Стога аналитички представља ексерпиране лексикографске изворе савременог језика (укључујући дијалекатске речнике и збирке речи) и историјске речнике, указујући на њихове објективне недостатке који су се неминовно одразили на формираном корпусу (то су нпр. недовршеност речника, диференцијални приступ у дијалекатској лексикографији, фрагментарност историјских извора итд.). Ипак, исцрпна и детаљна ексерпција свих расположивих извора, какву је ауторка спровела, обезбеђује „њеном“ корпусу апсолутну релевантност. Треба још нагласити да је грађа прикупљена из речника који обрађују српско и хрватско писано наслеђе и из штокавских, кајкавских и чакавских дијалекатских извора (при чему је фокус био на штокавском материјалу) и стога се језички корпус у монографији дефинише као српско-хрватски.

Глагол *губиѡи (се)* спада у најуже језгро лексичког система српско-хрватског језика. Пошто је у питању наслеђена лексичка јединица

са изузетно богатом семантичком структуром, породица глагола *губиѣи* (*се*) посматра се у дијахроној перспективи, чиме се ствара методолошки ваљана основа за њено разматрање на синхронном плану.

Тако се у поглављу „Прасловенски глагол **gubiti* и његово место у прасловенском гнезду **gъb-/gyb-/gub-*“ износе основне творбене и семантичке карактеристике овог глагола и његових деривата, као и осталих лексема које заједно с њим чине окосницу поменутог прасловенског гнезда, што се сумарно излаже у виду творбено-семантичке шеме свих релевантних лексема досад реконструисаних у етимолошким речницима прасловенског језика (с напоменом да та шема није комплетна, будући да ниједан од датих речника није завршен). Уз прасловенске облике наводе се и њихове балтске паралеле, да би се у посебном одељку изнеле и претпоставке о још увек недовољно разјашњеном дубљем, праиндоевропском пореклу овог балтословенског лексичког гнезда. Семантичка структура глагола **gubiti* описује се унутар семантичке мреже прасловенског гнезда **gъb-/gyb-/gub-*, при чему се издвајају централна значења тог гнезда – ‘савијати (се)’, ‘(по)кретати (се)’, ‘гинути, пропадати, нестајати’ и ‘уништавати; губити’. Такође се осветљава мотивација најзначајнијих семантичких гранања, остварених у периоду пре распада прасловенске језичке заједнице. Након минуциозне анализе семантике прасловенског глагола **gubiti* закључује се да он и у формалном и у семантичком погледу припада класи каузатива, те да се углавном доводи у везу с прасловенским глаголом **gy(b)oti* ‘пропадати’, при чему се његова примарна семантика ‘уништавати’ изводи из каузативног значења ‘проузроковати да неко или нешто пропадне’. У погледу секундарног значења ‘губити’, овај глагол се уклапа у семантички образац посведочен у различитим индоевропским језицима, по коме се дато значење јавља код глагола који примарно реферишу на неку деструктивну активност.

У поглављу „Лексичка породица српско-хрватског глагола *губиѣи* (*се*)“ спроводи се творбена и семантичка анализа овог глагола и његових деривата (од којих неки такође имају прасловенску старину). Анализирани корпус обухвата око 250 лексема. С творбеног аспекта, најпре се разматрају глаголи, затим именице и на крају придеви с прилозима, јер такав распоред најбоље одражава смер творбених низова. Иако је тежиште анализе на творби, неретко је у разматрање укључена и творбена семантика. Табеларни преглед анализираних облика показује да лексеме из разматране лексичке породице заузимају различито место у лексичком систему. Мањи део њих спада у општеупотребну и дијахронијски стабилну лексику (нпр. *губиѣи* (*се*), *изгубиѣи* (*се*), *йогубиѣи* (*се*), *губиѣак*, *изгубљен*, *йогубан*, *дангубиѣи*), а већи део је ограничен територијално, временски, или на неки други начин. Са семантичког аспекта, подробно се разматра семантичка структура ове лексичке породице у целини (а не

појединачних облика), идентификују се и описују различита значења и подзначења, објашњава њихов развој и узајамна повезаност, уз навођење лексема које су експоненти датог значења. Анализа је усредсређена пре свега на семантику глагола, без улажења у начине транспонованја њихових значења у семантички садржај изведеница. У складу с дијахро-нијском перспективом, за полазну тачку узето је изворно значење глагола *губиѿи (се)*, наслеђено из прасловенског језика – ‘доводити до пропасти, уништавати’. Из овог, етимолошки примарног значења, у многим словенским језицима развила се секундарна семантичка реализација ‘губити’, која у српско-хрватском језику представља доминантно значење овог глагола. Последње у низу основних значење јесте егзистенцијално значење ‘пропадати, нестајати, ишчезавати’, реализовано у рефлексивним облицима разматраних глагола. Тај редослед одсликава еволуцију значења у анализираној лексичкој породици а не њихову актуелну хијерархију у савременом језику.

У Закључку се, јасно и прегледно, сумирају резултати свих анализа спроведених у централним поглављима рада.

Студија Марије Вучковић *Лексичка породица глагола губити (се) у дијахроној ѱерсѿекѿиви* представља редак пример у нашој лингвистичкој продукцији у којем се један језички ентитет (у овом случају лексичка породица конкретног глагола) сагледава паралелно из дијахроне и синхроне перспективе. То говори о изузетној компетенцији ауторке – заснованој на њеном изванредном познавању релевантне литературе – да избрани језички феномен аргументовано осветли из оба угла.

Други квалитет ове студије представља широко постављен захват у грађу и висок степен документованости облика, значења и ареала лексема у дијахроној перспективи. За сваки облик презентује се интегрална грађа која обухвата историјске потврде и савремене потврде из књижевног језика и дијалеката. Такав начин презентације омогућава увид у све формалне варијанте облика који су посведочени у грађи, у сва у грађи регистрована значења која он реализује, у хронолошки распон и ареал његових потврда и у његов општи статус у лексичком систему. Све то значајно доприноси валидности изведених закључака. За ауторкин поступак карактеристично је и екстензивно навођење примера употребе лексема у разматраном значењу из разлога што речничка дефиниција значења често није довољно информативна или зато што је синтаксички контекст у коме се дато значење реализује релевантан за семантичку анализу.

Студију одликује и теоријско-методолошка еклектичност. У њој се, наиме, примењују различити теоријско-методолошки приступи, међу којима су најважнији компаративно-историјски приступ, метода творбене анализе, као и семантичка анализа у којој значајно место заузима

когнитивнолингвистички приступ. Ауторка сматра да је најпогоднији теоријско-методолошки оквир за испитивање и опис семантичке структуре – теорија прототипа, развијена у оквиру когнитивне лингвистике, те семантичку структуру глагола *зубиѝи (се)*, како на дијахроној тако и на синхроној равни, посматра као прототипски организовану категорију.

Посебан квалитет, који нарочито треба истаћи, јесте чињеница да ауторкином оку није промакао ни један једини релевантан облик, а свака, и најмања појединост, објашњена је до танчина. Тако у монографији наилазимо на минијатурне огледе о појединим, често периферним речима, као што су нпр. *ѝагуба* ‘пропаст, несрећа, опасност, смрт’, *зубиѝник*, *зубиѝаши*, *зубигаћа* ‘лакомислен и сметен човек’, *душѝгуб* ‘мали чамац’, *живѝгуб* ‘азот’, *губан* ‘луд’ итд.

Студија Марије Вучковић о глаголу *зубиѝи се* несумњиво ће бити инспиративно штиво лингвистима различитих профила – етимолозима, историчарима језика, дериватолозима, семантичарима, али би подједнако занимљива могла бити и широј читалачкој публици.

*Марѝа Бјелеѝић**

Српска академија наука и уметности

* marta.bjeletic@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3510-2288

Драгана Радовановић, Јована Николић. *Досадашња проучавања косовско-ресавског дијалекта: ситејен проучености и картографски приказ*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2022, 211 стр.

Током 2022. године објављена је књига *Досадашња проучавања косовско-ресавског дијалекта: ситејен проучености и картографски приказ* Драгане Радовановић и Јоване Николић. „Књига је у основи настала из идеје да се на примеру изабраних дијалеката отвори пут ка сачињавању *Карте дијалектолошких проучавања српских народних говора*, а тиме учини значајан искорак ка опсежнијем и меродавнијем погледу на мапу српских народних говора у њиховим природним етнојезичким и историјским границама“ (РАДОВАНОВИЋ, НИКОЛИЋ 2022: 8). Монографија је организована на следећи начин – започиње одељком Реч унапред (7–9), за којим следе: I. Увод (11–23), II. Преглед досадашњих проучавања (25–64), III. Косовско-ресавски и смедеревско-вршачки говори у оквири-ма Српског дијалектолошког атласа и Општесловенског лингвистичког атласа (65–75), IV. Огледи на фонетском и морфолошком плану. Картографски приказ (76–180), V. Закључак (181–184), VI. Прилог (185–192), VII. Извори и литература (193–200), Резиме на српском (201–202) и енглеском језику (203–204) и Реч рецензената (205–211).

У уводном делу ауторке најпре наводе опште напомене о косовско-ресавском дијалекту (даље К-Р) у контексту староштокавских говора, прелазећи даље на предмет и методологију истраживања, а на крају дају посебно списак истражених К-Р и посебно списак истражених С-В¹ пунктова, са картографским приказима. Истичу да ће се овом студијом „мапирањем пунктова на основу корпуса који чине публиковани дијалектолошки описи (и проблемски прилози), приказати степен (не)испитаности косовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора, с обзиром на

¹ Скраћеница за смедеревско-вршачки дијалекат.

време (период истраживања), обим и методологију појединачних истраживања“ (РАДОВАНОВИЋ, Николић 2022: 13).

Друго поглавље посвећено је прегледу досадашњих истраживања косовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора, уз осврт на најважнију литературу. Ауторке су ово поглавље поделиле на шест делова. Први део тиче се белићевско-ивићевског периода проучавања К-Р дијалекта, у оквиру којег су се посебно издвојиле три целине: јужни (или југозападни) поддијалекат (и истраживања у литератури), затим средишњи поддијалекат (исто са свим досадашњим истраживањима у литератури) и северни (североисточни) поддијалекат (са пописом литературе). Други део тиче се новијих истраживања К-Р дијалекта, такође, са прегледом досадашњих истраживања у литератури. На исти начин ауторке су представиле и досадашња испитивања С-В дијалекта. Тако се трећи део овог поглавља односи на белићевско-ивићевски период проучавања С-В дијалекта, а четврти на новија истраживања С-В дијалекта. Пети део односи се на преглед истраживања К-Р говора у Румунији и Мађарској, а шести на преглед истраживања С-В говора у Румунији и Македонији.

Лингвогеографски аспект истражености косовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора био је тема трећег поглавља. Ауторке су пратиле степен испитаности косовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора за потребе *Српског дијалектолошког атласа* и *Ојшћесловенског лингвистичког атласа*. Навеле су списак пунктова са терена К-Р и С-В дијалекта који су укључени у оквир *Српског дијалектолошког атласа*, као и *Ојшћесловенског лингвистичког атласа*, са подацима о досадашњем раду на терену. На крају овог поглавља то су приказале прегледно и картографски.

Централни део књиге заузима четврто поглавље. Овде је издвојено и лингвогеографски анализирано 27 важних структуралних обележја К-Р и С-В дијалекта, уз навођење коментара у напоменама. То су следећа обележја: 1) тенденција скраћивања/редукције $ДС^2 > КС^3$, 2) кановачко дужење, 3) метатонијски акут, 4) рефлекс *jai̯a*, 5) боја вокала *e* и *o*, 6) контракција финалне вокалске групе *-ao*, 7) фонема *s* и група *sv*, 8) африкате *ḥ*, *ḥ̣*, *ч* и *џ*, 9) упрошћавање консонантске групе *сџ*, 10) губљење *и̯* и *џ* и контактна метатеза типа *гројзе*, 11) губљење *j* у примерима типа *немо*, *ова*, 12) палатализација у акузативу множине, 13) инструментал једнине именица мушког и средњег рода, 14) форме генитива и локатива, 15) образовање множине на *-ад* и *-ићи*, 16) датив, инструментал и локатив једнине заменичко-придевске промене мушког рода, 17) датив и локатив једнине заменичко-придевске промене женског рода, 18) гени-

² Скраћеница за дугосилазни акценат.

³ Скраћеница за краткосилазни акценат.

тив множине заменичко-придевске промене, 19) компаратив придева са наставком *-ии*, 20) присвојне заменице 3. л. јдн. ж. р. *њојан/њојзин*, 21) инструментал личне заменице 1. л. јдн., 22) дативске енклитике *ни/ви*, 23) акузативске енклитике *не/ве*, 24) дативске енклитике 3. л. јдн. ж. р., 25) презент атематског глагола *јесѝи*, 26) треће лице множине презента VII и VIII врсте и 27) аорист 1. л. мн. *-(х)мо*. На крају овог поглавља изабрано је и огледно картографисано 11 обележја.

У закључку Д. Радовановић и Ј. Николић, након увида у материјал, констатују да су се показали извесни недостаци, који су узроковани периодом истраживања појединих месних говора или групе говора, затим обимом и методом презентовања података из стручне литературе. Наводе да закључци изведени „присутством/одсуством појединих обележја указују на унутрашњу компактност, односно на диференцијацију косовско-ресавског и смедеревско-вршачког ареала“ (Радовановић, Николић 2022: 181), а да „ареални распоред издвојених структуралних појединости на фонетском и морфолошком плану, према расположивом дијалекатском корпусу, не указује на висок степен балканизације области“ (Радовановић, Николић 2022: 184).

Лингвогеографским приступом и синтетичким прегледом у монографији *Досадашња истраживања косовско-ресавског дијалекта: сѝејен ироученосѝи и карѝографски ириказ* представљена је досадашња истраженост косовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора, као значајан прилог српској дијалектологији. Пресеком досад урађених послова и синтетичким прегледом стања у литератури, знатно може бити олакшан и један део посла у изради дугоочекиваног *Срѝског дијалекѝолошког аѝласа*, а књига свакако може послужити и као модел за будућа слична истраживања.

Бранкица Ђ. Марковић*

Институт за српски језик САНУ
Београд

* brankica.markovic@isj.sanu.ac.rs; ORCID: 0000-0002-6230-008X

Ружица Левушкина. *Лексика љавославне духовности у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа и лексикографска обрада)*. Едиција Монографије, бр. 41. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024, 515 стр.

1. Већ више од две деценије едиција Монографије Института за српски језик САНУ објављује монографске студије сарадника Института, проистекле из основних истраживања која се у Институту обављају или из одбрањених докторских дисертација тематски везаних за та истраживања. Пред нама је управо једна таква књига, чак 41. из поменуте едиције, под насловом *Лексика љавославне духовности у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа и лексикографска обрада)*. Њен аутор је др Ружица Левушкина, уважени српски и словенски теолингвиста, сарадник Института за српски језик САНУ и један од уредника *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (Речника САНУ). Књига која је пред нама настала је као прерађена и речником допуњена верзија њене докторске дисертације, која је под сличним насловом – *Лексика из сфере љавославне духовности у српском језику и лексикографска обрада* одбрањена септембра 2013. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

2. Структура монографије је богата и комплексна – након уобичајеног „Слова аутора“ (стр. 15–16), на почетку се налази „Увод“ (стр. 17–21), а затим следи појмовно-терминолошко поглавље: „Православна духовност“ (стр. 23–101), те одељак о историјату проблема „Преглед досадашњих истраживања језика и православне духовности“ (стр. 103–178). Треће поглавље је централни део монографије и носи наслов „Лексика из сфере православне духовности у српском језику“ (стр. 179–290). Потом следи ништа мање важан, за лексикографе посебно драгоцен одељак „Лексикографска обрада лексема из сфере православне духовности у српском језику“ (стр. 291–384). Сва ова поглавља детаљно су раздeљена на потпоглавља. На крају је дата исцрпна „Завршна закључна реч“ (стр. 385–392), а потом следи „Речник терминолошке лексике употребљене у

монографији“ (стр. 393–451). Након обимног списка релевантне литературе (стр. 453–490) и извора (стр. 491–492), придодати су још и резимеи на енглеском (стр. 493–494) и руском језику (стр. 495–496), појмовни регистар (стр. 497–504), именски регистар (стр. 505–514) и биографија аутора (стр. 515).

3. Будући да је анализа Р. Левушкине интердисциплинарнога карактера, уводни део ове монографије обимнији је него што је то уобичајено. Ауторка је, наиме, посебну пажњу посветила одређивању оквира проблема свог истраживања, те је у првом поглављу подробно објаснила појам *православне духовности*, осврнувши се на сродне појмове који се везују уз лексему *духовности* (*религиозности*, *душевности*, *култура*, *морал*, *ерудиција*, *образованости*, *теологија*) (стр. 23–29). Она се потом осврнула на то шта православна духовност по свом унутрашњем садржају подразумева и како се она огледа кроз историју (од стварања Адама и Еве и њиховог пада, преко Христовог оваплоћења до историје Српске православне цркве) (стр. 23–78). Последњу целину у овом поглављу посветила је православној духовности у човековом бићу, која подразумева човеково трагање за смислом живота, вечни живот, седам Светих тајни Православне цркве и свете врлине (стр. 78–101). На крају поглавља налази се „Прва закључна реч“, у којој је ауторка укратко истакла значај овог сегмента за своје истраживање: „Желели смо истовремено да подсетимо на значај православне духовности, која је вековима прожимала живот Срба и потпомагала како уопште њихов опстанак у разним државама у којима су живели, тако и разне друге сфере живота, а највише управо оне које се тичу писмености и културе – којој, у ширем смислу, припада и ово наше истраживање“ (стр. 101).

4. Друго поглавље у монографији Р. Левушкине посвећено је прегледу досадашњих истраживања из области теолингвистике, првенствено везе између језика и православне духовности. Као и у претходном делу, ауторка је најпре дефинисала централни појам – у овом случају *теолингвистику*. Желећи да предмет своје анализе смести у одговарајући теоријско-методолошки оквир, она је потом систематично представила резултате теолингвистичких истраживања како на Западу, тако и у словенским земљама, с посебним освртом на проучавање односа између језика и православне духовности у Русији (стр. 103–139). Ауторкина пажња даље се усмерила само на однос религије и лексике, те је изнела различите класификације религијске лексике иностраних лингвиста (Ж. П. ван Нопена, А. К. Гадомског), као и истраживања у вези са лексиком православног социолекта (И. В. Бугајеве, К. А. Тимофејева, М. О. Алексејеве) (стр. 139–168). Завршни део овог поглавља садржи преглед проучавања лексике из сфере православне духовности у савременом срп-

ском језику и српској лингвистици, а он подразумева опис истраживања С. Ристић у вези са овим типом лексике као грађом за Речник САНУ, поделу културно маркиране лексике из религијско-црквене сфере К. Кончаревић, као и бројне друге радове који су се дотicali само једног дела поменутог лексичког варијетета у оквиру неког ширег истраживања (стр. 168–177). Поглавље ауторка затвара „Другом закључном речи“, у којој стоји: „Оваквим прегледом илустрована је и потреба за систематским и свеобухватнијим описом и класификацијом лексике из сфере православне духовности у савременом српском језику“ (стр. 178).

5. Са лингвистичког аспекта, треће поглавље једно је од најзначајнијих у студији Р. Левушкине и тиче се лексичко-семантичке, дериватолошке, етимолошке и лингвокултуролошке анализе лексике из сфере православне духовности у српском језику. Основни корпус чини преко 15.000 лексема из сфере православне духовности, које је ауторка угрубо класификовала у три велике тематске скупине, а сваку од њих потом даље гранала на међусобно тесно повезане лексичко-семантичке групе речи. Прву тематску групу чини лексика православне духовности према унутрашњем садржају: теоними (нпр. *Госѿод*, *Христѿос*, *Светѿи Дух*), дејства, енергије, пројаве и својства Бога, Свете Тројице (нпр. *надсушѿиасѿивен*, *ѿремилосѿѿив*, *ѿројичан*), стварање света (нпр. *весник*, *ђаво*, *ѿосѿање*), промисао Божији (општи) (нпр. *назначење*, *ѿромишљеносѿѿ*, *узрок*) и теотоконими (нпр. *Богомаѿѿи*, *Владичица*, *Мајка Божија*). Другу групу представља лексика православне духовности у историји, а лексичко-семантичке групе у оквиру ње везују се за: прародитељски грех (нпр. *Адам*, *Ева*, *змија*), потоп (нпр. *барка*, *дуга*, *Ноје*), Стари завет (нпр. *Јона*, *Петѿокњијзе*, *ѿророк*), домострој спасења (нпр. *вазнесење*, *оваѿлођење*, *сѿѿрадање*), новозаветне библизме (нпр. *Голгоѿа*, *ѿрвосвешѿѿеник*, *фарисеј*), прве хришћане (нпр. *агаѿа*, *каѿѿакомба*, *ранохришћански*), мучеништво (нпр. *каменоваѿѿи*, *лицезверан*, *обезглавиѿѿи*), Цркву (нпр. *аѿосѿѿол*, *ђакон*, *ѿричесѿѿ*), јереси, расколе, секте (нпр. *адвенѿисѿѿа*, *духоборац*, *шејѿѿан*), чување вере (нпр. *еѿѿѿемисаѿѿи*, *кољивари*, *ревниѿѿељ*), монаштво (нпр. *лавра*, *келија*, *меѿѿох*), помесне цркве (нпр. *Еѿѿѿојска црква*, *Јаѿанска ѿправославна црква*, *Меѿѿеори*), СПЦ (нпр. *богумилсѿѿѿво*, *ѿсалѿѿѿирац*, *свеѿѿѿојеѿѿѿка*), РПЦ (нпр. *безмолвије*, *нишчи*, *ѿѿоржесѿѿѿво*) и Православну цркву данас (нпр. *новоѿѿарац*, *одсѿѿѿѿѿѿѿѿѿѿѿѿво*, *ѿарасинагога*). Лексика православне духовности у човековом животу чини трећу тематску групу, а у оквиру ње ауторка издваја лексеме које се односе на: смицао живота (нпр. *бесмисао*, *наслада*, *ѿролазносѿѿ*), вечни живот (нпр. *блаженсѿѿѿво*, *обиље*, *рај*), Свете тајне (нпр. *брак*, *кришћење*, *јелеосвећење*), спољашње видове побожности (нпр. *кандило*, *мошѿѿѿи*, *ходочашће*), свете врлине (нпр. *љубав*, *молиѿѿѿѿва*, *смиреноумље*), грехе и друге непријатеље

људског спасења (нпр. *гордоси*, *гнев*, *среброљубије*) и промисао Божији (посебни) (нпр. *закрилиши*, *обудовиши*, *хроморођени*) (стр. 179–207).

5.1. Имајући у виду огроман обим прикупљене грађе, Р. Левушкина се определила да подробније анализира тематску групу названу *Црква*. Ауторка је на почетку овог дела поглавља напоменула да постоје две различите лексеме – *Црква* и *црква*, које се и граfiјски разликују (према писању почетног слова). *Црква* подразумева Богом установљену мистичку заједницу ангела и људи, сједињених са Христом, а *црква* подразумева православни храм, богомољу (стр. 207–208). С тим у вези, ауторка је анализирала тематску групу лексема *Црква*, у оквиру које је издвојила две велике подгрупе – *Торжесивујућу (небеску) Цркву* и *Војинсивујућу (земну) цркву*.

5.1.1. Под *Торжесивујућом (небеском) Црквом* подразумевају се, истакла је ауторка, *духовна бића* и(ли) *ангели* (нпр. *архангел*, *маченосац*, *Херувими*). Интересантним се чине ауторкина запажања о томе да се у наведеној групи налазе само три просте лексеме – *ангел (анђео)*, *дух* и *ум*, те о синонимском пару *бесилелесан–бесилошан*, као и о партиципским образовањима у атрибутској функцији (нпр. *невидим*) (стр. 208–217). Другу подгрупу Р. Левушкина назвала је *свеиши*, а она подразумева чинове светости (нпр. *ајосиол*, *јеванђелиси*, *свеишеномученик*), диференцијаторе (нпр. *ђакон*, *миројолији*, *Многосипрадални*), агномене (нпр. *Боговидац*, *Девички*, *Сиолиник*), локализаторе и етнониме (нпр. *Дамаскин*, *охридски*, *сиријски*) и конгомене (нпр. Св. Јован *Кукузељ*, исповедник *Варнава Насић*, *Пейочисленици*). С дериватолошког аспекта, ауторка је издвојила групу сложеница са интерфиксима *-е/-о-*: *венценосац*, *духоносац*, *јрвовесник*, *шајновидац*, *чудошвор(ац)* итд. У трећој тематској подгрупи, названој *Богородица*, посебно је истакла теотокониме (нпр. *Богоневесија*, *Бранишеља*, *Светија Пречистија*). У оквиру њих, она је регистровала синонимски низ са творбеним формантом *Бог-* у првом делу сложенице: *Богородишеља*, *Богодевојчица*, *Богооипроковица* итд. (стр. 208–255).

5.1.2. У тематску скупину *Војинсивујућа (сипрансивујућа, земна) Црква* Р. Левушкина сврстала је лексеме које се везују за *свеишенсиво* или *клир* и њихово ословљавање (нпр. *ејиской*, *расофор*, *свајијејиши*), *ниже чинове* или *службе* (нпр. *домесићик*, *осијјар*, *чшец*) и *мирјане* (нпр. *исшведилац*, *јарохија*, *свеишовњак*) (стр. 256–271). Наведену групу одликује обиље лексике славенизама, укључујући и хибриде: *глажењејиши*, *возглавишељ*, *началсшвоватиши*, *служашчи* итд. У наредном одељку ауторка је сумирала резултате своје досадашње анализе и закључила како је готово три пута већи број лексема из тематске групе *Торжесивена Црква* у односу на број лексичких јединица које припадају *Војинсивујућој Цркви*. Према критеријуму раслојености лексике, највећи број чине специ-

јална лексика и термини, док су према параметру врсте речи најбројније именице (мушког рода) и глаголи, а најмање има бројева и прилога. Када је у питању етимолошка класификација, домаћа лексика је доминантна, а потом следе речи грчког и црквенословенског порекла, што је сасвим очекивано, узимајући у вид природу корпуса. Ипак, изненађује појава турцизама, попут лексема *калфа*, *карабаиш*, *чиракносац* итд. Дериватолошка анализа ексцерпираних грађе показала је да скоро половину корпуса чине изведенице, четвртину сложенице, док најмање има полусложеница. Овај ауторкин општи поглед прате и бројне занимљиве напомене о синонимским низовима и истокоренској синонимији.

5.2. Наредна тематска група коју је Р. Левушкина издвојила односи се на *хришћанске врлине* (нпр. *мир*, *љубав*, *искреност*). Дobar део ове лексике, истакла је она, припада општем лексичком фонду и представља позитивне црте људског карактера, добра дела односно радње којима се ова дела чине и сл. Насупрот њима стоји лексика којом се описују *греси и други нејријателји људског сјасења* – страсти, пороци, лоша (зла) дела (нпр. *демон*, *клејвонарушење*, *сујетџа*) (стр. 282–290). На крају овог поглавља значајно је поменути бројне графиконе и табеле, који читаоцу веома олакшавају разгранате и комплексне поделе у семантичкој класификацији.

6. Проистекло из пера дугогодишњег сарадника на изради Речника САНУ, поглавље о лексикографској обради лексема из сфере православне духовности у српском језику драгоцено је са најмање два аспекта – први се тиче описа макроструктуре и микроструктуре специјалног речника лексема из области православне духовности, а други је у вези са евалуацијом и унапређењем рада при изради дескриптивних речника српског језика (понајвише Речника САНУ). Уводни део и овог поглавља Р. Левушкина посветила је дефинисању кључних појмова – пре свега *лексикографије* као засебне научне дисциплине, њених могућих класификација, а потом и *речника*, његових подела и особености (стр. 292–301).

6.1. У наредном, опсежном делу ауторка је изложила концепцију *Темајског тезауруса лексике љавославне духовности* (у даљем тексту – ТТЛПД), једнојезичног тематског тезауруса, који би садржао око 15.000 лексичких јединица обрађених из синхронијске перспективе. Предложила је да то буде речник идеографског или концептуалног карактера, у коме ће се већи број лексема концептуализовати око једног појма, а ти појмови треба да буду узбучени. Такође, такав би речник требало да буде комбинација лексикона и фразаријума, имајући у виду велик број јединица синтагматског карактера (стр. 301–309). Одељак о макроструктури ТТЛПД обухватио је критеријуме за одабир лексема, процену времена потребног за израду овог тезауруса, изворе за ексцерпцију грађе, састав

лексице (терминолошка лексика, властита имена и називи, лексика општег фонда, покрајинизми, застарела, старокњижевна лексика итд.). Микроструктура ТТЛПД садржи начине квалификације одредница (према територијалној распрострањености, фреквенцији употребе, етимологији и др.), дефинисање значења одредница, илустративни материјал за речник (примере), навођење извора и предлог појединих речничких чланака (за појмове *архангел*, *јереј*, *јокајаније*, *херувим*, *шестіокрил* итд.) (стр. 319–356).

6.2. Критичку анализу и предлог за унапређење лексикографске обраде лексема из сфере православне духовности у дескриптивним речницима савременог српског језика доноси наредни одељак четвртог поглавља монографије Р. Левушкине. У њему се ауторка посебно фокусира на лексикографску обраду лексема тематске подгрупе *духовна бића* (*ангели*) у Речнику САНУ, шестотомном Речнику Матице српске и тзв. Једнотомнику, разматрајући оправданост употребе одређених квалификатора, начине дефинисања одредница и примере (стр. 356–380). И ово поглавље заокружено је закључном речју, у којој је Р. Левушкина навела препоруке за измене које би се убудуће могле применити у обради овог лексичког слоја у Речнику САНУ, чији је један од уредника.

7. Најзначајније резултате свог истраживања ауторка је изнела у поглављу „Завршна закључна реч“, након којег следи „Речник терминолошке лексике употребљене у монографији“ (стр. 393–451). Он броји нешто више од 1.000 терминолошких одредница и конципиран је тако да не садржи примере. Са леве стране речничког чланка налази се лема (одредничка реч). У питању су углавном једночлани термини, ређе се у функцији лема налазе терминолошке синтагме (нпр. *црквени великодостојник*). Иза одредничке речи следе основне граматичке и, уколико за тим има потребе, етимолошке информације. Потом следи дефиниција, која је најчешће описна или комбинована, ређе синонимска и упућивачка. Списак техничких и лексикографских скраћеница дат је непосредно пре самог речника.

8. Да закључимо. Монографија *Лексика њправославне духовности у савременом српском језику* (лексичко-семантичка анализа и лексикографска обрада) др Ружице Левушкине представља ауторкино дугогодишње интердисциплинарно истраживање, чији резултати доприносе различитим научним областима – теолингвистици, социolingвистици, лингвокултурологији и србистици (понајвише лексикологији и лексикографији). Уводни део књиге посебно је драгоцен са културолошког аспекта, јер садржи кратак историјат развоја православне духовности, написан једноставним и лаику разумљивим језиком. Богат и пажљиво селектиран корпус резултирао је разноврсношћу тематских група у оквиру лексич-

ко-семантичке анализе. Утврђивање основних начела лексикографске обраде (макроструктура и микроструктура речника) термилошке лексичке баштине из сфере православне духовности отвара нове могућности и олакшава бројна термилошка и терминографска истраживања како из синхронијског, тако и из дијахронијског угла. Поред наведеног, ваља истаћи и драгоцене сугестије за лексикографе које би се убудуће могле применити у обради овог лексичког слоја у Речнику САНУ.

*Ана З. Маџановић**

Институт за српски језик САНУ
Београд

* randjelovicana@yahoo.com; ORCID: 0000-0001-7597-6647

Рајна Драгићевић. *Огледи из српске дериватологије*.
Андрићград: Андрићев институт, 2024, 330 стр.

У оквиру едиције *Знамен србисџике*, коју издаје Андрићев институт у Вишеграду, објављена је књига Рајне Драгићевић *Огледи из српске дериватологије*, која сабира резултате вишегодишњих истраживања из области творбене семантике аутора ове књиге. Књига се састоји од осамнаест раније објављених радова, о чему сведочи библиографска забелешка (321–325). Осим радова, књига садржи и *Уводну реч* аутора књиге (7–17), у којој се наглашава да је дванаест радова из ове књиге објављено у иностранству (у Русији, Чешкој, Словачкој, Белорусији и Северној Македонији), а да су четири рада објављена на руском језику, те се сада први пут објављују на српском. *Резиме* на руском језику (317–319) и *Индекс имена* (327–330) налазе се на крају књиге.

Радови у књизи распоређени су према критеријуму општости теме коју обрађују тако да се иде од најопштијих, теоријски заснованих радова ка емпиријски утемељеним истраживањима дериватолошких питања и проблема српског језика. Прецизније речено, у књизи се најпре налазе радови који се баве специфичним лингвистичким доприносима двоје слависта, при чему се посебно истичу доприноси дериватологији као (под)дисциплини лингвистике, потом се прелази на дериватошка питања српског лексичког фонда, најпре старијих лексичких слојева, а потом и нових речи у српском језику.

Књигу отварају два рада у којима су представљени научни доприноси значајних слависта, Милоша Докулила и Олге Павловне Јермакове. У првome од њих, насловљеном *Акџуелносџ схваџања Милоша Докулила о грамаџичким катџегоријама и грамаџичком значењу* (19–31), описана су схватања М. Докулила о граматичкој категорији, граматичком значењу, као и о подврстама граматичке категорије. Докулил сматра да се термин *грамаџичка катџегорија* мора односити на најопштије граматичке појмове, који образују највиши класификациони систем. Граматичку категорију треба схватити као обједињење форме и значења јер граматичка категорија има план форме и план значења. Што се подврсти граматич-

ке категорије тиче, Докулил сматра да граматичке категорије постоје на свим језичким нивоима, па и на синтаксичком, и да све оне подразумевају спој форме и значења. За аутора ове књиге посебно су значајни погледи М. Докулила на творбу речи, који истиче да, попут других језичких нивоа, и творба речи има структуру, апстрактне нивое на којима је заснована. На највишем нивоу су творбени начини (деривација у ширем смислу, деривација у ужем смислу итд.). Творбеним начинима су потчињене творбене категорије. Оне су дводимензионалне и обједињавају ономасиолошку категорију и категорију врста речи. Творбене категорије надређене су творбеним типовима, а то су модели по којима настају нове речи. У раду се показује и актуелност схватања М. Докулила, која, премда изнета пре више од пола века, не губе на својој актуелности. То Рајна Драгићевић показује на репрезентативном пресеку литературе, упоређујући Докулилове ставове о граматичкој категорији са ставовима В. В. Лопатина и Д. Кристала, сматрајући како њихова схватања нису оставила трага ни у Докулиловој теорији, а ни у теоријама потоњих лингвиста, док су трагови Докулилових схватања видљиви до данашњих дана и у славистици и у западној лингвистици.

У другом раду (33–48) аутор представља доприносе словенској дериватологији Олге Павловне Јермакове, једног од најугледнијих чланова Комисије за словенску творбу речи. Појединачни радови ове слависткиње у зборницима Комисије за творбу речи представљају наставке јединственог, свеобухватног погледа на основне поставке творбене семантике, сматра Р. Драгићевић, која у овом раду представља део истраживања О. П. Јермакове. У тим (и другим) радовима руска лингвистичка чврсто се држала везе између творбе речи и лексикологије, а творбу речи проучавала је из перспективе закона лексичке семантике. Један од важнијих закључака њених истраживања, сматра Р. Драгићевић, јесте тај да секундарна значења деривата дуже опстају од примарних, али да примарна значења омогућавају опстанак секундарних значења јер се она на њима базирају. Успостављајући везу између творбе речи и фонетског симболизма, Јермакова залази у широко и недовољно истражено поље у лингвистици, а на занимљиве начине приступала је и иронији као ванјезичкој појави која се вербализује, затим егзотичним okazaционализмима – измишљеним називима за измишљене ликове. Језичка средства није само учавала и наводила већ их је и повезивала са њиховом функцијом, тражила је разлоге уоченим одступањима у језичком систему и зато је, сматра Р. Драгићевић, О. П. Јермакова оставила дубок траг у славистици.

Трећи рад у књизи (49–60) посвећен је проблемима који се јављају приликом одређивања творбене мотивације, а повод за настанак рада била је грешка у тумачењу творбене мотивације руске именице *событие*. Стога аутор рада најпре издваја два приступа структури једног дерива-

та: први, који подразумева дериват као изоловану лексему, и други, који дериват посматра као јединицу деривационог гнезда. Првим приступом (који заступају филозофи Хајдегер и Копривица, лингвиста В. Даљ) настанак руске лексеме *событие* тумачи се додавањем префикса *со-* на именицу *бытие*. Подстакнута објашњењем В. Виноградова да је именица *событие* настала од глагола *събытися*, који је у руски језик ушао из старословенског језика, и детаљним увидом у дефиниције у савременим руским и српским речницима, као и у примере употребе, Р. Драгићевић јасно показује да именице *зби́тије* / *збиће* / рус. *событие* нису настале спајањем префикса *с-* и именице *би́тије* / *биће* / *бытие*, већ потичу од глагола *зби́ти* (*се*). Наведена два приступа примењива су и приликом тумачења њеног значења: ако се посматра као изолована лексема, у њој се може видети значење динамике, садејства, дијалектичког саодноса нечега с оним што јесте, што постоји. Међутим, ако се значењу приступи са становишта деривата као јединице деривационог гнезда, долази се до тога да именица *событие* носи у себи значења свршености, резултата, доведености до краја. Аутор рада на овај начин указује на опасност да неправилно тумачење порекла творенице води ка неразумевању њеног значења. Стога сматра да је неопходан другачији приступ творби речи у граматикама и другим језичким приручницима и уџбеницима; приступ чија би суштина била у томе да се творба речи представља као систем, а да би велику помоћ и подршку управо таквом приступу могао пружити *Семантичко-деривациони речник*.

И у наредном раду пажња је посвећена семантичкој структури деривата, уз указивање на нека спорна тумачења у лексиколошкој литератури и неадекватна лексикографска решења. Полазећи од општеприхваћене чињенице да се однос међу значењима једног деривата углавном објашњава полисемијом или хомонимијом, аутор бира три примера из литературе: истофонемске универбе *генералка* и *саобраћајка*, изведенице *ошћуљивајћи* (постати тупим) и *ошћуљивајћи* (учинити што тупим) и сложенице *белоглазка* (*риба*) и *белоглазка* (*йџица*) на којима показује да поједини аутори руше како општепознати концепт хомонимичности проглашавајући хомонимима лексеме код којих је очигледна веза између два значења, тако и законитости и механизме полисемије проглашавајући било какву значењску повезаност полисемијом. Проблем односа између хомонимије и полисемије у раду се потом илуструје и примерима из српске лексикографске праксе (издвајају се обраде лексема *горосеча*, *меца*, *зелењак* и *горчији*), на основу којих се издвајају три главне могућности развоја значењског односа међу семантичким реализацијама деривата. То су два општеприхваћена механизма: полисемија (у раду објашњена семантичком дисперзијом лексеме *кошуљица*) и хомонимија (где се аутор враћа раније анализираном примеру *генералка* и закључује да су гене-

ралка (генерално спремање) и *генералка* (жена-генерал) у односу хомонимије), а између њих стоји могућност која није ни полисемија ни хомонимија, већ семантичка блискост која настаје као резултат понављања истог творбеног модела. Таква могућност у раду детаљно се анализира на примерима деривата *злаїџара* и *звонар*, и за семантички однос међу значењима деривата који су настали понављањем истог творбеног модела, а не неким од механизма полисемије, предлаже се увођење термина *амбисемија*. Што се лексикографске праксе тиче, препоручује се задржавање традиционалних лексикографских принципа, уз напомену да се степеновање као лексикографски поступак не назива, како је то досад чињено, хомонимијом.

Пети рад у књизи, насловљен *Прелазни карактѐр ѓрефиксоида у срїском језику* (79–87), покушава да одговори на питање постављено на самом почетку рада: јесу ли префиксоиди коренске или афиксалне морфеме? У настојању да на ово питање да адекватан одговор, Рајна Драгићевић полази од ставова већине аутора који префиксоид сматрају везаном основом, а не морфемом (Ж. Станојчић, С. Бабић, И. Клајн, Б. Тафра, П. Кошутар). На ово питање надовезује се и питање статуса префикса и префиксоида, као и диференцијације дате код И. Клајна, који, према критеријуму порекла, раздваја стране префиксе од домаћих префикса и од префиксоида, делећи их на префиксе који по пореклу спадају у ову групу (*суїер-*, *хиїер-* и сл.) и префиксоиде, обично настале скраћивањем неких страних речи (*радио-*, *ауџо-* и др.). Ипак, Р. Драгићевић сматра да овакву поделу треба преиспитати с обзиром на то да су поједине компоненте досегле велики ниво самосталне употребе (попут *суїер*, *муїи*, *микро* и др.) и залаже се за поделу ових јединица према значењу, какву предлаже бугарска лингвисткиња Ц. Аврамова. Према тој подели, све препозитивне компоненте деле се на **префиксоиде**, који означавају различите типове односа (локативне, темпоралне, квалитативне, квантитативне, хијерархијске итд.: *анїи-*, *вице-*, *екс-*, *квази-*, *конїра-*, *микро-*, *макро-*, *мега-*, *мини-*, *нео-*, *їосї-*, *їсеудо-*, *суїер-*, *уїїра-*, *хиїер-*, *їїой-*) и **радиксоиде**, који изражавају предметно значење (*авио-*, *ауџо-*, *агро-*, *био-*, *видео-*, *диско-*, *еко-*, *елекїро-*, *енерго-*, *евро-*, *крими-*, *нарко-*, *радио-*, *їеле-*). Њихов хипероним била би терминолошка синтагма **препозитивна компонента**.

Након префиксоида, пажња аутора књиге усмерава се ка творби глагола, и то у двама радовима. На први од њих, насловљен *Глаголски деминуїиви између їтворбеног и уїїїребног значења у срїском језику* (88–120), аутора књиге инспирисала је једна занимљива чињеница (доказана у литератури) да постоје деривати код којих је присутно разилажење између творбеног и употребног значења. Будући да су у истраживаном корпусу најзаступљенији глаголи, анализи се подвргава употреба шест

деминутивних глагола: *йевуцакайи*, *чийуцакайи*, *йисуцакайи*, *йискаракайи*, *живуцакайи* и *йирчкаракайи*. С обзиром на категорију деминутивности, код ових глагола експресивност јесте очекивана, али су неочекивани начини на које се она реализује. Наиме, како резултати обимних истраживања заснованих на богатом и функционалностилски разноврсном корпусу показују, ови глаголи имају једну експресивну вредност у књижевно-метничком стилу, где се још увек користе са значењем вршења радње у мањој мери и са задовољством, уживањем, док сасвим другачију експресивну вредност добијају у разговорном језику и језику медија, где се употребљавају за исказивање радњи које се оцењују негативно и којима се омаловажава и сама радња и вршилац те радње. Резултати спроведеног истраживања довели су до веома значајних закључака, који показују неке опште тенденције у механизмима језичких промена. Једна од тих тенденција јесте и све чешће преобраћање деминутивно-хипокористичних јединица, које уместо именовања пожељних садржаја, све чешће бивају употребљене иронично, с крајњим циљем омаловажавања и вређања. Аутор стога изражава забринутост што се кроз увећавање броја језичких јединица за негативне појаве и радње шири негативна васпитна порука из српског језика, те сматра да овакве појаве треба регистровати, испитивати, а потом кроз образовни систем, медије, часописе о језичким питањима освешћивати говорнике о њима и њиховим узроцима, не би ли се спречило складиштење језичких јединица погодних за исказивање нетолеранције, омаловажавања и вулгарности.

Бављење глаголским деминутивима наставља се и у раду *Префиксални глаголски деминутиви у српском језику* (121–150), у коме се представља како се улога префикса у деминуирању глагола у српском језику мењала кроз XX век, па до данас. Глаголска префиксална деминуција најпре је ишчитана из најзначајнијих граматика и научних студија које су се овим проблемом бавиле. Стање у граматичкој литератури показује да српски граматичари префиксалну творбу деминутивних глагола сматрају маргиналном појавом у српском језику. Увид у речничку литературу показује да нема системности у остваривању деминутивних значења префиксалних глагола. Речници савременог српског језика потврђују да деминутивност глаголима могу донети они префикси на које је већ указала И. Грицкат (*за-*, *на-*, *йо-*, *йод-*, *йри-*, *йро-*), као и префикси *до-*, *из-*, *о-*, *од-*, *с-*. Што се фреквентности тиче, речничка литература указује да су најфреквентнији деминутивни глаголи на *йо-*, затим на *йри-*, на крају на *на-*. Сасвим другачију слику о глаголској деминуцији показују резултати анкете спроведене међу студентима србистике на Филолошком факултету Универзитета у Београду, који упућују на то да најизразитију деминутивност носе глаголи на *йри-*, затим они на *на-* и, на крају, они на *йо-*. Резултати такође показују да се губи деминутивна вредност префикса

јод-. Анкета је показала и да деминутивни глаголи, осим значења радњи које се врше кратко, брзо, непотпуно, слабо, нехајно или благо (а на које је указала речничка литература), могу имати додатне семантичке нијансе, попут изражавања вербалне агресије, претње, затим безбрижности, веселости, опуштености, усмерености и усредсређености на радњу. Све то доводи до важног општег закључка да се префиксација, премда далеко мање у односу на суфиксацију, још увек интензивно користи за деминуирање глагола у српском језику.

Осмим радом у књизи, *Творбене иновације из угла исјијивања деривационих гнезда у српском језику* (151–165), најпре се представља *Семантичко-деривациони речник I, II*, да би се анализом основних функција творбе речи на основу структуре деривационих гнезда дошло до иновација у творби речи. Анализа деривационих гнезда лексема које су у вези са човеком у савременом српском језику показала је да именице са значењем делова тела имају врло богат деривациони потенцијал будући да могу градити деривате са следећим значењима: 1) *носилац особине*; 2) *вршилац радње*; 3) *особина*; 4) *занимање*; 5) *део одеће*; 6) *јредмет*; 7) *место*; 8) *јојава*; 9) *фијоним*; 10) *зооним*; 11) *јтермин из анајомије*; 12) *јарјикларизајор*; 13) *јтермин из осјалих наука*; 14) *именица субјективне оцене*. Ова анализа изнедрила је два важна закључка. Први закључак указује на чињеницу да творбом речи у српском језику најчешће настају именице, а други да је аналогија један од најважнијих покретача за настајање нових речи, те да нове речи најчешће настају попуњавањем празних места у систему. Речи којима се попуњавају та празна места представљају *јојеницијалне речи*.

Даља истраживања аналогије на материјалу *Семантичко-деривационог речника* и могући начини примене резултата ових истраживања у настави српског као страног језика дају се у раду *Неки јтеоријски и метјодички асјекти регуларних механизма јтворбе речи у настјави срјског као сјраног језика* (167–178). С обзиром на то да највећи део српског лексичког фонда сачињавају творенице, аутор сматра да је веома корисно упознавање студената који уче српски језик са најфреквентнијим моделима за настајање твореница. На основу грађе из двотомног *Семантичко-деривационог речника* изнети су следећи закључци: 1) *Темајска група лексема за делове јтела је једна од јтворбено најјродуктивнијих група у срјском језику*. 2) *Глава и рука су јтворбено најјродуктивније именице које означавају делове јтела*. 3) *У деривационим гнездима назива за делове јтела има највише именица*. 4) *У деривационим гнездима именица за делове јтела највише је именица субјективне оцене*. 5) *Деривациона гнезда лексема које означавају делове јтела јоказују јтежњу ка деривационој сисјемносји*. Сви наведени закључци илустровани су одговарајућим примерима, а затим су предложени и радни задаци, осмишљени са ци-

љем да помогну студентима који уче српски као страни језик у усвајању регуларних творбених процеса у српском језику.

Након радова који се баве начинима на које нам деривациони речници могу помоћи у разумевању места деривата у лексичком систему, следе радови којима се показује да и други типови лексикографских приручника могу бити од помоћи у таквом разумевању. У првome од тих радова, насловљеном *Деривација и асоцијативни речници српског и других словенских језика* (179–192), употребљена је процедура коју је Н. В. Уфимцева користила на корпусу руског, белоруског, украјинског и бугарског језика истражујући лексеме које ступају у најснажније асоцијативне везе, а које су назване *језгром језичког сазнања*. Утврђено је да језгро језичког сазнања српског језика чине следеће лексеме: *животи, човек, љубав, ја, срећа, досада, нишита, страх, људи, глухост, школа, лејо, лаж, новац, кућа, рај, смрт, шуга, свети, лејоша, увек, лоше, йаре, усѣх, рад, добро, бол, бело, све, секс*, међу којима су и речи које спадају у секундарни слој лексике, а то су деривати (нпр. *животи, љубав, срећа*). Проведеном анализом утврђено је да најчешће не постоји асоцијативна веза између просте речи и деривата, деривата и просте речи, као и већег броја речи из једног деривационог гнезда, а као потенцијални узрок слабој асоцијативној вези између творбено повезане лексичке наводи се чињеница да деривате најчешће у менталном лексикону не складиштимо у целини, већ у виду корена и афикса.

Истраживања асоцијативних веза између простих речи и деривата настављају се у раду *Просте речи и њихови деривати у шекспиру у српском језику* (193–207). Анализа је у овоме раду извршена тако што је одабрано петнаест претежно простих речи словенског порекла (једино лексема *срећа* није проста) које су богате изведеницама и полисемијом (*рука, глава, вода, срећа, велик, мали, добар, ствар, леј, глуј, бео, жив, волејши, гледајши, говоријши*). Затим је, помоћу електронског корпуса српског језика, издвојено стотину текстова на различите теме, који садрже ових петнаест лексема. Анализа је показала да се просте речи и њихови деривати не користе спонтано заједно у тексту, што упућује на закључак да просте речи и њихови деривати нису асоцијативно повезани, а као узрок томе и у овоме раду наводи се велика удаљеност у менталном лексикону између мотивних и мотивисаних речи.

Кроз преосталих седам радова у књизи аутор пажњу усмерава ка новим речима у српском језику, и то највише према речима које потичу из енглеског језика. Тако се радови *Сујарништво словенских деривата и англицизама у српској неологији* (209–229) и *Својено и одвојено писање љидева (на примеру назива за боје)* (231–242) темеље на истом истраживању, али је приступ проблему у њима различит. У првome од њих показује се да, упркос општој тенденцији продора англицизама у српски

(као и све словенске језике), постоје и они англицизми који се тешко прихватају у српском језику. То су, пре свега, нови називи за боје који потичу из енглеског језика. Анкетом која је спроведена међу студентима Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду утврђено је да говорници српског језика у именовању нијанси боја радије користе могућности српске творбе речи него механизме полисемије или позајмљивања страних речи. Као главни разлог томе ауторка наводи претпоставку да се за именовање појава са јасним денотатом лако одлучујемо за позајмљенице, али када треба именовати појам са нејасним денотатом, као што су нијансе боја, за решењем посежемо у свом језику, где се осећамо далеко сигурније у проналажењу могућности. Чињеницу да има домена стварности у којима домаће речи доминирају у односу на позајмљенице сматра охрабрујућом у смислу очувања језичког језгра словенских језика. На истој анкети базира се и истраживање представљено у раду *Спојено и одвојено писање придева (на примеру назива за боје)*, у коме се истиче да *Правопис* није изричит у вези са писањем придевских сложеница као спојених или растављених спојева, те се у закључку рада износе предлози решења за нови *Правопис*, који су формулисани у четири тачке: 1. Придевске сложенице за нијансе боја треба писати спојено и не допустити могућност да се пишу растављено; 2. Спојеве за нијансе боја које у првом делу имају (иначе самосталну) именицу, писати са цртицом: *лимун-жути*, *киви-зелен*, *права-зелен*; 3. Ако је у првом делу споја нека несамостална јединица (нпр. префиксоид), писати спојено: *улипражути*; 4. Са цртицом се пишу комбинације различитих боја: *црвено-жућа марама*. Применом наведених решења, нови *Правопис* српског језика био би поједностављен и знатно функционалнији у односу на актуелна решења.

У раду *Дојринос глобализације банализацији лексичког фонда српског језика* (243–259) најпре се, у уводном делу, износи преглед релевантних ставова из славистичке литературе о начинима на које глобализацијски процеси доприносе снижавању језичке културе оличене у свођењу свих функционалних стилова на разговорни стил. Из срби-стичке литературе издвајају се мишљења П. Пипера и Т. Прћића, а потом се у раду представља истраживање засновано на корпусу релевантних српских медија. Резултати истраживања указују на то да највећи број нових речи у српским медијима има експресивну вредност која има улогу пејоративизације, односно користи се са циљем обезвређивања људи, процеса, покрета, идеја и њихових носилаца. Такве лексеме спадају у сферу околионализама, те ауторка сматра да већи део тих речи неће постати фреквентан и да се ускоро неће употребљавати. Утицајем глобализацијских процеса на лексички фонд српског језика ауторка се бавила и у раду *Неке тенденције у творби речи у савременом српском језику*

представља резултате истраживања спроведеног на електронском корпусу публицистичког стила који се тичу фреквентности, творбе, као и значења и употребе именица на *-(к)иња*. У раду се долази до општег закључка да се повећава број мовираних фемининума, а да се, према критеријуму фреквентности, лексеме на *-(к)иња* (нпр. *архијџекџиња*, *акџивисџикиња*) налазе иза лексема на *-ка* (нпр. *амбасадорка*) и *-ица* (нпр. *адвокаџица*). Листа најфреквентнијих мовираних фемининума на *-киња* (*суџикиња*, *вешџакиња*, *соџиолошкиња*, *кусџоскиња*, *џсихолошкиња*, *драмаџуршкиња*) наводи на претпоставку да је код жена са хуманистичким образовањем најснажнија потреба за еманципацијом. Осим именица са значењем носиоца занимања, увећава се и број оних које означавају носиоца особине (нпр. *ениџузијасџикиња*). Док се део ових лексема употребљава у неутралном контексту, има и оних које се користе у феминистичкој литератури, када се неретко употребљава и више фемининума у низу, чиме се потенцира порука о друштвеној освешћености и ангажованости жена. Као препреке општем прихватању неких од фемининума наводе се тешко изговориви гласовни склопови, комплексне творбене структуре, језичка економија, као и свесна одлука говорника да употребом неутралне форме искаже и неутрални став у вези са овим питањем. Питање мовираних фемининума разматра се и у раду *Лексика за именовање женских лица у речницима савременог срџског језика* (311–316), на нешто другачијем корпусу у односу на претходни рад. Наиме, у овом раду даје се општа слика о именицама које означавају женска лица у речницима савременог срџског језика, првенствено у једнотомном *Речнику срџскога језика* Матице срџске. На основу речничке грађе, утврђује се да од седам фреквентних суфикса којима се граде фемининативи у срџском језику, а то су *-ица* (*-ница*, *-лица*), *-ка*, *-уша*, *-киња*, *-ја*, *-ача*, *-ара*, три суфикса (*-уша*, *-ача*, *-ара*) никада не граде именице које имају пожељно значење. Стога се закључује да доследна примена *Закона о родној равнојравности* може довести до настајања великог броја пејоратива за именовање женских лица (нпр. *декануша*, *деканача*, *деканара*), што би водило даљем штетном утицају на родну равноправност. Зато је и више него оправдан закључак да најпре треба мењати односе у друштву, које ће потом језик сам регистровати.

Након прегледног излагања садржаја радова из ове монографије, уз издвајање најважнијих резултата до којих се у њима дошло, постаје јасно како је ова књига од изузетног значаја не само за срџску дериватологију него и за срџску лингвистику уопште. Многи од овде представљених радова показују како се и општеприхваћене научне истине и законитости морају изнова преиспитивати и осветљавати са различитих становишта. Свим радовима у књизи, било да су теоријског, било да су емпиријског типа, својствена је шира слика словенских лексичких односа, будући

да се у њима даје преглед стања у славистичкој литератури. Заједничко свим радовима у овој књизи јесте и наглашавање откуда мотивација за настанак рада, што је важно усмерење будућим истраживачима где све могу тражити и налазити идеје за своја истраживања. Значај радова Рајне Драгићевић јесте и у ширењу свести о лексиколошкој и лексикографској литератури, упућивање на разне речнике који се морају примењивати и у настави српског језика у школама и у настави српског као страног језика, као и ширење свести о важности неговања језичке културе. Неки од радова нуде и практична решења, упуте и задатке, те су важни са методичког аспекта наставе српског језика. Читаоцима ове књиге пружа се могућност и да се упознају са недовољно распрострањеним тумачењима и новим терминолошким решењима, као и са општим процесима који карактеришу српску дериватологију и воде бољем разумевању деривата у лексичком систему српског језика.

*Јулијана С. Десјојновић**

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

* julijana.stevanovic@filum.kg.ac.rs; ORCID: 0000-0001-5946-9346

Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Željko Jozić (urednici). *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik, 2024, 656 str.

Хрва̑йски мрежни рјечник – Мрежник израђује се у Институту за хрватски језик (2017–2021), а у склопу истраживачкога пројекта Хрватске закладе за знаност (2023–2024) као интерни пројекат Института за хрватски језик, а од 2024. до 2027. одвијаће се као истраживачки пројекат Института за хрватски језик, који финансира Европска унија у оквиру програма *NextGeneration* (55).

Књига *Ана̑томија рјечника. Хрва̑йски мрежни рјечник – Мрежник*, објављена 2024. године од стране Института за хрватски језик, представља свеобухватан приказ процеса израде овог једнојезичног мрежног рјечника хрватског језика и проблема на које су аутори и уредници *Мрежника* наилазили при његовом састављању, те опис и објашњење начина на који су их решавали. Основни циљ овог пројекта био је да се састави растући једнојезични нормативно-дескриптивни, хипертекстни и претражив тромодулни речник базиран на корпусу, који ће бити и тачка сусрета различитих језичких извора Института за хрватски језик и јавно и бесплатно доступан на интернету, а монографија коју представљамо темељан је и свеобухватан поглед на различите фазе израде овог амбициозног лексикографског подухвата.

Књига садржи 42 рада подељена у седам поглавља или целина – *Мрежник и његова с̑ируки̑ура*; *Обрада њојединих врс̑иа и ску̑иина ријечи*; *Обрада назива и функционално обиљеженога лексика*; *Модул за ученике нижих разреда основне школе и модул за особе које уче хрва̑йски као ини језик*; *Рјечник и друш̑ићвена одговорност̑и*; *Извори нас̑иали у скло̑у њројек̑иа*; *Неовисни извори њовезани с Мрежником*. Свако поглавље детаљно описује лексикографске одлуке, методологију и изазове с којима су се аутори сусретали током израде овог дигиталног речника.

Прва целина или поглавље овог зборника, *Мрежник и његова с̑ируки̑ура*, састоји се од седам радова који читаоцима пружају детаљан увид у концепцијске, технолошке и лексикографске темеље *Хрва̑йског*

мрежног рјечника, разрађујући његову структуру, методологију израде, врсте података и теоријске оквира који га чине иновативним моделом дигиталне лексикографије. У првом раду зборника „Хрватски мрежни рјечник – Мрежник“ ауторке Лана Худечек и Милица Михаљевић упућују нас у то да је *Мрежник* слободно доступан, једнојезични, нормативно-дескриптивни, хипертекстни, једноставно претражив мрежни речник хрватског стандардног језика који укључује три модула (модул за одрасле изворне говорнике хрватског језика, модул за ученике нижих разреда основне школе и модул за особе које уче хрватски као ини или страни језик). Оне даље детаљно описују лексикографске одлуке и дилеме које су пратиле настанак овог речника приказујући све кораке, од осмишљавања до објаве речника, укључујући методологију израде, структуру одредница и начин повезивања са другим базама података Института за хрватски језик. Циљ овог рада је да пружи исцрпан увид у процес израде *Мрежника*, истичући његову важност као савременог, корпусно заснованог речника стандардног хрватског језика. Исте ауторке се у овом поглављу баве још трима темама у којима детаљно образлажу методолошке поступке који су усмеравали одређене одлуке у изради овог речника. Тако је рад „Колокације“ посвећен методологији прикупљања и обраде колокација у *Мрежнику*. Ауторке анализирају како се колокације издвајају из корпуса уз помоћ алата Sketch Engine, посебно користећи функцију „скица речи“ (word sketches), те објашњавају критеријуме за одабир и представљање колокација у речничким чланцима. Нпр. у колокацијском блоку *Što je x?* у оквиру придевских колокација уз одредницу *лош* наводе се именице *човек, кредит, навике, сивари, време* и др. (70). Рад наглашава важност колокација за разумевање и употребу лексичких јединица, као и њихову улогу у приказивању типичних језичких образаца у савременом хрватском језику. У раду „Творбени подаци“ ауторке анализирају начин представљања творбених информација у *Мрежнику*, с посебним нагласком на модул за неизворне говорнике. Оне истражују како се творбене везе, попут односа између мушких и женских именица (нпр. *учиџељ – учиџељница*), приказују кроз повезнице и напомене у речничким чланцима. Уз основну реч наводи се само ближа творба, а не цела творбена породица, нпр. уз одредницу *флауџа* наводе се деривати *флауџист и блок-флауџа*, а уз одредницу *флауџист* – *флауџистница, флауџистов, флауџистички* и др. (И., 88). Рад такође разматра критеријуме за укључивање творбених података, узимајући у обзир повратне информације од наставника и полазника програма за учење хрватског као страног језика. Циљ је прилагодити речник потребама различитих корисничких група, пружајући им јасне и корисне информације о творбеним односима у хрватском језику. У раду „Унутрашње и вањске повезнице у Мрежнику“ ауторке анализирају како се у *Мрежнику* организују и приказују „повезнице“ које омо-

гућавају навигацију и повезивање лексичких јединица унутар речника и с другим изворима. Повезнице су унутрашње, међу лемама: оне повезују различите речничке чланке који су лексички или семантички повезани, омогућајући корисницима да лако прелазе са једне леме на другу повезану лему; и међу значењима, које омогућавају навигацију између различитих значења унутар исте леме, помажући корисницима да разумеју различите употребе и нијансе значења једне речи. С друге стране, спољашње повезнице укључују везе/линкове према другим дигиталним ресурсима, као што су термилошке базе, граматички приручници или други лексикографски ресурси, чиме се проширује контекст и пружају додатне информације корисницима. Ауторке истичу да су ове повезнице кључне за функционалност дигиталног речника, јер омогућавају динамичну и контекстуалну навигацију, што је посебно важно за кориснике који уче хрватски као страни језик или траже дубље разумевање лексичких односа. У раду „Нагласци“ аутор Домагој Видовић износи основне методолошке поступке обликовања акценатског система примењеног у *Мрежнику*, ослањајући се на различите приручнике као и на дијалектолошку и језичкоисторијску литературу, како би се успоставила системска решења. Рад „Етимологија“ Дубравке Ивишић Мајић у оквиру првог поглавља зборника посвећен је представљању концепта и методологије етимолошке обраде у *Мрежнику*. Ауторка анализира како се етимолошки подаци интегришу у дигитални формат речника, при чему се истиче значај прецизног приказа порекла речи за разумевање њиховог значења и употребе. Рад обрађује изазове повезане с приказивањем етимолошких информација у дигиталном окружењу, као и начине на које се ти подаци прилагођавају потребама различитих корисничких група, укључујући лингвисте, наставнике и ученике хрватског као страног језика. Етимолошки подаци који се пружају у речнику крећу се од кратких етимологија (нпр. бајка – реч *бајка* изведеница је од глагола *бајати* ‘чарати речима’, који је постао од индоевропског корена **bheh₂* – ‘говорити’) (116) до етимологија с подацима о развоју значења, па и другим занимљивостима. Рад „Фразеологија“ ауторке Барбаре Ковачевић бави се обрадом фразеологизама у *Мрежнику*. Ауторка анализира методологију прикупљања и представљања фразеологизама, укључујући њихову етимологију, варијантност и употребу у савременом хрватском језику. Нпр. фразеолошки блок (фраземски блок) састоји се од фразеолошког значења (или више њих), примера употребе, значењских односа, напомена у вези са употребом и објашњења порекла. Посебна пажња посвећена је интеграцији фразема у дигитални формат речника, као и повезивању са другим лексикографским ресурсима.

Друго поглавље монографије, под насловом *Обрада њојединих врста и скупина речи*, представља девет студија које анализирају лексико-

графску обраду различитих граматичких категорија у оквиру пројекта *Мрежник*. Свака студија фокусирана је на специфичну врсту речи или лексичку групу, при чему се примењују савремени лингвистички приступи и методологије у представљању структуре речничког чланка у дигиталном окружењу и начина успостављања дефиниција. Лана Худечек и Милица Михаљевић у раду „Именице – на примјеру моцијских парњака“ истражују обраду именица кроз анализу моцијских парова, илуструјући изазове у њиховој лексикографској обради, поговото у светлу закључка да је „стварање рјечника друштено одговорна дјелатност“ у којој не треба да се огледају стереотипи и предрасуде и која треба да буду усмерена ка стварању језика без полне/родне дискриминације (158). Лана Худечек фокусирала се на још две врсте речи – на везнике, истражујући њихову улогу у повезивању реченица и делова реченице, и речце (честице), усредсређујући се на њихову граматичку функцију и значења. Милица Михаљевић анализира узвике, разматрајући њихову употребу и значења у различитим контекстима, док Ивана Матас Иванковић анализира бројеве и „бројевне творенице“, разматрајући њихову граматичку и лексичку обраду. Горанка Благоус Бартолец у овом поглављу фокусира се на обраду описних придева, прилоге постале од придева („отпридевне прилоге“) и именице на -ост, анализирајући њихову употребу и значења, док се обрадом предлога у *Мрежнику* бави Ивана Матас Иванковић. Ивана Брач и Маја Матијевић у оквиру овог поглавља истражују обраду глагола, посебно психолошких глагола и глагола одашиљања звука, фокусирајући се на њихове семантичке и синтаксичке карактеристике. Коначно, Мартина Крамарић се бави обрадом ктетика (присвојни придеви од назива насељених места), истражујући њихову морфолошку и семантичку структуру. Ово поглавље пружа драгоцен увид у лексикографску обраду различитих граматичких категорија у оквиру пројекта *Мрежник*, доприносећи разумевању тога како се лексикографске методе могу прилагодити савременим захтевима дигиталних и претраживих речника.

Треће поглавље/целина овог зборника, под називом *Обрада назива и функционално обиљеженог лексика*, фокусира се на специфичне аспекте лексикографске обраде у дигиталном окружењу. У овом поглављу више аутора анализира различите категорије лексике које су захтевале посебан приступ у дигиталном речнику. Радови се баве темама као што су лингвистички термини, али и терминологијом рачунарства, музике, религије, посебно се осврћући и на терминологију пандемије и администрације. Рад „Језикословно називље“ ауторки Лане Худечек и Милице Михаљевић посвећен је обради лингвистичке терминологије у оквиру дигиталног речника *Мрежник*. Овај рад анализира како се лингвистички термини представљају у *Мрежнику*, укључујући њихову дефиницију, употребу и повезаност са другим појмовима. Ауторке истражују

методологију идентификације и обраде лингвистичких термина, као и критеријуме за њихово укључивање у дигитални речник. Посебна пажња посвећена је избору примера из корпуса и других извора, како би се осигурала прецизност и релевантност дефиниција. С те стране посебна пажња посвећена је повезивању лингвистичке терминологије са пројектом *Jena* и странице *Hrvatsko strukovno nazivlje – Struna*. Овај рад пружа дубински увид у изазове и решења повезана са обрадом лингвистичке терминологије у дигиталном контексту, што је од посебног значаја за лексикографе, лингвисте и све који се баве дигиталном обрадом језика. Исте ауторке приредиле су и рад „Религијско називље и имена“, који је посвећен лексикографској обради религијских термина и имена у оквиру речника *Мрежник*. У овом раду ауторке анализирају специфичности религијског лексикона, укључујући термине који се односе на верске појмове, обреде, институције и личности, као што су *адвенић*, *анђео*, *бог*, *дервиш*, *црква*, *крићанин*, *џаја*, *јосић*, *свештац* и др. Посебна пажња посвећена је начину на који се ови термини дефинишу, њиховој употреби у различитим контекстима и повезаности са другим лексичким јединицама у речнику. Ауторке разматрају изазове у представљању религијског лексикона, узимајући у обзир културне и конфесионалне разлике, те настоје да осигурају прецизност и релевантност дефиниција у складу са стандардима савремене лексикографије. Две ауторке су у коауторству са Кристијаном Луисом (енгл. Kristian Lewis) у оквиру овог поглавља приредиле и рад „Пандемијско називље“, у коме анализирају специфичности пандемијског лексикона, укључујући термине који се односе на болест, мере заштите, медицинску опрему и друштвене промене изазване пандемијом. Посебна пажња посвећена је начину на који се ови термини дефинишу, правописно прилагођавају (нпр. како се правилно пишу називи са саставницом COVID), али и њиховој употреби у различитим контекстима, посебно повезујући ове термине са радом на *Појмовнику коронавируса*, који се на Институту израђивао од 2020. године. Рад „Административизми“ Лане Худечек у овом поглављу посвећен је анализи и лексикографској обради административних термина у *Мрежнику*. У овом раду ауторка истражује специфичности административног лексикона, укључујући термине који се користе у службеној и бирократској комуникацији. Такође, рад се бави методолошким приступима у идентификацији и обради административних термина, као и критеријумима за њихово укључивање у дигитални речник. Ауторка разматра изазове у представљању овог специфичног елемента бирократског језика, узимајући у обзир потребу за прецизношћу и јасноћом у дефиницијама, као и важност прилагођавања стручног језика широј публици. Рад „Рачунално називље“, који су у коауторству написали Јосип Михаљевић и Милица Михаљевић, фокусира се на лексикографску обраду термина из области

рачунарства у *Мрежнику*, посебно из аспекта тога да ови термини већ сада улазе у речник сваког говорника и битно утичу на општи језик (326). Аутори анализирају специфичности рачунарског лексикона, укључујући термине који се односе на хардвер, софтвер, мрежне технологије и друге аспекте информационих технологија. Посебна пажња посвећена је нормативним аспектима употребе тих термина као и порталу *Боље је хрватски*, на коме су корисници остављали своје предлоге адаптираних назива рачунарске технологије (нпр. *hashtag* – *кључна реч*, *ојисна ознака*, *ојисница*, *ознака теме*, *повезница ознаке*, *свеознач*). Аутори разматрају изазове у представљању овог динамичног и континуирано растућег лексикона, узимајући у обзир потребу за прецизношћу и ажурношћу у дефиницијама. Рад „Глазбено називље“ ауторке Дарије Лазић посвећен је лексикографској обради музичке терминологије у *Мрежнику*. Ауторка анализира специфичности лексике из тематског поља музика, укључујући термине који се односе на музичке облике, инструменте, теоријске појмове и друге аспекте музике, а пример обраде ове лексике методолошки је образложен на примеру именице *клавир*.

Четврто поглавље монографије *Анаџиомија рјечника* фокусира се на два специјализована модула: Модул за ученике нижих разреда основне школе, и Модул за особе које уче хрватски као ини (страни) језик. Циљ оба модула у оквиру *Мрежника* јесте да пружи свеобухватан и приступачан ресурс за учење и подучавање хрватског језика. Поглавља су резултат рада различитих аутора: „Модул за ученике нижих разреда основне школе“ написали су Кристијан Луис и Маја Матијевић разматрајући како је овај модул осмишљен како би подржао језички развој деце у раним фазама образовања (садржи прилагођене лексичке јединице које су релевантне за свакодневни живот и школски контекст, с циљем да се олакша разумевање и употреба језика кроз интерактивне и едукативне садржаје), док су „Модул за особе које уче хрватски као ини језик“ приредили Лана Худечек, Милица Михаљевић и Динка Пасини. Овај модул намењен је особама које уче хрватски као страни језик и садржи око 1000 лексичких јединица које су пажљиво одабране како би покриле основне комуникацијске потребе ученика. Лексичке јединице су представљене с јасним дефиницијама, примерима употребе и додатним информацијама које помажу у учењу језика. У овом поглављу налазе се још два прилога, „Мале рјечи“ (Лана Худечек, Динка Пасини) посвећен обради заменица, предлога и везника, и „Префигирани глаголи“ (Лана Худечек, Јосип Михаљевић, Милица Михаљевић) посвећен лексикографским поступцима који треба да олакшају онима који уче хрватски језик као страни глаголе настале додавањем префикса.

Пето поглавље *Анаџиомије рјечника*, под називом *Рјечник и друштвена одговорност*, бави се односом лексикографије и социјално осетљивих

тема као што су род, старосна доб, полне разлике и човеков однос према животињама. Аутори у овом поглављу разматрају како се одређене лексеме и значењске групе третирају у речницима и какве се идеолошке и друштвене претпоставке могу ишчитати из тих описа. У раду „Род и спол, мушко и женско“ Милица Михаљевић анализира како се у речницима хрватскога језика третирају појмови повезани с родом и полом, фокусирајући се на разлику између биолошког пола (спол) и друштвеног рода (род), указујући на термилошке и семантичке нејасноће у постојећим дефиницијама и истичући потребу за инклузивнијим, родно осетљивим речничким описима. Рад критикује патријархалне и хетеронормативне моделе који се могу имплицитно читати у одређеним речничким дефиницијама. Дариа Лазих у раду „Стари и млади“ истражује како се у речницима и шире у јавном дискурсу обликују значења и конотације појмова старости и младости указујући на честу негативну конотацију старости и идеализовање младости, као и на лексеме које подстичу еџизам (дискриминацију на основу старости). У раду се позива на конкретне речничке чланке и указује на могућности за лексикографску интервенцију која би смањила стереотипизацију и маргинализацију. Лана Худечек у раду „Плавуша и плавушан“ анализира родну асиметрију у употреби и опису речи *йлавуша* и *йлавушан*, указујући на то како лексикографски описи могу да одражавају и одржавају родне стереотипе. Худечек показује да *йлавуша* често носи сексуализоване или омаловажавајуће конотације, док је *йлавушан* маргинализован, ређи и семантички неутралнији. Рад поставља питање лексикографске одговорности у описивању поларизованих и асиметричних појмова. Маја Матијевић у раду „Животиње и људи“ проблематизује језичке разлике у третману појмова који се односе на животиње и људе, указујући на хијерархијске односе који се у речницима често подразумевају. Она анализира како се неке одреднице назива за животиње користе погрдно за људе и на који начин речници бележе (или не бележе) такав употребни потенцијал. Рад подстиче на критичко преиспитивање антропоцентризма у лексикографији и на развој сензибилнијег приступа у представљању ових значењских поља. Ова целина монографије *Анаџиомија рјечника* поставља важна питања о друштвеној улози лексикографије и указује на потребу за савременијим, етички одговорнијим приступом у обради лексике која одражава социјалне категорије и релације моћи.

Шесто поглавље зборника, *Извори насџали у склоуу йпројекта у зборнику Анаџиомија рјечника*, доноси преглед различитих ресурса који су развијени у оквиру рада на пројекту *Хрваџски мрежни рјечник – Мрежник*. Реч је о електронским базама и апликацијама које представљају додатну вредност лексикографској грађи и омогућавају корисницима разноврстан приступ језичком материјалу. Међу представљеним изворима

налазе се: „База етника и ктетика“ (Домагој Видовић), „База фраземских етимологија“ (Барбара Ковачевић), „База језичних савјета за ученике нижих разреда основне школе“ (Кристијан Луис и Маја Матијевић), „База етимологија“ (Дубравка Ившић Мајић), „База везника“ (Лана Худечек), као и лексикографски оријентисани садржаји попут „Језичних игара“, „Одображног (Обратног) рјечника“ и „Демоиначице Мрежника“ (сви Јосип Михаљевић). Посебно је представљен и „Појмовник е-лексикографије“, који су сачиниле Лана Худечек и Милица Михаљевић. Закључак овог поглавља истиче да лексикографија новог доба више не обухвата само израду речничких чланака већ подразумева и развој пратећих дигиталних алата, база и апликација намењених различитим циљним групама – од ученика и наставника до истраживача и шире јавности.

Седмо и последње поглавље зборника, *Неовисни извори повезани с Мрежником*, посвећено је дигиталним ресурсима који нису директно настали у оквиру пројекта *Мрежник*, али су с њим концепцијски и садржајно повезани, те га допуњују и подржавају. У овом поглављу представљене су три значајне базе: „База хрватских глаголских валенција – е-Glava“ (Ивана Брач), „Колокацијска база хрватског језика“ (Горанка Благус Бартолец) и „Терминолошка база Struna“ (Бруно Наход). Сваки од ових извора има своју специфичну намену – било да је реч о глаголским валенцама, колокацијама или стручној терминологији. Ово поглавље указује на важност сарадње међу пројектима и на међусобну комплементарност различитих електронских језичких база. Иако независни, ови ресурси подржавају основне циљеве *Мрежника*, а то су опис и разумевање савременог хрватског језика илуструјући развој модерне лексикографске инфраструктуре у дигиталном окружењу.

На послетку, монографија *Анаџиомија рјечника* пружа свеобухватан и дубински увид у савремену лексикографску праксу засновану на корпусу и дигиталним технологијама. Последња поглавља посебно показују колико се речник не састоји само од лема и дефиниција већ и од низа пратећих извора који проширују његову употребну вредност и друштвену релевантност. Као целина, ово издање сведочи о интердисциплинарности, етичкој свести и технолошкој иновативности у изради дигиталног мрежног речника хрватског језика. Ове методе, засноване на корпусу, дигиталној повезаности и друштвеној одговорности, могу послужити као подстицај и путоказ унапређењу и српске дигиталне лексикографије и у развоју савремених језичких ресурса прилагођених различитим корисницима.

Слободан Новокмећ*

Институт за српски језик САНУ

* slobodan.novokmet@isj.sanu.ac.rs; ORCID:0000-0002-8525-5680

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ LXXXI КЊИГЕ

Јужнословенског филолога, св. 2

- актант 65
 акустички квалитет 191
 акцентуација 25
 аспектологија 177
 видска хомонимија (формална двовидност) 177
 вокали 191
 далматоромански 25
 двовидност 177
 двовидски глаголи 177
 дијалектологија 35
 етимологија 25
 идеографическиј словарь 9
 именички генитив 35
 когнитивна лингвистика 65
 латински 25
 лексичка семантика 161
 лексичко степеновање 161
 Ниш 191
 односна клауза 141
 ѿолу- 161
 посесивност 35
 предикат 65
 префиксација 177
 префиксоид 161
 промена вида 177
 релативизатор *да* 141
 романијски плато 35
 синтакса и семантика падежа 35
 синтаксическая модель 65
 славян ская етнолингвистика 9
 славянская лексикология 9
 славянские языки 9
 сочетаемость слов 65
 сочинительная связь 65
 сравнительный словарь 9
 српски језик 35, 141, 177, 191
 српскохрватски 25
 творба речи 161
 урбани варијетети 191
 формантне фреквенције (F1, F2, F3) 191
 херцеговачко-крајишки дијалекат 35

РЕГИСТАР ИМЕНА LXXXI КЊИГЕ
Јужнословенског филолога, св. 2

Кирилица

Авилова, [Нина С.] 178
 Аврамова, Ц. 256
 Адамец, П. 102
 Адмони, Владимир Григорьевич
 69, 84, 103, 118
 Алановић, Миливој Б. 127, 141–
 160
 Аланович, Миливой Б. в.
 Алановић, Миливој Б.
 Алексејева, М. О. 247
 Ананьева, Наталия Е. 83, 84
 Андрић, Иво 235
 Андросјук, Н. Б. в. Андросјук, Н.
 Б.
 Андросјук, Н. Б. 179, 187
 Андрэйчин, Л. 223
 Антонић, Ивана 56, 60, 127, 131
 Антропаў, М. П. 226
 Апрусян, Юрий Д. 12, 68, 71, 72,
 74, 84
 Арутюнова, Нина Д. 66, 86
 Бабић, С[тјепан] в. Babić, Stjepan
 Бак, Карл Дарлинг в. Buck, Carl D.
 Бакран, Јурај в. Bakran, Juraj
 Баотић, Јосип в. Baotić, Josip
 Барентсен, Адриан 128, 132, 133

Барић, Е. в. Barić, Eugenija
 Барнетова, В. 102
 Бартоли, М. Ђ. в. Bartoli, Matteo
 Giulio
 Батас, Ана 193, 199, 201, 203, 205,
 208, 209
 Беленчиков, В. 228
 Беленчикова, Р. 228
 Белић, Александар 92–99, 101,
 107, 113–118, 128, 130, 137,
 139, 194, 209, 238
 Белич, Александр в. Белић, Алек-
 сандар
 Беличова-Кшишкова, Х. в.
 Beličová-Křížková, Helena
 Белова, М. Н. 12
 Бенвенист, Е. 102
 Бирјукова, [Олга В.] 178
 Бјелаковић, Исидора 193, 211
 Бјелетић, Марта 242
 Благоус Бартолец, Горанка 267,
 271
 Богданов, Валентин В. 70, 84
 Богданов, С. И. 231
 Богдановић, Неделько 215–221
 Богуславски, А. 102
 Богуславский, Игорь М. 84
 Бојанић, Михаило 27, 29
 Бојовић, Драгиша 173, 219

- Бондарко, Александр Владимирович 91, 93–95, 97, 100–106, 111–117, 119–121, 125, 137, 139
Бошњаковић, Жарко 58
Брач, Ивана 267, 271
Брой, Вальтер 128, 132
Бугајева, И. В. 247
Будмани, П. в. Budmani, Pero
Буланин, Лев Львович 97, 114, 121
Булгаков, Михаил 78
- Ван Дијк, Т. А. 102
Ван Нопен, Ж. П. 247
Варбот, Ж. Ж. 22
Васильева, Валерия Ф. 83, 84
Вашенко, Дарья Юрьевна 12, 128, 132
Вежбицка, А. в. Wierzbicka, A.
Велковска, Снежана 188
Веселиновић, Јанко 236
Ветранић, Мавро в. Vetranić, Mavro
Видовић, Домагој 266, 271
Вимер, Бьёрн 101, 121
Виноградов, В. В. 120, 178–180, 187, 255
Виноградова, В. Н. 232
Вјежбицка, А. в. Wierzbicka, A.
Войводић, Дойчил П. в. Војводић, Дојчил П.
Војводић, Дојчил П. 91–140, 157, 173
Волкава, Я. В. 226
Всеволодова, Майя В. 70, 71, 84
Вуковић, Јован 97, 100, 115, 123, 138
Вуловић, Наташа 235
Вучковић, Марија 239, 241, 242
- Гаджиева, С. Г. 12
Гадомски, А. К. 247
- Гак, Владимир Григорьевич 98, 116, 123
Гвозданович, Јадранка 116, 123
Генари, С. 94
Герасимов, В. И. 87
Гијом, Г. 102
Гловинска, М. Ј. в. Гловинская, Марина Яковлевна
Гловинская, Марина Яковлевна 96, 97, 105, 123
Глођовић, Аница 97, 123
Годизова, З. И. 231
Градинарова, Алла 71, 84
Грепл, Мирослав 71, 84
Гридина, Татьяна А. 85
Грицкат, Ирена 57, 93, 114, 123, 171, 173, 178–180, 185–187, 257
Грковић, Милица 57, 238
Гудурић, Снежана 193, 209, 210
Гумбольдт, В. фон 10
Гура, Александр В. 19, 21
- Даль, В. 255
Данеш, Ф. 101
Даничић, Ђуро 27, 30, 57
Дела Бела, А. 26
Демьянков, Валерий Закиевич 66, 103, 124
Дерганц, Александра 128, 132
Деспотовић, Јулијана С. 253–263
Дешић, Милорад 57
Джекендофф, Р. в. Jackendoff, R.
Дибо, М. в. Дыбо, М.
Димитрова, Стефана 87
Докулил, Милош 102, 253, 254
Долгополов, П. И. 12
Достал, [Антонин] 178
Драгин, Гордана 58
Драгићевић, Рајна М. 57, 161–176, 231, 237, 253–256
Драгичевић, Милан 57

- Драгичевич, Райна М. в.
 Драгићевић, Рајна М.
 Држић, Марин в. Držić, Marin
 Дронов, П. С. 231
 Дыбо, М. 29, 33, 34
- Ђинђић, Марија 235
 Ђорђевић, Весна 180, 187
 Ђукановић, Маја П. 71, 84
 Ђукановић, Петар 57
- Елистратов, В. С. 232
- Живановић, Ђ. 93
 Журавлёв, А. Ф. 22, 231
- Завьялова, М. В. 12
 Зализняк, А. А. 178, 180, 187
 Зализњак, А. в. Зализняк, А. А.
 Запрудскі, С. М. 226
 Звегинцев, Владимир 87
 Золотова, Галина Александровна
 97, 124, 142, 156
 Зоре, Луко 30
 Зорихина-Нильссон, Надежда
 Витальевна 128, 132
- Иванова, Елена Ю. 71, 84
 Ивић, Милка 57, 62, 71, 88–93, 95,
 97, 102–104, 113, 115, 118, 124,
 135, 137, 139
 Ивић, Павле 57, 58, 91, 93, 100,
 124, 193, 194, 199, 201, 203,
 205, 207, 209, 211
 Ивич, Милка в. Ивић, Милка
 Ивишић Мајић, Дубравка 266, 271
 Ившић, [Стјепан] в. Ivšić, Stjepan
 Ившич, [Степан] в. Ivšić, Stjepan
 Илић, [Марија] 216
 Иомдин, Леонид Л. 84
 Иорданиди, С. И. 231
 Исаченко, А. В. 11, 22
- Якобсон, Роман О. в. Jakobson,
 Roman
 Якушкина, Екаторина И. в. Якуш-
 кина, Екаторина И.
 Јермакова, Олга Павловна 253, 254
 Јовичић, Слободан 193, 211
 Јошић, Неђо Г. 233–238
- Казаков, И. И. 12
 Каприелова, В. В. 12
 Карацић, Вук Стефановић 26, 185,
 186, 189, 234–236
 Карскі, Я. Ф. 223
 Китадзё, Мицуси 122
 Клайн, И. в. Клајн, Иван
 Клајн, В[олфганг] в. Klein,
 Wolfgang
 Клајн, Иван 58, 97, 127, 142,
 149–151, 157, 159, 161–164,
 170, 173, 175, 176, 184, 187, 256
 Кликовац, Душка 97, 124, 143, 156
 Климова, К. А. 12
 Ковачевић, Барбара 266, 271
 Ковачевић, Борко Н. 71, 84
 Ковачевић, Душан 236
 Ковачевић, Милош 58, 97, 124,
 130, 142, 146, 153, 156, 157, 173
 Козел, Н. Я. 231
 Козинцева, Наталия Андреевна
 125
 Колмогоров, [Андреј Н.] 196
 Кондрашов, Николай А. 85
 Кончаревић, К. 248
 Копотев, Михаил В. 71, 85
 Коряковцева, Елена И. 227–232
 Костић, Лазар 236
 Кошмидер, Е. 102, 115
 Кошутар, П. 256
 Кощенко, В. А. 12
 Кравар, Мирослав 91, 98, 113, 115,
 125
 Крамарић, Мартина 267

- Кржишкова, Елена в. Křížková, Helena
 Кристал, Д. 254
 Кубрјакова, Ј. С. в. Кубрякова, Е. С.
 Кубрякова, Е. С. 66, 89, 90
 Кулева, А. С. 232
 Курилович, Ј. 102
 Кустурица, Емир 130
 Кшишкова, Х. 95, 115
- Лабов, У. 66
 Ладефогед, П. в. Ladefoged, Peter
 Ладыженский, И. М. 231
 Лазић, Анђелка 58
 Лазић, Дарија 269, 270
 Лазуткина, Е. М. 232
 Лакофф, Дж. в. Lakoff, G.
 Лалић, Р. 93
 Лангакер, Роланд В. в. Langacker, R. W.
 Левонтина, Ирина Б. 86
 Левушкина, Ружица 246–251
 Лејкоф, Џ. в. Lakoff, G.
 Лесковац, М. 93
 Лехисте, Илхе в. Lehiste, Ilse
 Лигорио, Орсат Л. в. Ligorio, Orsat L.
 Ломов, Анатолий Михайлович 104, 125
 Ломова, Татьяна Михайловна 131
 Лончар Раичевић, Александра 195, 209–211
 Лопатин, В. В. 227, 254
 Луис, Кристијан в. Lewis, Kristian
 Лукашанец, Аляксандр 223–226
 Лучкув, Ивона 128, 132
 Любецкая, К. П. 226
- Магнер, Т. в. Magnier, Thomas
 Марић, Биљана 83, 85, 123, 127
 Марковић, Бранкица Ђ. 243–245
- Марковић, Маја 193, 199, 201, 203, 205, 207, 211
 Мароевич, Радмило в. Маројевић, Радмило
 Маројевић, Радмило 58, 75, 85
 Мартине, А. 102, 178
 Маслаў, Ю. С. в. Маслов, Ю. С.
 Маслов, Јуриј С. в. Маслов, Ю. С.
 Маслов, Ю. С. 93, 178, 179, 223, 226
 Матас Иванковић, Ивана 267
 Матезиус, Вилем 69, 85, 101
 Матејка, Л. в. Matejka, Ladislav
 Матијевић, Маја 267, 269–271
 Мацановић, Ана З. 246–252
 Мельчук, Игорь Александрович 98, 106, 125, 232
 Меньшикова, Ю. В. 231
 Мещанинов, Иван Иванович 103, 125
 Микаља, Б. 26
 Милановић, Александар 130
 Милетић, Бранко 58
 Милорадовић, Софија 58, 62, 217, 220
 Милославски, [Игор Г.] 178
 Милошевић, Стефан 97, 123
 Миркуловска, Милица 128, 132
 Михаљевић, Јосип 268, 269, 271
 Михаљевић, Милица в. Mihaljević, Milica
 Монтегју, Ричард в. Montague, Richard
 Мршевић-Радовић, Драгана 130
 Мурьянов, Михаил Федорович 108, 126
 Мусић, Аугуст 98, 99, 126
 Мучник, [Михаил И.] 178
- Наход, Бруно 271
 Ненадић, Добрило 236
 Нечаева, И. В. 232

- Никитевич, Алексей 83, 85
Николајева, [Тамара В.] 178
Николина, Н. А. 231
Николић, Берислав 58
Николић, Јована 243–245
Николић, Марина 127
Николић, Мирослав 58, 59, 162, 173
Нильссон, Морган 128, 132
Ницолова, Русселина 128, 132
Новаков, Драгана 173
Новикова, Елена Александровна 98, 126
Новокмет, Слободан 264–271
Номаћи, Мотоки 157, 173
Норман, Борис Ю. 65–90
Носович, Я. 232
- Огихара, Т. 94
Опачић, Марија 113, 126
Осипова, К. В. 12
Остапчук, О. А. 12
- Павловић, М. 93
Павловић, Слободан 59, 127, 142–144, 153, 157
Падучева, Елена Викторовна 76, 86, 95, 97, 102, 115, 126, 178
Падучева, Ј. В. в. Падучева, Елена Викторовна
Паневова, Ярила 128, 132
Панов, Михаил В. 80, 86
Пањевова, Ј. 95
Парти, Б. 94
Пасини, Динка 269
Пауновић, Татјана 193, 195, 198, 201, 203, 205, 207, 211
Петковић, Јелена 124, 156
Петров, В. В. 87
Петрова, З. Ю. 231
Петровић, Драгољуб 59, 193, 210
Петровић, Сретен 218
- Петровић-Савић, Мирјана 59
Петрухина, Елена Васильевна 104, 126, 179, 180, 188, 232
Петшак, М. 232
Пешикан, Митар 181, 182, 188, 234
Пижурица, Мато 60
Пименова, Н. Б. 232
Пипер, Предраг 60, 66, 71, 76, 86, 87, 89–91, 97, 103, 105, 106, 126, 127, 131, 137, 142, 143, 148, 150, 151, 154, 156–158, 173, 260
Плотникова, Анна 81, 86
Подлеская, Вера Исааковна 106, 127
Поломац, Владимир 156
Полянский, Сергей Макарович 106, 127
Пољански, С. М. в. Полянский, Сергей Макарович
Попов, Чедомир 122
Попова, Зинаида Д. 73, 75, 87
Поповић, Љубомир 142, 143, 145, 158
Поповић, Људмила 60, 105, 106, 127, 128, 131, 132, 157, 173
Попович, Людмила в. Поповић, Људмила
Поспелов, Николай Семенович 97–100, 115, 128, 129
Поташкина, Юлия Александровна 100, 129
Потебња, [Александар А.] 178
Прокопенко, Л. В. 231
Прћић, Т. 260
Пузина, М. А. 231
- Радовановић, Драгана 60, 243–245
Радовановић, Милорад 116, 129
Размусен, Л. П. в. Размусењ [Размусењ], Людвигъ Павловичъ

- Размусењ [Размуссене], Людвиг Павлович 98, 129
- Рајхенбах, Ханс в. Reichenbach, Hans
- Рахилина, Екатерина В. 12, 76, 87
- Рацибурская, Л. В. 232
- Реметић, Слободан 60, 216, 219
- Ремчукова, [Марина Л.] 178
- Решетар, Милан в. Rešetar, Milan
- Ристић, Стана 162, 163, 166, 174, 248
- Рубинштейн, Лев 69
- Ружић, Владислава 60, 131, 142, 143, 153, 157, 158
- Ружицкий, И. В. 232
- Руњанин, Петар 236
- Русимовић, Тања З. 113, 129
- Савић-Грујић Ана 215–221
- Саенко, Михаило Николаевич 12, 16
- Салтыков-Щедрин, М. Е. 232
- Санников, Владимир З. 84
- Сводеш, М. 13
- Сгал, П. 95, 102
- Секереш, Стјепан в. Sekereš, Stjepan
- Селимовић, Мехмед 236
- Семенова, Наталья Владимировна 106, 129
- Сепир, Эдвард 67, 87
- Симић, Зоран М. 35–64
- Симић, Милорад 60
- Симић, Радоје 61, 100, 129
- Симич, Зоран М. в. Симић, Зоран М.
- Славкова, Светлана 101, 129
- Сладојевић, Петар Ч. 97, 100, 130
- Смирнов, [Николај В.] 196
- Соколов, [Александар Б.] 179
- Соколовић, Мирјана 193, 210
- Сорокина, Татьяна Сергеевна 132
- Спасоевич, Марина Л. в. Спасојевић, Марина Љ.
- Спасојевић, Марина Љ. 116, 130, 177–190
- Средојевић, Дејан 193, 199, 201, 203, 205, 207, 211
- Стаменов, Максим 73, 87
- Станић, Драган 122
- Станојевић, Веран 94, 95, 97, 98, 113, 130, 137
- Станојчић, Живојин 100, 130, 142, 143, 145, 158, 256
- Стевановић, Михаило 61, 93, 97, 99, 100, 115, 130, 131, 141–144, 153, 158, 178, 188
- Стевовић, Игрутин 61
- Стексова, Татьяна И. 71, 85
- Степанов, Ј. С. в. Степанов, Ю. С.
- Степанов, Юрий С. 66, 68, 87, 89, 90
- Стернин, И. А. 66
- Стойкаџ, С. 223–
- Стојановић, Милица 179, 180, 183, 188
- Стошић, Јелена 216, 219
- Стули, Ј. 26
- Суботић, Љиљана 61, 211
- Сувајџић, Бошко 130
- Судимац Ђович, Нина Л. в. Судимац Јовић, Нина Љ.
- Судимац Јовић, Нина Љ. 191–213
- Супрунчук, М. В. 226
- Супрунчук, Никита Викторович 128, 132
- Сятковский, Станислав 84
- Талми, Леонард 66, 87
- Танасић, Срето 60, 94, 95, 97, 104, 113, 115, 123, 127, 129, 131, 147, 158
- Тапе, [Валтер] 178

- Тарасова, Елена Владиславовна 106, 131
 Тафра, Б. 256
 Телин, Нильс Бертил 116, 131
 Теньер, Люсьен 67, 68, 77, 87
 Тешић, Милосав 61
 Тимофејев, К. А. 247
 Титаренко, Е. Я. 178–180, 188
 Титаренко, Ј. Ј. в. Титаренко, Е. Я.
 Титов, Владимир Тихонович 106, 131
 Тихомирова, Татьяна С. 84
 Тихонов, [Александ Н.] 178
 Толстая, Светлана М. 9–12, 21, 23, 24
 Толстой, Никита И. 10, 11, 21, 226
 Толстој, Светлана в. Толстая, Светлана М.
 Тома, Пол-Луј 194, 210
 Томановић, Васо 27, 30
 Томић, Бојана 235
 Тошовић, Бранко 60, 94, 97, 105, 131, 132, 138
 Тошович, Бранко в. Тошовић, Бранко
 Трајковић, Татјана 194, 195, 210, 219
 Тривунац, Растислава 27, 29
 Трубачёв, Олег Н. 17, 19, 21, 22
 Удина, Наталья Николаевна 106, 132
 Улуханов, Игорь Степанович 227–232
 Улуханов, Степан Иванович 227
 Улуханова, Мария Ивановна 227
 Ускоковић, Милутин 236
 Уфимцева, Н. В. 259
 Фасмер, Макс 19, 22
 Фелешко, Казимјеж 61
 Филиповић, Миленко 61
 Филлмор, Чарльз в. Fillmore, Ch.
 Финкель, Александр Моисеевич 100, 132
 Фортунатов, [Филип Ф.] 178
 Хајдегер, [Мартин] 255
 Хван, Джи-Хюн 232
 Хебеккер, Х. 228
 Хоккетт, Чарльз 78, 87
 Храковски, В. С. в. Храковский, Виктор Самуилович
 Храковский, Виктор Самуилович 95, 105, 106, 128, 132, 133
 Худечек, Лана в. Hudeček, Lana
 Цвијић, Јован 61
 Цукут, Слађана М. 61
 Цыхун, Апанас Пятровіч 223
 Цыхун, Генадзь Апанасавіч 223–226
 Черткова, Марина Юрьевна 116, 123, 131, 133
 Чиварзина, А. И. 12
 Чмейркова, Светла 99, 106, 133
 Човић, Бранимир 97, 99, 133
 Чубровић, Б. в. Ćubrović, Biljana
 Чумак, Владимир 106, 133
 Чунг, Джунгвон 232
 Цекендоф, Р. в. Jackendoff, R.
 Шакирова, Резеда Дильшатовна 106, 133
 Шапочка, Наталья Вячеславовна 106, 133
 Шведова, Наталия Юльевна 67, 87, 103, 128, 133
 Шелякин, М. А. в. Scheljakin, M. A.
 Шестакова, Л. Л. 232

- Шестухина, Ирина Юрьевна 106, 134
 Шкарић, Иво в. Škarić, Ivo
 Шмелев, Д. 178, 180, 187
 Шмељев Д. в. Шмелев, Д.
 Шольце, Ленка 128, 132
 Штехов, А. 94
 Шћепанек, Вацлав 173
 Шубик, Садье Александрович 125
 Шульга, М. В. 232
 Щерба, Л. В. 83
 Щур, Георгий Семенович 103, 134
- Якушкина, Екатерина И. 9–24
 Ярцева, Виктория Николаевна 102, 104, 134
 Ясинская, М. В. 12
- Латиница*
- Ågel, Vilmos 141, 158
 Alanović, Milivoj В. Алановић, Миливој Б.
 Anstatt, Tanja 86
 Ašić, Tijana 98, 137
- Babić, Stjepan 211, 256
 Bakran, Juraj 192, 210
 Baotić, Josip 57, 62
 Barbić, Ante 27, 30
 Barić, Eugenija 164, 174
 Barnettová, Vilma 70, 71, 88
 Bartoli, Matteo Giulio 26, 28, 30
 Bäuerle, Rainer 135
 Bausewein, Karin 143, 158
 Belić, Aleksandar в. Белић, Александар
 Beličová-Křižková, Helena 88, 102
 Benčić, Radoslav 27, 30
 Benveniste, Émile 99, 134
 Bjelaković, Andrej 210
- Bjelaković, Isidora в. Бјелаковић, Исидора
 Boersma, Paul 191, 196, 210, 212, 213
 Boettcher, Wolfgang 143, 158
 Bondarko, Alexander V. в. Бондарко, Александр Владимирович
 Božin, Davor 27, 30
 Brabec, Ivan 62
 Brajković, Tomo 27, 30
 Brozović, Dalibor 62, 211
 Brugmann, Karl 93, 134
 Buck, Carl D. 9, 10, 12, 14–18, 22–24
 Budmani, Pero 26, 30
 Bugarski, Ranko 108, 134
 Buršić Giudici, Barbara 31
- Calas, Frédéric 143, 158
 Chomsky, Noam 97, 134
 Coll-Florit, Marta 97, 134
 Comrie, Bernard 96, 97, 134
 Cooper, Robin 97, 134
- Čejka, Mirek 14, 22
 Čubrović, Biljana 193, 210
- Dahl, Östen 97, 134
 Deanović, Mirko 30, 125
 Delbrück, Berthold 93, 134
 Derganc, Aleksandra 101, 134
 Dibo, М. в. Дибо, М.
 Dickey, Stephen M. 101, 134
 Dikro, Osvald 102, 105, 134
 Dragičević, Rajna М. в. Драгићевић, Рајна М.
 Dražić, Jasmina 211
 Držić, Marin 26, 30, 32
- Egli, Urs 135
 Ehrich, Veronika 76, 88
 Eisenberg, Peter 142, 143, 158

- Eisenson, Jon 192, 210
 Eisenson, Arthur 192, 210
 Endresen, Anna 188
 Engel, Ulrich 141, 142, 158
 Erickson, Molly 193, 210

 Fanselow, G. 158
 Fant, Gunnar 195, 210
 Fatović, Svetko 27, 30
 Feldbusch, E. 159
 Felix, S. 158
 Filipi, Goran 31
 Fillmore, Ch. 66, 74, 80, 87, 89, 90
 Fleischman, Suzanne 97, 135
 Flier, Michael S. 137
 Fontaine, Jacqueline 106, 135
 Francetić, Ivan 27, 30

 Gajda, Stanisław 132
 Galović, Filip 27, 30, 31
 Garagnon, Anne-Marie 143, 158
 Geić, Duško 27, 31
 Gennari, Silvia P. 97, 135
 Grasserie, Raoul G. 93, 135
 Grønn, Atle 97, 135
 Guillaume, Gustave 105, 135

 Hajičová, Eva 97, 135
 Halilović, Senahid 62
 Hansen, Björn 132
 Heidolph, K. E. 143, 158
 Heilmann, Luigi 136
 Heim, Irene 97, 135
 Helbig, G. 141, 158
 Hintikka, Kaarlo Jaakko Juhani 136
 Holzer, Georg 26, 28, 29, 31
 Huber, Dieter 134
 Hudeček, Lana 264, 265, 267–271

 Isačenko, Alexander в. Исаченко, А. В.
 Ive, Antonio 28, 31

 Ivić, Milka в. Ивић, Милка
 Ivić, Pavle в. Ивић, Павле
 Ivšić, Stjepan 28, 29, 33, 34, 62

 Jackendoff, R. 66, 89, 90
 Jagić, Vatroslav 32
 Jahić, Dževad A. 62
 Jakobson, Roman 101, 105, 106, 135, 178
 Janda, Laura 179, 180, 188
 Johnson, Keith 193, 211
 Johnson, Marion R. 96, 135
 Jonke, Ljudevit 30
 Josipović, Višnja 31
 Jovičić, Slobodan в. Јовичић, Сло-
 бодан
 Jozić, Željko 264
 Jurišić, Blaž 27, 31

 Kalogjera, Damir 27, 31
 Kamp, Hans 97, 135
 Kapović, Mate 28, 31
 Karlik, Petr 132
 Kašić, Zorka 26, 31
 Kaznačić, Ivan August 32
 Klajn, Ivan в. Клајн, Иван
 Klein, Wolfgang 94, 97, 136
 Kordić, Snježana 142, 143, 145–147, 149, 151, 159
 Koschmieder, Erwin 97, 104, 136
 Králik, Ľubor 19, 22
 Kratzer, Angelika 97, 135
 Kravar, Miroslav 106, 136
 Křížková, Helena 97, 98, 100, 125, 136
 Kubryakova, E. S. в. Кубрякова, Е. С.
 Kuna, Branko 62
 Kušar, Marcel 26, 27, 31
 Kustić, Nikola 27, 31
 Kuznetsova, Julia 188

- Ladefoged, Peter 193, 195, 211
 Lakoff, G. 66, 89, 90
 Langacker, Roland W. 69, 88–90
 Laskova, Laska A. 97, 136
 Laver, John 193, 211
 Lehiste, Ilse 193, 194, 199, 201, 203, 205, 207, 209, 211
 Leška, Oldřich 88
 Lewis, Kristian 268, 269, 271
 Ligorio, Orsat 25–34
 Lipovac-Radulović, Vesna 27, 31
 Lončar Raičević, Aleksandra в.
 Лончар Раичевић, Александра
 Lopičić, Vesna 123, 124, 137
 Lukežić, Iva 27, 31
 Lyashevskaya, Olga 188
- Magner, Thomas 194, 211
 Mahulja, Ivan 27, 31
 Makarova, Anastasia 188
 Maretić, Tomo 98, 136
 Maričić Kuklićanin, Tomislav 27, 31
 Marković, Maja в. Марковић, Maja
 Martinović, Žarko 27, 31
 Mataga, Vojislav 27, 31
 Matasović, Ranko 62
 Matejka, Ladislav 194, 211
 Merle, Gilbert 116, 136
 Mešanović, Emira 62
 Meyer, Gustav 28, 31
 Mihaljević, Milica 164, 174, 264, 265, 267–271
 Mikuš, Radivoj F. 105, 136
 Milat Panža, Petar 27, 31
 Miletić, Cvjetana 27, 31
 Miloradović, Sofija в.
 Милорадовић, Софија
 Minović, Milivoje 100, 136, 143, 159
 Mirowicz, Anatol 116, 136
 Mišić Ilić, Biljana 123, 124, 137
- Moguš, Milan 26, 29, 31, 211
 Mohorovičić-Maričin, Franjo 27, 31
 Montague, Richard 94, 97, 136
 Moravcsik, Julius Matthew Emil 136
 Mrazović, Pavica 142, 143, 159
 Musan, Renate 97, 137
 Musić, Srđan 26, 27, 31
- Neset, Tore 188
 Norman, Boris в. Норман, Борис
 Novakov, Predrag 97, 137
- Ogihara, Toshiyuki 97, 137
 Oštarić, Ivo 27, 32
- Palić, Ismail 62
 Panevová, Jarmila 102, 137
 Partee, Barbara H. 97, 135, 137
 Paul, Hermann 93, 137
 Paunović, Tatjana в. Пауновић, Татјана
 Pavešić, Slavko 211
 Pazelskaya, Anna 135
 Petračić, Franjo 30
 Piasevoli, Ankica 27, 32
 Pietryga, Anna 132
 Piper, Predrag в. Пипер, Предраг
 Pittner, Karin 143, 159
 Plungian, Vladimir Aleksandrovič 101, 137
 Pogarell, R. 159
 Pranjković, Ivo 141–143, 159
- Radulić, Ladislav 27, 32
 Rakhilina, Ekaterina Vladimirovna 137
 Ramadanović, Ermina 164, 174
 Rančić, Gordana 27, 32
 Reichenbach, Hans 94, 96, 97, 115, 117, 137
 Rejzek, Jiří 19, 22
 Rešetar, Milan 26, 30, 32

- Reznikova, Tatiana Isidorovna 137
 Rocchi, Luciano 26, 32
 Roki, Andro 27, 32
- Sarnowski, Michał 88
 Scheljakin, Mikhail A. 113, 137
 Schlegel, Hans 96, 97, 137
 Sekereš, Stjepan 60, 62
 Sgall, Petr 102, 135, 137
 Sieroczuk, Jerzy 85
 Silić, Josip 141–143, 159
 Simeunović-Patić, Biljana 211
 Simić, Zoran M. в. Симић, Зоран М.
 Skok, Petar 26–28, 30, 32, 125
 Skoumalová, Zdena 88
 Skwarska, Karolina 71, 88
 Smoljan, Ante 27, 32
 Sokolova, Svetlana 188
 Sokołowski, Jan 83, 88
 Spasojević, Marina Lj. в. Спасојевић, Марина Љ.
 Sredojević, Dejan в. Средојевић, Дејан
 Stahl, Johann Matthias 93, 137
 Stanojević, Veran в. Станојевић, Веран
 Stepanov, J. S. в. Степанов, Ю. С.
 Stojanović, Smiljka 62
 Straková, Vlasta 88
 Subotić, Ljiljana в. Суботић, Љиљана
 Sudimac Jović, Nina Lj. в. Судимац Јовић, Нина Љ.
 Suppes, Patrick 136
 Svoboda, Mirjana 31
- Šarić, Ljiljana 180, 188
 Šimunić, Božidar 27, 32
 Šimunović, Petar 27, 32
 Škarić, Ivo 192, 211
- Tamaro, Sandra 30
 Taylor, John R. 77, 88
 Tedeschi, Philip 135
 Ter Meulen, Alice 137
 Težak, Stjepko 211
 Tičić, Ante 27, 32
 Timberlake, Alan 96, 137
 Todorov, Cvetan 102, 105, 134
 Tolstoy, S. M. в. Толстая, Светлана М.
 Tošović, Branko в. Тошовић, Бранко
- Valerijev, Pavle 27, 31
 Vetranić, Mavro 26, 32
 Vinja, Vojmir 31
 Vojvodić, Dojčil P. в. Војводић, Дојчил П.
 Von Stechow, Arnim 97, 135
 Vuković, Jovan в. Вуковић, Јован
- Wall, Robert E. 137
 Weenick, David 191, 196, 210, 212, 213
 Weiß, C. 159
 Welke, Klaus M. 141, 159
 Wierzbicka, A. 66, 89, 90, 102
 Wingender, Monika 76, 88
 Worbs, Erika 134
 Wysoczański, Włodzimierz 88
- Yakushkina, Ekaterina I. в. Якушкина, Екатерина И.
 Yavas, Feryal 104, 138
- Zaenen, Annie 135
 Zubčić, Sanja 27, 31
 Zubović, Šime 27, 32

Регистре урадила:
Дивна Продановић

НАПОМЕНА

Текстови „Уређивачка политика“ и „Упутство ауторима за припрему рукописа за објављивање“ часописа *Јужнословенски филолог* налазе се на интернет адреси:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

Texts “Editorial Policy” and “Manuscript Formating Guielines for the Authors” for the journal *Južnoslovenski filolog* (South Slavic Philologist) may be found at the following internet address:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

Тексты «Редакционная политика» и «Инструкция авторам по подготовке рукописей к печати» журнала *Јужнословенски филолог* (Южнославянский филолог) находятся на следующей интернет странице:

<http://www.isj.sanu.ac.rs/izdanja/casopisi/juznoslovenski-filolog/>

